DANIEL GILBERT

MUTLULUK BEYİNDE BAŞLAR

30'DAN FAZLA DİLDE 1 MİLYONU AŞKIN SATIŞ

SİZİ GERÇEKTEN NEYİN MUTLU ETTİĞİNİ BİLİYOR MUSUNUZ?

KETEBE

DANIEL GILBERT

MUTLULUK BEYİNDE BAŞLAR

"Herkes bu kitabı okumaktan keyif alacak. Bazılarımız keşke onu biz yazabilseydik diyecek. Bu kadar eğlenerek, böyle önemli bir konuda çok şey öğrenme fırsatı elinize nadiren geçer."

- *Daniel Kahneman,* *2002 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi*

"Eğer insanlık alemine ilişkin azıcık bir merakınız varsa bu kitabı okumanız gerek. Bana güvenin."

– *Malcolm Gladwell,* *Blink'in yazarı*

"Sizi neyin mutlu ettiğini bildiğinizi mi sanıyorsunuz? Kesinlikle harika olan bu kitap zihnin çalışma tarzıyla ilgili en derin inançlarınızı tuzla buz edecek."

– *Steven D. Levitt,* *Freakonomics'ın yazarı*

Anlaşılması kolay olan bu muhteşem ve espritüel kitapta Harvard'lı ünlü psikolog Daniel Gilbert, hayal gücünün zaaflarını ve öngörünün yanılsamalarını anlatıyor. Sözü edilen zaaf ve yanılsamalar, yarınlarımızı yanlış yorumlamamıza, memnuniyetlerimizi yanlış tahmin etmemize neden oluyor. Psikoloji, bilişsel nörobilim, felsefe ve davranışsal ekonomideki en yeni bilimsel araştırmaları canlı bir şekilde gözler önüne seren Gilbert, insana özgü olan geleceği hayal etme becerisi ve oraya ulaştığımızda ondan ne kadar hoşnut olacağımızı tahmin etme kapasitemiz hakkında bilim insanlarının neler keşfettiğini açığa çıkarıyor. Keskin içgörüsü ve ışıltılı anlatımıyla, dönüşmekte olduğumuz kişilerin yüreklerine ve zihinlerine ilişkin neden bu kadar az şey bildiğimizi açıklıyor.

KİTAP NO 63

DİZİ ADI PSİKOLOJİ

MUTLULUK BEYİNDE BAŞLAR
DANIEL GILBERT

9 786056 862427

29 TL KDV'den muaftır

THG 0403570 RHB

Mutluluk Beyinde Başlar'a Yönelik Övgüler

Gilbert'ın espiritüel zekasının altında, insanoğlunun onu mutlu edecek şeylere dair neden devamlı yanlış tahminde bulunduğunu gösteren önemli bir iddiası var.

The New York Times Book Review

Gilbert mesleki açıdan bir profesör ama Larry David kadar komik. *Mutluluk Beyinde Başlar*, Robert M. Sapolsky'nin *Neden Zebralar Ülser Olmaz* adlı kitabından beri akademik konuda yazılmış en hoş kitaplardan biri olabilir.

The Washington Post Book World

Beklentilerimizin neden gerçekleşmediğine ilişkin etkileyici ve mantıklı bir çıkarım.

Psychology Today

Okunmaya değer mükemmel bir kitap.

New York

"Görkemli bir kitap, yararlı bir kitap, hemen her şeye bakış tarzınızı değiştirebilecek bir kitap. Ve sürpriz olarak, Gilbert üslubuyla Malcolm Gladwell ve David Sedaris arasında bir köprü oluşturuyor."

Seth Godin, *All Marketer's Are Liars*'ın yazarı

"Daniel Gilbert *Mutluluk Beyinde Başlar*'da, zihnimizin tuhaflıklarıyla ilgili parlak içgörülerini bizlerle paylaşıp, gayet keyifli ve merak uyandıran yollarla bizleri mutluluğa yöneltiyor. Bu kitaba takılırsanız, neşenin her türlü dozunu garantilersiniz."

Daniel Goleman, *Emotional Intelligence*'in yazarı

"Etkileyici ve eğlenceli.... Gilbert'ın kitabı nasıl düşündüğümüzün ve nasıl plan yaptığımızın zekice sergilenmesi... her sayfadaki iğneleyici ve esprili tarzıyla."

The State (Columbia, South Carolina)

"Herkes bu kitabı okumaktan keyif alacak. Bazılarımız keşke onu biz yazabilseydik diyecek. Bu kadar eğlenerek, böyle önemli bir konuda çok şey öğrenme fırsatı elinize nadiren geçer."

Daniel Kahneman, 2002 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi

"Daniel Gilbert, keyifli olduğu kadar derinlikli olan kitabında, mutluluk deneyimimiz ile gelecek hakkında ne düşündüğümüz arasında yer alan güçlü, genellikle de şaşırtıcı ilişkileri su yüzüne çıkarıyor. Emin olduğum bir öngörüm var: Çığır açan bu kitabı okursanız, gelecekte daha mutlu olacaksınız."

Daniel L. Schacter, *Searching for Memory* ve *The Seven Sins of Memory*'nin yazarı

ISBN: 978-605-68624-2-7
© 2018 Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.

Ketebe Yayınları: 63 | **Psikoloji**

Editör
Sezai Saraç

Kapak
Harun Tan

Düzelti
Cihan Aldık

Mizanpaj
Nilgün Sönmez

1. Baskı
Ağustos 2018

2. Baskı
Mart 2020

İstanbul

ketebe.com

Ketebe Yayınları
Sertifika No. 34989
Maltepe Mahallesi Fetih
Caddesi No: 6 Dk: 2
Topkapı 34010 İstanbul
Tel: 212.612 29 30
e-mail: ketebe@ketebe.com

Baskı ve Cilt
Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2 34310
Haramidere Avcılar / İstanbul
Sertifa No: 44452
Tel: 212.412 17 00

© Orijinal adı *Stumbling on Happiness* olan bu kitabın Türkiye'de tüm yayın hakları **Telif** Sözleşmesi gereği Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.'ne alttir.

Mutluluk Beyinde Başlar

DANIEL GILBERT

ÇEVİRİ

FİLİZ POLAT

ASİYE HEKİMOĞLU GÜL

KETEBE

Daniel Gilbert

Daniel Gilbert, Harvard Üniversitesi'nde psikoloji profesörüdür. Eğitimciliği ve araştırmalarıyla çok sayıda ödül kazanmıştır. Psikolojiye yaptığı katkılarından ötürü aldığı Amerikan Psikoloji Birliği Seçkin Bilim Hizmet Ödülü de bunlara dahildir. Araştırmaları *New York Times Dergisi*, *Forbes*, *Money*, *CNN*, *U.S. News & World Report*, *Wall Street Journal*, *Scientific American*, *Self*, *Men's Health*, *Redbook*, *Glamour*, *Psychology Today* ve daha pek çok yerde ele alınmıştır. Kısa öyküleri, *Amazing Stories*, *Asimov's Science Fiction* dergilerinin yanı sıra başka dergilerde ve antolojilerde de çıkmıştır. Gilbert, Massachusetts eyaletinin Cambridge şehrinde yaşamaktadır.

*Elma ağacının altındaki Oli'ye**

* Yazar, Ressam Edvard Munch'ın "*Girl under the apple tree (Elma ağacının altındaki kız)* adlı tablosuna gönderme yapıyor (Editörün notu).

“

İnsan, mutluluk veren durumlar hakkında ne kehanette bulunabilir ne de o durumları tahmin edebilir. Onlara sadece tesadüfen, şanslı bir saatinde, dünyanın bir ucundaki herhangi bir yerde rastlayabilir. Servete ya da şöhrete sımsıkı tutunduğu gibi hayata da sıkı sıkı sarılır.

Willa Cather, “*Le Lavandou*”, 1902

”

“

İnsan, mutluluk veren durumlar hakkında ne kehanette bulunabilir ne de o durumları tahmin edebilir. Onlara sadece tesadüfen, şanslı bir saatinde, dünyanın bir ucundaki herhangi bir yerde rastlayabilir. Servete ya da şöhrete sımsıkı tutunduğu gibi hayata da sıkı sıkı sarılır.

Willa Cather, “*Le Lavandou*”, 1902

”

İçindekiler

Başlarken / 11

Türkçe Baskıya Önsöz / 13

Önsöz / 15

ÖNGÖRÜ

1. Başka Bir Zamana Yolculuk / 23

ÖZNELLİK

2. Buradan Bakış / 51

3. Dışarıdan İçeriye Bakmak / 83

REALİZM

4. Zihnin Gözündeki Kör Nokta / 107

5. Sessizliğin Peşinde / 133

ŞİMDİCİLİK

6. Gelecek Şimdidir / 151
7. Zaman Bombaları / 169

MANTIĞA BÜRÜNME

8. Sahte Cennet / 197
9. Gerçeğe Bağışıklık / 223

DERS ALMAK

10. Bir Kere Isırılınca / 251
11. Yarından Canlı Yayın / 271

Sonsöz / 297

Notlar / 303

Başlarken

KİTABIN BU BÖLÜMÜNDE yazarlar genellikle hiç kimsenin bir kitabı tek başına yazamayacağını iddia ederek, büyük olasılıkla onların adına kitabı yazan kişilerin isimlerini sıralar. İnsanın böyle arkadaşlarının olması çok güzel olsa gerek. Ne yazık ki ben bu kitabı tek başıma yazdım. Bu yüzden, Tanrı vergisi yetenekleriyle bana destek olarak bu kitabı tek başıma yazmama katkıda bulunanlara teşekkür etmek istiyorum.

Her şeyden önce, kitapta bahsedilen araştırmaların çoğunu yapan ve benimle paylaşan öğrenci ve meslektaşlarıma teşekkür ederim: Danny Axsom, Mike Berkovits, Stephen Blumberg, Ryan Brown, David Centerbar, Erin Driver-Linn, Liz Dunn, Jane Ebert, Mike Gill, Sarit Golub, Karim Kassam, Debbie Kermer, Boaz Keysar, Jaime Kurtz, Matt Lieberman, Jay Meyers, Carey Morewedge, Kristian Myrseth, Becca Norwick, Kevin Ochsner, Liz Pinel, Jane Risen, Todd Rogers, Ben Shenoy ve Thalia Wheatley. Sizinle çalışma fırsatı bulduğum için çok şanslıyım.

Virginia Üniversitesi'nde uzun yıllar birlikte çalıştığımız, araştırmalarıma ve bana her zaman ilham kaynağı olan yaratıcılığına ve zekasına gıpta ettiğim dostum Tim Wilson'a teşekkürü bir borç bilirim. Bu cümlede söylenenleri sonuna kadar hak ediyor. Kitabın bölümlerini okuyan, önerilerde bulunan, bilgi veren ve farklı yollarla zoru başarmama yardım

eden meslektaşlarımın adlarını da anmak isterim: Sissela Bok, Allan Brandt, Patrick Cavanagh, Nick Epley, Nancy Etcoff, Tom Gilovich, Richard Hackman, John Helliwell, Danny Kahneman, Boaz Keysar, Jay Koehler, Steve Kosslyn, David Laibson, Andrew Oswald, Steve Pinker, Rebecca Saxe, Jonathan Schoolar, Nancy Segal, Dan Simons, Robert Trivers, Dan Wegner ve Tim Wilson. Hepinize teşekkürler.

Yayıncım Katinka Matson, bu kitap hakkında konuşup durmayı bırakıp yazmaya başlamam konusunda beni yüreklendirdi. Şu ana kadar konuşmayı kesmemi söyleyen tek kişi o olmasa da, içlerinden hâlâ sevmeye devam ettiğim tek kişi o. İyi bir kulağı ve büyük mavi bir kalemi olan Knopf'taki editörüm Marty Asher... Bu kitabın okunmaya değer bir kitap olduğunu düşünüyorsanız, o zaman bir de onun eline geçmeden önceki halini görmeniz gerekir. Bu kitabın büyük bölümünü ücretli izinde olduğum sırada yazdım. Gözden uzak olduğum dönemlerde beni finanse eden kurumlara teşekkür ediyorum: Harvard Üniversitesi rektörü ve kurul üyeleri, John Simon Guggenheim'ı Yaşatma Vakfı, James McKeen Cattell Vakfı, Amerikan Felsefe Topluluğu, Ulusal Ruh Sağlığı Enstitüsü, Chicago Üniversitesi İşletme Mezunları Derneği.

Ve nihayet, sana arkadaşım. Hem eşim hem de en iyi dostum olan, bana her ikisini birden yaşatan Marilyn Oliphant'a şükranlarımı sunuyorum. Senden başkası, kafama üşüşen aptalca fikirlerin her biriyle ilgileniyormuş gibi davranamazdı. Hiç kimsenin bunu yapması gerekmiyor ama birinin yapması lazım. Gilbert ve Oliphant ailesinin tüm üyeleri: Larry, Gloria, Sherry, Scott, Diana, Mr. Mikey, Jo, Danny, Shona, Arlo, Amanda, Büyük Z, Sarah B., Wren ve Daylyn... Duygularımı paylaştığınız ve bu kalbe bir yuva sunduğunuz için hepinize teşekkür ediyorum. Son olarak, Tanrının aramızdan aldığı iki kişiyi sevgi ve minnetle anmama izin verin: Akıl hocam Ned Jones ve annem Doris Gilbert.

18 Temmuz 2005 - Cambridge, Massachusetts

Türkçe Baskıya Önsöz

Mutluluk Beyinde Başlar adlı bu kitabı yazarken bir planım yoktu. Ne yazdığımı bilmiyordum ve herhangi bir kimsenin onu okuyup okumayacağını da bilmiyordum. Tek bildiğim son birkaç yıldır üzerinde düşündüğüm fikirlerin bana ilginç geldiği ve onların öyküsünü kendi kendime anlatır gibi anlatma ihtiyacı hissettiğimdi. Böylece bir sabah Manhattan'ın merkezindeki bir Starbucks'a kadar yürüdüm ve bir kahve ısmarladım. Kabarık bir koltuğa oturdum, dizüstü bilgisayarımı açtım ve şu cümleyi yazdım: "On dakika içinde öleceğini öğrenseydin, şu anda ne yapıyor olurdun?" Sonra bir cümle daha, bir cümle daha yazdım ve günün sonuna geldiğimde bir kitap yazıyor olduğumu fark ettim.

On beş yıl sora bu kitap dünya çapında yaklaşık bir milyon adet satıldı ve *New York Times* çok satanlar listesinde altı ay kaldı. Bu kadar çok sayıda insanın kendi son on dakikalarında ne yapmak istediklerini düşündüklerini kim bilebilirdi? Bu kitabı temel sorusu nedeniyle okumuşlardı: Gelecekte bir kimsenin bizi nasıl ve ne kadar mutlu edeceğini kim hayal

edebilir? Bu soru aynı zamanda hayatlarımızın da temel sorusu ve bu kitap soruya kişisel görüşlere göre cevap vermek yerine, bilimsel verilerle cevap vermeye çalışıyor. Hepimiz zaman yolcusuyuz. Bazen aradığımızı buluruz, bazen de bulamayız. Aradığımız tam avuçlarımızda sanırken, parmaklarımızın arasından kayıp gidiverir. Bazen de onu sonsuza kadar kaybettiğimizi sanırken, o sürpriz yapıp bizi bulur. Bu kitap bütün bunların neden olup bittiğini açıklamak için psikoloji biliminin keşiflerinden yararlanıyor. Bundan daha ilginç ne olabilir?

Mutluluk Beyinde Başlar, Türkçe dahil yaklaşık 40 dile tercüme edildi. Ancak elinizde tuttuğunuz bu baskı benim için çok özel. Merve Armağan, birkaç yıl önce laboratuvarımda araştırma asistanı olarak çalışmak üzere, İstanbul'dan Harvard Üniversitesi'ne gelen dikkat çekici bir genç kadın. Onu gayet iyi tanıdım ve onun nazik gayretleri sayesinde Ketebe Yayınları bu yeni Türkçe baskıyı yayınlamaya karar verdi. Ona ve ailesine en derin teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu kitabı okumaktan, benim yazmaktan aldığım kadar çok zevk almanızı umuyorum.

Daniel Gilbert
Cambridge, MA
Haziran, 2018

Önsöz

Bir yılan dişinden daha acıtıcı değil midir,
Nankör bir çocuğa sahip olmak.
Shakespeare, *Kral Lear*

ON DAKİKA İÇİNDE öleceğinizi öğrenseniz ne yapardınız? Dörtnala üst kata koşturup Ford hükümetinden bu yana çorap çekmecenizde sakladığınız sigarayı mı yakardınız? Patronunuzun ofisinde vals yapıp ona kişisel kusurlarının detaylı bir açıklamasını mı sunardınız? Arabayla yeni alışveriş merkezinin yakınındaki et lokantasına gidip az pişmiş, fazlasıyla *kötü* kolesterollü irice bir biftek mi ısmarlardınız? Söylemesi zor kuşkusuz. Ama epey sağlam bir tahminim var. Son on dakikanızda yapabileceğiniz tüm bu şeylerin pek azını gerçekte bugün yaptınız.

Şimdi, bazıları bu duruma üzülüp parmaklarını size doğru sallayarak sert bir şekilde, hayatınızın *her dakikasını son dakikanızmışçasına yaşamanız gerektiğini* söyleyecektir. Bu da, bazı insanların son on dakikalarını başkalarına aptalca öğütler

vererek harcadığını gösteriyor. Yaşamaya devam edeceğimizi düşündüğümüzde yaptığımız şeyler, onun birden sona ereceğini düşündüğümüzde yapabileceğimiz şeylerden tabiatıyla ve haklı olarak farklıdır. Hayvansal yağları ve sigarayı çok fazla kullanmaz, amirimizin aptal şakalarından birine daha görev icabı gülümser, banyo küvetinde kafamıza kağıt şapka takıp fıstıklı kurabiye yiyebilecekken buna benzer kitaplar okur ve bunların her birini çok geçmeden dönüşeceğimiz insanın hayrına yaparız. Gelecekteki bize çocuğumuzmuş gibi muamele eder, günümüzün çoğu saatini onu mutlu edeceğini umduğumuz yarınlar inşa ederek harcarız. Anlık zevkler yaratan herhangi bir şeyin keyfine bakmak yerine, gelecekteki bizin rahatı için sorumluluklar üstlenir, *onlar* emekliliklerinde golf sahasının keyfini çıkarsınlar diye her ay maaşımızın bir kısmını biriktirir, *onlar* kalp krizinden ve dişeti sorunlarından korunsunlar diye düzenli olarak koşu ve diş arası temizliği yapar, *onlar* günün birinde dizlerinde hoplatacak tombul yanaklı torunlara sahip olsunlar diye kirli bebek bezlerine ve Şapkanın İçindeki Kedi'nin* beyin uyuşturan tekrarlarına katlanırız. Mahalledeki büfeye bir dolar ödemek bile, dönüşmek üzere olduğumuz kişinin şu an parasını verdiğimiz kremalı kekin keyfini çıkarmasını sağlamaya yönelik hayırsever bir davranıştır. Aslında, ne zaman bir şey *istesek* (terfi, evlilik, otomobil, cheeseburger) onu elde edersek, bizim parmak izlerimizi taşıyan kişinin bundan bir saniye, bir dakika, bir gün ya da on yıl sonra bizden miras aldığı dünyanın keyfini çıkaracağını, akıllıca yatırım kararlarımızın ve sabırlı perhizlerimizin hasadını toplarken fedakarlıklarımıza değer vereceğini zannederiz.

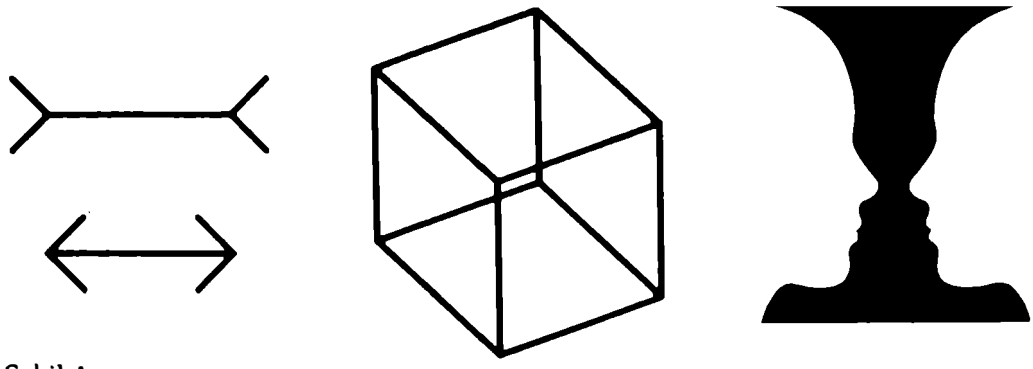
Nerede o günler? Hiç boşuna umutlanmayın. Çocuklarımız gibi, gelecekteki bizler de çoğu zaman nankördür. Biz, beğeneceklerini sandığımız şeyleri onlara vermek için didinip

---

* *The Cat in the Hat*... Theodor Geisel tarafından Dr. Seuss ismiyle yazılan ve ilk kez 1957 yılında yayınlanan bir çocuk kitabı. (Editörün notu)

ter dökerken, onlar işlerini bırakır, saçlarını uzatır, San Francisco'ya taşınır ya da olmadı oradan ayrılır ve *bunun* onların hoşuna gideceğini sanacak kadar aptal olabilmemize şaşarlar. Onların rahatı için çok önemli olduğunu düşündüğümüz mükafat ve ödülleri elde edemediğimiz gibi, işler bizim basiretsiz ve yanlış planlarımıza göre yürümediği için Tanrıya şükrederler. Birkaç dakika önce satın aldığımız kremalı kekten bir ısırık alan o kişi bile surat asıp *bizi* yanlış abur cuburu almakla itham eder. Hiç kimse eleştirilmekten hoşlanmaz kuşkusuz. Fakat uğruna mücadele ettiğimiz şeyler gelecekteki bizi mutlu etmiyor ama beceriksizce kaçındığımız şeyler ediyorsa, bu durumda geriye doğru küçümseyen bir bakış atıp, "nasıl oldu da böyle düşündüler" diye merak etmeleri makul görünüyor (biraz nezaketsizlik olsa da). İyi niyetimizi anlayabilir, elimizden geleni yaptığımızı istemeyerek de olsa kabul edebilirler. Ama elimizden gelenin onlar için yeterince iyi olmadığı hakkında terapistlerine ister istemez sızlanacaklardır.

Bu nasıl olabiliyor? Gelecek yıl -ya da en azından bu öğleden sonra- dönüşeceğimiz kişinin beğenilerini, tercihlerini, ihtiyaçlarını ve arzularını biliyor olmamız gerekmez mi? Gelecekteki bizlerin hayatlarını şekillendirmek için -sevecekleri işler ve sevgililer bulmak, uzun yıllar boyunca üzerine titreyecekleri koltuk kılıfları almak- onları iyi anlamamız gerekmez mi? Öyleyse niye bunlar, bizim gerekli bulduğumuz ama onların üzücü, can sıkıcı ya da yararsız bulduğu zımbırtılarla dolu tavan araları ve hayatlarla sona eriyor? Neden sevgili seçimimizi eleştiriyor, meslekte yükselme stratejilerimiz hakkında ahkam kesiyor, yaptırmak için onca para ödediğimiz dövmeleri çıkartmak için onca para ödüyorlar? Neden bizi düşündüklerinde gururlanma ve takdir etme yerine, pişmanlık duyup teselli arıyorlar? Onları ihmal etmiş olsak, onlara aldırış etmemiş olsak, onlara kötü davranmış olsak, tüm bunları anlayabilirdik. Fakat lanet olsun, biz onlara hayatlarımızın en güzel yıllarını verdik! Nasıl oluyor da herkesin ulaşmak

Şekil 1

istediği hedeflerin üstesinden geldiğimizde hayal kırıklığına uğrayabiliyorlar? Niye onları uzak tutmaya çalıştığımız bir yeri boyladıklarında bu kadar *terelelliler*? Problem onlarda mı? Yoksa bizde mi?

O N Y A Ş I N D A Y K E N, evimizdeki en büyülü nesne görsel yanılsamalarla ilgili bir kitaptı. Bu kitabın sayfaları beni, bir cetvel eşit olduklarını gösterdiği halde ok uçlarının bitiş noktaları nedeniyle farklı uzunluktaymış gibi görünen Müller-Lyer çizgileriyle, bir an yan tarafı ardından üst tarafı açıkmış gibi görünen Necker kübüyle, ansızın bir çift yüz siluetine sonra yine eski haline dönen bir kadeh resmiyle tanıştırmıştı (Şekil 1).

Babamın çalışma odasında yere oturur, bu basit resimlerin beynimi yanlış olduğunu kesinlikle bildiği şeylere inanmaya zorlamasından büyülenmiş bir halde saatlerce bakardım. O anda hataların ilginç olduğunu öğrendim ve bu hataları içinde bol bol barındıran bir hayat planlamaya başladım. Ama görsel bir yanılsama sadece herkesin hata yapmasına neden olduğu için ilginç değildir. Daha çok, herkesin *aynı* hatayı yapmasına neden olduğu için ilginçtir. Eğer ben bir kadeh, siz Elvis, bir arkadaşımız ise bir kutu moo goo gai pan* gördüyse, bu durumda baktığımız nesne, çok güzel bir mürekkep lekesi ama kötü bir görsel yanılsama olsa gerektir. Göz yanılsamalarında bu kadar merak uyandıran şey,

* Bir tür Çin yemeği (ç.n.).

herkesin önce kadehi, sonra yüzleri görmesidir. Sonra da - *hooop* - o kadeh yine orada. Görsel yanılsamaların algılarımızda yol açtığı hatalar kurallara uygun, devamlı ve sistematiktir. Bunlar aptalca değil zekice hatalardır. Onları anlayan kişilerin, görsel sistemin zarif tasarımına ve iç işleyişine göz atmasına imkân veren hatalardır.

Kişisel geleceklerimizi hayal etmeye çalışırken yaptığımız hatalar da kurallara uygun, devamlı ve sistematiktir. Görsel yanılsamalar, nasıl görme duyusunun gücünü ve sınırlarını anlatan bir yapıya sahipse, hatalar da aynı şekilde öngörünün gücünü ve sınırlarını anlatan bir yapıya sahiptir. İşte bu kitabın davası budur. Başlıktaki ilk kelimeye rağmen, bu size nasıl mutlu olunacağı hakkında yararlı şeyler anlatan bir kullanım kitapçığı değildir. Bu tür kitaplar, iki reyon ötede kişisel gelişim bölümünde dizilidir. Bir kere bunlardan birini alıp, yapılmasını söylediği her şeyi yapıp, yine de kendinizi çok mutsuz hissederseniz nedenini anlamak için her zaman buraya dönebilirsiniz.

Bu, insan beyninin kendi geleceğini nasıl ve ne kadar iyi hayal edebildiği, bu geleceklerden en çok hoşuna gidenin hangisi olduğunu nasıl ve ne kadar iyi tahmin edebildiği hakkında bilimin bize neler söylediğini anlatan bir kitaptır. Bu kitap iki bin yıldır birçok düşünürün üzerine kafa patlattığı bir muamma hakkındadır ve dönüşmekte olduğumuz insanların kalpleri ve zihinleriyle ilgili neden bu kadar az şey bildiğimizi açıklamak için bu düşünürlerin fikirlerinden (biraz da benimkilerden) yararlanmaktadır.

Burada anlattığımız şey, sanki pasaport yardımı olmaksızın sınırın öbür tarafına geçen bir nehre benzer, çünkü bugüne kadar herhangi bir bilim dalı tek başına bu muammaya ikna bir çözüm getirememiştir. Psikolojinin, bilişsel nörobilimin, felsefenin ve davranışsal ekonominin olgularını ve teorilerini birbirine bağlayan bu kitap, benim kişisel olarak tatmin edici

bulduğum ama hünerlerini sizin değerlendirmeniz gereken bir açıklamanın ortaya çıkmasına imkân sağlıyor. Bir kitap yazmak başlı başına bir ödüldür. Ama bir kitap okumak, net bir kazanç sağlamak üzere zaman ve para ayırmaktır. Size bir şey öğretmiyor ve eğlendirmiyorsa, kaybettiğiniz parayı ve zamanı geri almayı hak ediyorsunuz. Kuşkusuz bu olmayacak. Çünkü ilginizi çekecek ve sizi eğlendirecek bir kitap yazdığımı umuyorum. Tabii kendinizi gereğinden çok ciddiye almıyorsanız ve en az on dakikalık bir ömrünüz olması kaydıyla.

Bu kitabın sonuna geldiğinizde ne hissedeceğinizi hiç kimse söyleyemez. Kitaba başlamak üzere olan siz de buna dahilsiniz. Fakat gelecekteki siz son sayfaya geldiğinde halinden memnun değilse, en azından sizin niye yanlış düşündüğünüzü anlamış olacak.[1]

Ön görü

öngörü:

Zamanda ileriye doğru bakma ya da geleceği değerlendirme.

1. BÖLÜM

Başka Bir Zamana Yolculuk

Keşke biri bilebilseydi
Gece olmadan bugünün akıbetini!

Shakespeare, *Julius Caesar*

PAPAZLAR BEKAR KALMAYA, doktorlar insanlara zarar vermemeye, postacılar kara, yağmura ve zar zor okunan yazılara rağmen o günün mektuplarını dağıtmaya ant içerler. Psikologların da bir andı olduğunu, meslek hayatlarının herhangi bir döneminde "İnsanoğlu ... yapan yegane hayvandır" cümlesinin yer aldığı bir kitap, bir yazı ya da en azından bir makale yayımlamak istediklerini çok az insan bilir. Söz konusu dört kelimeyi içermek şartıyla bu cümleyi elbette dilediğimiz gibi tamamlayabiliriz. Birçoğumuz bu kutsal görevi yerine getirmek için meslek hayatımızın sonuna kadar bekleriz. Çünkü bizden sonraki psikologların öğrencilik yıllarımızdan beri sarf ettiğimiz diğer kelimelerin hepsini göz ardı edeceğini ve bizi daha çok *Bu C*ümleyi doldurma şeklimizle hatırlayacaklarını biliriz. Kurduğumuz cümle ne kadar kötü olursa o kadar

çok hatırlanacağımızın da farkındayız. Örneğin, şempanzelere el işaretleriyle iletişim kurmaları öğretildiğinde, bu cümleyi "konuşabilen" diye tamamlayan psikologlar özellikle hatırlandı. Araştırmacılar, vahşi doğada yaşayan şempanzelerin ağaç dallarını kullanarak lezzetli termitleri yuvalarından çıkarmaya çalıştıklarını (arada bir de kafalarını ezdiklerini) keşfettiğinde, bütün dünya birdenbire *Bu Cümleyi* "alet kullanan" diye bitirmiş bütün psikologların adını ve adresini hatırladı. Yani, pek çok psikoloğun eğer yeterince beklerlerse bir maymun tarafından alenen küçük düşürülmeden zaman içerisinde öleceklerini umarak, *Bu Cümleyi* tamamlamayı mümkün olduğunca uzun bir süre ertelemeleri boşuna değil.

Ben *Bu Cümleyi* daha önce hiç kurmadım ama şimdi hepinizin huzurunda bunu yapmak istiyorum: İnsanoğlu geleceği düşünen yeg*ane hayvandır.* İşte şimdi dürüstçe açıklıyorum; benim kedilerim, köpeklerim, farelerim, çöl farelerim, yengeçlerim ve Japon balıklarım oldu ve ben hayvanların çoğu zaman geleceği düşünme yeteneğine sahipmiş *gibi davrandıklarını* görmüyor değilim. Ama ucuz peruk kullanan kel adamların göz ardı ettiği gibi bir şeye sahipmiş gibi davranmakla gerçekten sahip olmak aynı şey değildir ve yakından bakan biri aradaki farkı anlayabilir. Ben, şehir merkezinde bir semtte oturuyorum. Bahçemde (bahçem yaklaşık iki sincap büyüklüğünde) yaşayan sincaplar sonbahar gelince, şimdiden bir miktar yiyecek saklamazlarsa sonrasında aç kalacaklarını biliyormuş gibi hareket ediyorlar. Bu şehirin insanları oldukça iyi eğitimlidir ama herkesin de bildiği gibi bu şehrin sincaplarının öyle ayırıcı bir tarafı yoktur. Aksine onlar sıradan gözlerine giren güneş ışığı önemli ölçüde azaldığında yiyecek-saklama programını devreye sokan sıradan bir beyne sahiptir. Saklama davranışını tetikleyen faktör yarını düşünmek değil, günlerin kısalmasıdır. Aşağıya düşmekte olan bir kaya yerçekimi kanunu hakkında ne kadar "bilgiye sahipse", fındığını bahçeme zulalayan sincap da gelecek hakkında o

kadar "bilgiye sahiptir". Başka bir deyişle hiçbir bilgisi yoktur. Şempanzelerin yalnız başına yaşlanacağım diye ağladığı, gülümseyerek yaz tatili planları yaptığı ya da zaten halihazırda pantolonun içinde şişman göründüğü için uzatılan şekerlemeyi geri çevirdiği bir gün gelinceye kadar kurmuş olduğum Bu Cümlenin arkasında duracağım. Bizler geleceği başka hiçbir hayvanın şimdiye kadar düşünmediği ve düşünemeyeceği bir şekilde düşünürüz. Bu basit, alışıldık ve sıradan davranış insanoğlunu tanımlayan bir özelliktir.[1]

Bir Sonrakinin Sevinci

Sizden insan beyninin elde ettiği en önemli başarıları söylemeniz istense, ilk önce aklınıza onun ortaya koyduğu etkileyici mimari eserler gelir: Büyük Gize Piramidi, Uluslararası Uzay İstasyonu ya da bir ihtimal Golden Gate Köprüsü. Gerçekten de bunlar harika eserlerdir ve beyinlerimiz bunları ürettikleri için konfeti yağmuruna tutularak kutlanmayı sonuna kadar hak eder. Ne var ki bunlar en önemlileri değildir. Gelişmiş bir makine de bu eserlerden herhangi birini tasarlayıp inşa edebilir. Çünkü tasarlamak ve inşa etmek için gerekli olan bilgiye, mantığa ve sabra bu makineler bol bol sahiptir. Aslında en gelişmiş makinenin bile sahip olamayacağı *bir tek* olağanüstü başarı vardır ki, o da farkında olarak tecrübe etmektir. Büyük Piramidi *görmek*, Golden Gate'i *hatırlamak* ya da Uzay İstasyonunu *hayalinde canlandırmak* bunlardan herhangi birini inşa etmekten çok daha görkemli işlerdir. Üstelik bu görkemli işlerden biri diğerlerinden daha da görkemlidir. Görmek, dünyayı şu anki haliyle yaşamaktır, hatırlamak ise dünyayı geçmişteki haliyle algılamaktır. Oysa hayal etmek, evet *hayal etmek*, dünyayı hiç olmadığı ya da ileride olabileceği haliyle görmektir. İnsan beyninin en büyük başarısı, gerçek dünyada var olmayan nesneleri ve olayları hayal edebilmektir ki insanın geleceği düşünmesine olanak tanıyan yetenek de işte budur. Bir filozofun

belirttiği gibi insan beyni bir "öngörü makinesidir" ve yaptığı en önemli iş "geleceği kurmaktır."[2]

Peki, "geleceği kurmak" tam olarak ne anlama gelir? Beyinlerin geleceği kurarken kullandığı söylenen en az iki yol vardır. Bunlardan birini birçok hayvanla ortak kullanırız, diğerini ise kimseyle paylaşmayız. Bütün beyinler -insan beyni, şempanze beyni, hatta yiyecek saklayan sıradan sincapların beyni- şu an, mek*an*, *kendisi ve gelecek* hakkında tahminlerde bulunur. Başlarına gelme olasılığı yüksek olan bir sonraki olayı tahmin etmek için ("Büyük bir şey ... yapmak üzere"), güncel durumlar ("Bir şeyin kokusunu alıyorum") ve geçmişte yaşanmış olaylar ("En son bu kokuyu aldığımda büyük bir şey beni yemeye çalıştı") hakkındaki bilgiyi kullanır.[3] Ancak bu sözde tahminlerin iki özelliğine dikkat edin. İlk olarak, parantez içindeki komik esprilere rağmen bu tip tahminler için bir beyne ihtiyaç yoktur. Bu tür tahminler, kendilerini üreten beynin az da olsa bilinçli düşünceye benzeyen bir şey üretmesine ihtiyaç duymaz . Tıpkı aritmetik hakkında herhangi bir fikri olmadan iki ile ikiyi toplayarak dördü bulan abaküs gibi beyin de üzerinde kafa yormadan geçmiş ile şimdiyi bir araya getirerek geleceği kestirebilir. Aslında böyle tahminlerde bulunmak için beyin gerekli değildir. Birazcık eğitimle, *Aplysia parvula* diye bilinen dev deniz sümüklüböceği, solungacına verilen elektrik şokunu tahmin etmeyi ve bundan kaçınmayı öğrenebilir. Neşter kullanmayı bilen herhangi birinin ispatlayabileceği gibi deniz sümüklüböcekleri kesinlikle beyinsizdir. Bilgisayarlar da beyinsizdir ama Hoboken'de öğle yemeği aldıktan sonra ta Paris'ten akşam yemeği satın almaya kalkıştığınızda kredi kartınızı reddeden bilgisayarlar tam olarak deniz sümüklüböceklerinin kullandığı hileye başvururlar. Kısacası, makineler ve omurgasız hayvanlar, gelecek hakkında basit tahminlerde bulunmak için farkındalığı olan, bilinçli ve zeki bir beyne gerek olmadığının açık bir kanıtıdır.

Dikkat edilmesi gereken ikinci nokta bu tür tahminlerin geniş kapsamlı olmamasıdır. Bunlar, yıllık enflasyon oranı, postmodernizmin entelektüel etkisi, küresel ısınmanın dünyayı yok etmesi ya da Madonna'nın bir sonraki saç rengi üzerine yapılan tahminler gibi değildir. Tam tersine, bunlar tam olarak burada, hemen sonrasında, bana ne olacağıyla ilgili yapılan tahminlerdir ve sırf dilimizde bu durumu karşılayan daha uygun bir kelime olmadığı için biz bunlara *tahmin* deriz. Oysa bu kelimenin kullanılması -herhangi bir yerde, herhangi birine, herhangi bir zamanda olabilecek olaylar hakkındaki hesaplı ve dikkatli düşünce gibi kaçınılmaz yan anlamıyla - sahiplerinin haberi olmadan beyinlerin sürekli şu an, mekan, kendisi ve gelecek hakkında tahminlerde bulunduğu olgusunun göz ardı edilmesi riskini taşır. Öyleyse bu beyinler *tahminde bulunuyor* demeyelim de onun yerine *sonralıyor* diyelim.

Şu anda sizin beyniniz de sonralıyor. Örneğin, şu dakikada biraz önce okuduğunuz cümleyi ya da rahatsız edici bir şekilde baldırınıza batmakta olan cebinizdeki anahtar halkasını ya da 1812 Savaşı'nda yapılan barış önerilerinin adil olup olmadığını düşünüyor olabilirsiniz. Kafanızdan ne geçiyor olursa olsun, kesinlikle okuduğunuz cümlenin hangi kelimeyle biteceğini düşünmezsiniz. Ancak siz kafanızın ta içinde yankılanan kelimeleri duymaya ve bunların size ne çağrıştırdığını düşünmeye devam ederken, beyniniz de *şu anda* okuduğu ve *biraz önce* okumuş olduğu kelimeleri kullanarak okuyacağı bir *sonraki* kelimenin ne olabileceği hakkında mantıklı bir fikir yürütmeye çalışır ki bu da akıcı okumanızı sağlar.[4] Kara filmlerle* ve ucuz dedektif romanlarıyla yetişmiş bir beyin, *"Karanlık ve rüzgarlı bir"* cümlesinin hemen arkasından *gece* kelimesinin geleceğini bekler. Dolayısıyla *gece* kelimesiyle karşılaştığında, bunu özümsemeye zaten hazırdır. Beyninizin bir sonraki kelime ile ilgili tahminleri doğru çıktıkça, say-

* *Kara film:* Hollywood suç filmlerini tanımlamak için kullanılan bir sinema terimi. (ç.n.)

fanın üstünde soldan sağa neşeyle dolaşarak anlamsız siyah çizgileri düşüncelere, görüntülere, karakterlere ve kavramlara dönüştürürsünüz. Siz bunu yaparken farkında olmadığınız bir şey vardır ki, o da sonralayan beyninizin cümlelerin sonunu inanılmaz bir hızla doğru kestirebilmesidir. Beyniniz kötü bir tahminde bulunduğunda kendinizi birden armut gibi hissedersiniz. Gördüğünüz üzere bu şaşırtıcı. Değil mi?

Şimdi, o bir anlık şaşkınlığın ne anlama geldiğini düşünelim. Şaşırmak, beklemediğimiz bir durumla karşılaştığımızda hissettiğimiz bir duygudur (örneğin, elimizde alışveriş poşetleri ve dolu bir mesaneyle dış kapıdan içeriye girdiğimiz anda kağıttan şapkalar takmış otuz dört arkadaşımızın oturma odamızda "Doğum günün kutlu olsun!" diye bağırması) ve bu yüzden sürprizle karşılaşmak beklentilerimizin niteliğini ortaya çıkarır. Bir önceki paragrafın sonunda yaşadığınız şaşkınlık, siz "*beyniniz kötü bir tahminde bulunduğunda kendinizi birden...*" diye devam eden o son cümleyi okurken, o sırada beyninizin cümlenin nasıl biteceğiyle ilgili mantıklı bir tahminde bulunduğunu gösterdi. Birkaç milisaniye içinde gözlerinizin üzülmek, tiksinmek hatta şaşırmak gibi bir duyguyu tanımlayan ve bir grup eğri büğrü siyah çizgiden oluşan bir kelimenin üzerine odaklanacağını tahmin etti. Onun yerine, sizi dogmatik uykunuzdan uyandıran ve beklentilerinizin niteliğini sizi izleyen herkese belli eden bir meyve ismiyle karşılaştı. Şaşkınlık bize, herhangi bir şey beklediğimizi fark etmediğimiz zamanlarda bile elde ettiğimiz şeyin dışında bir şey beklediğimizi anlatır. Şaşırma duygusuna çoğunlukla gözlemlenebilen ve ölçülebilen tepkiler -kaşların kalkması, gözlerin büyümesi, çenenin aşağı düşmesi ve ünlem işaretiyle sonlanan seslerin çıkarılması vb.- eşlik ettiği için psikologlar beynin ne zaman sonraladığını anlamak üzere şaşırmayı kullanabilir. Örneğin, araştırmacının oluklardan birine top attığını gören maymunlar hemen o oluğun altına bakıp, topun ortaya çıkmasını beklerler. Bazı deneysel hilelerle topun

atıldığı oluktan değil de başka bir oluktan çıkması sağlandığında maymunlar şaşırırlar, çünkü muhtemelen beyinleri sonralamıştır.[5] İnsan yavrusu, tuhaf fizik olaylarına karşı benzer tepkiler verir. Örneğin, büyük kırmızı bir bloğun küçük sarı bir bloğa çarptığı bir video filmini seyreden bebekler, küçük sarı bloğun hızla ekranın yan tarafına sürüklenerek gözden kaybolmasına aldırış etmezler. Ama küçük sarı blok gözden kaybolmadan önce birkaç saniye durakladığında, tren kazasını seyreden insanlar gibi dikkatle ekrana bakarlar: sanki kaybolma eyleminin gecikmesi, sonralayan beynin yaptığı tahmini bozmuş gibi.[6] Buna benzer araştırmalar, maymun beyninin yer çekimini (nesneler yana doğru değil, aşağıya doğru düşer), bebek beyninin de kinetiği (hareket eden nesneler duran nesnelere, birkaç saniye sonra değil, tam olarak birbirine dokundukları anda enerji aktarır) "bildiğini" gösterir. Daha da önemlisi, maymun ve insan beyninin biraz sonra (gelecekte) ne olacağını tahmin etmek için, şu anda (şimdi) gördükleri ile önceden bildiklerini (geçmişi) bir araya getirdiğini ortaya koyar. Maymunlar ve bebekler şaşırma duygusunu, "gerçek sonra" ile "tahmin edilen sonra" farklı olduğunda yaşarlar. Beyinlerimiz sonralamak için yaratılmıştır ve onların yapacağı da sadece budur. Bizler sahilde dolaşırken, beyinlerimiz ayağımızla vurduğumuzda kumun ne kadar sert olacağını tahmin eder ve dizimizin gerginliğini ona göre ayarlar. Frizbiyi yakalamak için sıçradığımızda, beyinlerimiz bu yuvarlak nesnenin uçuş rotasını tahmin eder ve ellerimizi tam o noktaya getirir. Denize doğru sürüklenen küçük bir ağaç dalının arkasından koşturarak suya giren bir yengeç gördüğümüzde, beyinlerimiz onun nereden ve ne zaman su üstüne çıkacağını tahmin eder ve gözlerimizi tam onun görüneceği noktaya çevirir. Bu tahminler, çabukluk ve doğruluk açısından muhteşemdir. Eğer beyinlerimiz bunları yapmaktan vazgeçer, bizi tamamen "şu anın içinde" bırakıp bir sonraki adımımızı atamayacak hale getirirse neler olacağını hayal bile edemeyiz. Şu an, mekan, kendisi ve gelecek hakkında yapılan otomatik, sürekli ve

bilinç dışı tahminler hem hayret verici hem de olağan olmasına rağmen, insan neslini ağaçlardan indirip giydiren şey bu tür tahminler değildir. Aslında bunlar, nilüfer yaprağından dışarıya hiçbir zaman çıkmamış olan kurbağaların yaptığı türden tahminlerdir, dolayısıyla Bu Cümlenin anlatmak istediği bu tip tahminler değildir. İnsanoğlunun kurduğu gelecek türü -ki bunu *sadece* biz yapabiliyoruz- tamamen başka bir şeydir.

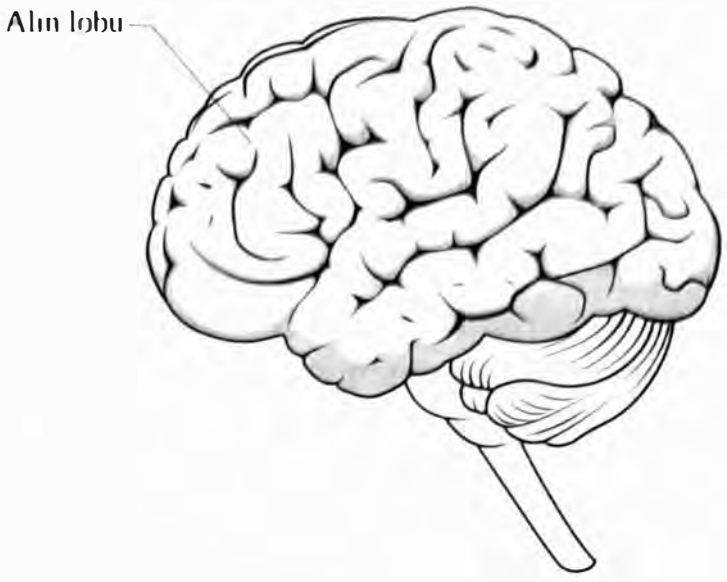
İleriye Bakan Maymun

Büyükler çocuklara aptalca sorular sormaktan çok keyif alırlar. Böylece onların verdiği aptalca cevaplara kahkahalarla gülebiliriz. Çocuklara sormaktan hoşlandığımız saçma sorulardan biri şudur: "Büyüyünce ne olmak istiyorsun?" Belki de sorumuz büyüme tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını hatırlattığı için küçük çocuklar şaşkın gözlerle bize bakarlar. Eğer cevap verirlerse, genellikle "şekerci" ya da "ağaç tırmanıcısı" gibi bir cevap verirler. Gülmeye başlarız, çünkü çocuğun şekerci ya da ağaç tırmanıcısı olma ihtimali yok denecek kadar azdır ve o kadar küçüktürler ki bunlar çoğu çocuğun saçma sorular sorabilecek yaşa geldiğinde yapmak isteyeceği türden meslekler değildir. Ama dikkat edin bunlar bizim sorduğumuz sorunun yanlış cevabıyken, başka bir sorunun yani "Şu anda ne olmak istiyorsun?" sorusunun doğru cevabıdır. Küçük çocuklar, *ileride* kelimesinin ne anlama geldiğini tam olarak bilmedikleri için *ileride* ne olmak istediklerini söyleyemezler.[7] Bu yüzden açıkgöz politikacılar gibi kendilerine sorulan soruyu duymazlıktan gelip kafalarından geçen soruya cevap verirler. Kuşkusuz yetişkinler daha da iyisini yaparlar. Otuzlu yaşlardaki bir Manhattanlıya emekliliğinde nerede yaşamak istediği sorulduğunda, Miami, Phoenix gibi toplumsal huzurun olduğu yerleri sıralar. Şu anda içinde bulunduğu zorlu şehir hayatını seviyor olabilir ama yirmi otuz yıl içinde tombala oyununa ve hızlı tıbbi yardıma sanat müzelerinden ve cam silen elemanlardan daha fazla değer vereceğini dü-

şünebilir. Sadece şu anda olup biteni düşünebilen çocukların aksine yetişkinler ileride olacaklar hakkında fikir yürütebilir. Mama sandalyesi ile sallanan sandalye arasında geçen zamanın herhangi bir noktasında "ileride" kelimesinin ne anlama geldiğini öğreniriz.[8]

İleride! Ne kadar şaşırtıcı bir düşünce. Ne kadar güçlü bir kavram. Ne kadar olağanüstü bir buluş. İnsanoğlu henüz yaşanmamış olaylar zincirini hayalinde canlandırmayı nasıl öğrendi? Hangi tarih öncesi dahi gözlerini kapatıp sessizlik içinde kendini yarına taşıyarak bugünden kaçabileceğini ilk defa nasıl keşfetti? Ne yazık ki önemli fikirler bile üzerinde karbon testi yapılabilecek bir fosil bırakmazlar, bu yüzden *ilerinin* geçmişte ne zaman öğrenildiği sonsuza kadar bir sır olarak kalacak. Oysa paleontolojistler ve nöroanatomistler, evrimleşme sürecindeki bu dönüm noktasının son 3 milyon yıl içinde gerçekleştiğini ve birdenbire olduğunu iddia ediyorlar. İlk beyinler bundan 500 milyon yıl önce ortaya çıktı, aşağı yukarı 430 milyon yıl harcayarak ilk primatların beyinlerine ve ortalama 70 milyon yıl daha harcayarak ilk insanların beyinlerine dönüştü. Daha sonra bir şey oldu -bunun ne olduğunu kimse bilmiyor ama bu konuda havanın soğumasından yemek pişirmenin keşfine kadar çeşitli tahminler yapılıyor- ve çok geçmeden insan beyni o zamana kadar görülmemiş bir gelişme göstererek yaklaşık iki milyon yıl içinde kütlesini ikiye katlayıp 560 gramlık *Homo habilis* beynini takriben 1350 gramlık *Homo sapiens* beynine dönüştürdü.[9]

Sizi çikolatalı şekerleme ile besleyerek çok kısa bir sürede kilonuzu ikiye katlamanızı sağlasak da alacağınız kiloların vücudunuza eşit olarak dağılacağını düşünmeyiz. Muhtemelen karın ve kalça bölgeniz yeni edindiğiniz yağların ilk uğrak yeri olurken, diliniz ve tırnaklarınız bu durumdan etkilenmeyerek oldukça ince görünmeye devam edecektir. Aynı şekilde, insan beyni de çarpıcı oranda büyürken her parçası eşit olarak ikiye katlanmadı, dolayısıyla da modern insanlar eski

Şekil 2: Geleceği hayal etmemizi sağlayan alın lobu, insan beyninin en son oluşmuş bölgesidir.

insanların beyinleri ile yapısal olarak aynı ama daha büyük olan yeni beyinlere sahip oldu. Ne var ki büyümenin orantısız dağılımı, adından da anlaşıldığı gibi başımızın ön tarafında, gözlerimizin üst kısmında bulunan, alın lobu diye bilinen belli bir bölgede yoğunlaştı (Şekil 2). İlk atalarımızın yatık ve alçak görünüşlü alınları, şapkalarımızı tutan dik ve sivri alınlara dönüşmek için öne doğru gelişti. Aslında beyinlerimizin büyüklüğündeki ani değişime uyum sağlamak üzere kafamızın yapısında da değişim yaşandı. İnsan kafatasının yapısal revizyonuna neden olan bu yeni beyin bölgesi bunu hak edecek ne yaptı? Daha büyüğüne sahip olacağız derken dünyayı her birimiz için böylesine endişe dolu bir yer haline getiren bu özel bölgenin görevi nedir? Alın lobu ne işe yarar?

Daha düne kadar bilim insanları bu bölgenin pek bir işe yaramadığını düşünmekteydi, çünkü alın lobu hasar görmüş insanlar onsuz da gayet iyi görünüyordu. 1848 yılında güzel bir sonbahar günü Rutland Demiryolu'nda ustabaşı olarak çalışan Phineas Gage'in ayağının dibinde küçük bir patlama oldu. Üç buçuk adım uzunluğunda demir bir çubuk, mızrak gibi havaya fırlayarak Phineas'ın yüzüne saplandı. Sol

yanağının hemen altından giren ve kafatasının üst kısmından çıkan demir çubuk, alın lobunun büyük bir parçasını da alarak kafasında bir tünel açtı (Şekil 3). Phineas yere düştü ve birkaç saniye orada kaldı. Daha sonra herkesin şaşkın bakışları altında ayağa kalkarak arkadaşlarından birinin onunla birlikte doktora kadar gelip gelemeyeceğini sordu.

Bu arada ısrarla arabaya gerek olmadığını ve yürüyebileceğini söylüyor, teşekkür ediyordu. Doktor, yarasındaki pislikleri temizledi, iş arkadaşı demir çubuktaki beyin parçalarını temizledi, çok kısa bir süre sonra Phineas ve demir çubuğu yeniden işbaşı yaptı.[10] Kişiliğinde belirgin bir biçimde bazı şeyler ters gidiyordu -onun bu kadar ünlü olmasının sebebi de buydu- ama Phineas hakkında asıl dikkat çekici olan onun diğer konularda nasıl bu kadar *normal* olabildiğiydi. Eğer demir çubuk, başka bir beyin parçasından -optik korteks, Broca alanı, beyin sapı- hamburger yapmış olsaydı Phineas ölebilir, kör olabilir, konuşma becerisini kaybedebilir ya da hayatının geri kalanında ot gibi yaşayabilirdi. Bunun yerine o, on iki yıl boyunca öyle iyi yaşadı, gördü, konuştu, çalıştı ve seyahat etti ki nörologlar alın lobunun küçük bir işlevi olduğuna ve onsuz da güzel bir şekilde yaşanabileceğine karar verdi.[11] 1884 yılında bir nörologun deyişiyle, "Ünlü Amerikan demir çubuk vakasından sonra bu loblardaki hasarın her zaman bazı semptomlara neden olmadığı anlaşıldı."[12]

Ne var ki bunu söyleyen nörolog yanılıyordu. Ondokuzuncu yüzyılda, beyin fonksiyonları hakkındaki veriler, çoğunlukla Phineas Gage gibi tabiatın kırk yılda bir ortaya çıkardığı oldukça farklı nörolojik deneyimleri yaşayan şanssız deneklerin incelenmesine dayanıyordu. Yirminci yüzyılda, cerrahlar tabiatın bıraktığı yerden devam ederek sonuçlarıyla alın lobu fonksiyonu hakkında çok farklı bir tablo çizen daha güvenilir deneyler yapmaya başladı. 1930'lu yıllarda, Portekizli Doktor Antonio Egas Moniz, alın lobu bölümlerinin kimyasal ve mekanik yollarla imhasını içeren frontal lobotomi denilen yeni cerrahi

Şekil 3: Demir çubuğun Phineas Gage'in kafatasının neresinden girdiğini ve çıktığını gösteren ilk tıbbi çizim.

metodu duyduğunda, aşırı çalkantılı psikotik hastalarını sakinleştirmenin bir yolunu arıyordu. Bu metot, ellerindeki yiyecek alındığında doğal olarak çok sinirlenen ama ameliyat geçirdikten sonra böyle bir saygısızlığı hiç istifini bozmadan sakince karşılayan maymunlar üzerinde uygulanmıştı. Egas Moniz, bu metodu hastalarının üstünde denedi ve aynı şekilde sakinleştirici bir etkisi olduğunu buldu (1949 Nobel Tıp ödülünü kazanan Egas Moniz üzerinde de sakinleştirici bir etki yaratmıştı). Daha sonraki yıllarda cerrahi teknikler geliştirildi (bu işlem lokal anestezi altında buz kıracağı ile yapıldı) ve ameliyatın istenmeyen yan etkileri (zekanın düşmesi, altını ıslatma gibi) azaltıldı. Alın lobunun bazı bölümlerinin imha edilmesi, diğer terapi tekniklerine direnen depresyon ve endişe bozukluğu yaşayan vakalarda standart bir tedavi yöntemi haline geldi.[13] Bir önceki yüzyılın klasik tıp biliminin aksine alın lobunun var ya da yok olması bir fark meydana getirdi. Aradaki fark, o olmadan bazı insanların kendilerini daha iyi hissetmesiydi.

Bazı cerrahlar alın lobuna hasar vermenin faydalarını haykırırken, diğerleri zararlarına dikkat çekiyordu. Alın lobu hasar görmüş hastalar çoğu zaman zeka testleri, hafıza testleri

ve benzeri testlerde iyi performans göstermelerine rağmen planlama gerektiren herhangi bir testte -hatta en kolay olanında- ciddi sorunlar yaşıyordu. Örneğin, ilk hareketi yapmadan önce bütün hamlelerin düşünülmesini gerekli kılan bir labirent ya da bulmaca verildiğinde, başka yönlerden zeki olan bu hastalar afallıyordu.[14] Onların planlama sorunları sadece laboratuvar ortamıyla sınırlı değildi. Bu hastalar dökmeden çay içmek ya da perdeler hakkında kısa sohbetler yapmak gibi alışıldık durumlarda oldukça normal davranabiliyordu ama o gün öğleden sonra ne yapacaklarını söylemeleri neredeyse imkânsız görünüyordu. Ünlü bir bilim insanı bu konudaki bilimsel bulguları özetleyerek şöyle bir sonuca vardı: "Planlama yapamamaktan daha sık gündeme gelen bir prefrontal semptom yok... Bu semptom, prefrontal korteksteki bozukluğa özgüymüş gibi görünüyor... Başka bir nöral yapıdaki klinik hasarla ilişkili değil."[15]

Görünüşe göre bu iki görüş -alın lobunun belli bölgelerinde oluşan hasar insanların sakinleşmesine yarayabilir ama aynı zamanda plan yapmasını engeller- tek bir sonuçta birleşiyor. *Endişe* ve *plan yapma* arasındaki kavramsal ilişki nedir? Şüphesiz ikisi de geleceği düşünmekle çok yakından bağlantılı. Kötü bir şey olacağını sezdiğimizde endişe duyarız ve zaman içinde nasıl davranacağımızı hayal ederek plan yaparız. Planlama geleceğimize dikkatle bakmayı gerektirir, endişe ise bunu yaptığımızda verdiğimiz tepkilerden biridir.[16] Alın lobu hasarının plan yapmayı ve endişeyi kesinlikle azalttığı bulgusu, alın lobunun normal ve modern yetişkinlerin kendilerini geleceğe taşımalarını sağlayan beyin mekanizmasının en önemli parçası olduğunu ortaya koyar. O olmadan şimdiki zamanda tutsak kalır, yarını hayal edemez, dolayısıyla da geleceğin bize ne getireceği konusunda endişe duymayız. Bilim insanlarının bugün kabul ettiği gibi, alın lobu "sağlıklı yetişkinlere önlerindeki uzun hayat boyunca kendilerine ne olacağını düşünebilme yeteneğini verir."[17] Örneğin, alın lobu

hasar görmüş insanları araştıranlar, onları "anlık uyaranlara bağlı"[18], "şimdiki zamanda ve mekanda sıkışmış"[19] ya da "somut düşünmeye eğilimli"[20] diye tanımlarlar. Başka bir deyişle onlar, şekerciler ve ağaç tırmanıcıları gibi, *sonranın* olmadığı bir dünyada yaşarlar. N.N. adındaki hastanın üzücü vakası bu konuda farklı bir pencere açtı. N. N. 1981 yılında otuz yaşındayken geçirdiği trafik kazasında kafasından yaralandı. Yapılan testler alın lobunda önemli bir hasar olduğunu gösterdi. Kazadan birkaç yıl sonra N. N. ile görüşme yapan bir psikolog aralarında geçen şu konuşmayı kaydetti:

PSİKOLOG: Yarın ne yapacaksın?

N. N: Bilmiyorum.

PSİKOLOG: Soruyu hatırlıyor musun?

N. N: Yarın ne yapacağım ile ilgili olanı mı?

PSİKOLOG: Evet, bunu düşünürken neler hissettiğini anlatabilir misin?

N. N: Sanırım, boşluk... Sanki uykudaymışım gibi... Sanki bomboş bir odadayım ve biri bana bir sandalye bulmamı söylüyor ve orada hiçbir şey yok... Gölün ortasında yüzmek gibi. Tutunabileceğiniz ya da yapabileceğiniz hiçbir şey yok.[21]

N. N.'nin kendi geleceğini düşünememesi, alın lobu hasarlı hastaların ayırıcı özelliğidir. N. N. için yarın daima bomboş bir oda olarak kalacak ve kafasında *ileriyi* canlandırmayı denerken, yokluk ya da sonsuzluk kavramını hayal etmeye çalıştığımızda hepimizin hissettiği duyguları yaşayacaktır. Gerçi metroda N. N. ile sohbet etseniz ya da postanede sıra beklerken onunla biraz konuşsanız, son derece insani bir şeyin onda eksik olduğunu anlamayabilirsiniz. Bununla beraber, N. N. *zaman* ve *geleceğin* soyut kavramlar olduğunu hisseder. Saat ve dakikayı, bir saatte kaç dakika olduğunu, önce ve *sonra* kelimelerinin ne anlama geldiğini bilir. N. N. ile görüşme yapan psikologun belirttiği gibi: "O dünya hakkındaki birçok şeyi biliyor, bu bilginin

farkında ve bunu rahat bir şekilde ifade edebiliyor. Ama uzak öznel geleceği tahmin etme becerisi yokmuş gibi görünüyor. Görünüşe göre o, "daimi bir şimdiki zaman" içinde yaşıyor."[22]

Daimi bir şimdiki zaman: anlaşılması ne kadar zor bir ifade. Şu anın içinde hapis kalmak, ebedi bir şimdide sonsuza kadar tutsak olmak, sonu olmayan bir dünyada ve ilerisi olmayan bir zamanda yaşamak kim bilir ne kadar tuhaf ve gerçeküstü bir durumdur. Böyle bir hayatı hayal etmek birçoğumuz için öylesine zor, bizim normal yaşantımıza o kadar yabancıdır ki bunu kader -geçirilen kafa travması sonucunda ortaya çıkan talihsiz, olağan dışı, tuhaf bir akıl hastalığı- diye değerlendirir geçeriz. Aslında geçerli olan bu tuhaf hayatlar, istisna olan ise *bizim* hayatlarımızdır. Yeryüzünde ilk ortaya çıkışının ardından bütün beyinler, birkaç yüzyıl boyunca daimi şimdiki zamana saplanmıştı. Günümüzdeki beyinlerin çoğu hâlâ böyledir. Ancak sizinki ve benimki bunlardan değil çünkü iki ya da üç milyon yıl önce atalarımız şimdiki zamandan kaçmaya başladı ve onların kaçış aracı vücudumuza sonradan eklenmiş, narin, buruşuk, alanında son derece uzman gri renkte bir doku kütlesiydi. Alın lobu -insan beyninin en son dönüşen, en yavaş gelişen ve yaşlanırken en önce gerileyen parçası- şimdiyi bir kenara bırakıp geleceği yaşamamızı sağlayan bir zaman makinesidir. Hiçbir hayvan her yönüyle bizimkine benzeyen bir alın lobuna sahip değildir. İşte bu yüzden gelecek hakkında düşünen yegane hayvan bizleriz. Alın lobunun hikayesi, insanların hayali yarınlarını *nasıl* düşündüğünü anlatsa da *neden* düşündüğünü anlatmaz.

Kaderi Değiştirmek

1960'lı yılların sonunda, Harvard'lı bir psikoloji profesörü LSD aldı, görevinden istifa etti (üniversite idaresinin de biraz teşviki oldu), Hindistan'a gitti, bir guru ile tanıştı ve ana mesajı kısa ve öz bir şekilde başlığındaki uyarıda vurgulanan

Şimdi Burada Ol adlı popüler kitabı yazmak için geri döndü.[23] Eski profesörün iddiasına göre mutluluğun, kendini gerçekleştirmenin ve aydınlanmanın anahtarı gelecek hakkında düşünmeye son vermekti.

O halde, birisi sırf geleceği düşünmekten nasıl kurtulacağını öğrenmek uğruna ta Hindistan'a kadar gidip, zamanını, parasını ve beyin hücrelerini neden harcar? Çünkü hayatının herhangi bir noktasında meditasyonu öğrenmeyi deneyen herkesin bildiği gibi geleceği düşünmemek psikoloji profesörü olmaktan çok daha zordur. Geleceği düşünmemek, alın lobunu görevini yapmaması için ikna etmeyi gerektirir, atmaması söylenen kalp gibi, o da doğal olarak bu öneriye karşı çıkar. N. N.'nin tersine birçoğumuz geleceği düşünmek için *uğraşmayız* çünkü geleceğin zihinsel taklitleri zihnimizin her köşesini istila ederek kendiliğinden düzenli olarak bilinç düzeyine çıkar. İnsanlara geçmişi, şimdiyi ve geleceği ne kadar sıklıkla düşündükleri sorulduğunda, en çok geleceği düşündüklerini iddia ederler.[24] Araştırmacılar, ortalama bir insanın bilinç nehrinde yüzen şeyleri *saydığında*, günlük düşüncelerimizin %12'sinin gelecekle ilgili olduğunu buldu.[25] Demek ki her sekiz saatin bir saati henüz meydana gelmemiş şeyleri düşünerek geçirilir. Her sekiz saatinizin bir saatini benim yaşadığım ülkede geçirmiş olsanız, vergi ödemek zorunda kalabilirsiniz. Bu da demektir ki hepimiz bir bakıma geleceğin yarı-zamanlı sakinleriyiz.

Neden sadece bu anı yaşayamıyoruz? Japon balığına çok basit gelen bir şeyi nasıl oluyor da biz başaramıyoruz? Bugün, tam da şu anda düşünmemiz gereken birçok şey varken, neden beyinlerimiz inatla bizi geleceğe sürüklüyor?

Öngörü ve Duygu

Bu soruların en açık cevabı, geleceği düşünmenin keyifli olabilmesidir. Çalıştığımız şirketin düzenlediği piknikteki maçta karşı takımı yenmeyi, piyango idaresi vekilinin yanında eli-

mizdeki kapı gibi çekle poz vermeyi ya da bankadaki çekici veznedar ile ateşli bir sohbeti hayal ederiz. Bütün bunların gerçekleşmesini ümit ettiğimiz ya da istediğimiz için değil, sırf bu olasılıkları hayal etmek başlı başına bir mutluluk kaynağı olduğu için... Yapılan araştırmalar, büyük olasılıkla tahmin ettiğiniz şeyi destekler: İnsanlar gelecekle ilgili hayal kurarken, kendilerini kaybeden ya da başarısız birinden ziyade kazanan, başarılı biri olarak görmeye eğilimlidir.[26]

Gerçekten de geleceği düşünmek o kadar keyif verici olabilir ki bazen onu yaşamaktansa sadece düşünmeyi tercih ederiz. Bir araştırmada yer alan gönüllülere mükemmel bir Fransız lokantasında bedava yemek kazandıkları söylenir ve yemeği ne zaman yemek istedikleri sorulur. Şimdi mi? Bu gece mi? Yarın mı? Böylesine baştan çıkarıcı bir teklif karşısında çok sevinmelerine rağmen gönüllülerin büyük bir kısmı, yemeği kısa bir süre ertelemeyi (genellikle bir sonraki haftaya) tercih ederler.[27] Peki, bu gönüllü ertelemenin nedeni nedir? Çünkü bir hafta boyunca kendilerini istiridyeleri kemirirken ve tatlının tadını çıkarmayı hayal edip o günü beklemenin zevkini çıkarırlar. Mutluluğu ertelemek, yarım portakaldan bir bardak portakal suyu çıkarmak için yaratıcı bir tekniktir. Gerçekten de bazı olayları hayal etmek yaşamaktan daha zevklidir (birçoğumuz, uzun süredir çekici bulduğumuz biriyle birlikte vakit geçirdiğimiz ya da karşı konulmaz lezzette bir tatlı yediğimiz o anı hatırlarız. Ancak bunları hayalimizde canlandırmanın tüketmekten daha keyifli olduğunu keşfederiz) ve insanlar o olayı sonsuza kadar ertelemeye karar verebilirler. Örneğin, bir araştırmada gönüllülerden kendilerini tutkuyla aşık oldukları birine buluşma teklif ederken hayal etmeleri istendi. Yüreklerini hoplatan kişiye yaklaşırken kafalarında en ince ayrıntısına kadar tasarlanmış harika fanteziler bulunan bu insanların, birkaç ay sonra aynı duyguları hissetmeleri çok *küçük* bir olasılıktı.[28]

Görünüşe göre hayal ettiğimiz en güzel yarınlarda gülüp oynamak isteriz. Neden istemeyelim ki? Ne de olsa fotoğraf al-

bümlerimizi geçirdiğimiz trafik kazalarının ya da acil servis ziyaretlerinin değil, doğum günü partilerimizin ya da tropikal tatillerimizin resimleriyle doldururuz. Çünkü Hatıralar Sokağında dolaşırken mutlu olmak isteriz. Öyleyse neden Hayaller Sokağında dolaşırken de aynı yoldan gitmeyelim ki? Her ne kadar mutlu bir geleceğin hayalini kurmak bizi keyiflendirse de, bu hayallerin üzücü sonuçları da olabilir. Araştırmacıların bulgularına göre, insanlara bir olayı hayalinde canlandırmaları kolay geldiğinde, o olayın fiilen gerçekleşme ihtimali gözlerinde büyür.[29] Kötü olaylara nazaran iyi olanları hayal etme tecrübemiz daha fazla olduğu için, iyi olayların karşımıza çıkma ihtimalini abartırız ki bu da geleceğimiz ile ilgili gerçek dışı bir iyimserlik yaşamamıza neden olur.

Örneğin, Amerikalı üniversite öğrencileri daha uzun yaşamayı, uzun süren evlilikler yapmayı ve sık sık Avrupa'ya gitmeyi ümit ederler.[30] Yetenekli bir çocuğa sahip olma, kendilerine ait bir evde oturma, gazetelerde boy gösterme ihtimallerinin yüksek; kalp krizi geçirme, diş eti sorununa ya da zührevi hastalığa yakalanma, trafik kazası yapma, alkol problemi hayata, kırık bir kemikle dolaşma ihtimallerinin ise düşük olduğuna inanırlar. Yaşları kaç olursa olsun bütün Amerikalılar, geleceklerinin şu anki hayatlarından daha iyi olacağını düşünürler.[31] Amerikalılar kadar iyimser olmamalarına rağmen diğer ülkelerde yaşayan insanlar da akranlarından daha parlak bir gelecek yaşayacaklarını hayal etmeye meyillidirler.[32] Kişisel geleceğimize dair fazlasıyla iyimser olan bu beklentiler kolay kolay yok olmaz: Bir deprem felaketi yaşamak, insanların gelecekteki bir felakette ölme olasılıkları karşısında geçici olarak gerçekçi düşünmesini sağlar ama birkaç hafta sonra depremzedeler bile sebepsiz iyimserliklerine kaldıkları yerden devam ederler.[33] Aslında iyimser düşüncelerimizi zorlayan böyle olaylar bazen iyimserliğimizi *azaltmak* yerine daha da *artırır.* Bir araştırmada, kanser hastalarının gelecekleri hakkında sağlıklı emsallerinden *daha* iyimser oldukları bulundu.[34]

Beyinlerimizin ısrarla ürettiği gelecekler, hiç kuşkusuz sadece seyahatlerden, öpücüklerden ve lezzetli istiridyelerden ibaret değildir. Çoğu zaman bunlar sıradan, sıkıcı, aptalca, tatsız ya da son derece korkutucudur ve geleceği düşünmekten kendilerini alamadıkları için tedaviye başvuran insanlar genellikle gelecekten zevk almak yerine ondan *endişe duyarlar*. Bir an önce kökünden kurtulmayı dileyen gevşek bir diş gibi, biz de bazen felaketleri ve trajik olayları hayal etmek için kendimizi zorlarız. Havaalanına giderken, uçağın biz olmadan kalktığına ve müşterimizle olan önemli bir randevuyu kaçırdığımıza dair bir senaryo hayal ederiz. Yemekli bir toplantıya giderken bütün davetlilerin hediye getirdiği ev sahibesiyle elimiz boş, utanç içinde selamlaştığımızı düşünürüz. Hastaneye giderken göğüs röntgenimizi inceleyen doktorun kaşlarını çatarak "İsterseniz önünüzdeki seçenekleri konuşalım" gibi uğursuz bir laf ettiğini hayalimizde canlandırırız. Bu korkunç hayaller, kendimizi tam anlamıyla berbat hissetmemize neden olur. Öyleyse bu hayalleri kurmak için neden bu kadar kafa yorarız?

Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, kötü olayları önceden tahmin etmek, onların üzerimizde yaratacağı etkiyi hafifletebilir. Örneğin, bir araştırmada yer alan gönüllüler arka arkaya yirmi defa elektrik şoku aldı ve her şoktan üç saniye önce uyarıldı.[35] Bazı gönüllülerin (yüksek-şok grubu) sağ ayak bileklerine yirmi kere yüksek-şiddetli şok verildi. Diğerlerine (düşük-şok grubu) ise üç kere yüksek-şiddetli ve on yedi kere düşük-şiddetli şok uygulandı. Düşük-şok grubu diğer gruba göre daha az volt elektrik almasına rağmen kalpleri daha hızlı attı, daha çok terlediler ve daha fazla korktuklarını ifade ettiler. Neden? Çünkü düşük-şok grubundaki gönüllülere farklı zamanlarda farklı şiddetlerde şoklar uygulandı; bu da gelecekleri hakkında tahminde bulunmalarını imkânsızlaştırdı. Görünüşe bakılırsa beklenmeyen üç şiddetli şok, beklenen yirmi şiddetli şoktan daha acı verici oluyor.[36]

Kötü olayları hayalimizde canlandırmak uğruna böyle acılara katlanmamızın ikinci sebebi korkunun, merakın ve endişenin hayatımızda faydalı roller oynamasıdır. Olumsuz davranışlarının kötü sonuçlarını göstererek çalışanlarımızı, çocuklarımızı, eşlerimizi hatta evcil hayvanlarımızı doğru davranmaya sevk edebiliriz, dolayısıyla da bizi bekleyen tatsız yarınları hayal edip, koruyucu güneş kremi kullanmaya ve tıka basa pasta yememeye karar verebiliriz. Öngörüler, hedefi yarınlarımızı tahmin etmek değil, mümkün olduğunca yaşanacakların önüne geçmek olan "korku görüleri"[37] haline gelebilir. Yapılan araştırmalar, çoğu zaman bu stratejinin insanları dikkatli ve tedbirli davranmaya teşvik eden etkili bir yol olduğunu gösteriyor.[38] Kısacası, korkularımızı ortaya çıkarmak için zaman zaman karanlık gelecekler hayal ederiz.

Öngörü ve Kontrol

Öngörüde bulunmak hem mutluluk verir hem de acıları hafifletir. Beynimizin inatla geleceğe yönelik düşünceler üretmesinin sebeplerinden biri budur. Ne var ki en önemli neden bu değildir. Amerikalılar, her yıl seve seve milyonlarca -belki de milyarlarca- doları geleceği tahmin ettiklerini iddia eden yatırım danışmanlarına, ruhani liderlere, meteorologlara, medyumlara ve diğer paragözlere yatırır. Falcılık sektörlerine maddi destek sağlayan bizler, gelecekte olabilecek şeyleri sırf bunları tahmin etmek eğlenceli diye istemeyiz. Önceden *bir şeyler yapabilmek* için ileride olabilecek olayları şimdiden bilmek isteriz. Bir sonraki ay faiz oranları fırlayacaksa, hemen paramızı tahvile kaydırmayı düşünürüz. Eğer öğleden sonra yağmur yağacaksa, sabah evden çıkarken şemsiyemizi alırız. Bilgi eşittir güç demektir ve ağız tadıyla şu anı yaşamayı tercih ettiğimiz zamanlarda bile beynimizin ısrarla geleceği düşünmesinin en önemli sebebi, beyinlerimizin bizi bekleyen olayları *kontrol etmek* istemesidir.

Peki neden gelecek yaşantılarımız üzerinde kontrol sahibi olmak isteriz? Görünüşe göre, bu soru "neden televizyonumuz ya da arabamız üzerinde kontrol sahibi olmak isteriz" sorusu kadar anlamsızdır. İzin verin açıklayayım. Geleceğe bakabilelim diye kocaman bir alın lobuna sahibiz, onunla ilgili tahminlerde bulunabilelim diye geleceğe bakarız, onu kontrol edebilelim diye tahminlerde bulunuruz. Peki, neden onu kontrol etmek isteriz? Neden geleceği normal seyrine bırakmayız ve olduğu gibi yaşamayız? Neden şimdi *burada* ve sonra *orada* olamayız? Bu sorunun iki cevabı vardır; bunlardan birisi şaşırtıcı derecede doğru, diğeri de şaşırtıcı derecede yanlıştır.

Şaşırtıcı derecede doğru olan cevap, insanların *kontrol etmekten* zevk almasıdır -sadece gelecek hakkında bilgi edinmek için değil, sırf kontrol etmek için. Etkili olmak -bir şeyleri değiştirmek, bir şeyleri etkilemek, bir şeylerin olmasını sağlamak- insan beyninin doğuştan sahip olduğu en önemli ihtiyaçlardan biridir ve bebeklikten bu yana gösterdiğimiz davranışların çoğu bu kontrol tutkusunun basit birer göstergesidir.[39] Popolarımız ilk çocuk bezine değmeden önce, hepimizde emme, uyuma, kaka yapma ve bir şeylerin olmasını sağlama eğilimi zaten vardır. Parmaklarımızın varlığını zamanla fark ettiğimiz için bu eğilimlerden sonuncusunu başarmamız biraz zaman alır ama onları fark ettiğimizde dünyanın kendini kollama zamanı gelmiş demektir. Yeni yürümeye başlayan küçük çocuklar üst üste dizilmiş blokları devirdiklerinde, bir topa vurduklarında ya da kremalı minik kekleri kafalarında pelte gibi ezdiklerinde zevkten deliye dönerler. Neden? Nedeni *bunları kendilerinin yapmalarıdır. Anne, bak, bunu benim elim yaptı. Ben içeriye girince oda değişti. Blokların devrilmesini düşündüm ve paaatt... onlar devrildi. Of oğlum! Saçmalama!*

Gerçek olan şu ki insanoğlu dünyaya kontrol etme hırsıyla gelir, kontrol etme hırsıyla veda eder ve araştırmalara göre

doğum ile ölüm arasındaki herhangi bir yerde kontrol etme yetisini kaybederse mutsuz, çaresiz, umutsuz ve karamsar bir hale gelir.[40] Ve bazen de ölür. Bir çalışmada, araştırmacılar bakım evinde kalan yaşlılara birer saksı çiçeği verdiler. Yaşlıların yarısına (yüksek-kontrol grubu) çiçeklerinin bakımından onların sorumlu olacağını, diğer yarısına da (düşük-kontrol grubu) çiçekleriyle orada çalışan personelin ilgileneceğini söylediler.[41] Altı ay sonra, yüksek-kontrol grubundaki yaşlıların %15'lik ölüm oranıyla karşılaştırıldığında düşük-kontrol grubundaki yaşlıların %30'u ölmüştü. Bu çalışmayı takip eden başka bir araştırma, kontrol algısının bakım evinde kalan yaşlıların sağlığında önemli bir rol oynadığını destekledi ama hiç beklenmeyen acı bir sonla noktalandı.[42] Araştırmacılar, bakım evindeki yaşlıları düzenli olarak ziyaret etmeleri için gönüllü öğrenciler topladılar. Yüksek-kontrol grubundaki yaşlıların ziyaret gününü ve süresini ayarlamalarına izin verilirken ("Önümüzdeki Perşembe günü bir saatliğine beni ziyaret et"), düşük-kontrol grubundaki yaşlıların bunu yapmaları engellendi ("Önümüzdeki Perşembe günü bir saatliğine sizi ziyaret edeceğim"). İki ay sonra, yüksek kontrol grubundaki yaşlıların diğerlerine göre daha mutlu, daha sağlıklı, daha hareketli oldukları ve daha az doktora gittikleri gözlendi. Bu noktada, araştırmacılar çalışmayı ve öğrenci ziyaretlerini sonlandırdı. Birkaç ay sonra yüksek-kontrol grubundaki yaşlıların çoğunun öldüğünü öğrenince büyük bir üzüntü yaşadılar. Geriye dönüp neler yaşandığına bakıldığında bu trajik olayın neden ortaya çıktığı anlaşıldı. Kontrol etme yetkisi verilen ve sahip oldukları süre boyunca kontrol duygusunun faydasını gören yaşlılar, çalışma bittiğinde istemeyerek de olsa kontrolsüz bir hayatın içine terk edildiler. Görüldüğü gibi, kontrolü kazanmak bireyin sağlığında ve mutluluğunda olumlu bir etki yaratırken, kontrolü kaybetmek hiçbir zaman sahip olamamaktan daha kötü sonuçlar doğurabilir.

Kontrol etme isteğimiz o kadar kuvvetli ve kontrol altında olma duygusu o kadar tatmin edicidir ki çoğu zaman insanlar

ellerinde olmayan durumları kontrol edebilirmiş gibi davranırlar. Örneğin, şans oyunlarında rakiplerini yetersiz görenler ortaya daha büyük para koyarlar, sanki desteden rastgele çekilen kartları kontrol edebileceklerine inanıyormuş ve böylece zayıf rakiplerinin önüne geçeceklermiş gibi.[43] İnsanlar, biletlerinin üzerindeki rakamı kontrol edebilirlerse ikramiyeyi kazanacaklarından daha emin olurlar[44] ve zarı kendileri atarlarsa zar atma oyununu kazanacaklarına daha çok inanırlar.[45] Atılmış ama getirisinin henüz bilinmediği bir zara değil, henüz atılmamış bir zara daha fazla para yatırır,[46] eğer hangi numaranın kazanan numara olacağına başka birinden ziyade kendileri karar verirse daha büyük bir bahse tutuşurlar.[47] Bütün bu örneklerde insanlar, kontrol edilemez bir olay üzerinde kontrol sahibi olmadıklarına inansalardı, davranışları tamamıyla absürt olurdu. Ancak içlerinde, derinlerde bir yerde -bir nebze de olsa- kontrol *edebilirim* inancı yakalamışlarsa, davranışları son derece makul olur. İçerlerde derinlerde bir yerde, görünüşe göre işte birçoğumuzun inanmak istediği şey budur. Skorunu bilmesek bile dün gece oynanan futbol maçının tekrarını izlemek neden eğlenceli değil? Çünkü maçın önceden oynanmış olduğu gerçeği, bağrışlarımızın bir şekilde ekrandan geçip, kablo sistemi boyunca yol alıp, stadyumun yolunu bulup kaleye doğru giden topun rotasını etkileme ihtimalini ortadan kaldıracak! Belki de bu hayali kontrol ile ilgili en ilginç şey, ortaya çıkmış olması değil, gerçek kontrolün sağladığı olumlu psikolojik etkilerin çoğuna sahip olmasıdır. Gerçekten de hayali kontrole karşı bağışıklık kazanmış bir grup varsa, o da birçok durumda olayları kontrol edebildikleri sürece uygun tahminlerde bulunmaya çalışan depresif insanlardır.[48,49] Bu ve benzeri çalışmaların bulguları, araştırmacıların kontrol duygusunun -gerçek ya da hayali- ruhsal sağlığın ana damarlarından biri olduğu sonucuna ulaşmalarını sağlamıştır.[50] Öyleyse, soru "Neden geleceğimizi kontrol etmek isteriz?" olduğunda şaşırtıcı derecede doğru olan

cevap bunu yaparak kendimizi daha iyi hissetmemizdir. Etkili olmak ümit vericidir. Önemli olmak bizi mutlu eder. Geminin dümeninde, güzergahtaki limanları umursamadan zaman nehrinde ilerlemek mutluluğun kaynağıdır.

Şimdi, bu noktada muhtemelen iki şeye inanıyorsunuz. Birincisi, daha önce hiç duymamış olduğunuz "zaman nehri" ifadesiyle büyük olasılıkla çok geçmeden karşılaşacağınıza inanıyorsunuz. Amin... İkincisi, sıradan bir nehirde ilerleyen hayali geminizin dümeninde yer almak mutluluğun ve sağlığın kaynağı olsa da, muhtemelen geminin rotasının *nereyi* gösterdiğinin çok daha önemli olduğuna inanıyorsunuz. Kaptan rolünde olmak başlı başına keyif verici bir durumdur ama gemiye yön vermek istememizin asıl sebebi rotamızı New Jersey yerine Hanalei'e çevirmektir. Gittiğimiz yerde ne hissedeceğimiz oranın doğal güzelliklerine bağlıdır ve sadece insana özgü olan geleceği düşünme yeteneği en güzel yerleri seçmemize ve en kötü yerlerden uzak durmamıza olanak tanır. Bizler geleceğe bakmayı öğrenen maymunlarız ve bu sayede başımıza gelebilecek birçok olay arasından seçim yaparak en iyisini tercih ederiz. Diğer hayvanlar bir olayın yaratacağı acı ya da mutluluğu tatmak için o olayı *yaşamak* zorundadır ama bizim ileriyi görme gücümüz henüz gerçekleşmemiş olayları hayal etmemizi ve böylece zorlu tecrübelere kendimizi hazırlamamızı sağlar. Kor gibi bir ateşin canımızı yakabileceğini anlamak için ona yaklaşmamıza ve dokunmamıza gerek yoktur. Uzak durmak için elimizden geleni yapmamız gereken istenmeyen sonlar olduğunu anlamak adına terk edilmeye, küçümsenmeye, dışlanmaya, boşanmaya ya da hastalığa yakalanmaya ihtiyaç duymayız. Gemimizin rotasını kontrol etmek isteriz -ve *istemeliyiz*- çünkü bazı gelecekler daha iyidir ve bu mesafeden bile neyin ne olduğunu söyleyebilmemiz gerekir.

Bu düşünce o kadar açık ki üzerinde durmaya değmez diye düşünebilirsiniz ama ben yine de anlatmaya devam edeceğim.

Doğrusunu isterseniz kitabın geri kalan bölümlerini bunu anlatmakla geçireceğim. Çünkü çok açıkmış gibi görünen bu düşüncenin aslında sorumuzun şaşırtıcı bir biçimde yanlış cevabı olduğunu ispatlamam için muhtemelen birkaç cümleden daha fazlası gerekecek. Nereye gitmemiz gerektiğini çok iyi bildiğimizi düşündüğümüz için, ısrarla gemimize yön vermeye çalışırız ama gerçek olan şu ki yön verme çabalarımızın çoğu boşunadır. Bunun sebebi geminin yönetilmeyi kabul etmemesinden ve yolumuzu bulamamamızdan değil, öngörü dürbününden görünen geleceğin oldukça farklı olmasındandır. Tıpkı yaşadığımız görsel illüzyonlar ("Eşit uzunlukta olmalarına rağmen çizgilerden birinin diğerinden daha uzun görünmesi tuhaf değil mi?") ve geçmişe dair yanılsamalar ("Çöpü dışarıya çıkarmama rağmen bunu hatırlamıyor olmam tuhaf değil mi?") gibi geleceğe bakarken de yanılsamalar yaşarız ve bu yanılsamaların üçü de insan psikolojisinin temelini oluşturan aynı ilkelerle açıklanır.

Birazdan

Doğruyu söylemek gerekirse, şaşırtıcı derecede yanlış olan cevabı sadece *anlatmakla* kalmayacağım; pes ederek çekip gidinceye kadar ona işkence edeceğim. Görünüşe bakılırsa, şaşırtıcı derecede yanlış olan bu cevap o kadar mantıklı ve yaygın bir inanç ki onu geleneksel düşüncelerimizden koparıp atmanın tek çaresi belki de onu gecikmiş bir yenilgiye uğratmak olacak. Dolayısıyla bu amansız müsabakaya başlamadan önce saldırı planımı sizinle paylaşmak istiyorum.

"Öznellik" başlıklı 2. kısımda, mutluluğun biliminden bahsedeceğim. Hepimiz bizi mutlu edeceğini düşündüğümüz geleceklere yöneliriz; peki bu kelime gerçekten ne anlama geliyor? Ve duygu gibi belirsiz bir şeyle ilgili soruların somut ve bilimsel cevaplarına ulaşmayı nasıl bekleyebiliriz?

Gökyüzüne bakmak için gözlerimizi, geleceğe bakmak için de hayallerimizi kullanırız. Nasıl gözlerimiz bazen bize nesneleri olmadıkları gibi gösterirse, hayallerimiz de bazen gelecekte olmayacak şeyleri olacakmış gibi görmemize yol açar. Hayal gücü, geleceğe bakarken yanılsamalar görmemize neden olan üç açmazdan çile çeker ki bu kitabın vurguladığı esas konu da budur. "Realizm" başlıklı 3. kısımda, ilk açmaza değineceğim: Hayal gücü o kadar hızlı, o kadar sessiz ve o kadar etkileyici çalışır ki, ortaya çıkardığı ürünlerden en ufak bir şüphe duymayız.

"Şimdicilik" başlıklı 4. kısımda ikinci açmazı anlatacağım: Hayal gücünün ürünleri... yani, pek de hayal ürünü değildir. Bu yüzden hayal edilen gelecek genellikle şimdiki zamana çok benzer.

"Mantığa bürünme" başlıklı 5. kısımda, üçüncü açmaz üzerinde duracağım: Hayal gücü, geleceğe ulaştığımız zaman o an hakkında ne *düşüneceğimize* cevap vermekte zorlanır. Gelecekteki olayları öngörmekte zorlanırsak, bu olaylar olduğunda onları nasıl değerlendireceğimizi öngörme konusunda daha da büyük zorluk yaşarız.

Son olarak, "Ders Almak" başlıklı 6. kısımda, geleceğe yönelik öngörüde bulunurken yaptığımız hataların kişisel tecrübeyle ya da büyükannelerimizden miras kalan akılla neden kolaylıkla düzeltilemediğini anlatacağım. Büyük ihtimalle kabul etmeyecek olsanız da, bu hataları düzeltmenin kolay bir yolunu göstererek sözümü tamamlayacağım.

Bütün bölümleri okuyup bitirdikten sonra, sırf Shangri-la'nın* düşündüğümüz yerdeki düşündüğümüz şey olmadığını bulmak uğruna hayatımızın büyük bir kısmını neden yelken açıp dümen kırmakla geçirdiğimizi anlayacağınızı ümit ediyorum.

---

* *Shangri-la:* James Hilton'un kitabında tasvir ettiği Himalayalar'da yer alan hayali bir mekan - ç.n.

Öz nellik

öznellik:

Bir deneyimin, onu yaşayan kişi dışında kimse tarafından gözlenememesi olgusu.

2. BÖLÜM

Buradan Bakış

Mutluluğa başka bir insanın
gözlerinden bakmak ne acı!
Shakespeare, *Size Nasıl Geliyorsa*

LORI VE REBA SCHAPPEL ikiz olabilirler ama ikisi de çok farklı insanlar. Reba, ödüllü bir country müzik albümü çıkaran, bir parça çekingen bir yeşilaycı. Girişken, esprili ve çilek kokteyline bayılan Lori ise bir hastanede çalışıyor, günün birinde evlenip çocuk sahibi olmak istiyor. Tüm kız kardeşler gibi ara sıra tartışsalar da çoğu zaman anlaşıyor, birbirlerine iltifat ediyor, şaka yollu takılıyor ve birbirlerinin cümlesini tamamlıyorlar. Oysa Lori ve Reba'yla ilgili iki olağan dışı durum var. İlki, doğumdan itibaren alınları bitişik olduğu için belirli bir miktar kanı, kafataslarının bir bölümünü ve bazı beyin dokularını paylaşmaları. Lori'nin alnının bir tarafı Reba'nın alnının bir tarafına yapışık ve hayatlarının her anını birbirine kenetli ve yüz yüze geçiriyorlar.

Lori ve Reba ile ilgili ikinci olağan dışı durum ise, mutlu olmaları -sadece kaderine boyun eğmiş ya da kanaatkar değil,

aynı zamanda neşe dolu, şakacı ve iyimserler.[1] Hiç şüphesiz sıra dışı hayatları pek çok sorun getiriyor. Ama onların da sık sık işaret ettiği gibi, kiminki getirmiyor ki? Ayrılma ameliyatı geçirme ihtimali sorulduğunda, Reba ikisi adına konuşuyor: "Bizim bakış açımız olumsuz, kesinlikle olumsuz. Neden bunu yapmamızı istiyorsunuz ki? Dünyanın parasını verseniz bile, niye? Bu süreçte iki hayatı da mahvetmiş olacaksınız."[2]

İşte soru şu: Bu onların değil de sizin hayatınız olsaydı *siz* ne hissederdiniz? "Neşe dolu, şakacı ve iyimser" dediyseniz ve oyunu kuralına göre oynamıyorsanız size bir şans daha veriyorum. Kusursuz olmak yerine, dürüst olmayı deneyin. Dürüst cevap, "Moralsiz, çaresiz ve üzgün"dür. Gerçeği söylemek gerekirse, sağduyulu bir kişinin bu koşullar altında *gerçekten* mutlu olamayacağı aşikar görünüyor. Bu nedenledir ki geleneksel tıp aklına göre, birinin ya da her ikisinin ölümü pahasına bile olsa yapışık ikizlerin doğumdan sonra ayrılmaları gerekiyor. Seçkin bir tıp tarihçisi şöyle yazıyor: "Tek olarak doğanların çoğu, özellikle cerrahlar, hayatın yapışık ikiz olarak yaşanmaya değer oluşunu; kişinin ayrılmayı denemek için her şeyi -hareket etme ve üreme yeteneği, ikizlerden birinin ya da her ikisinin hayatı- riske etmek istememesini akıl almaz buluyor."[3]

Başka bir deyişle, herkes yapışık ikizlerin normal insanlardan çok daha mutsuz olacağını bilmekle kalmıyor, yapışık hayatların tümden kötü olduğunu, bu yüzden tehlikeli ayrılma ameliyatlarının etik açıdan gerekli olduğunu düşünüyor. Hal böyleyken, bu meseleye ilişkin tartışmasız gerçeklerimizin temeline karşı çıkan, ikizlerin ta kendisi. Onlara durumları hakkında ne hissettiklerini sorduğumuzda, başka türlü yapamayacaklarını söylüyorlar. Aynı tıp tarihçisi, tıp literatüründe yaptığı geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir taramada, "iletişim halindeki yapışık ikizlerde bir arada kalma arzusunun çok yaygın olduğunu ve bunun neredeyse evrensel olduğunu" buldu.[4] Ortada korkunç bir hata var. Ama ne?

Sadece iki ihtimal var gibi görünüyor: Biri -ya Lori ile Reba ya da dünyadaki herkes- mutluluktan bahsederken korkunç bir hata yapıyor. Söz konusu kişilere biz de dahil olduğumuz için, ikizlerin mutlulukla ilgili iddialarını "aman, sadece öyle söylüyorlar","mutlu olduklarını sanabilirler ama öyle değiller" ya da daha popüleri "mutluluğun gerçekten ne olduğunu bilmiyorlar" (sanki biz biliyormuşuz gibi söylenir) gibi sert cevaplarla reddederek evvelki yargının cazibesine kapılmamız doğaldır. Gayet makul. Gelgelelim bu itiraz, ikizlerin iddialarını hiçe saydığı gibi, bin yıldır bilim insanlarını ve felsefecileri birbirine katan sorulara da cevaplar vermeye yelteniyor. Mutluluk hakkında böyle iddialarda bulunurken hepimiz neden *bahsediyoruz*?

Mimarlık hakkında dans etmek

Kütüphanelerde mutluluk hakkında binlerce kitap vardır ve bunların çoğu mutluluğun *gerçekten* ne olduğunu sorarak başlar. Okurların çabucak öğreneceği gibi bu, hac yolculuğuna daha ilk katran kuyusuna düşerek başlamakla üç aşağı beş yukarı eşdeğerdir. Çünkü mutluluk, *gerçekten de* biz kelime imalatçılarının hoşuna giden herhangi bir şeyi belirtmek için kullandığı bir kelimeden daha fazlası ya da azı değildir. Problem, insanların bu tek sözcüğü birbirinden çok farklı şeyleri belirtmek için kullanmaktan hoşlanıyor görünmesi ve bunun birkaç parlak akademik kariyerin yol açtığı muazzam bir kavram karmaşası yaratmasıdır. Biri bu karmaşanın çevresinde yeterince dolaşsa, mutluluğun *gerçekten* ne olduğuyla ilgili pek çok anlaşmazlığın, *bu*'nun ve şu'nun doğası hakkındaki bilimsel ya da felsefi anlaşmazlıklar değil, söz konusu kelimenin *bu*'nu ya da şu'nu belirtmek için kullanılıp kullanılmaması gerektiğiyle ilgili anlam ayrılıkları olduğunu anlamaya başlar. Mutluluğun çoğu kez atıfta bulunduğu *bu* ve şu nedir? *Mutluluk* sözcüğü kabaca, *duygusal mutluluk, ahlaki mutluluk ve yargıya dayalı*

mutluluk olarak adlandırabileceğimiz birbiriyle alakalı en az üç şeyi belirtmek için kullanılır.

Mutlu Hissetmek

Duygusal mutluluk bu üçlünün en temelidir. Öyle temeldir ki, onu tanımlamaya çalıştığımızda nutkumuz tutulur. Sanki hınzır bir çocuk, şey kelimesinin anlamını açıklamamız için meydan okumuş ve sonu dayakla bitmesi muhtemel bir meseleyi tutturmuş gibi. Duygusal mutluluk, bir *duyguyu*, bir *deneyimi*, *öznel* bir *durumu* anlatan bir ifadedir, bu yüzden de maddi dünyada somut bir karşılığı yoktur. Köşe başındaki kafeye doğru sallana sallana yürürken, bizden bu duyguyu tanımlamamızı isteyen başka gezegenden bir yaratıkla karşılaşsak, ya bu duyguya sebep olan dünyadaki nesneleri gösterir ya da ona benzeyen diğer duygulardan söz ederiz. İşin doğrusu, öznel bir deneyimi tanımlamamız istendiğinde *yapabileceğimiz* tek şey de budur.

Örneğin, sarı gibi çok basit bir öznel deneyimi nasıl tanımlayabileceğimizi bir düşünün. Sarının bir renk olduğunu düşünebilirsiniz ama değildir. O, psikolojik bir durumdur. O, bir görme aygıtıyla çalışan insanların, gözlerine 580 nanometre dalga boyu ışık çarptığında yaşadığı bir *deneyimdir*. Eğer kafedeki yaratık arkadaşımız, bizden *sarı gördüğümüzü* iddia ettiğimizde ne yaşadığımızı tanımlamamızı isterse, muhtemelen bir okul otobüsünü, limonu ya da plastik bir ördeği göstererek ve "Tüm bu şeyleri görüyor musun? Onlara baktığında yaşadığın görsel deneyimlerdeki ortak şeye *sarı* denir" diyerek işe başlarız. Ya da *sarı* denilen deneyimi başka deneyimlere dayanarak tanımlamaya çalışırız: "Sarı mı? Hımm, portakal rengi deneyimine benzer bir şey, kırmızı deneyimiyle pek ilgisi yok." Uzaylı; ördek, limon ve otobüsün ortak noktasının ne olduğunu anlayamadığını, portakal rengini ve kırmızıyı hiç görmediğini söylerse, bu durumda bir

büyük boy kahve daha ısmarlamanın ve konuyu yaygın bir spor olan buz hokeyine getirmenin zamanıdır. Çünkü sarıyı tanımlamanın başka yolu yoktur.

Felsefeciler, öznel durumların "indirgenemez olduğunu" söylemeyi severler. Bu, gösterdiğimiz hiçbir şeyin, onlarla karşılaştırabildiğimiz hiçbir şeyin, nörolojik temelleri hakkında söyleyebildiğimiz hiçbir şeyin bizzat o deneyimlerin yerini tutamayacağı anlamına gelir.[5] Müzisyen Frank Zappa, müzik hakkında yazmak mimarlık hakkında dans etmeye benzer lafıyla tanınır. O halde sarı hakkında konuşmak da böyle bir şeydir. Eğer yeni ahbabımız renk görme mekanizmasından yoksunsa, ne kadar iyi göstersek ve anlatsak da sarı deneyimimiz onun asla paylaşamayacağı -ya da paylaştığını hiç bilmeyeceği- bir deneyim olacaktır.[6]Duygusal mutluluk şuna benzer: O, yeni torunumuzun ilk kez gülümsediğini gördüğümüzde, terfi sözü aldığımızda, kararsız bir turistin sanat müzesini bulmasına yardım ettiğimizde, dilimizin arkasındaki Belçika çikolatasının tadını aldığımızda, sevgilimizin parfümünün güzel kokusunu içimize çektiğimizde, lisedeyken çok sevdiğimiz ama yıllardır dinlemediğimiz o şarkıyı yeniden işittiğimizde, yanağımızı yavru bir kedinin tüylerine değdirdiğimizde, kansere çare bulduğumuzda ya da içimize bir nefes dolusu sigara dumanı çektiğimizde sahip olduğumuz hislere özgü bir duygudur. Bu hisler elbette birbirinden farklıdır ama ortak bir noktaları vardır. Bir parça emlak ile birkaç hisse senedi, birkaç hisse senedi ile iki gram altın aynı şey değildir. Ama hepsi bir *değer ölçeğinde* farklı noktalarda yer tutan *zenginlik* biçimleridir. Benzer şekilde, sigara deneyimi yavru kedi tüyü deneyimiyle, o da terfi deneyimiyle aynı değildir. Ama hepsi mutluluk *ölçeğinde* farklı noktalarda yer tutan eden *duygu* biçimleridir. Bu örneklerin her birinde dünyadaki bir şeyle karşı karşıya gelmek, sinir sistemi faaliyetinde kabaca benzer bir şablon[7] üretir. Dolayısıyla *deneyimlerimizin* her birinde ortak bir yan olması anlaşılır bir şeydir. Yani insanların

karmakarışık olayları aynı dil kategorisinde gruplamasına neden olan kavramsal bir tutarlılık; tabii ki olayları hatırlayabildikleri sürece... Gerçekten de araştırmacılar bir dildeki tüm kelimelerin birbiriyle nasıl bağlantılı olduğunu analiz ettiklerinde, kaçınılmaz şekilde kelimelerin olumluluğunun -yani, mutlu ya da mutsuz deneyimlere gönderme yapma derecesinin- onların ilişkilerinin en önemli ve tek belirleyicisi olduğunu buldular.[8] Tolstoy'un güzel çabalarına karşın pek çok konuşmacı, *barışa* (peace) kıyasla *savaşın (war) kusmukla* (vomit) daha yakından ilgili olduğunu düşünür.

Öyleyse mutluluk, "anladın sen onu" türü bir duygudur. Eğer bu yüzyılda yaşayan bir insansanız ve kültürel koşullarımın bazılarını paylaşıyorsanız, o zaman işaret ettiklerim ve kıyaslamalarım etkili olacak ve hangi duyguyu kastettiğimi *tam olarak* bileceksiniz. Eğer hâlâ sarıyla pençeleşen bir yaratıksanız, o zaman mutluluk gerçek bir mücadeleye davetiye çıkarır. Ama moralinizi yüksek tutun: Eğer bana gezegeninizde sayıları üçe bölme, birinin kafasını kapı tokmağına hafifçe vurma, salı günleri hariç herhangi bir delikten her an ritmik azot patlamaları yayma davranışlarında ortak bir duygu olduğunu söylerseniz, ben de benzer bir zorlukla karşılaşmış olurum. O duygunun ne olduğuna dair bir fikrim yoktur. Sadece adını öğrenebilir ve bir sohbette nazikçe kullanmayı umabilirim. Duygusal mutluluk bir deneyim olduğu için sadece öncülleri ve diğer deneyimlerle ilişkisi vasıtasıyla takribi bir tanımlama yapılabilir.[9] Şair Alexander Pope, *İnsan Üzerine Denemeler*'in bir çeyreğini mutluluk başlığına ayırmış ve bu bölümü şu soruyla noktalamıştır: "Mutluluk, mutluluk demekken/ Kim tanımlar onu takriben?"[10]

Duygusal mutluluk, onu tanımlayarak yavanlaştırma çabalarımıza direnebilir ama onu hissettiğimizde gerçekliği ve önemi hakkında hiç şüphemiz kalmaz. İnsan davranışlarını otuz saniyeden fazla aralıksız izleyen herkes, insanın güçlü bir şekilde -belki öncelikli olarak, belki de kararlı bir

biçimde- mutluluk hissetmeye motive olduğunu fark eder. Umutsuzluğu sevince, düş kırıklığını doyuma, acıyı eğlenceye tercih eden bir grup insan varsa, saklanma konusunda çok iyi olsalar gerek; çünkü henüz hiç kimse onları görmüş değil. İnsanlar mutlu olmak ister ve istedikleri diğer şeyler genellikle bu amaca hizmet eden araçlardır. Bir an için mutluluktan vazgeçtiklerinde bile -yemek yiyebilecekken rejim yaparak ya da uyuyabilecekken geç saatlere kadar çalışarak- genelde mutluluğun gelecekteki getirilerini arttırmak için öyle davranırlar. Sözlükler bize tercih etmenin "*daha keyifli olacağı için* bir şeyi başka bir şey yerine seçmek ya da istemek" olduğunu söyler; bu da demektir ki mutluluk arayışı, arzunun tanımının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu bağlamda, acı ve ıstıraba yönelik bir tercih, teşhisi mümkün bir psikiyatrik durum sayılmasa bile bir tezattır.

Geleneksel olarak psikologlar mutluluğu insan davranışlarıyla ilgili teorilerin merkezine koyma çabasındadır. Çünkü bunu yapmazlarsa, teorilerinin o kadar işe yaramayacağını anlamışlardır. Sigmund Freud'un belirttiği gibi:

> İnsan hayatının amacı nedir sorusu sayısız kere ortaya atıldı ama bu soru hiçbir zaman tatmin edici bir cevap bulamadı. Belki de verilen cevaplardan hiçbiri kabul edilmedi... Bu yüzden dikkatimizi daha az iddialı bir soruya yönelteceğiz: İnsanlar davranışlarıyla hayatlarının amacı ve anlamı konusunda ne anlatırlar? Hayattan ne isterler ve hayat süresince neyi başarmayı arzularlar? Bunun cevabı hemen hemen hiç şüphe götürmez. Mutluluk için çabalarlar. Mutlu olmak ve öyle kalmak isterler. Bu çabanın iki cephesi vardır; olumlu ve olumsuz bir hedef. Bir yandan acının ve memnuniyetsizliğin olmamasını, öte yandan büyük sevinçler yaşamayı hedefleriz.[11]

Freud bu görüşü mükemmel bir şekilde dile getirir ama fikir babası o değildir. Aynı görüşler şu ya da bu şekilde Platon,

Aristoteles, Hobbes, Mill, Bentham ve başkalarının psikoloji teorilerinde de karşımıza çıkar. Felsefeci ve matematikçi Blaise Pascal özellikle şu noktada nettir:

> İnsanların tümü mutluluk arar. Bunun istisnası yoktur. Farklı araçlar kullansalar da hepsi bu amaçla meşguldür. Bazılarının savaşa gitmesinin, bazılarının savaşmaktan kaçınma nedeninin her ikisinde de farklı bakış açılarının eşlik ettiği aynı arzudur. İrade, bu amaç olmasa en ufak adımı bile atmaz. Bu, her insanın her bir hareketinin gerekçesidir, kendini asanların bile.[12]

Mutlu Olmak... Çünkü

Eğer her yüzyıldaki her bir düşünür insanların duygusal mutluluk aradığının farkındaysa, nasıl oluyor da bu sözcüğün anlamı üzerine bunca karmaşa çıkıyor? Problemlerden biri birçok insanın, mutluluk arzusunun bir nebze dışkılama arzusuna benzer olduğunu düşünmesidir: hepimizde var olan ama özellikle iftihar etmemiz gerekmeyen bir şey. Kafalarındaki mutluluk türü ucuz ve sıradandır: anlamlı bir insan hayatına dayanak olamayacak "sıkıcı bir memnuniyetin"[13] aptal bir türü. Felsefeci John Stuart Mill'in yazdığı gibi, "Halinden memnun bir domuz olmaktansa memnuniyetsiz bir insan olmak, halinden memnun bir ahmak olmaktansa memnuniyetsiz bir Sokrates olmak daha iyidir. Eğer bir ahmak ya da bir domuz farklı bir düşünceye sahipse, sadece meselenin kendi cephesinden olan kısmını bildiği içindir."[14]

Filozof Robert Nozick, bu inancın birçok yerde mevcut olduğunu hayali bir sanal-gerçeklik makinesi betimleyerek açıklamaya çalıştı. Bu makine, herkesin seçtiği herhangi bir hayata sahip olmasına imkân tanıyor ve onların makineye bağlı olduklarını unutmalarına neden oluyordu.[15] Nozick, hiç kimsenin kendi isteğiyle hayatının geri kalanında makineye bağlı kalmayı tercih etmeyeceği, çünkü böyle bir makineyle

yaşayacağı mutluluğun kesinlikle mutluluk olmayacağı sonucuna vardı. "Birinin duyguları bariz bir biçimde haksız ve hileli değerlendirmelere dayandığında, o ne hissederse hissetsin yaşadığı duyguyu mutluluk olarak adlandırma konusunda gönülsüz oluruz.[16] Kısacası, duygusal mutluluk domuzlar için güzeldir ama bizim gibi gelişmiş ve yetenekli varlıklara layık bir amaç değildir.

Şimdi, bu görüşü benimseyen birinin içinde bulunduğu zor durumu düşünmek için bir an duralım ve bu zor durumu nasıl çözüme kavuşturabileceğini tahmin edelim. Bir *duygudan* daha önemli ve anlamlı bir şeyin amaçlanmadığı bir hayatın tamamen trajik olduğunu düşünürseniz ve onlara yardımcı olamasanız da insanların günlerini mutluluğu arayarak boş yere harcadığının farkına varırsanız, bu sizi ne tür bir sonuç çıkarmaya teşvik eder? Bingo! *Mutluluk* kelimesinin güzel bir duyguyu ifade etmekten çok, sadece çok özel yollarla -örneğin, hayatı domuz gibi değil doğru dürüst, ahlaklı, anlamlı, derinlikli, verimli, Sokratik bir şekilde, insanca yaşayarak- ortaya çıkabilen çok *özel* ve güzel bir duyguyu ifade ettiği sonucuna varabilirsiniz. İşte *bu,* insanın uğruna mücadele etmekten utanmayacağı türden bir duygudur. Aslında, Yunanlıların bu tür mutluluğu anlatan bir kelimeleri var: *eudaimonia.* Bu kelime birebir "güzel ruh" olarak çevrilebilir. Ama muhtemelen, "insanın gelişmesi" ya da "iyi yaşanmış bir hayat" gibi başka bir anlama da geliyor. *Erdemliliğin* kesin tanımı her filozofu kendi çözümleriyle baş başa bıraksa da Sokrates, Platon, Aristo, Cicero ve hatta Epikuros (genellikle domuzvari bir mutluluğu akla getiren bir isim) için bu tür bir mutluluğa neden olacak tek şey, insanın görevlerini erdemli bir şekilde icra etmesidir. Eski Atinalı yasa koyucu Solon, bir kişinin mutlu olduğunun, o kişinin hayatı sonlanana kadar söylenemeyeceğini çünkü mutluluğun insanın kendi potansiyeline ulaşmasının bir sonucu olduğunu öne sürmüştür. Öyleyse her şeyin sonuçlandığını görene kadar nasıl

böyle bir yargıya varabiliriz? Birkaç yüz yıl sonra Hıristiyan teologlar bu klasik tanıma fiyakalı bir değişiklik kattılar: Mutluluk sadece erdemli bir hayatın *ürünü* değil, erdemli bir hayatın *ödülüydü* ve bu ödül ille de bu ömürde beklenmemeliydi.[17] İki bin yıldır filozoflar mutluluk ile erdemi bir tutmaya mecbur hissetti. Çünkü istememiz *gereken* mutluluk türünün bu olduğunu düşünüyorlardı. Belki de haklıydılar. Ama birinin erdemli şekilde yaşaması mutluluk nedeni olsa bile mutluluğun kendisi olamaz. Ayrıca hem nedeni hem de sonucu aynı isimle adlandırarak kafa karıştırmanın bize bir yararı dokunmaz. Parmağınıza bir iğne batırarak ya da beyninizdeki belli bir noktayı elektriksel olarak uyararak acıya yol açabilirim. İki acı da farklı araçların yol açtığı *aynı* duygu olacaktır. Bunların ilkini *gerçek acı*, diğerini *sahte acı* diye adlandırmak faydasızdır. Acı acıdır, nedeni ne olursa olsun. Filozoflar nedenlerle sonuçları karıştırarak tamamen şaşırtıcı kimi iddialar karşısında çarpık savunmalar yapmaya mecbur kalırlar. Örneğin, Arjantin sahillerinde güneşlenen bir Nazi savaş suçlusu gerçekten mutlu değildir, buna karşılık canlı canlı yamyamlar tarafından yenen sofu bir misyoner mutludur. "Mutluluk ürpermez", diye yazmıştır Cicero milattan önce birinci yüzyılda, "ne kadar eziyet görürse görsün."[18] Bu ifade kararlılığıyla hayranlık uyandırabilir, ancak herhalde kendisine ana yemek rolü biçilmiş misyonerin hislerine tercüman olmaz.

Mutluluk genellikle, ona yol açan davranışları değil, bir deneyimi belirtmek için kullandığımız bir kelimedir. "Anne babasını öldürdükten bir gün sonra Frank mutluydu" demek bir anlam ifade eder mi? Gerçeği söylemek gerekirse eder. Umarız böyle biri yoktur ama bu cümle gramer kurallarına uygundur, iyi oluşturulmuştur ve kolay anlaşılır. Frank hasta bir delikanlı olsa da, eğer mutlu olduğunu söylüyor ve öyle görünüyorsa ona güvenmemek için makul bir neden var mı? "Sue, komada olduğu için mutluydu" demek bir anlam ifade eder mi? Hayır, elbette etmez. Eğer Sue kendinde değilse, bu

felakete yakalanmadan önce kaç büyük başarısı olursa olsun mutlu olamaz. Ya şuna ne dersiniz: "Bilgisayar, On Emir'in tümüne itaat ediyordu ve bir istiridye kadar mutluydu." Maalesef yine cevabım hayır. İstiridyelerin mutlu olabilme olasılığı bir nebze de olsa vardır çünkü onlarda hissetme kapasitesi az da olsa mevcuttur. İstiridye olarak da bir şeyler yaşanabilir. Ama oldukça emin olduğumuz bir şey var ki bilgisayarın yaşayabileceği hiçbir şey yoktur. Bu yüzden, komşu istiridyeye ne kadar gıpta ederse etsin bilgisayar mutlu olamaz.[19] Mutluluk duygularla, erdem ise davranışlarla alakalıdır ve o duygulara o davranışlar neden olabilir. Ama her zaman öyle olacak diye bir şey de yoktur.

Bir Şey Hakkında Mutlu Olmak

İnsanların genelde *mutluluk* kelimesiyle anlatmak istedikleri *"anladın sen onu"* türü bir duygu olsa da anlatmak istedikleri tek şey bu değildir. Filozoflar *mutluluk* kelimesinin ahlaki ve duygusal anlamlarını karıştırıyorlarsa, aynı şekilde psikologlar da duygusal mutlulukla yargıya dayalı mutluluğun anlamını çoğu zaman epeyce karıştırıyorlar. Söz gelimi, bir kişi "genel olarak hayatımın gidişatından mutluyum" dediğinde, psikologlar genellikle o kişinin mutlu olduğunu onaylamaya isteklidir. Problem şu ki insanlar bazen *mutluluk* kelimesini, olayların iyi tarafları hakkındaki inançlarını anlatmak için kullanırlar. Örneğin, "arabamın ön camını kıran o küçük alçağı yakaladıkları için mutluyum" derler. Hatta haz duygusunu belli belirsiz andıran bir şey hissettiklerinde de buna benzer şeyler söylerler. Bir kişinin öznel bir deneyimi hakkında iddiada bulunmaktan ziyade bir bakış açısını anlattığını nasıl bileceğiz? *Mutluluk* kelimesinden önce şu konuda ya da *hakkında* gibi kelimeler geliyorsa, konuşmacı *mutluluk* kelimesini duygularının bir göstergesi olarak değil, bakış açısının bir göstergesi olarak almamız gerektiğini anlatmaya çalışıyordur. Örneğin, eşimiz heyecanla kendisine şirketin

Tahiti'deki yeni şubesinde altı aylık bir görev teklif edildiğini açıklıyorsa ve biz bu esnada evde kalıp çocuklara bakacaksak, "Tabii ki ben mutlu olmadım ama senin mutluluğundan ötürü mutluyum" diye cevap verebiliriz. Bu gibi cümleler lisedeki Türkçe öğretmenini bile kötürüm bırakabilir. Ama biz *mutluluk* kelimesiyle ilgili her örneği duygusal mutluluğa bir örnek olarak ele almanın cazibesine direnirsek, bu tür ifadeler oldukça mantıklı hale gelir. Aslında, mutluluk kelimesinin ilk telaffuzunda, "anladın sen onu" türünde bir duyguya (duygusal mutluluk) kesinlikle sahip olmadığımız konusunda eşimizi bilgilendirmiş oluyoruz. Bu kelimeyi ikinci kez telaffuz ettiğimizde ise eşimizin durumunu onayladığımızı (yargıya dayalı mutluluk) belirtiyoruz. Şunun *hakkında* ya da şu *konuda* mutluyum dediğimizde sadece o şeyin, haz duygusunun potansiyel veya eski bir kaynağı olduğuna dikkat çekeriz. Ya da onun haz duygusunun kaynağı olması gerektiğini ama o an için öyle hissettirmediğini anlarız. Böyle bir durumdayken hoş bir duygu ya da ona benzer bir şey yaşadığımızı iddia etmiyoruzdur. Eşimize, "Ben mutlu değilim ama senin mutlu olmanı anlıyorum. Hatta Tahiti'ye benim gittiğimi, bu haşarılarla senin evde kaldığını, senin mutluluğuna gıpta etmek yerine kendimin *mutlu* olacağını bile hayal edebiliyorum" dememiz daha uygun olur. Ama hiç kuşkusuz, bu şekilde konuşmak her türlü insan ilişkisinden vazgeçmeyi gerektirir. Bu yüzden genel, kısa ve yalın simgeleri tercih eder ve aklımızın tamamen başından gittiğini hissettiğimiz durumlar *hakkında* bile mutlu olduğumuzu söyleriz. Söylediklerimizin her zaman söylemek istediklerimiz olmadığını aklımızda tuttuğumuz müddetçe, bu da kabul.

Yeni Çığırtkan

Mutluluk kelimesini, muğlak bir biçimde *güzel* veya *hoş* olarak tanımlanmış bir grup öznel duygusal deneyim olarak muhafaza etmeyi kabul edebiliriz. Ve aynı kelimeyi insanı

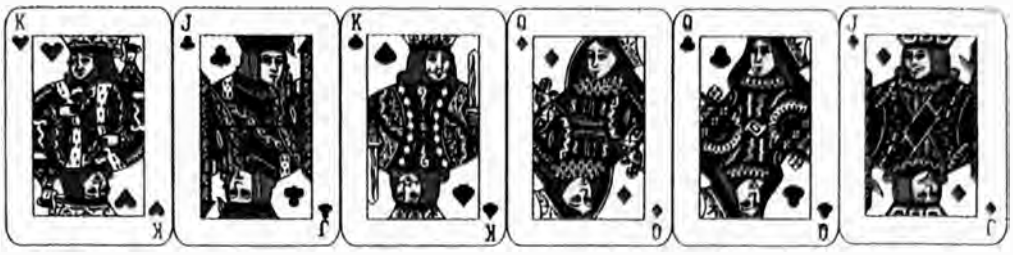
bu deneyimlere teşvik eden davranışların ahlaki boyutunu ya da bu deneyimlerin iyi tarafları ile ilgili yargılarımızı belirtmek için kullanmamaya söz verebiliriz. Bunları yapsak bile hâlâ insanın ufak tefek yaşlı bir bayanın caddeden karşıya geçmesine yardım ederken tattığı mutluluğun, bir dilim muz kremalı turta yerken tattığı mutluluktan farklı türde bir duygusal deneyim -daha büyük, daha iyi, daha derin- oluşturup oluşturmadığını öğrenmek isteyebiliriz. Belki insanın iyi işler sonucunda yaşadığı mutluluk, başka işler sonucunda yaşadığı mutluluktan daha farklı şeyler *hissettiriyordur*. Hazır bu konu üzerindeyken, insanın muz kremalı turta yerken tattığı mutluluğun hindistancevizli turta yerken tattığı mutluluktan farklı şeyler hissettirip hissettirmediğini de öğrenmek isteyebiliriz. Ya da *şu* muz kremalı turtanın bir dilimini yemek yerine *bu* muz kremalı turtanın bir dilimini yemenin farklı şeyler hissettirip hissettirmediğini de. Öznel duygusal deneyimlerin farklı ya da aynı olup olmadığını nasıl söyleyebiliriz? Gerçek şu ki söyleyemeyiz. Söylesek de bu, bir okul otobüsüne baktığımızda yaşadığımız sarı deneyiminin, başkalarının aynı okul otobüsüne baktığında yaşadığı sarı deneyimiyle aynı olup olmadığını söyleyebileceğimiz kadardır. Filozoflar uzun bir süre bu meselenin üzerine balıklama atladılarsa da ellerine pek bir şey geçmedi.[20] Çünkü tüm söylenen ve yapılanlara rağmen, ölçme işini yapan kişi için iki şey arasındaki benzerliği tam olarak ölçmenin tek yolu onları yan yana kıyaslamaktır, yani, yan yana *yaşamaktır*. Oysa bilim kurgu romanları dışında hiç kimse başka bir kişinin deneyimine sahip olamaz. Çocukken annelerimiz bize okul otobüsüne bakınca yaşanan deneyimin *sarı* olarak adlandırılacağını öğretti. Biz de itaatkar küçük acemiler olarak söyleneni yaptık. Daha sonra anaokulundaki diğer herkesin de okul otobüsüne baktığında sarıyı deneyimlediğini görünce mutlu olduk. Ne var ki, bu ortak etiketler bizim bilfiil yaşadığımız sarı deneyiminin oldukça farklı olabileceği gerçeğini maskeleyebilir. Bu yüzden pek çok insan yaşlanıncaya kadar renk körü olduğunu anlamaz, ta ki bir göz

doktoru başkalarının yapabildiği ayrımları onların yapamadığını fark edene kadar. Dolayısıyla insanların okul otobüsüne bakınca, bebek ağlaması işitince ya da bir kokarcayı ilk kez koklayınca birbirinden tamamen farklı deneyimler yaşaması pek mümkün görünmese de böyle bir olasılık *vardır*; eğer siz bu olasılığa inanmak istiyorsanız, bunun için her türlü hakka sahipsiniz ve zamanına değer veren hiç kimse sizi ikna etmeye çalışmamalıdır.

Farklılıkları Hatırlamak

Umarım *o kadar* da kolay pes etmezsiniz. Belki de iki ayrı mutluluk türünün gerçekten farklı duygular hissettirip hissettirmediğini belirlemenin yolu, farklı zihinlerin deneyimlerini kıyaslamayı bir yana bırakıp sadece her iki deneyimi yaşayan birine sormaktır. *Benim* sarı deneyimimin *sizin* sarı deneyiminizden farklı olup olmadığını bilemeyebilirim. Ama eminim kendi *sarı* deneyimimin kendi *mavi* deneyimimden farklı olup olmadığını, her ikisini zihinsel olarak karşılaştırarak söyleyebilirim. Haksız mıyım?

Ne yazık ki bu strateji göründüğünden daha karmaşıktır. Sorunun özü şudur: Kendi öznel deneyimlerimizin ikisini zihinsel olarak kıyasladığımızı söylediğimizde, aslında bu iki deneyimi aynı anda *yaşamıyoruzdur*. Olsa olsa bunlardan birini yaşıyoruzdur, diğerini zaten yaşamışızdır. Sorgu yargıcı bize hangi deneyimin bizi daha mutlu ettiğini ya da iki mutluluğun aynı olup olmadığını sorduğunda da, en fazla şu anda yaşadığımız bir deneyimle geçmişte yaşadığımız bir şeyin *anısını* kıyaslayabiliriz. Herkesin bildiği gibi, anılarımızın -özellikle de deneyimlerimizle ilgili anıların- güvenilmez olduğu gerçeği olmasa buna itiraz edilemezdi. Ki bu gerçek hem sihirbazlar hem de bilim insanları tarafından kanıtlanmıştır. Evvela sihirbazlık. Şekil 4'teki altı iskambil kağıdına bakın ve en beğendiğinizi seçin. Seçtiğiniz kağıdı bana söylemeyin. Bunu

Şekil 4

kendinize saklayın. Şimdi kağıdınıza bakın ve adını birkaç sayfa aklınızda tutmak için bir ya da iki kez söyleyin (ya da bir yere yazın).

Güzel. Şimdi de deneyimlerin hatırlanması sorununa bilim insanlarının nasıl yaklaştığını görelim. Bir çalışmada araştırmacılar, gönüllülere mahalle hırdavatçısının boya bölümünde bulabilecekleri türden bir renk numunesi gösterdi ve onlara bu numuneyi incelemeleri için beş saniye süre verdi.[21] Sonra bazı gönüllüler bu rengi tarif etmek için otuz saniye geçirirken (tarifçiler), bazı gönüllüler ise renk tarifi yapmadı (tarif yapmayanlar). Ardından tüm gönüllülere altı renk numunesinden oluşan bir renk dizini gösterildi. Bunlardan biri deneklerin otuz saniye önce görmüş oldukları renkti ve onlardan en baştaki rengi ayırt etmeleri istendi. İlk ilginç bulgu şuydu: Tarif yapmayanların sadece %73'ü en baştaki rengi doğru olarak tespit edebilmişti. Başka bir deyişle, bu insanların dörtte üçünden biraz azı *bu anki* sarı deneyiminin yarım-dakika önce yaşadıkları sarı deneyimiyle aynı olduğunu söyleyebilmişti. İkinci ilginç bulgu, rengi tarif etmenin tespit etme performansını arttırmak yerine azaltmasıydı. Tarifçilerin sadece %33'ü en baştaki rengi doğru olarak tespit edebilmişti. Görünen o ki, tarifçilerin deneyimleri hakkındaki sözel tarifleri, deneyimleriyle ilgili anılarının "üzerine yazılıyordu." Bu da yaşadıklarını değil, o deneyim hakkında *söylediklerini* hatırlamalarıyla sonuçlanıyordu. Tarifleri, rengi otuz saniye sonra tekrar gördüklerinde tanımaya yardımcı olacak kadar

açık ve net değildi. Çoğumuz bu durumdayız. Bir arkadaşımıza şehir merkezindeki son moda barda içtiğimiz ev yapımı limonatanın ya da yaylı sazlar dörtlüsünün Bartok'un o çok sevdiğimiz 4. piyano konçertosunu yorumlama tarzının bizi hayal kırıklığına uğrattığını söylüyoruz. Oysa gerçek şu ki, bu açıklamayı yaptığımızda limonatanın tadının aslında nasıl olduğunu ya da yaylı sazlar dörtlüsünün aslında nasıl çaldığını hatırlamamız pek olası değil. Muhtemelen hatırladığımız, konser çıkışında arkadaşımıza söylediğimiz, limonatanın ve müziğin başta umut vaat ettiği ama kötü bir sonla noktalandığıyla ilgili laflar. Limonata, yaylı sazlar dörtlüsü, özverili işler ve muz kremalı turta; zengin, karmaşık, çok boyutlu ve elle tutulamaz deneyimlerdir. Dilin işlevlerinden biri, bu deneyimlerin dokunulur hale gelmesi konusunda bize yardımcı olmaktır. Bu deneyimleri daha sonra tahlil edebilmemiz ve anlatabilmemiz için onların önemli özelliklerini ayıklayıp çıkarma ve hatırlama konusunda bize yardım etmektir. *New York Times*'ın online film arşivi filmlerin tamamını değil, can alıcı bölümlerini depolar. Çünkü filmlerin tamamını depolamak devasa yer işgal eder, arama yapmak çok güçleşir ve bir filmin neye benzediğini o filmi fiilen izlemeden bilmek isteyen herhangi biri için tümüyle kullanışsız olur. Birkaç ilave boyut dışında, deneyimler filmlere benzer. Beyinlerimiz, hayat filmlerimizin özelliklerini, derli toplu tasvirleri yerine ayrıntılı bir şekilde depolamak zorunda olsaydı kafalarımızın birkaç kat daha büyük olması gerekirdi. Heykel bahçesi gezisinin verdiğimiz bilet ücretine değip değmediğini anlamak ya da başkalarına anlatmak istediğimizde, gezinin tamamını yeniden yaşamamız gerekirdi. Her davranışın anısı, tam olarak hatırlanacak olayın geçtiği süre tutarında bir zaman gerektirirdi ki, bu bizi Chicago'da büyümekten hoşlanıp hoşlanmadığımız sorusuyla karşılaştığımızda ebediyen oyun dışı bırakırdı. İşte bu yüzden deneyimlerimizi *mutluluk* gibi gerçek anlamını belli belirsiz karşılayan ama rahatlıkla ve güvenilir bir şekilde geleceğe taşıyabileceğimiz kelimelere indirgeriz.

Gülün kokusu yeniden canlandırılamaz ama onun *güzel* ve *hoş* olduğunu bilirsek, bir sonraki gül için duraklayacağımızı ve onu koklayacağımızı da biliriz.

Farklılıkları Algılamak

Olayların geçmişine ilişkin hatıralarımız kusurludur. Bu yüzden yaşadığımız yeni bir mutlulukla eski bir mutluluğumuzun anısını kıyaslamak, iki öznel deneyimin gerçekten farklı olup olmadığını belirlemenin riskli bir yoludur. Dolayısıyla gelin birazcık değiştirilmiş bir yaklaşım deneyelim. Dünkü muz-kremalı turtanın verdiği duyguyu bugün yaptığımız bir iyiliğin verdiği duyguyla kıyaslarken, dünkü turtanın verdiği hissi yeterince iyi hatırlayamıyorsak, belki de çözüm birbirine çok yakın zamanlarda gerçekleşen, öyle ki değiştiklerini fiili olarak izleyebileceğimiz deneyimleri kıyaslamaktır. Söz gelimi, renk numunesi deneyinin bir versiyonunu yapar, bu versiyonda en baştaki numunenin sunumuyla renk dizininin sunumu arasında geçen süreyi azaltırsak, eminim insanlar en baştaki numunenin tespitinde sorun yaşamazlar, haksız mıyım? Süreyi yirmi beş saniyeye indirsek ne olur? Ya da on beş saniyeye? Ya da on saniyeye? *1/2* saniyeye ne dersiniz? Farz edelim, bonus olarak tespit görevini bir parça daha kolaylaştırdık. Gönüllülere bir renk numunesini birkaç saniye gösterdik, sonra o numuneyi sadece yarım saniye uzaklaştırdık. Ardından deneklere bir tane test numunesi gösterip (altı renkten oluşan bir dizin yerine) onlardan test numunesinin en baştakiyle aynı olup olmadığını söylemelerini istedik. Ne araya girerek anılarını karıştıracak sözel bir tarif, ne de gözlerini yanıltacak diğer test numuneleri. Sadece orijinal numune ve test numuneleri arasında geçen minicik bir zaman dilimi. Vay canına! Görevi ne kadar basit hale getirdiğimizi dikkate alacak olursak, herkesin bu işi kolayca başaracağını tahmin etmemiz gerekmez mi? Evet ama sadece hata yapmaktan keyif alıyorsak. Kavramsal olarak az önce tasarladığımıza benzer

bir çalışmada, araştırmacılar gönüllülerden bir bilgisayar ekranına bakmalarını ve biraz tuhaf görünümlü bir parçayı okumalarını istediler.[22] Parçayı tuhaf yapan şey, metinde büyük ve küçük harflerin birbiri ardına gelmesiydi. Şöyle ki parça ŞuNA bEnZiYOrDu. İnsanlar bir şeye doğrudan baktığında, aslında gözlerinin dik dik baktıkları o şeyden kırpışmalarla belli belirsiz, saniyede üç ya da dört kez uzaklaştığını, göz bebeğini yakından incelediğinizde titriyor görünmesinin sebebinin bu olduğunu biliyorsunuzdur belki.

Bu araştırmacılar, gönüllünün gözlerinin ekrandaki bir cisme odaklandığı ve titreşip uzaklaştığı zamanı bilgisayara bildirecek bir göz izleme aracı kullandılar. Ne zaman gönüllülerin göz bebekleri parçadan yarım saniye süresince uzaklaşsa, bilgisayar göz bebeklerine bir oyun oynuyordu: Okudukları parçadaki her harfin büyük olanlarını küçüğe, küçük olanlarını da büyüğe dönüştürüyordu. Şöyle ki, ŞuNA bEnZeYeN parça birden şUna BeNzEyEn oluyordu. Şaşırtıcı bir şekilde, gönüllüler okudukları parçanın saniyede birkaç kez farklı stile dönüştüğünün farkına varmadılar. Daha sonraki araştırmalar da, insanların bu "görsel kesinti"lerin büyük bölümünü fark etmeyi başaramadığını gösteriyordu. Film yapımcılarının bir kadının giyim stilini ya da bir adamın saç rengini pat diye bir şekilden başka bir şekle dönüştürebilmelerinin ya da masanın üzerindeki bir nesnenin seyirci hiç uyanmadan tümden yok olmasını sağlayabilmelerinin nedeni budur.[23]

İşin ilginç yanı, insanlardan bu tür görsel kesintilerin farkına varıp varamayacaklarına dair tahminde bulunmaları istendiğinde, farkına varacaklarından oldukça emin olmalarıdır.[24] Üstelik kaçırdıklarımız sadece ustaca hazırlanmış değişiklikler değildir. Bazen bir görüntüdeki dramatik değişimler bile gözden kaçırılır. Doğrudan *Candid Camera*'nın (Kamera Şakaları) sayfalarından alınan bir deneyde, araştırmacılar içlerinden birini bir üniversite kampüsündeki yayalara yaklaşıp

belli bir binaya gidiş istikametini sormak üzere görevlendirdiler.[25] Yaya ve araştırmacı, araştırmacının haritası üzerine konuşurlarken, büyük bir kapıyı yanlarından tutan iki inşaat işçisi kaba bir biçimde aralarından geçip yayanın araştırmacıyı görmesini geçici olarak engelledi. İnşaat işçileri geçerken, ilk araştırmacı kapının arkasına saklanarak işçilerle birlikte uzaklaştı. Bu esnada başından beri kapının arkasında saklanan yeni bir araştırmacı ilk araştırmacının yerini aldı ve sohbete başladı. İlk araştırmacıyla onun yerine geçen araştırmacı farklı boy ve yapıdaydı; sesleri, saç kesimleri ve kıyafetleri belirgin ölçüde faklıydı. Ayakta yan yana dursalar, farklı kişiler olduklarını anlama konusunda sıkıntınız olmayacaktı. Kaybolmuş bir turiste yardım etmek için duran merhametli insanlar bu şaşırtıcı değişiklik hakkında ne düşünmüştü? Çok fazla bir şey değil. Aslına bakılırsa, yayaların çoğu farkına varamamıştı. *Konuştukları kişinin birdenbire tamamen yeni bir bireye dönüştüğünü fark edememişlerdi.*

Öyleyse insanların, dünyevi deneyimlerinin gözlerinin önünde değiştiğini anlayamadığına mı inanmamız gerekiyor? Kuşkusuz hayır. Bu araştırmayı mantıksal olarak uç bir noktaya taşırsak, genellikle radikallerin yaptığı bir hataya düşeriz: anlamsızlığa saplanmak ve el ilanları dağıtmak. Eğer dünyevi deneyimlerimizin değiştiğini hiç anlayamasaydık, bir şeyin hareket ettiğini nasıl bilebilir, bir kavşakta durulup durulmayacağını ya da geçilip geçilmeyeceğini nasıl anlayabilir, birden sonrasını nasıl sayabilirdik? Bu deneyler bize, "evvelki biz"in deneyimlerinin *bazen* bize başkalarının deneyimleri kadar bulanık geldiğini ama daha önemlisi bunun en fazla ve en az hangi durumda olası olduğunu söyler.

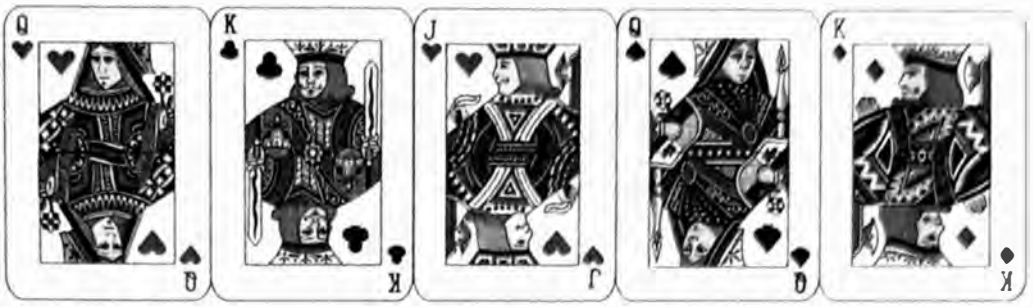
Yukarıda sözü geçen araştırmaların her birinin böyle sonuçlar doğurmasına imkân tanıyan kritik bileşen neydi? Örneklerin her birinde gönüllüler, bir uyaranla ilgili deneyimlerinin belli bir cephesine uyaranın değişimi anında *iştirak edemiyorlardı*.

Renk numunesi çalışmasında, numuneler otuz saniyelik mola esnasında başka bir odaya götürülmüştü. Okuma çalışmasında, gönüllülerin gözü bir an için titreşip uzaklaştığında parça değiştirilmişti. Kapı çalışmasında, kocaman bir ahşap parçası gönüllünün görüşünü engellediğinde araştırmacılar yer değiştirmişti. Eğer koyu kahverengi leylak rengine dönüşseydi, bu şu haline gelseydi ya da gönüllüler dik dik ona bakarken Poughkeepsie'li bir muhasebeci Kraliçe 2. Elizabeth ile değişseydi bu çalışmaların aynı sonuçları göstermesini beklemezdik. Oysa araştırmalar, bir uyarana tam değişim anında yakından bakan gönüllülerin değişimi hızlı ve hatasız bir şekilde fark ettiklerini gösteriyor. [26]

Bu çalışmaların ana fikri, dünyevi deneyimlerimizdeki değişimleri saptama konusunda son derece beceriksiz olduğumuz değildir. Tersine zihinlerimiz o deneyimin belli bir cephesine tam o deneyim değiştiği anda şiddetle odaklanmadıkça, değişimi saptamak için hafızamıza -şimdiki deneyimimizi eski deneyimimize dair hatıralarla kıyaslamaya- mahkum kalacağımızdır. Tabii ki sihirbazlar yüzyıllardır bunları biliyor ve geçmişten bu yana bilgilerini yüklü bir para karşılığında bize sunuyorlar.

Birkaç sayfa evvel altı kağıtlık desteden bir kağıt seçmiştiniz. O zaman size söylemediğim şey, ölümlü insanların çok ötesinde bir güce sahip olduğum ve bu yüzden hangi kağıdı seçeceğinizi siz daha onu seçmeden bildiğimdi. Bunu kanıtlamak için sizin kağıdınızı gruptan çıkardım. Şekil 5'e bir bakın ve parmak ısırtan biri olmadığımı söyleyin hadi.

Bunu nasıl yaptım? Elbette bunun bir hile olduğunu baştan bilmediğinizde ve can alıcı noktayı işitmek için metnin birkaç sayfası boyunca ağır ağır ilerlemek zorunda olmadığınızda hile çok daha heyecan vericidir. Eğer iki şekli yan yana koyup kıyaslarsanız hile başarılı olmaz. Çünkü Şekil 4'teki hiçbir kağıdın (sizin seçtiğiniz de dahil) Şekil 5'te bulunmadığını

Şekil 5

anında görürsünüz. Ama sihirbazın seçtiğiniz kağıdı biraz bilme olasılığı olduğunda -el çabukluğu, akıllıca bir çıkarım ya da telepatiyle- ve titreşip uzaklaşan gözleriniz altı kağıtlık ilk deste beş kağıtlık ikinci desteye dönüşürken onlara direkt bakmadığında illüzyon oldukça etkili olabilir. Gerçeği söylemek gerekirse, bu hile bir web sitesinde ilk ortaya çıktığında tanıdığım çok zeki bilim insanlarından bazıları, yeni model bir teknolojinin tuşa basma hızını ve hız değişimlerini izleyerek sunucunun seçilen kağıdı tahmin etmesine imkân tanıdığını varsaymıştı. Ben bile, farenin küçük hareketlerinin ölçülüp ölçülmediğinden emin olmak için elimi farenin üzerinden kaldırmıştım. Altı kağıtlık ilk desteye *bakarken* sadece seçtiğim kağıdın sözel etiketini *hatırladığımı*, bundan dolayı da tüm kağıtların değiştirildiğini üçüncü denememe kadar fark etmemiştim.[27] Buradaki önemli nokta, buna benzer kağıt hilelerinin tamamen aynı gerekçeden, yani insanların önceki evliliklerinde ne kadar mutlu olduklarını söylemeyi güç bulmalarından ötürü etkili olmasıdır.

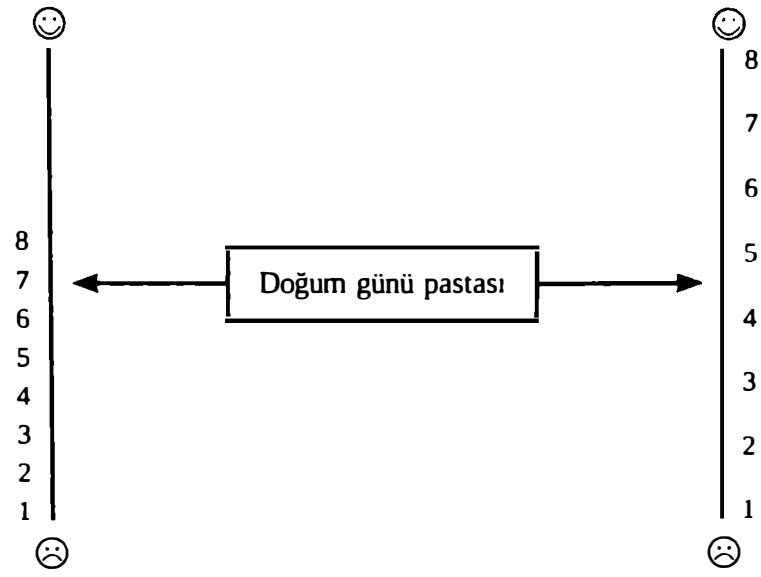
Mutluluk Konuşması

Reba ve Lori Schappell'in mutlu olduklarını iddia etmesi bizi rahatsız ediyor. Bunun doğru *olamayacağından* adımız gibi eminiz. Oysa onların mutluluğunu bizimkiyle kıyaslamak için sağlam bir yöntem yok gibi görünüyor. Eğer onlar mutlu

olduklarını söylüyorsa, hangi temele dayanarak yanıldıkları sonucuna varıyoruz? Pekala, ikizlerin kendi deneyimlerini anlama, değerlendirme ve tanımlama yeteneklerini bir avukat edasıyla sorgulamayı deneyebiliriz. "Mutluluğun gerçekten ne olduğunu bilmedikleri için mutlu olduklarını *sanıyorlar*" diyebiliriz. Başka bir deyişle, Lori ve Reba biz tek olanların tattığı deneyimlerin pek çoğunu -bir çayırda parende atmak, Büyük Mercan Resifi'nde şnorkelle dalmak, kalabalığın dikkatini çekmeden sokaklarda gezinmek- hiç yaşamadıkları için onların kendi hayatlarını bizlerden farklı değerlendirmelerine yol açan, mutluluk deneyimi açısından kısıtlı bir geçmişe sahip olduklarından şüphelenebiliriz.

Örneğin, ikizlere bir doğum günü pastası sunup, ellerine sekiz-puanlık bir değerlendirme ölçeği vererek (bu ölçek farklı yoğunlukta mutlulukları gösteren sekiz kelimelik yapay bir dil olarak düşünülebilir) yaşadıkları öznel deneyimi puanlamalarını istesek bize neşeyle dolu bir *sekiz* hissettiklerini söyleyebilirler. Oysa onların *sekiziyle* bizim *sekizimizin* özünde neşenin birbirinden farklı düzeylerini göstermesi, bir kişinin gerçekten nasıl mutlu olabileceğini keşfetmelerine imkân tanımayan kıskanılmaya değmez durumlarının bu sekiz kelimelik dil kullanımlarını çarpıtması olası değil midir?

Lori ve Reba için doğum günü pastası olabildiğince güzel olduğundan, sekiz kelimelik dili bizim kullandığımızdan daha farklı şekilde kullanıyor olabilirler. Doğal olarak çok mutlu oldukları bir deneyimi, sekiz kelimelik dilde çok mutlu kelimesiyle nitelendiriyorlar. Ne var ki bu durum, onların *sekiz* verdiği bir deneyimin bizim *dört buçuk* verebileceğimiz bir deneyim olabileceği gerçeğini görmezden gelmemize neden olmamalıdır. Uzun lafın kısası, bizim kastettiğimiz *mutluluk*, onların kastettiği *mutluluk* değildir. Şekil 6, kısıtlı bir deneyimsel geçmişin, dili dar bir alana hapsedebileceğini gösteriyor. Bu yüzden kısıtlı deneyimleri tanımlamak için çok çeşitli sözel etiketler kullanılıyor. Bu açıklamaya göre, ikizler mest

Şekil *6: Dar alana hapsedilen dil varsayımı*, Lori ve Reba'nın kendilerine bir doğum günü pastası verildiğinde aynen sizin hissettiğinizi hissettiklerini ama onu farklı şekilde dile getirdiklerini öne sürer.

olduk dediklerinde, aslında bizim memnun olduğumuzu söylediğimizde hissettiğimiz şeyi *hissediyorlar.*

Dar Alana Hapsedilen Dil

Dar alana hapsedilen dil varsayımının iyi tarafları şunlardır: (a) Bu varsayım, herkesin doğum günü pastası aldığında, o deneyimi farklı tanımlasa da aynı öznel deneyimi yaşadığını öne sürer. Bu da dünyayı hem yaşanan hem de fırında pasta pişirilen oldukça basit bir yere dönüştürür. (b) Kendileri hakkında söylediklerine rağmen Lori ve Reba'nın *gerçekte* mutlu olmadıklarına inanmaya devam etmemize imkân tanır. Böylece kendi hayatımızı onlarınkine tercih etmekte yüzde yüz haklı oluruz.

Bu varsayımın pek de iyi olmayan tarafları ise sayıca daha fazladır. Lori ile Reba'nın, sekiz kelimelik dili parende heyecanını hiç tatmadıkları için bizden farklı kullanmalarına

tasalanıyorsak, başka birkaç meseleye daha tasalansak iyi olur. Mesela, candan bir kız kardeşin hep yanı başımızda olacağını, kötü bir günde saçma bir şey söylesek ya da yapsak da onun arkadaşlığını asla kaybetmeyeceğimizi, bizi bizim kadar iyi tanıyan, umutlarımızı paylaşan, endişelerimizle endişelenen birinin hep var olacağını bilmemizi sağlayan güçlü bir huzur ve güven duygusunu hiç hissetmememize tasalansak daha iyi ederiz. Onlar bizim deneyimlerimizi yaşamadıysa, biz de onlarınkini yaşamadık.

Üstelik dar alana hapsedilmiş dili kullanan taraf *biz* de olabiliriz. Yani kendimizi aşırı sevinçli hissettiğimizi söylediğimizde, bahsettiğimiz şey hakkında hiçbir fikrimiz olmayabilir. Çünkü Lori ve Reba'nın sahip olduğu ortak sevgiyi, keyifli birlikteliği, katışıksız muhabbeti hiç tatmadık. Ayrıca hepimiz (siz, ben, Lori, Reba), şimdiye kadar yaşadığımız deneyimlerden (uçak olmadan uçma, çocuklarımızın Akademi ve Pulitzer ödüllerini kazandığını görme, Tanrı ile karşılaşma ve farklı tokalaşma stillerini öğrenme deneyimleri) çok daha iyi deneyimler olduğuna, herkesin sekiz kelimelik dili hatalı kullandığına ve mutluluğun gerçekten ne olduğunu *hiç kimsenin* bilmediğine tasalansak daha iyi olur. Bu nedenlerden dolayı, Solon'un öğüdüne kulak vermeli ve ölene kadar mutlu olduğumuzu *asla* söylememeliyiz. Çünkü aksi takdirde o gerçek şey bir kez ortaya çıkarsa, mutluluk kelimesini tüketmiş olduğumuz için gazetelere ondan bahsetmenin bir yolu kalmayacak.

Ama bunlar daha başlangıç niteliğinde endişeler. Daha fazlası da var. Lori ve Reba'nın gerçek mutluluğu henüz bilmediklerini kati olarak gösteren düşünsel bir deney yapmak istersek, belki sihirli bir değnekle onları birbirinden ayırdığımızı ve hayatı tek olarak yaşamalarına imkân tanıdığımızı düşlemeliyiz. Eğer kendi başlarına birkaç hafta geçirdikten sonra bize gelir, evvelki iddialarını reddedip önceki hallerine geri dönmemeyi dilerlerse, bunun daha önce kendi dörtleriyle sekizlerini birbirine karıştırdıklarına ikna olmamız (onlar ikna

olduklarına göre) gerekmez mi? Hepimiz, dini bir dönüşüm yaşamış, bir boşanma geçirmiş ya da bir kalp krizi atlatmış ve şimdi gözlerinin ilk kez açıldığını iddia eden birilerini tanıyoruzdur. Önceki hayatlarında düşündükleri ve söylediklerine rağmen şimdiye kadar *gerçekten* hiç mutlu olmamışlardır. Böyle fevkalade bir başkalaşım geçiren insanlar, kullandıkları kelimelerle mi değerlendirilecek?

Tam olarak değil. Gönüllülere bilgi yarışması türünde bazı soruların sorulduğu ve onlardan sorulara doğru cevabı verebilme ihtimallerini tahmin etmelerinin istendiği bir çalışmayı ele alalım. Bu çalışmada bazı gönüllülere sadece sorular (sadece soru grubu), diğerlerine ise hem sorular hem de cevaplar (soru-cevap grubu) gösterilir. Sadece soru grubundaki gönüllüler soruların oldukça zor olduğunu düşünür; soru ve cevap grubundakiler ise (hem soruları "Philo T. Farnsworth neyi icat etti?" hem de cevapları "televizyon" görenler) cevapları hiç görmemiş olsalardı bile sorulara kolayca cevap vereceklerine inanır. Anlaşılan o ki, cevaplardan bir kez haberdar oldular mı, sorular basit göründü (Tabii ki televizyon, bunu herkes bilir!), cevaplar hakkında onların sahip olduğu bilgiyi paylaşmayan birine soruların ne kadar zor gelebileceğini değerlendirmediler.[28]

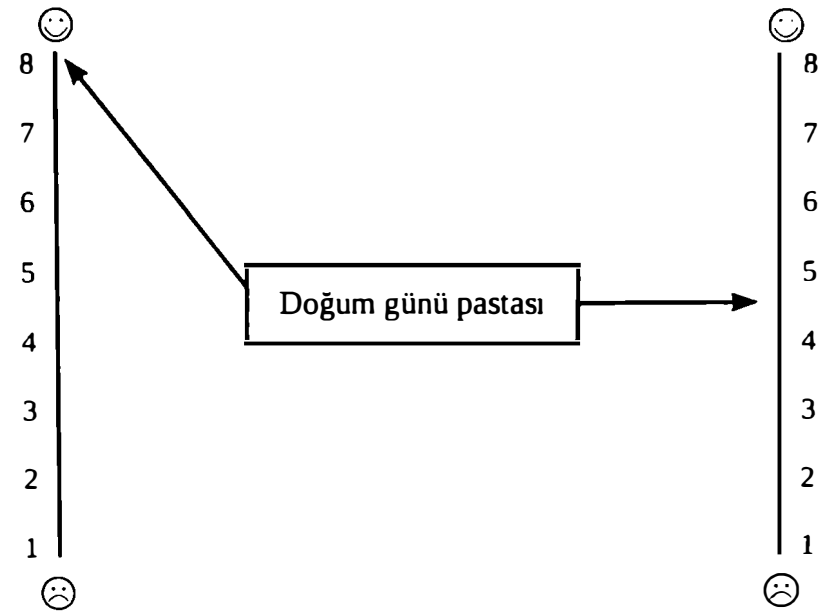
Bu gibi çalışmalar, bir deneyimi bir kez yaşadık mı, artık onu kolayca bir tarafa bırakamayacağımızı ve dünyaya bu deneyim hiç olmamış gibi bakamayacağımızı gösterir. Jüri, hakim aksini istese de savcının sahte açıklamalarına aldırmazlık edemez. Deneyimlerimiz derhal, tüm geçmişimize, şimdiye ve geleceğe baktığımız göz merceklerinin bir parçası haline gelir. Herhangi bir mercek gibi onlar da gördüklerimize biçim verir ve onları çarpıtır. Göz mercekleri, uygun gördüğümüzde komodinin üstüne koyabileceğimiz bir gözlük değil, Japon yapıştırıcısıyla göz yuvarlaklarımıza sonsuza dek yapıştırılmış bir çift lens gibidir. Okumayı bir kez öğrenince, harfleri sadece mürekkepten oluşan kısa ve eğri çizgiler olarak göremeyiz. Serbest caz hakkında bir kez

malumat edinince, Ornette Coleman'ın saksafonunu bir gürültü kaynağı olarak düşünemeyiz. Van Gogh'un akıl hastası, Ezra Pound'un Yahudi düşmanı olduğunu öğrenince, onların sanatlarına aynı şekilde bakamayız.

Eğer Lori ile Reba, birkaç haftalığına ayrılsalar ve bize şimdi eskisinden daha mutlu olduklarını söyleseler haklı olabilirler. Ama olmayabilirler de. Bize sadece,dönüştükleri tekil kişilerin, artık yapışıklığı tekil olan bizler gibi çok rahatsız edici bir şey olarak gördüklerini söylüyor olabilirler. Yapışık ikizken ne düşündüklerini, ne söylediklerini ve ne yaptıklarını hatırlayabilseler bile, tek olarak yaşadıkları yeni deneyimlerin, yapışıkken yaşadıkları deneyimlerine ilişkin değerlendirmelerini çarpıttığını ve onları hiç tek olmamış yapışık ikizlerin gerçekten ne hissettiğini söyleyemeyecek hale getirdiğini düşünürüz. Ayrılma deneyimi bir bakıma onları *biz* yapar. Böylece bizlerin yapışık olma deneyimini hayal etmeye çalışırken içine düştüğümüz aynı zor durumu onlar da yaşar. Tekil hale gelmek, kolayca bir tarafa bırakamayacakları şekilde geçmişlerine bakışlarını etkiler. Tüm bunlar şu anlama geliyor: İnsanlar dillerinin dar alana hapsedildiğini iddia etmelerine neden olacak yeni deneyimler yaşadıklarında -o dönemlerde mutlu olduklarını söylemelerine ve düşünmelerine rağmen gerçekten mutlu olmadıklarında- aldanıyor olabilirler. Başka bir ifadeyle, insanlar geçmişte hatalı olduklarını söyledikleri anda da hata yapıyor olabilirler.

Esneyen Deneyim

Lori ve Reba, bizlerin mutluluk ölçeğinde doruğa yakın duygular hissetmemize yol açan pek çok şeyi -parende atmak, tüple dalmak, kendine özel bir içecek siparişi vermek- yapmadılar. Elbette bunun bir fark yaratması gerekir. Kısıtlı bir deneyim geçmişi, dili dar bir alana hapsetmiyorsa, o zaman ne yapıyor? Lori ve Reba'nın çok basit bir deneyimi,

Şekil 7: *Deneyim esnemesi varsayımı*, bir doğum günü pastası verildiğinde Lori ve Reba'nın duygularını sizinle aynı şekilde anlattıklarını ama farklı bir şey hissettiklerini öne sürer.

diyelim doğum günlerinde adet yerine gelsin diye verilen bir pastayı, takdir edecek kadar kısıtlı bir deneyim geçmişine sahip olduklarını varsayalım. Olasılıklardan biri, kısıtlı deneyim geçmişlerinin kullandıkları dili dar bir alana hapsetmesidir. Diğer bir olasılık ise, kısıtlı deneyim geçmişlerinin dili hapsetmekten ziyade deneyimlerini esnetmesidir. Yiani, Lori ve Reba *sekiz* dediklerinde bizim *sekiz* derken kastettiğimiz şeyin harfiyen aynısını kastederler. Çünkü doğum günü pastası aldıklarında, bizim Büyük Mercan Resifi'nde su altı parendesi atarken hissettiklerimizin harfiyen aynısını hissederler. Şekil 7, *deneyim-esnemesi varsayımını* açıklıyor.

Deneyim esnemesi tuhaf bir ifade ama tuhaf bir fikir değil. Mutluluğu imkânsızlaştırması gerektiğini düşündüğümüz koşullara rağmen mutlu olduklarını iddia eden insanlara çoğu kez, "sadece mutlu olduklarını sanıyorlar çünkü ne kaçırdıklarını

bilmiyorlar" deriz. Tamam, elbette ki öyle. *Ama asıl mesele de bu.* Ne kaçırdığımızı bilmemek, kaçırdığımız şeyi bir kez yaşadık mı mutlu olmamıza imkân vermeyecek koşullar altında mutlu olduğumuz anlamına gelebilir. Bu, kaçırdığı şeyi bilmeyenlerin o şeye sahip olanlardan *daha az* mutlu oldukları anlamına gelmez.

Bunun örnekleri hem benim hem de sizin hayatınızda bolca bulunur. Gelin benimkiler hakkında konuşalım. Beni mutlu ettiği için ara sıra bir puro içerim. Eşimse mutlu olmak için neden puro içmem gerektiğini bazen anlayamıyor. Belli ki o purosuz da mutlu olabiliyor (hatta ben içmediğimde daha mutlu oluyor). Oysa deneyim esnemesi varsayımı, asi gençliğimde puronun farmakolojik gizemini yaşamasaydım, benim de puro olmadan mutlu olabileceğimi öne sürer. Ama yaşadım ve bunu yaşadığım için puro içmediğimde neler kaçıracağımı artık biliyorum. Dolayısıyla, Kauai'nin altın kumları üstündeki bir şezlongda boylu boyunca uzandığım bahar tatilimde limonatamı yudumlarken, güneşin yavaşça süzülüp ipek gibi denize girişini seyrederken yaşadığım o muhteşem anlar, ağzımda Küba'ya özgü kötü kokulu bir şey olmadığında o kadar müthiş olmuyor.

Dar alana hapsedilmiş dil varsayımını ileri sürerek, eşime Montecristo No:4 purosunun keskin tadını hiç yaşamadığını, kısıtlı bir deneyim geçmişine sahip olduğunu, bu yüzden gerçek mutluluğun ne olduğunu bilmediğini itinayla açıklayarak hem şansımı hem de evliliğimi zora sokabilirim. Hiç kuşkusuz her zaman olduğu gibi yenik düşerim ama bu durumda mağlubiyeti hak ederim. Purodan zevk almayı öğrenerek deneyim geçmişimi değiştirdiğimi ve farkında olmadan puroyu kapsamayan gelecek deneyimlerin tümünü tahrip ettiğimi söylemek daha mantıklı gelmiyor mu? Hawai'deki gün batımı sekiz puandı, ta ki gün batımına ince uzun bir puro eşlik edip purosuz gün batımını yedi puana indirinceye kadar.[29]

Benden ve tatilimden yeterince bahsettik. Biraz da benden ve gitarımdan bahsedelim. Yıllardır gitar çalıyorum ve bitmek bilmeyen üç sesli blues tekrarları yapmaktan çok az keyif alıyorum. Oysa gençken gitar çalmayı ilk öğrendiğimde, üst katta odamda oturur, annemle babam tavana güm güm vurana ve Cenova Sözleşmesi kapsamındaki haklarını hatırlatana kadar bu üç sesleri mutlulukla tıngırdatırdım. Sanırım dar alana hapsedilmiş dil varsayımını burada deneyebilir, kısıtlı müzik becerilerimin gözlerimi açtığını ve gençlik günlerimde *gerçekten* mutlu olmadığımı artık anladığımı söyleyebiliriz. Ama deneyim esnemesi varsayımına başvurmak ve bir zamanlar bana keyif veren bir deneyimin artık vermediğini söylemek daha makul görünmüyor mu?

Majove Çölü'nde bir hafta kaybolduktan sonra bir bardak su verilen bir adam mutluluğuna o anda sekiz olarak değer biçebilir. Bir yıl sonra, aynı içecek ona ikiden daha fazlasını hissettirmeyebilir. O adamın paslı bir mataradan hayat veren bir yudum aldığında ne kadar mutlu olduğunu düşünmekle hata ettiğine mi inanacağız? Bir yudum suyun insanın sahip olduğu deneyim geçmişine bağlı olarak aşırı bir mutluluk ya da nem kaynağı olabileceğini söylemek daha mantıklı görünmüyor mu?

Eğer kısıtlı deneyim geçmişleri, deneyimlerimizi esnetmek yerine dilimizi hapsediyorsa, fıstık ezmesi ve marmelatla bayram ettiğini söyleyen çocuklar düpedüz hata yapıyorlar. Hata yaptıklarını ise hayatın ileri safhasında, kaz ciğerinden ilk lokmalarını aldıklarında itiraf edecekler. Yaşlanıp yağlı yiyecekler mide ekşimesi yapmaya başlayana kadar da haklı olacaklar. Bu defa da kaz ciğerini sevdiklerini sanmakla hata yaptıklarını anlayacaklar. Daha büyük, daha daha büyük mutluluklar yaşadığımızda ve şu ana kadar baştan sona aldandığımızı düşündüğümüzde, her gün bir önceki günün inkarı olacaktır.

Öyleyse hangi varsayım doğru? Bunu söyleyemeyiz. *Söyleyebileceğimiz* tek şey, tüm mutluluk iddialarının *bir kişinin kendi bakış açısına* göre -geçmiş deneyimlerinden oluşan kendine özgü koleksiyonu, şimdiki deneyimini değerlendirmek için bir bağlam, bir göz merceği, bir arkaplan olarak görev yapan tek bir insanın perspektifine göre- ortaya attığı iddialar olduğudur. Bir bilim insanı ne kadar isterse istesin, herhangi bir yerden bakmayan bir görüş yoktur.

Bir deneyimi bir kez yaşadığımızda dünyayı önceden yaptığımız gibi göremeyiz. Masumiyetimiz kaybolur ve yuvaya tekrar dönemeyiz. Düşündüklerimizi ya da söylediklerimizi hatırlayabiliriz (tam olarak olmasa da), yaptıklarımızı hatırlayabiliriz (bu da tam olarak olmasa da) ama deneyimlerimizi yeniden canlandırma ve bu deneyimleri o zamana geri dönmüş gibi değerlendirme olasılığı iç karartacak şekilde azdır. Puro içen, gitar çalan ve ciğer ezmesi yiyen bir insan haline geldiğimizde, eskiden olduğumuz kişi adına konuşma yetkimiz dışarıdaki bir gözlemciden daha fazla değildir. Ayrılmış ikizler bize yapışık olma hakkında şimdi ne hissettiklerini anlatabilir ama ayrılma deneyimini hiç yaşamamış yapışık ikizlerin bu konuda ne hissettiğini söyleyemezler. Reba ve Lori'nin sekiz değerindeki hislerinin bizim sekiz değerindeki hislerimizle aynı olup olmadığını hiç kimse bilemez. Buna hep öyle kalacak tüm Reba ve Lori'ler de dahildir.

Birazdan

Kuzey kutup kaşifi Ernest Shackleton, 15 Mayıs 1916 sabahı tarihin en meşakkatli serüvenlerinden birinin son etabına başladı. Gemisi Endurance (Direnç), o ve mürettebatı Fil Adası'nda karaya çıktıktan sonra Weddel Denizi'nde battı. Yedi ay sonra, Shackleton ve mürettebatından beş kişi küçük bir cankurtaran botuna bindiler. Buz gibi soğuk olan hırçın okyanusta sekiz yüz mil giderek üç hafta geçirdiler. Georgia

Adası'na varmak üzereyken, karnı zil çalan, soğuktan yanmış adamlar adanın öbür tarafındaki balina kesim merkezine ulaşmak umuduyla karaya ayak basıp, adayı yürüyerek geçmeye hazırdılar. Şimdiye kadar hiç kimse böyle bir yürüyüşten sağ kurtulamamıştı. O sabah kaçınılmaz ölümle yüzleşmeye ramak kalmışken Shackleton şunları kaleme aldı:

> Çirkin kayaların ve dalgalanan yosunların her yandan kapattığı koyun dar ağzından geçerek batıya döndük. Güneş, sisli havayı yarıp geçerken ve etrafımızda salınan suları ışıldatırken neşeyle körfezden yukarı doğru yol aldık. O ışıltılı sabahta, acayip görünen bir gruptuk. Ama kendimizi mutlu hissediyorduk. Bir şarkı bile patlattık. Robinson Crusoevari görünüşümüze rağmen, sıradan bir gözlemci bizi bir Norveç fiyordunda ya da Yeni Zelanda'nın batı sahilinin güzel boğazlarından birinde yol alan bir piknik grubu sanabilirdi.[30]

Shackleton gerçekten söylediği şeyi kastediyor olabilir miydi? Onun *mutluluğu* bizim *mutluluğumuz* olabilir miydi? Bunu cevaplamanın herhangi bir yolu var mı? Gördüğümüz gibi mutluluk, kendimize ve başkalarına tarif etmesi güç olan öznel bir deneyimdir. Bu yüzden, insanların kendi mutluluklarıyla ilgili iddialarını değerlendirmek son derece çetrefilli bir iştir. Ama endişelenmeyin çünkü işlerin tümden çetrefilleştiği an, yoluna girmeden hemen önceki andır.

3. BÖLÜM

Dışarıdan İçeriye Bakmak

Sinene git;
Çal kapısını ve yüreğine ne bildiğini sor.
Shakespeare, *Kısasa Kısas*

PSİKOLOJİ PROFESÖRLERİ HAKKINDA çok espri yoktur. Bu yüzden elimizde bulunan birkaç esprinin üstüne titreriz. İşte bir tanesi: Koridorda karşılaşan psikoloji profesörleri birbirine ne der? "Merhaba, sen iyisin. Ben nasılım?" Biliyorum, biliyorum. O kadar komik bir espri değil. Ama komik *farz edilmesinin* nedeni şu. İnsanların başkalarının değil, kendilerinin hislerini bilmesi gerekir. "Nasılsın?" sorusunu son derece tanıdık, "Ben nasılım?" sorusunu ise son derece acayip kılan aynı gerekçedir. Hal böyleyken, ne kadar acayip olsa da insanların kendi kalplerindekini bilmiyor göründüğü anlar vardır. Yapışık ikizler mutlu olduklarını iddia ettiklerinde, kendilerini mutlu *sanıp sanmadıklarını* düşünmemiz gerekir. Yani onlar söylediklerine inanabilir ama söyledikleri şey yanlış olabilir. İnsanların mutluluklarıyla ilgili iddialarını kabul edip etmeyeceğimize karar vermeden önce hislerinde yanılıp yanılmadıklarına karar vermeliyiz. Her

türlü şey hakkında -soya fasulyesinin fiyatı, ev tozu akarlarının ömrü ve iç çamaşırının tarihçesi- hata yapabiliriz. Peki, kendi duygusal deneyimlerimiz hakkında hata yapıyor olabilir miyiz? Hissetmediğimiz bir şeyi hissettiğimizi sanabilir miyiz? Dünyanın en popüler sorusunu doğru şekilde cevaplayamayacak insanlar var mı?

Evet. Aynada böyle birini bulacaksınız. Okumaya devam edin.

Sersem ve Şaşkın

Ama şimdi değil. Okumaya devam etmeden önce sizi mola vermeye ve başparmağınıza uzun ve güzel bir bakış atmaya davet ediyorum. Şu anda bahse girerim ki davetimi kabul etmediniz ve okumaya devam ettiniz. Çünkü başparmağa bakmak o kadar kolaydır ki bunu yapmak oldukça anlamsız bir oyuna dönüşür. Herkes başarılı olur ve ancak can sıkıntısından dolayı oynanır. Parmağınıza bakmaya tenezzül etmiyorsanız, sadece çevremizdeki bir nesneyi -başparmak, şekerli çörek ya da kuduz bir ayıyı- görmek için neler yapmak zorunda olduğumuzu bir düşünün. Nesnenin yüzeyinden yansıyan ışığın gözümüze ulaşma anıyla, o nesnenin ne olduğunu anladığımız an arasındaki küçücük aralıkta beynimiz, o şeyin ne olduğunu ve onunla ilgili ne yapmamız gerektiğini belirlemek için nesnenin özelliklerini seçmek, analiz etmek ve bunları hafızamızdaki bilgilerle kıyaslamak zorundadır. Bu, karmaşık bir davranıştır. Öyle karmaşıktır ki hiçbir bilim insanı bunun nasıl gerçekleştiğini henüz tam olarak anlayamamış, hiçbir bilgisayar bu numaranın benzerini yapamamıştır. Oysa bu, beyinlerimizin olağanüstü bir hız ve doğrulukla yaptığı karmaşık davranışlardan sadece biridir. Hatta beyinlerimiz bu analizleri öyle ustalıkla gerçekleştirir ki sola doğru bakma, bir ayıyı görme, korku hissetme ve bütün diğer analizleri yapmaya hazırlanma deneyimimizi bir çınar ağacının korumasında gerçekleştiririz.

Bakmanın nasıl olması *gerektiği hakkında* bir an düşünün. Eğer beyni en baştan tasarlayacak olsaydınız, büyük ihtimalle *evvela* çevresindeki nesneleri (keskin dişler, kahverengi kürk, horultuvari tuhaf bir ses, yoğun salyalar olduğuna göre bu kuduz bir ayı olsa gerek!) tanıyacak, *daha sonra da* ne yapacağını hesaplayacak (burayı terk etmek şu an harika bir fikir gibi görünüyor) şekilde tasarlardınız. Ne var ki insan beyni en baştan tasarlanmış değil. Aksine, evvela beynin en hayati fonksiyonları tasarlanmış; haykırma, ıslık çalma gibi daha az hayati fonksiyonların eklenmesi ise binlerce yıl sürmüştür. Bu yüzden beyninizin cidden önemli bölümleri (örneğin solunumunuzu düzenleyen bölümler) en altta, onlar olmadan da yaşayabileceğiniz bölümler ise (örneğin öfkeyi kontrol eden bölümler) önemli bölümlerin üstünde bulunur. Tıpkı bir külahtaki dondurma topları gibi. Görünen o ki, kuduz bir ayıdan büyük bir hızla kaçmak, onun ne olduğunu bilmekten çok daha önemlidir. Aslında, kaçma gibi davranışlar bizim de soyundan geldiğimiz kara memelilerinin varlığını sürdürmesi için öyle hayati bir öneme sahiptir ki, evrim riske girmeyerek beyni "Bu nedir?" sorusundan önce "Ne yapmam gerek?" sorusunu cevaplayacak şekilde tasarlamıştır.[1] Deneyler, bir nesneyle karşılaştığımız anda beynimizin hemen o nesnenin kilit özelliklerinden sadece birkaçını analiz ettiğini, sonra da bu özelliklerin varlığına ya da yokluğuna dayanarak çok hızlı ve çok basit bir karar verdiğini gösteriyor: "Bu nesne, derhal tepki göstermemi gerektirecek kadar önemli bir şey mi?"[2] Kuduz ayılar, ağlayan bebekler, fırlatılmış kaya parçaları, el işaretiyle bizi çağıran eşler, sinen avlar- bunlar hayatta kalma oyununda çok büyük öneme sahiptir. Bu oyun, onlara rast geldiğimizde acilen harekete geçmemizi ve onların kimliğini en ince noktasına kadar irdelemek için oyalanmamamızı gerektirir. Aslında beyinlerimiz *evvela* bu nesnelerin önemli olup olmadığına karar verir. O nesnelerin ne olduğuna karar vermek sonra gelir. Bu da demektir ki, kafanızı sola çevirdiğinizde, birkaç

saniyelik bir süreçte beyniniz bir ayı gördüğünü *bilmez* ama ürkütücü bir şey gördüğünü *bilir*.

Fakat bu nasıl olabilir? Eğer bir şeyin ne olduğunu bilmiyorsak, ürkütücü olduğunu nasıl bilebiliriz? Bunun nasıl meydana gelebildiğini anlamak için uçsuz bucaksız bir çölün ortasında size doğru yürüyen bir insanı tanımaya nasıl başladığınızı düşünün. Gözünüze ilişecek ilk şey, ufuktaki küçük bir hareket belirtisi olur. Dikkatle baktığınızda, hareketin size doğru ilerleyen bir nesne olduğunu fark edersiniz. Daha yaklaştığında, hareketin biyolojik bir varlığa ait olduğunu görürsünüz. Sonra, biyolojik nesnenin iki ayaklı olduğunu, sonra bir insan, sonra bir kadın, sonra koyu saçlı ve Budweiser tişörtlü şişman bir kadın olduğunu anlarsınız. Ve sonra: *Hey! Mabel Hala'nın Sahara* çölünde *ne işi var?* Mabel Hala'yı tanımanız *aşamalı olur.* Yani, bir hayli genel hatlarla başlar, zamanla daha belirgin hale gelir ve nihayet aile kavuşmasıyla sonlanır. Benzer biçimde, yanı başınızdaki bir ayının tanınması da belli bir zaman içinde -milisaniyeler de olsa- aşamalı bir şekilde gelişir ve genelden özele doğru ilerler. Araştırmalar, tanıma işleminin çok başında, çok genel evrelerinde bir nesnenin ürkütücü olup olmadığına karar vermek için yeterli bilgi olduğunu ama bu nesnenin ne olduğunu anlamak için yeterli bilgi olmadığını gösteriyor. Beynimiz ürkütücü bir şeyin var olduğuna bir kez karar verdiğinde, salgı bezlerimize hormon üretme talimatı verir. Hormonlar fizyolojik uyarılmanın arttığı bir durum yaratır: Kan basıncı yükselir, kalp atışı hızlanır, göz bebekleri büyür, kaslar gerilir. Fizyolojik uyarılmadaki artış bizi eyleme geçmeye hazırlar. Beynimiz nesnenin bir sansar olup olmadığını anlamamıza imkân tanıyan büyük çaplı analizleri bitirmeden önce, vücudumuzu çoktan kaçmaya hazır bir hale -heyecanlı ve sabırsız- sokar.

Bizi uyaran bir nesnenin ne olduğunu tam olarak bilmeden kendimizi uyarılmış hissedebiliriz. Bu olgunun, kendi duygularımızı tanıma becerimiz üzerinde önemli çıkarımları vardır.[3]

Örneğin, araştırmacılar Kuzey Vancouver'daki Capilano nehrinin 70 metre üstünde sallanıp duran tahtalardan ve tel halatlardan yapılma uzun, dar bir asma köprüden geçen birkaç genç adamın tepkilerini incelediler.[4] Genç bir kadın, adamlardan her birine yaklaşıp bir anket doldurmasının mümkün olup olmadığını sordu. Adam söyleneni yaptıktan sonra, kadın telefon numarasını verdi ve eğer ararsa araştırma projesi hakkında daha ayrıntılı açıklama yapmayı teklif etti. İşte tuzak buradaydı: Kadın, bu genç adamların bazılarına köprüyü geçerken, diğerlerine ise köprüyü geçtikten sonra yaklaşmıştı. Kadınla köprüyü geçerken karşılaşan erkeklerin, kadını ilerleyen günlerde arama olasılığının çok daha fazla olduğu ortaya çıktı. Neden? Sallanıp duran asma bir köprünün ortasında kadınla karşılaşan erkekler, normalde korku olarak tanımlayacakları yoğun bir fizyolojik uyarılma yaşıyorlardı. Ama çekici bir kadın kendileriyle görüşme yaptığı için, fizyolojik uyarılmayı yanlışlıkla cinsel çekim olarak tanımlamışlardı. Görünüşe göre, dimdik aşağı düşmenin varlığında korku olarak yorumlanacak duygular, şeffaf bir bluzun varlığında şehvet olarak yorumlanabilir. Bu da demektir ki, insanlar hisleri hakkında *yanılabilirler*.[5]

Duygu Küntlüğü

Romancı Graham Greene şöyle yazmıştır: "Nefret ile aşk aynı salgı bezini faaliyete geçiriyor gibi görünüyor."[6] Gerçeği söylemek gerekirse, araştırmalar fizyolojik uyarılmanın çeşitli şekillerde yorumlanabileceğini ve fizyolojik uyarılmalarımıza ilişkin yorumlarımızın uyarılmaya neden olduğuna inandığımız şeylere bağlı olduğunu gösteriyor. Korkuyu şehvetle, kuruntuyu suçluluk duygusuyla[7], utancı endişeyle[8] karıştırmak mümkündür. Fakat duygusal bir deneyimimizi nasıl *adlandıracağımızı* her zaman bilememek, o deneyimin neye *benzediğini* bilmemek anlamına gelmez, değil mi? Belki adını söyleyemeyiz, belki onu ortaya çıkaran şeyi bilemeyiz

ama onun ne hissettirdiğini her zaman bilirız, haksız mıyım? Aslında *hiçbir şey* hissetmezken *bir şey* hissettiğimize inanmamız mümkün müdür? Filozof Daniel Dennett, bu soruyu şu şekilde cevaplıyor:

> Farz edelim ki birine uyandığında el bileğinde bir ağrı *hissedeceğine* dair hipnoz-sonrası bir telkinde bulunuldu. Eğer hipnoz etkili olursa, bu hipnozun sebep olduğu bir ağrı vakası mı yoksa sadece birini ağrı hissedeceğine *inandırmanın* sebep olduğu bir vaka mı olur? Eğer biri bu soruyu, hipnozun gerçek bir ağrıya sebep olduğu şeklinde cevaplarsa, hipnoz-sonrası telkinin şöyle olduğunu farz edin: "Uyandığında el bileğinde bir ağrı hissettiğine *inanacaksın*." Eğer bu telkin etkili olursa, durum bir öncekinin aynı olmaz mı? Ağrı çektiğine inanmak, ağrı çekmekle eşdeğer değil midir?[9]

Yanlışlıkla ağrı hissettiğimize inanma fikri ilk bakışta mantık dışı geliyor. Çünkü *ağrı hissetme* ve *ağrı hissettiğine inanma* ifadeleri arasındaki ayrım oldukça şüpheli görünüyor; bir dil sürçmesi gibi. Ama aşağıdaki senaryoya göz atarken bu fikre bir şans daha verin: Bir kafenin önünde oturuyor, sert bir ekspresso yudumluyor ve mutlu bir şekilde Pazar gazetesine göz gezdiriyorsunuz. İnsanlar geziniyor, güzel sabah havasını içlerine çekiyorlar. Yan masadaki genç bir çiftin aşk dolu hareketleri ebedi bir bahar mucizesine şahitlik ediyor. Bülbülün şarkısı, fırından gelen taze ayçöreklerinin kokusuna karışıyor. Okumakta olduğunuz seçim bütçesi reformu hakkındaki makale oldukça ilginç ve her şey yolunda -ta ki birdenbire üçüncü paragrafı okumakta olduğunuzu, ilk paragrafın ortasında bir yerde fırında pişmiş mamulleri koklamaya, kuş cıvıltılarını dinlemeye başladığınızı ve okuduğunuz makalenin konusu hakkında kesinlikle hiçbir fikriniz olmadığını anlayana kadar. İkinci paragrafı gerçekten okudunuz mu yoksa sadece rüya mı görüyordunuz? Çabucak geriye baktınız, sahiden de bütün kelimeler tanıdık. Kelimeleri tekrar okurken onların çok kısa

bir süre önce, şaşılacak derecede size benzeyen ve mevsimin tatlı avuntuları arasında bir iki paragraftır sesi kesilen kafanızdaki okuyucu tarafından size okunduğunu bile hatırlayabiliyorsunuz.

İki soruyla karşı karşıyayız. Birincisi, ilk okuduğunuzda paragraf deneyimini bizzat yaşadınız mı? İkincisi, eğer öyleyse, paragraf deneyimini bizzat yaşadığınızı anladınız mı? Cevaplar sırasıyla evet ve hayırdır. Paragraf deneyimini bizzat yaşadınız ve geri döndüğünüzde paragrafın o kadar tanıdık gelmesi de bu yüzdendi. Masanızda bir göz izleyicisi olsaydı, okurken hiçbir yerde duraklamadığınızı gösterecekti. Aslına bakılırsa, akıcı okuma hareketlerinin tam ortasında ansızın kendinizi yakaladınız... *kendinizi yakaladınız*... Kendinizi *ne* yaparken yakaladınız? Bir deneyimi farkında olmadan yaşarken yakaladınız.

Şimdi azıcık yavaşlayalım ve bu kez de çivit rengi kiraz kuşunun tiz sesini dinlemeye başlamayın diye bu kelimelerin etrafında dikkatle arşınlayalım. *Deneyim* kelimesi, Latince *experientia* kelimesinden gelir. Experientia'nın anlamı "denemektir." *Farkında olmak* kelimesi ise Yunanca *horan* kelimesinden gelir. Horan'ın anlamı ise "görmek"tir. Deneyim, bir olaya katılımı ima ederken, farkındalık bir olayın gözlenmesini ima eder. Genelde bu iki kelime alelade bir sohbette fazla zarara yol açmadan birbirinin yerine geçebilir ama fiil olarak çekimleri başkadır. Biri bir şeyle meşgul olma duygusu verirken, diğeri o meşguliyetin bilincinde olma duygusu verir. Biri aynadaki yansımayı, diğeri ise aynaya yansıyan şeyi işaret eder. Aslına bakılırsa farkındalık, bir tür *kendi deneyimimizi deneyimlemek* olarak düşünülebilir.[10] İki kişi köpeklerinin bilinçli olup olmadığı hakkında tartışıyorsa, genellikle biri fena halde yara almış bilinçlilik terimini "deneyim yaşama kapasitesine sahip olmak" anlamında, diğeri ise "farkındalık kapasitesine sahip olmak" anlamında kullanır. Biri köpeklerin bir kaya parçası olmadığını ileri sürer, bu yüzden elbette

köpekler bilinçlidir der. Öteki, köpekler insan değildir diye karşılık verir, bu yüzden elbette bilinçli değildirler. Belki her iki tartışmacı da haklıdır. Köpekler büyük bir ihtimalle sarı ve tatlı deneyimini yaşamaktadır: Tatlı, sarı bir şeyin önünde duran bir köpek olmak; insanların nasıl bir şey olduğunu asla bilemeyeceği bir durum. Ne var ki bunu yaşayan köpek büyük ihtimalle o deneyimi yaşadığının, ağzındakini çiğnerken "Efsane bir bisküvi!" diye düşündüğünün farkında değildir.

Deneyim ile farkındalık arasındaki ayrımın tarifi zordur, çünkü çoğu zaman gayet güzel bir şekilde birlikte takılırlar. Ağzımıza bir bisküvi atıveririz, tatlı bir deneyim yaşarız, tatlı bir deneyim yaşamakta olduğumuzu biliriz ve bununla alakalı hiçbir şey bize zor gelmez. Ama eğer deneyim ve farkındalık arasındaki genelde sıkı olan bağ, ikisi arasındaki ayrımı yaparken önemli detayları atladığınızdan şüphelenmenize yol açarsa, kaseti bir parça geri sarmanız ve kafede tam gözlerinizin gazetenin bir tarafından öbür tarafına koşturduğu, zihninizin etrafınızdaki ses ve kokulara dalmak üzere olduğu o anı hayal etmeniz gerekir. Şimdi *play tuşuna* basın ve zihninizin uzaklaştığını, yolunu kaybettiğini ve hiç dönmeyeceğini hayal edin. Aynen öyle. Gazete makalesi deneyimini yaşarken, farkındalığınızın deneyiminizden temelli koptuğunu, başka yerlere sürüklendiğinizi hiç fark etmediğinizi hayal edin. Okuduğunuzu fark etmek için başlangıç anına hiç dönmediğinizi düşünün. Yan masadaki çift yeterince uzayan flörtleşmelerini bırakmış, size doğru eğilerek seçim bütçesi reformu tasarısına ilişkin son haberleri soruyor. Sabırla, bunu bilmenizin mümkün olmadığını çünkü salgı bezlerinden başka bir şeye aldırış etselerdi, nasıl mutlu mutlu baharın sesini dinlediğinizi ve *gazete okumadığınızı* kesinlikle göreceklerini söylüyorsunuz. Bu cevap genç çiftin kafasını karıştırıyor. Çünkü gördükleri kadarıyla, elinizde bir gazete var ve inkar etseniz de gözleriniz sayfanın üzerinde hızla gidip geliyor. Bir parça fısıldaşmadan ve bir kez daha öpüştükten sonra doğruyu

söyleyip söylemediğinizi anlamak için bir deneme yapmaya karar veriyorlar: "Sizi tekrar rahatsız ettiğimiz için üzgünüz. Ama geçen hafta kaç senatörün seçim bütçesi reformu tasarısı lehinde oy verdiğini son derece merak ediyor ve bir iyilik edip tahminde bulunup bulunamayacağınızı öğrenmek istiyoruz." Ayçöreklerini kokladığınız, kuş seslerini dinlediğiniz ve *gazete okumadığınız* için kaç senatörün tasarı lehinde oy kullandığı hakkında hiçbir fikriniz yok. Ama öyle görünüyor ki bu tuhaf insanların kendi işlerine bakmalarını sağlamanın tek yolu, onlara *bir* şey söylemek. Bu yüzden kafadan bir sayı atıyorsunuz. "Kırk bire ne dersiniz?" diyorsunuz.

Onlardan çok sizi şaşırtan bir şey oluyor, söylediğiniz sayı tamamen doğru.

Bu senaryo gerçek olamayacak kadar tuhaf gelebilir (kırk bir senatörün seçim bütçesi reformu lehine oy kullanması mümkün olabilir mi?) ama hem tuhaf hem de gerçektir. Görsel deneyimimiz ve o deneyime ilişkin farkındalığımız beynin farklı bölümleri tarafından oluşturulur. Böylece belirli tip beyin hasarları (özellikle, V_1 olarak bilinen birincil görsel korteks alanındaki lezyonlar), birine vermezken diğerine zarar vererek, deneyim ve farkındalık arasındaki sıkı bağın kaybolmasına neden olabilir. Örneğin, *kör görüş* olarak bilinen bir durumdan mustarip insanların gördüklerine dair farkındalığı yoktur ve size tamamen kör olduklarını söylerken gerçeği söylüyorlardır.[11] Görsel bir deneyimin farkındalığıyla ilgili bölgelerde faaliyetin azaldığını gösteren beyin taramaları, onların iddialarını doğrular niteliktedir. Öte yandan, aynı taramalar görme ile ilgili bölgelerde görece normal bir faaliyet olduğunu gösterir.[12] Bu yüzden duvarın üstündeki belli bir noktaya ışık tutar ve kör görüşlü birine az önce tuttuğumuz ışığı görüp görmediğini sorarsak bize, "Tabii ki hayır. Rehber köpeğin varlığından anlayacağınız üzere ben körüm" diyecektir. Ama ondan ışığın nerede ortaya çıkmış olabileceğini tahmin etmesini istersek -*sadece bir deneyin*,

*herhangi bir şey söyleyin, isterseniz rastgele bir yer gösterin*umduğumuzdan çok daha doğru bir şekilde "tahmin edecektir". O *görmektedir. Görmekten* anladığımız, ışık deneyimi yaşamak ve ışığın yeri hakkında bilgi edinmekse eğer.. Oysa o *kördür. Körlükten* anladığımız, onun gördüğünün farkında olmamasıysa eğer. Gözleri, gerçeklik filmini kafasındaki küçük tiyatro sahnesine yansıtmakta ama izleyici lobide patlamış mısır almaktadır.

Farkındalık ve deneyim arasındaki bu ayrım, duygularımızda da aynı türden bir tuhaflığa neden olabilir. Bazı insanlar kendi ruh hallerinin ve duygularının son derece farkında gibidir. Hatta duygularının her tonunu ve çeşidini tanımlama konusunda bir romancı hünerine sahip olabilirler. Bazılarımız ise sevgililerimizi hayal kırıklığına uğratan, daha temel duyguların yer aldığı bir kelime haznesiyle donanmıştır; ağırlıklı olarak *iyi, pek iyi değil* ve *sana söylemiştim*'den ibaret bir kelime dağarcığı. Eğer ifade eksikliğimiz, futbol sezonunun dışında ortaya çıkacak kadar derinse ve müzminse *aleksitimi* tanısı alabiliriz. Aleksitiminin tam olarak anlamı, "duygusal durumları tanımlayan kelimeleri bulamamak"tır. Aleksimitiklere *ne* hissettikleri sorulduğunda genellikle "hiçbir şey" derler. Kendilerini *nasıl* hissettikleri sorulduğunda ise genellikle "bilmiyorum" derler. Ne yazık ki, onlarınki bir cep sözlüğüyle ya da kelimelerin gücüne ilişkin kısa bir kursla tedavi edilebilecek bir illet değil. Çünkü aleksimitikler, duygularla ilgili geleneksel kelimelerin yer aldığı sözlükten mahrum değildir. Mahrum oldukları şey, kendi duygusal durumlarıyla ilgili içsel farkındalıktır. Duyguları *var* görünmekle birlikte duygularını fark etmiyor görünürler.

Mesela, araştırmacılar gönüllülere kesilmiş organ ve araba kazalarıyla ilgili duygusal açıdan etkileyici resimler gösterdiğinde, aleksimitiklerin fizyolojik tepkileri normal insanlarınkinden farksızdır. Ama bu resimlerin tatsızlığını sözel olarak değerlendirmeleri istendiğinde, aleksitimikler bunları

gökkuşağının ve yavru köpeklerin resimlerinden ayırt etme konusunda normal insanlardan daha az yeteneklidir.[13] Bazı bulgular, aleksitimiye anterior singulat korteksteki bir işlev bozukluğunun yol açtığını ileri sürüyor. Bu korteks, içsel hallerimiz dahil, pek çok şeye karşı olan farkındalığımıza aracılık etmesiyle bilinen bir beyin bölgesidir.[14] Nasıl ki farkındalık ve görsel deneyimin birbirinden kopması kör görüşe yol açabiliyorsa, farkındalık ve duygusal deneyimin birbirinden kopması da *duygu küntlüğü* diye adlandırabileceğimiz bir şeye yol açabilir. Görünen o ki, mutlu, üzgün, bıkkın ya da meraklı olmak ve bunu fark etmemek mümkündür; en azından bir süreliğine ve bazı insanlar için.

Mutluluk Ölçeri Isıtmak

Bir zamanlar küçük, yassı bir dünya yapan ve insanoğlu her şeyin merkezinde olsun diye onu gökyüzünün tam ortasına yerleştiren sakallı bir Tanrı vardı. Daha sonra fizik ortaya çıktı ve büyük patlamalar, kuarklar, braneler ve süper sicimlerle tabloyu karmakarışık hale getirdi. Tüm bu önemli incelemelerin sonucu bugün, yani birkaç yüzyıl sonra, çoğu insanın nerede olduğuna dair hiçbir fikrinin olmamasıdır. Psikoloji de kendimize dair sezgisel kavrayışımızdaki kusurları açığa çıkararak eskiden hiç olmadığı kadar sorun yaratmıştır. Belki evrende, büyük bir boyutun içine sıkışmış birkaç küçük boyut vardır. Belki en sonunda, zaman hareket etmeyecek ya da geriye doğru akacaktır. Belki bizim gibi insanlar, evrenin küçük bir kısmının iç yüzünü araştırmayı bile amaçlamamıştır. Ama kendi deneyimlerimiz her zaman güvenebileceğimiz bir şeydir. Filozof ve matematikçi Rene Descartes, tamamen emin olabileceğimiz *tek* şeyin deneyimlerimiz olduğu, bildiğimizi sandığımız başka her şeyin sadece bu deneyimlerin bir çıkarımı olduğu sonucuna varmıştır. Hal böyleyken, *mutluluk* gibi kelimelerle ne kastettiğimizi orta karar bir kesinlikle söylediğimizde bile, mutlu olduklarını iddia eden iki insanın aynı

deneyimi yaşayıp yaşamadığından, bugünkü mutluluk deneyimimizin geçmişteki mutluluk deneyimimizden gerçekten farklı olup olmadığından ya da bir mutluluk deneyimini hiç yaşayıp *yaşamadığımızdan* emin olamayacağımızı gördük. Eğer bilimin amacı bir zamanlar gayet iyi anladığımız şeylerin varlığı hakkında kendimizi beceriksiz ve cahil hissetmemizi sağlamaksa, psikoloji diğer bilimlerin hepsinden daha fazla amacına ulaşmıştır.

Oysa mutluluk gibi *bilim* de pek çok kişi için pek çok şey ifade eden kelimelerden biridir, bu yüzden çoğu zaman hiçbir anlam ifade etmeme tehlikesi altındadır. Saygın bir biyolog olan babam, bu konu hakkında yıllarca kafa patlattıktan sonra, geçenlerde bana psikolojinin gerçekten bir bilim olamayacağını çünkü bilimin elektrik kullanımı gerektirdiğini söyledi. Görünen o ki ayak bileğinize verilen şoklar hesapta yok. Kendi bilim tanımım biraz daha eklektik. Ama benim, babamın ve başka birçok bilim insanının üzerinde anlaşabileceği bir konu var. Eğer bir şey ölçülemiyorsa, bilimsel olarak da incelenemez. Ölçülemeyen bir şey de incelenebilir, hatta birileri miktarı belirtilemeyen şeylerin araştırılmasının uç uca dizilmiş tüm bilim dallarından daha değerli olduğunu bile ileri sürebilir. Ama bu bilim değildir çünkü bilim ölçme üzerinedir ve eğer bir şey ölçülemiyorsa -bir saatle, cetvelle ya da kendinden başka bir şeyle karşılaştırılamıyorsa- potansiyel bir bilimsel araştırma objesi olamaz. Daha önce gördüğümüz gibi bir kişinin mutluluğunu ölçmek, o ölçümün geçerliliği ve güvenilirliğinden tamamen emin olmak son derece zordur. İnsanlar ne hissettiklerini bilemeyebilir ya da geçmişte ne hissettiklerini hatırlamayabilir. Bunları yapsalar bile, bilim insanları onların deneyiminin o deneyim hakkındaki tarifleriyle nasıl eşleştiğini asla tam olarak bilemezler. Dolayısıyla, insanların iddialarının nasıl açıklanacağını da tamamen bilemezler. Bütün bunlar, öznel deneyimlerin bilimsel olarak incelenmesinin oldukça zorlu bir gidişata mahkum olduğunu gösteriyor.

Evet zorlu, ama imkânsız değil. Çünkü üç öncülü kabul edersek deneyimler arasındaki uçurum kapatılabilir. Dikkatinizi çekerim, çelik kirişle ya da altı-şeritli ücretli bir yolla değil, sadece makul uzunlukta sağlam bir iple.

Doğru Ölçme

İlk öncül herhangi bir marangozun size söyleyebileceği bir şeydir: Bozuk aletler gerçek bir baş belasıdır ama elbette dişle çivi çakmaktan daha iyidir. Öznel deneyimlerin doğası, bir *mutluluk* ölçer*in* -bir gözlemcinin başka bir kişinin öznel deneyiminin özelliklerini mutlak bir doğrulukla ölçmesine imkân veren, öyle ki ölçümün yapılabildiği, kaydedilebildiği ve birbiriyle kıyaslanabildiği tamamen güvenilir bir alet- asla yapılamayacağını ileri sürer.[15] Eğer aletlerimizden bu seviyede bir mükemmellik istersek, göz izleyicilerini, beyin tarayıcılarını ve renk numunelerini bavula koyup öznel deneyimlerin incelenmesini ilk birkaç bin yılda iyi iş çıkaran şairlere devretsek iyi olur. Ama böyle davranırsak, bu durumda adil olmak için hemen her şeyin incelenmesini de şairlere devretmemiz gerekir. Bilim insanlarının kendi ilgi alanlarına giren objeleri ölçmek için kullandıkları kronometreler, termometreler, barometreler, spektrometreler ve diğer bütün araçlar kusurludur. Bunların her biri imkân tanıdığı gözlemlerde bir dereceye kadar hata verir. Hükümetlerin ve üniversitelerin her bir aracın biraz daha kusursuz modeli için her yıl korkunç meblağlar harcamasının nedeni budur. Eğer bize gerçeğin sadece kusurlu tahminlerini veren her şeyden kendimizi arındırırsak, sadece psikoloji ve fiziki bilimleri değil hukuk, ekonomi ve tarihi de gözden çıkarmamız gerekir. Sözün kısası, tüm girişimlerimizde mükemmellik standardına bel bağlarsak, matematik ve White Albüm*'den başka hiçbir şeyimiz kalmaz. Bu yüzden belki bir parça belirsizliği kabullenmemiz ve şikayet etmeyi bırakmamız gerekiyor.

---

* Beatles'ın bir albümü.

İkinci öncülümüz şudur: Kullanabildiğimiz tüm bu defolu öznel deneyim ölçütleri içinde en az defolusu, özenli bir kişinin dürüst ve gerçekle eş zamanlı açıklamasıdır.[16] Elbette mutluluğu ölçmenin başka pek çok yolu daha vardır ve bunların bazıları bir kişinin kendisine dair iddialarından çok daha titiz, bilimsel ve nesnelmiş *gibi görün*ür. Örneğin, elektromiyografi, tatsız bir şey yaşadığımızda kaşlarımızı çatan *corrugator supercillia* ya da gülümsediğimizde ağzımızı kulaklarımıza doğru çeken *zygomaticus major* gibi yüzdeki çizgili kaslar tarafından üretilen elektrik sinyallerini ölçmemize olanak sağlar. Fizyografi, otonom sinir sisteminin güçlü duygular yaşadığımızda değişen elektrodermal aktivitesini, solunum ve kalple ilgili faaliyetini ölçmemize imkân tanır. Elektroansefalografi, pozitron emisyon tomografisi ve manyetik rezonans görüntüleme; beynin farklı bölgelerindeki, örneğin olumlu ve olumsuz duygular yaşadığımızda anılan sıraya göre aktif olma eğilimi gösteren sol ve sağ prefrontal kortekstеki elektriksel aktiviteyi ve kan akışını ölçmemize olanak sağlar. Bir saat bile mutluluğu ölçmek için yararlı bir araç olabilir. Çünkü irkilmiş insanlar, korku ya da endişe duydukları zamanlara kıyasla mutlu olduklarında gözlerini daha yavaş bir şekilde kırpıştırma eğilimi gösterirler.[17]

Özenli kişilerin dürüst, gerçek zamanlı açıklamalarına güvenen bilim insanları, bize bu açıklamaların diğer mutluluk ölçütleriyle son derece ilişkili olduğunu hatırlatarak sık sık bu seçeneği savunma ihtiyacı hissederler. Oysa bunu bir bakıma geri plana atmışlardır. Unutulmamalıdır ki, bu bedensel olayların her birini -kas hareketlerinden serebral kan akışına kadar- mutluluk göstergesi olarak almamızın tek nedeni, *insanların bize mutlu olduklarını söylemeleridir*. Eğer herkes zigomatik kasları kasıldığında, göz kırpmaları yavaşladığında ve beynin sol anterior bölgesi kanla dolduğunda kontrol edilemeyen bir öfke ya da yoğun bir üzüntü hissettiğini iddia ederse, bu fizyolojik değişimlerle ilgili açıklamalarımızı göz-

den geçirip düzeltmek ve onları mutsuzluk göstergesi olarak almak zorunda kalırız. Bir kişinin ne hissettiğini bilmek istiyorsak, kritik bakış açısına tek ama tek bir gözlemcinin sahip olduğu gerçeğini kabul ederek işe başlamamız gerekir. O gözlemci, daha önce ne hissettiğini her zaman hatırlamayabilir ve şu anda ne hissettiğinin her zaman farkında olmayabilir. Açıklamaları kafamızı karıştırabilir, hafızasından şüphe edebilir, dil kullanma yetisinin bizim gibi olup olmadığını merak edebiliriz. Ama tüm bu zorlu süreçler bittiğinde, "buradan bakışı" tanımlama konusunda *en ufak* ihtimale sahip *tek* kişinin o olduğunu, bu yüzden de ölçümü yapılan diğer tüm ölçütlere kıyasla onun iddialarının altın standardında fayda sağladığını kabul etmemiz gerekir. Daha az öncelikli diğer gözlemcilerin bize söyledikleriyle uyuştuğunda, deneyimini bizimle aynı zeminde değerlendirdiğinden emin olduğumuzda, yaşadığını iddia ettiği şeyi yaşadığında bedeni diğer pek çok bedenin yaptığını yaptığında ve benzeri şeyler olduğunda onun iddialarına daha fazla güveniriz. Halbuki tüm bu farklı mutluluk göstergeleri güzelce uyuştuğunda bile onun iç dünyasıyla ilgili gerçeği bildiğimizden tamamen emin olamayız. Ama bu gerçeğe bir gözlemcinin yapabileceği kadar yaklaşabileceğimizden emin olabiliriz ki bu da yeterli olmak *zorundadır*.

Sık Ölçme

Üçüncü öncülümüz şudur: Ölçmede yapılan hatalar daima bir sorundur ama bu sadece farkına varmadığımızda yıkıcı bir probleme dönüşür. Gözlük camımızda derin bir çizik varsa ve biz bunu bilmiyorsak, uzayın dokusunda küçük bir çatlak açıldığı, bu çatlağın nereye gidersek gidelim bizi takip ettiği gibi hatalı bir sonuca varabiliriz. Ama çiziğin farkında olursak, kendimize uzaydaki bir yarık gibi görünen şeyin aslında kullandığımız araçtaki bir kusur olduğunu hatırlatır ve onu gözlemlerimizin dışında bırakmak için elimizden geleni yapabiliriz. Öznel deneyimlerle ilgili açıklamaların doğasında var olan

kusurları "görmek" için bilim insanları ne yapabilir? Cevap, istatistikçilerin *büyük sayılar yasası* adını verdiği olguda yatıyor.

Pek çoğumuzun büyük sayılar hakkında yanlış bir fikri vardır. Yani onlar küçük sayılar gibidir, sadece daha büyüktürler o kadar. Bu yüzden, onların küçük sayıların yaptığından daha *fazlasını* yaptıklarını, *farklı* bir şey yapmadıklarını zannederiz. Örneğin, aksonları ve dendritleri üzerinden elektrokimyasal sinyalleri değiş tokuş eden iki nöronun bilinçli olamayacağını biliriz. Sinir hücreleri basit araçlardır; bir teknoloji mağazasındaki telsiz telefonlardan daha az karmaşıktır. Basit bir şey yaparlar, onlara ulaşan kimyasallara, kendi kimyasallarını salarak tepki verirler. Biz gamsız bir şekilde bu basit araçların on milyarının sadece on milyar basit şey yaptığını varsaymaya devam edersek, iki, on ya da on bin sinir hücresinin gösteremediği bir özelliği milyarlarca sinir hücresinin gösterebileceğini asla tahmin edemeyiz.

Bilinç, tam da bu şekilde *ortaya* çıkan *bir* özelliktir. İnsan beyninde, nöronlar arasında oluşan çok büyük *sayıdaki* ara bağlantı sonucunda ortaya çıkan, sadece birkaç tane nöronun herhangi bir bölümünde ya da sadece birkaç tane nöron arasındaki ara bağlantıda bulunmayan bir olgudur.[18] Kuantum fiziği buna benzer bir örnek sunar. Atomu oluşturan parçacıkların aynı anda iki yerde bulunmak gibi garip, büyüleyici bir yeteneğe sahip olduklarını biliyoruz. Bu parçacıklardan oluşan bir nesnenin aynı şekilde davranması gerektiğini varsayarsak, bütün ineklerin aynı anda tüm olası ahırlarda olabileceğini düşünmemiz gerekir. Tabii ki olamazlar, çünkü sabitlik son derece küçük parçaların tek başına yapamadığı, son derece büyük sayıdaki etkileşimden ortaya çıkan özelliklerden biridir.

Kısacası çok sadece azdan daha çok değildir; kimi zaman azdan *farklı* bir şeydir.

Büyük sayıların sihri, öznel deneyimlerin hatalı ölçümü ile ilgili pek çok soruna çare bulmak için olasılık kanunlarıyla

işbirliği yapar. Hilesiz bir madeni parayla birkaç sefer yazı tura atılırsa, paranın yarı yarıya tura gelmesi gerektiğini bilirsiniz. Aslında, bir Salı akşamı yapacak daha iyi bir işiniz yoksa sizi Harvard Meydanı'ndaki Grafton Street Pub'da buluşmaya ve Dan ile Adisyonu Bölüşme adlı anlamsız ama sevimli bir oyun oynamaya davet ediyorum. İşte oyunun kuralları. Madeni bir parayla yazı tura atıyoruz, ben tura diyorum, siz yazı. Kaybeden her defasında garson Paul'a içecekler için ödeme yapıyor. Şimdi, dört kez yazı tura atarsak ve üçünde ben kazanırsam, hiç şüphesiz bunu kötü şansınıza yorup bana dart oyununda meydan okursunuz. Ama dört milyon kez yazı tura atarsak ve üç milyonunda ben kazanırsam, bu durumda siz ve dostlarınız muhtemelen yüklü bir katran ve tüy* siparişi verirsiniz. Neden? Çünkü olasılık teorisiyle ilgili en önemli şeyi bilmeseniz bile, sayılar küçük olduğunda küçük kusurların -serseri bir rüzgar ya da parmaktaki azıcık ter- yazı turanın sonucunu etkileyebileceğine dair güçlü bir sezginiz vardır. Ama sayılar büyük olduğunda, bu tür kusurlar önemini yitirir. Birkaç yazı turada paranın üzerinde birazcık ter, diğer birkaçında da ters bir esinti olabilir. Ve bu kusurlar dört kez yazı tura attığımızda umduğumuzdan daha fazla tura gelmesi durumunu pekala açıklayabilir. Fakat bu kusurların paranın beklenenden bir milyon kez daha fazla tura gelmesine neden olma olasılığı nedir? Sezgileriniz size bu olasılığın son derece küçük olduğunu söyler. Ve sezgileriniz tamamen doğrudur. Bu olasılık, dünyadaki nesnelerin aniden gözden kaybolması kadar küçük bir olasılıktır.

Aynı mantık öznel deneyim sorunu için de geçerlidir. Bir çift gönüllüye, insanı mutlu etmeyi amaçlayan bir çift deneyim sunduğumuzu farz edelim. Diyelim ki, birine bir milyon dolar diğerine ise düşük kalibreli bir tabanca ödülü verdik. Sonra her bir gönüllüden ne kadar mutlu olduğunu anlatmasını

---

* *Katran ve tüy:* Eskiden Amerika'da kumarda hile yapanlar katran ve tüye bulanıp sınır dışı edilirdi – ç.n.

istedik. Taze zengin gönüllü mest olduğunu, silahlı gönüllü ise biraz memnun (silahlı bir gönüllünün olması gerektiği kadar memnun olmamasına rağmen) olduğunu söylüyor. Bu iki kişinin aslında aynı öznel-duygusal deneyimi yaşaması ama onları farklı şekilde tanımlaması mümkün müdür? Evet mümkündür. Yeni milyoner, sevinç yerine nezaket gösteriyor olabilir. Ya da yeni silah sahibi belki mest olmuştur ama geçenlerde Büyük Mercan Resif'i yakınında Tanrı'yla tokalaştığı için mest olma duygusunu sadece hoşnutluk olarak tanımlıyordur. Bu sorunlar gerçek ve anlamlı problemlerdir. İki açıklamaya dayanarak mutluluğun ateşli bir silah olmadığı sonucuna varmamız akılsızlık olur. Ancak eğer *bir milyon* tabanca ile para dolu *bir milyon* zarf bağışlasaydık, gıcır para alanların %90'ı gıcır silah alanların %90'ından daha mutlu olduklarını iddia etselerdi, sözel tanımlamaların doğası yüzünden aldanma olasılığımız çok düşük olurdu.

Aynı şekilde, biri bize bugünün muzlu turtasının onu dünün hindistan cevizli turtasından daha mutlu ettiğini söylerse, haklı olarak önceki deneyimini yanlış hatırlamasından endişelenebiliriz. Fakat bu durum, tekrar tekrar yüzlerce veya binlerce kişinin başına gelseydi, bunların kimisi hindistan cevizli turtayı muz kremalı turtadan önce, kimisi sonradan tatsaydı, farklı turtaların biri diğerinden daha hoş olan farklı deneyimlere yol açtığından kuşkulanmak için iyi bir nedenimiz olurdu. Ne de olsa, *herkesin* muz kremalı turtayı olduğundan daha iyi, hindistan cevizli turtayı olduğundan daha kötü şeklinde yanlış hatırlama olasılığı nedir ki?

Deneyim bilimindeki temel sorun şudur: Dar Alana Hapsedilen Dil Varsayımı veya Deneyim Esnemesi Varsayımı doğruysa, bu durumda her birimiz yaşadıklarımızla söylediklerimiz arasında farklı eşleştirmeler yapıyor olabiliriz. Öznel deneyimler sadece söylenerek paylaşılabildiği için, bu deneyimlerin gerçek doğası kusursuz bir biçimde asla ölçülemez.

Başka bir deyişle, eğer deneyim ve tanımlama ölçekleri her birey için biraz farklı şekilde ayarlanmışsa, *bilim insanlarının iki kişinin iddialarını kıyaslaması imkânsızdır.* Bu bir sorundur. Ama sorun *k*ıyas kelimesinde değil iki kelimesindedir. İki, bir sayı olarak çok küçüktür. Bu sayı iki yüz ya da iki bin olduğunda, farklı kişilere özgü farklı ayarlar birbirini dengelemeye başlar.

Tüm dünyanın şerit metrelerini, cetvellerini ya da ölçme çubuklarını yapan fabrikadaki işçiler bir tatil partisinde sarhoş olup birbirinden hafifçe farklı ölçme aletleri üretmeye başlarsa, siz birini ben diğerini ölçtüğümde bir dinozorun bir turptan daha büyük olduğundan emin olamayız. Ne de olsa sarhoş cetveller kullanmış olabiliriz. Fakat yüzlerce insan, yüzlerce cetvelle bu nesnelerden birine yaklaşıp onun ölçüsünü alırsa, bu ölçümlerin ortalamasını alabilir ve bir dinozorun bir kök sebzeden daha büyük olduğundan bir hayli emin olabiliriz. Neticede, dinozoru ölçen tüm insanların düzenli bir şekilde esneyen cetvel kullanma, turpu ölçen tüm insanların da düzenli bir şekilde dar alana hapsedilmiş cetvel kullanma olasılığı ne kadardır ki? Evet, bu *mümkündür* ve oldukça kesin bir şekilde hesaplanabilir. Ama sizi matematikten kurtarayım. Sizi temin ederim, bu olasılık öyle düşük ki onu kağıda dökmek dünyanın sıfır rezervlerini tehlikeye atar.

Ulaştığımız sonuç şudur: Özenli birinin dürüst, gerçekle eş zamanlı açıklamaları, yaşadığı öznel deneyimin kusurlu bir tahminidir ama türünün en iyisidir. Bir meyve salatası, bir sevgili ya da bir caz üçlüsü damak tadımıza pek uygun değilse, yemeyi, öpmeyi ve dinlemeyi bırakırız. Fakat büyük sayılar yasası, bir ölçüm damak tadımıza çok uygun olmadığında ölçmeyi bırakmamamız gerektiğini ileri sürer. Tam aksine, insanın kafasını kurcalayıp duran kusurlar, verilerin hücumuna boyun eğene kadar tekrar tekrar ölçüm yapmalıyız. İnekler, arabalar ve Fransız Kanadalılar dediğimiz büyük parçaçık

oluşumları tam olarak onları koyduğumuz yerde kalabilsinler diye, şu aynı anda her yerde olmayı seven atomaltı parçacıklar, birbirlerinin davranışlarını dengeliyor gibi görünüyor. Aynı mantıkla, deneyimlerle ilgili çok sayıda açıklamanın dikkatli bir toplamı da birinin kusurlarının diğerinin kusurlarını dengelemesine imkân tanır. Bireysel açıklamaların hiçbiri, o bireyin deneyiminin -ne sizinkinin, ne de benimkininmükemmel ayarlı kusursuz bir göstergesi sayılamaz. Ancak aynı soruyu yeteri kadar insana sorarsak, ortalama cevapın ortalama deneyimin kabaca doğru bir göstergesi olacağından emin olabiliriz. Mutluluk ilmi, olasılıklarla oynamayı gerektirir. Bu yüzden, bize sağladığı bilginin her zaman biraz yanlış olma riski vardır. Fakat onunla bahse tutuşmak isterseniz, bir kere daha yazı tura atın, cüzdanınızı çıkarın ve Paul'e benim için de bir şeyler hazırlamasını söyleyin.

Birazdan

Çoğunlukla sinir bozucu olan popüler müzik tarihinin en sinir bozucu şarkılarından biri şu dizeyle başlar: "Duygular, sadece duygular." Bu şarkıyı duyduğumda irkilirim. Çünkü bende hep "Hazreti İsa, sadece Hazreti İsa" diye başlayan ilahiye üç aşağı beş yukarı eşdeğer bir izlenim bırakır. *Sadece* duygular mı? Duygulardan daha önemli ne olabilir? Şüphesiz, akla *savaş* ve *barış* gelebilir. Fakat savaş ve barış, neden oldukları duygulardan başka bir gerekçe yüzünden mi önemlidir? Savaş acı ve ızdıraba yol açmasaydı, barış hem soyut hem de dünyevi hazlar sağlamasaydı bunların herhangi biri bizim için önem taşır mıydı? Savaş, barış, sanat, para, evlilik, doğum, ölüm, hastalık, din... Bunlar, üzerine bolca kan ve mürekkebin akıtıldığı Gerçekten Büyük Mevzulardan birkaçıdır. Ama tek bir gerekçe yüzünden büyük mevzudurlar: Her biri güçlü bir duygu kaynağıdır da ondan. Eğer kendimizi yücelmiş, çaresiz, minnettar ve ümitsiz *hissetmemize* neden olmasalar, tüm bu mürekkebi ve kanı kendimize saklardık. Platon'un

sorduğu gibi, "Bu şeyler haz vermek, acıdan kurtulmak ve acıyı defetmekten başka bir işe yarıyor mu? Bunların güzel şeyler olduğunu söylediğinizde, hazzın ve acının dışında başka ölçütlere bakıyor musunuz?"[19] Aslında duygular sadece önemli değildir, önemin *ta kendisidir*. Yanmayı *kötü*, yemeyi *iyi* olarak adlandırmak için herhangi bir varlığın yandığında acı, beslendiğinde haz duymasını bekleriz. Tıpkı sindirim sistemi olmayan bir asbestli yaratıktan bu tür adlandırmaları gereksiz bulmasını beklememiz gibi. Ahlak felsefecileri yüzyıllardır *iyi* ve *kötüyü* tanımlamak için başka bir yol bulmaya çalışmışlardır. Gel gör ki şimdiye kadar hiçbiri dünyanın geri kalanını (ve de beni) ikna edememiştir. Bir şeyin *neye yaradığını* söyleyemedikçe ona iyi diyemeyiz. Türümüzün iyi dediği pek çok nesne ve deneyimi inceleyip, *neye* yaradıklarını sorduğumuzda, cevap açıktır: Genel anlamda kendimizi mutlu hissetmemizi sağlamaya yararlar.

Duyguların önemi ortada olduğuna göre, onların ne olduğunu, birinin onları nasıl ölçebileceğini kesin olarak söyleyebilsek güzel olurdu. Görüldüğü gibi, bunu bilim insanlarının şiddetle istediği türden bir kesinlikle yapamayız. Bilimin geliştirmiş olduğu metodolojik ve kavramsal araçlar tek bir bireyin duygularını milimetrik bir doğrulukla ölçmeye imkân vermese bile, en azından düzinelerce insanı tekrar tekrar ölçmek için sarhoş cetvellerle karanlıkta tökezleyerek gitmemize imkân tanıyorlar.

Karşı karşıya olduğumuz sorun zordur ama görmezden gelinemeyecek kadar önemlidir: Gelecekte bizi neyin mutlu edeceğini anlama konusunda niçin bu kadar sık başarısız oluyoruz? Bilim bu soruya bazı etkileyici cevaplar sunuyor. Artık bu soruna dair bir fikrimiz ve çözmek için genel bir yöntemimiz olduğuna göre, cevapları dikkatlice gözden geçirebiliriz.

Rea
lizm

realizm:

Nesnelerin, gerçekte zihinde
görüldükleri şekliyle var
olduğuna inanmak.

4. BÖLÜM

Zihnin Gözündeki Kör Nokta

Bilinmeyen şeylerin biçimine
Vücut veren hayal gücü gibi
Şairin kalemi de şekillendirir bilinmeyenleri,
Mekan ve unvan sunar boşluktaki hiçliğe.
Shakespeare, *Yaz Gecesi Rüyası*

ŞU KADARINI KESİN OLARAK biliyoruz: İsyanı örgütleyen Adolph Fischer değildi; kışkırtan da. Aslına bakılırsa polislerin öldürüldüğü gece, isyanın çıktığı bölgenin yakınlarından bile geçmemişti. Ne var ki üyesi olduğu işçi sendikası, ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru çalışma şartları kötü iş yerlerinde ter döken kadın, erkek ve çocuklar üzerinde boğucu bir hakimiyet kuran Chicagolu güçlü sanayicilere meydan okumuştu ve bu sendika artık iyi bir dersi hak etmişti. Yalancı şahitlerin ifadeleri doğrultusunda yargılanan Adolph Fischer, işlemediği bir suçtan dolayı ölüme mahkum edildi. 11 Kasım 1887 yılında, idam sehpasının üzerinde söylediği son sözleriyle herkesi şaşkına çevirdi: "Bu, hayatımın

en mutlu anı." Birkaç saniye sonra ayaklarının altındaki sehpa devrildi, kafasına geçirilen ip boynunu kırdı ve Fischer öldü.[1]

Neyse ki onun Amerikan iş yerlerinde eşitlik hayalleri kolayca yok olup gitmedi. Fischer asıldıktan bir yıl sonra, kuru fotoğrafçılık yöntemini geliştiren zeki bir genç adam Kodak marka devrimci fotoğraf makinesini piyasaya sürdü ve bir anda dünyanın en zenginlerinden biri haline geldi. Sonraki yıllarda George Eastman, işçilerine daha kısa çalışma saatleri, kaza tazminatı, emeklilik ikramiyesi, hayat sigortası, kar payı ve en sonunda da şirket hisselerinin üçte birini vererek devrimci bir yönetim anlayışı geliştirdi. 14 Mart 1932 tarihinde, insancıl ve aziz mucit masasına oturdu, kısa bir not yazdı, dolma kaleminin kapağını kapattı ve son bir sigara içti. Daha sonra da intihar ederek herkesi şok etti.[2]

Fischer ve Eastman'ın arasında ilginç bir tezat var. İkisi de vasıfsız işçilerin makul ücretlerle ve iyi koşullarda çalışmaya hakları olduğuna inanmış ve ikisi de hayatlarını sanayi çağının gerektirdiği sosyal değişimi gerçekleştirmeye adamıştı. Fischer kötü bir şekilde başarısızlığa uğradı ve lanetlenen fakir bir suçlu olarak öldü. Eastman çok başarılı oldu ve saygı duyulan zengin bir şampiyon olarak öldü. Öyleyse, yoksul ve idealleri yarım kalmış bir adam, linç edilmenin eşiğindeyken bile mutlu olduğunu haykırırken, zengin ve ideallerine ulaşmış bir adam neden hayatına son vermişti? Fischer ve Eastman'ın şahsi deneyimlerine verdikleri tepkiler birbirine öylesine tezat, öylesine ters görünüyor ki insan onları kolayca cesaret budalası ya da cinnet geçirmiş olarak değerlendirebilir. Anlaşılan Fischer, sefalet içinde geçmiş bir hayatın son gününde mutluydu, Eastman da tatmin edici bir hayatın son gününde görünüşe göre mutsuzdu ve şunu çok iyi biliyoruz ki onların yerinde *biz* olsaydık, bu duyguların kesinlikle tam tersini hissederdik. Peki, bu adamların nesi vardı? Sizden, tersliğin onlarda değil de sizde olma ihtimalini düşünmenizi istiyorum. Ve bende de. Bizdeki terslik, "Eğer ... olsaydı nasıl

bir duygu hissederdim?" sorusunu düşünmeye çalışırken bir dizi sistematik hata yapmamızdır.

"Eğer ... olsaydı nasıl bir duygu hissederdim?" sorusunu düşünmek, basit bir hayalmiş gibi görünse de aslında her gün yapabildiğimiz ve yaptığımız en önemli zihinsel faaliyetlerden biridir. Kiminle evleneceğimize, nerede çalışacağımıza, ne zaman çocuk sahibi olacağımıza ve emekli olunca nerede yaşayacağımıza ilişkin kararlar veririz ve bu kararları büyük ölçüde, *bu* olay gerçekleştiğinde ama şu olay gerçekleşmediğinde hissedeceğimizi düşündüğümüz duygulara dayandırırız.[3] Hayatımızda arzu ettiğimiz ya da planladığımız şeylere her zaman ulaşamayabiliriz ama ulaştığımızda mutluluğumuzun bir kat daha artacağına ve acılarımızın hafifleyip unutulacağına inanırız. Belki istediklerimizi her zaman elde edemeyebiliriz ama en azından öncelikle neyi istediğimizi kesinlikle biliriz. Montaj hattında çalışırken değil golf sahasındayken, Lisa ile değil Lana ile birlikteyken, tesisat döşerken değil çömlek yaparken, Afganistan'da değil Atlanta'da yaşarken mutlu olacağımıza inanırız. Bunlara inanırız çünkü zamanda ileriye bakabilir ve henüz yaşanmamış yarınları hayalimizde canlandırabiliriz. Ne zaman kendimizi bir kararın eşiğinde bulsak -*Bir tane daha balık oltası mı edinmeliyim yoksa doğruca markete gidip çikolata kaplı keklerden mi almalıyım? Kansas City'deki iş teklifini mi kabul etmeliyim yoksa olduğum yerde kalıp bir an önce emekli olmayı mı beklemeliyim? Dizimden ameliyat mı olmalıyım yoksa önce fizyoterapiyi mi denemeliyim?*- alternatiflerimizin sağladığı gelecekleri hayal eder, daha sonra da her birinde ne hissedeceğimizi düşünürüz ("Ameliyat işe yaramazsa, fizyoterapiye öncelik vermediğim için hep pişman olacağım"). Darağacında sallanan biri olarak değil, Fortune 500 listesine giren bir şirketin yöneticisi olarak daha mutlu olacağımızı bilmek için hayal gücümüzü çok fazla zorlamaya gerek yoktur. Bizler, geleceği hayal edebilen maymunlar olduğumuzdan, Adolp Fischer ve George Eastman'ın

ayakkabılarıyla bir kilometre boyunca yürümenin nasıl bir duygu olduğunu anlamamız için onların hayatlarını bizzat *yaşamak* zorunda değiliz.

Burada bir bit yeniği var: Görünüşe göre ayakkabıların gerçek sahipleri bizimle aynı fikirde değillerdi. Fischer mutlu olduğunu iddia etti, Eastman mutsuz bir adam gibi hareket etti. Dolayısıyla bu adamlar kendi hayatlarını yaşamanın nasıl bir duygu olduğu konusunda haksız çıkmadıkça hata yapanın bizler olabileceğini aklımızdan çıkarmamalıyız. Ki Fischer ya da Eastman'ın yerinde olduğumuzda kendimizi nasıl hissedeceğimizi hayal etmeye çalıştığımızda, hayal gücümüz bizi tuhaf bir şekilde yanılttı. Çok güzelmiş gibi görünen bir hayatın aslında çok kötü olabileceğini ve yaşayabileceğimiz farklı hayatlardaki gidişatlara baktığımızda neyin ne olduğunu her zaman bilemeyebileceğimizi göz önünde bulundurmak zorundayız. Hayali olarak kendi ayakkabılarımızı çıkarıp bir başkasınınkini giydiğimizde aslında hatalı bir şey yapma ihtimalimizin olduğunu ve bu önemli hatanın yanlış gelecekler seçmemize neden olabileceğini dikkate almalıyız.

Bu hata ne olabilir? Hayal gücü, "boşluktaki hiçlikten" görüntüler çağırmamızı sağlayan çok güçlü bir araçtır. Fakat bütün araçlar gibi bunun da bazı açmazları vardır. Bu ve bir sonraki bölümde, size birinci açmazı anlatacağım. *Hayal gücünün* (geleceği görmemizi sağlayan yetenek) sahip olduğu bu açmazı anlamanın en iyi yolu, *hafızanın* (geçmişi görmemizi sağlayan yetenek) ve *algının* (şu anı görmemizi sağlayan yetenek) açmazlarını anlamaktır. İleride öğreneceğiniz gibi, geçmişi yanlış hatırlamamıza ve şu anı yanlış algılamamıza neden olan açmaz, geleceği yanlış hayal etmemize yol açan açmaz ile aynıdır. Bu açmaz her gün, her saat, her dakika beyninizin size oynadığı bir oyundan kaynaklanır: beyninizin şu anda size oynadığı oyun. Beynin bu kirli çamaşırını size anlatayım.

Minik Kocaman Kafa

Eski Marx Biraderler'in filmlerinin birçoğunda, melek yüzlü pandomimci Harpo'nun, ayaklarının ucuna kadar sarkmış yağmurluğunun cebine elini daldırıp bir klakson, dumanı üstünde bir fincan kahve, bir banyo küveti ya da bir koyun çıkardığı hayret verici bir sahne vardır. Birçoğumuz üç yaşına kadar, büyük şeylerin küçük şeylerin içine giremeyeceğini öğrenmiş oluruz ve edindiğimiz bu bilgi cebinden boru ya da çiftlik hayvanı çıkaran birinin komikliğini ortadan kaldırır. Klakson yağmurluğun cebine nasıl girer? Bir sürü neşeli palyaço küçücük bir arabanın içine nasıl sığar? Sihirbazın asistanı ufacık bir kutunun içine katlanarak girmeyi nasıl başarır? Bunların mümkün olmadığını tabii ki hepimiz biliriz. Sihirbazların illüzyonlarını hayran hayran izlememizin sebebi de işte budur.

Hafızayı Doldurmak

İnsan beyni de benzer bir illüzyon yaratır. En sevdiğiniz televizyon şovunun sezon boyunca yayınlanan bütün bölümlerini bilgisayarınızın hard diskine depolamayı denemişseniz, o zaman dünyadaki nesneleri birebir kopyalamak için çok büyük bir alan gerektiğini zaten anlamışsınızdır. Beynimiz milyonlarca fotoğraf çeker, milyonlarca sesi kaydeder, kokuları, tatları, dokuları, boyutları, gelip geçici sonuçları, aralıksız yapılan yorumları toplar ve bütün bunları hiçbir zaman dolmayacakmış gibi görünen hafıza bankasına sabahtan akşama kadar, her gün, yıllarca depolamaya devam eder. Altıncı sınıftayken pantolon askılarıyla dalga geçtiğimiz Phil Meyers'in okul çıkışında bizi döveceğini söylediği o berbat günü birdenbire hatırlamamızı sağlar. Yaşadığımız sayısız deneyimi, iki kulağımızın arasında bulunan küçücük bir bölmeye nasıl sığdırıyoruz? Harpo gibi davranıyoruz: Hile yapıyoruz. Daha önceki bölümlerde gördüğünüz gibi hafızate özenerek

işlenmiş nakış misali ayrıntılı deneyimler depolanmaz, en azından olduğu gibi aktarılmaz. Bunun yerine, deneyimler özet cümle ("Akşam yemeği sıkıcı geçti") ya da bir grup önemli özellik (sert biftek, mantar kokulu şarap, kibirli garson) gibi birkaç kritik bilgiye indirgenip sıkıştırılarak depolanır. İleride, deneyimimizi hatırlamak istediğimizde, beyinlerimiz hafızamızda depolanmış bilgilerin büyük bir kısmını bir araya toplayarak -olduğu gibi geri çağırarak değil- nakışı hızlıca yeniden işler.[4] Bu toplama işi o kadar hızlı ve kolay olur ki, her şeyin her daim kafamızın içinde olduğu yanılsamasını yaşarız (usta bir sihirbazı seyredenlerin düştüğü yanılsama gibi).

Ama kafamızın içinde değildir ve bu gerçek defalarca kanıtlanmıştır. Örneğin, bir çalışmada yer alan gönüllülere kırmızı bir arabanın "yol ver" işaretine yaklaştığını, sağa döndüğünü ve bir yayaya çarptığını gösteren bir dizi slayt gösterildi.[5] Slaytları izledikten sonra bazı gönüllülere (soru-sorulmayan grup) hiç soru sorulmadı, diğer gönüllülere (soru-sorulan grup) ise soruldu. Bunlara yöneltilen soru şuydu: "Dur işaretinde beklemekte olan kırmızı arabanın yanından başka bir araba geçti mi?" Sonra, bütün gönüllülere iki resim gösterildi. Birinde kırmızı araba *yol ver* işaretine, diğerinde ise kırmızı araba *dur işaretine* yaklaşıyordu. Daha önce bu resimlerden hangisini gördükleri soruldu. Eğer gönüllüler yaşadıkları deneyimi hafızaya depolamışsa, o zaman yol ver işaretine yaklaşan kırmızı arabanın bulunduğu resmi göstermeleri gerekir. Gerçekten de, soru-sorulmayan gruptaki gönüllülerin %90'ından fazlası aynen böyle davrandı. Oysa soru-sorulan gruptaki gönüllülerin %80'i dur işaretine yaklaşan kırmızı arabanın bulunduğu resmi işaret etti. Şüphesiz, sorulan soru gönüllülerin daha önceki deneyimleriyle ilgili anılarını değiştirdi; eğer beyinleri deneyimlerini yeniden işliyorsa sonuç aynen böyle olmalıydı. Eğer beyinleri deneyimlerini olduğu gibi *geri çağırıyor* olsaydı sonuç kesinlikle böyle olamazdı.

Bu genel bulgu -bir olaydan *sonra* öğrenilen bilginin o olayla *ilgili* hafızayı değiştirmesi- hem laboratuvar hem de alan çalışmalarında o kadar çok tekrarlanır ki bilim insanları iki konuda ikna olmuştur.[6] Birincisi, hatırlama eylemi aslında hafızaya alınmayan "doldurma" detayları içerir; ve ikincisi, bunu ne zaman yaptığımızı genellikle söyleyemeyiz çünkü doldurma işlemi çok hızlı ve farkında olmadan yapılır.[7] Gerçekten de bu olgu o kadar güçlüdür ki birinin bizi oyuna getirmeye çalıştığını bildiğimiz zamanlarda bile ortaya çıkar. Örneğin, aşağıdaki kelime listesini okuyun, okumayı bitirdikten hemen sonra elinizle listeyi kapatın. Sonra sizi oyuna getireceğim.

Yatak
Dinlenmek
Uyandırmak
Yorgun
Rüya
Uyanmak
Kestirmek
Battaniye
Şekerleme yapmak
Uyumak
Horlamak
Uyuklamak
Huzur
Esnemek
Uykulu

İşte size oyunum. Şu kelimelerden hangisi listede yoktur? *Yatak, uyuklamak, uyku, gazolin.* Doğru cevap tabii ki *gazolindir*. Ama bir tane daha doğru cevap var; o da *uyku*. Bana inanmıyorsanız, elinizi sayfanın üzerinden kaldırın. (İşin aslı, okumaya devam etmek için elinizi kaldırmanız gerekiyor zaten). Birçok insanın yaptığı gibi siz de listede olmayan

kelimenin *gazolin* olduğunu hemen bildiniz ama yanlışlıkla *uyku* kelimesini okuduğunuzu zannettiniz.[8] Listedeki bütün kelimeler birbiriyle alakalı olduğu için beyniniz okuduklarınızın özetlenmiş halini ("uyku ile ilgili bir grup kelime") depoladı.

Normalde bu işlem, hatırlamaya yardımcı olan ekonomik ve akıllıca bir stratejidir. Özetlenmiş bilgi sayesinde beyniniz, yaşadığınız deneyimi yeniden işler ve kelimeleri okuduğunuz anı "hatırlamanıza" imkân tanır. Oysa bu örnekte, özet kelime -anahtar ya da esas kelime- listede olmadığı için beyniniz oyuna geldi.

Beyniniz yaşadığınız deneyimi yeniden işlediğinde, aslında listede olmayan ama özet ifadenin çağrıştırdığı kelimeyi yanlışlıkla listeye dahil etti (tıpkı bir önceki çalışmada kendilerine yöneltilen sorunun çağrıştırdığı ama izledikleri slaytlarda bulunmayan dur işaretini yanlışlıkla hatırlayan gönüllüler gibi).

Bu deney, düzinelerce kelime listesiyle defalarca tekrarlandı ve iki şaşırtıcı sonuç elde edildi. Birincisi, insanlar özet kelimeyi gördüklerini hatırlamazlar ve bu kelimeyi gördüklerine dair tahminde de bulunmazlar. Bunun yerine, bu kelimeyi gördüklerini canlı bir şekilde hatırlarlar ve listede olduğundan tamamıyla emindirler.[9] İkincisi, insanlar deneyden önce uyarıldığında bile bu olgu meydana gelir.[10] Bir araştırmacının sizi oyuna getirmeye çalışacağını ve böylece yanlışlıkla özet kelimeyi gördüğünüzü hatırlayacağınızı bilmek, bu yanlış hatırlamanın ortaya çıkmasını engellemez.

Algıyı Doldurmak

Geçmişe ait anılarımızı ele geçiren güçlü ve fark edilemez doldurma işlemi şu anki algılarımızı da işgal eder. Örneğin, sıkıcı bir Salı günü göz bebeğinizi parçalara ayırıp inceleme-

ye karar verirseniz, optik sinirlerin gözden çıkıp beyne doğru ilerlediği yer olan retinanın arka kısmında bir noktayla karşılaşırsınız. Kuşkusuz göz bebeği optik sinirlerin birleştiği noktaya düşen görüntüleri kaydedemez, dolayısıyla da bu noktaya *kör nokta* denir. Hiç kimse kör noktada beliren bir nesneyi göremez çünkü orada görme reseptörleri yoktur. Buna rağmen oturma odanıza baktığınızda, kanepenin üstünde iştahla peynirli sos yiyen kayınbiraderinizin düzgün bir sureti yerine siyah bir boşluk görmezsiniz. Neden? Çünkü beyniniz, eğer kör olmasaydı kör noktanın göreceği görüntünün ne olduğuna dair mantıklı bir tahminde bulunmak için bu noktanın çevresindeki bölgelerden gelen bilgiyi kullanır ve daha sonra bu bilgiyle resmi tamamlar.

Doğru anladınız, bir şeyler türetir, bir şeyler yaratır, boşlukları kapatır! Bu konuda ne size danışır ne de onayınızı bekler. O sadece kayıp görüntüyle ilgili en iyi tahminini yapar ve resmi -ve gerçek yüzüne yansıyan gerçek ışık sayesinde gördüğünüz peynirli sos yiyen kayınbiraderinize dair görsel deneyiminizin parçasını ve beyninizin biraz önce tamamladığı *aynen sizinkine* benzeyen parçayı- tamamlamak için yoluna devam eder.

Hâlâ ikna olmadıysanız, sol gözünüzü kapatın, sağ gözünüzü Şekil 8'deki sihirbazın üzerine odaklayın ve kitabı yavaş yavaş kendinize doğru yaklaştırın. Sihirbaza dikkatle bakmaya devam edin, kör noktanıza girdiği anda dünyanın kaybolduğunu fark edeceksiniz. Dünyanın bulunduğu yerde birden bire beyazlık göreceksiniz çünkü beyniniz dünyanın çevresinde beyazlık görüyor ve bu yüzden yanlışlıkla kör noktanızda da beyazlık olduğunu varsayıyor.

Kitabı kendinize doğru yaklaştırmaya devam ederseniz, dünya yeniden ortaya çıkacaktır. En sonunda tabii ki burnunuz tavşana değecek ve tuhaf bir davranışta bulunuyor olacaksınız.

Şekil 8: Sağ gözünüzle sihirbaza dikkatle bakarken kitabı yavaş yavaş burnunuza doğru yaklaştırırsanız, kör noktanıza giren dünya kaybolur.

Yerini-doldurma oyunu sadece görsel dünyayla sınırlı değildir. Araştırmacılar, *Eyalet valileri başkentte toplanan yasama meclisi üyeleriyle görüştü* cümlesini kasete kaydettiler. Daha sonra manyetik bant üzerinde tahribat yaparak *yasama meclisi*'ndeki ilk "*s*" *harfi* yerine öksürük sesi koydular.[11] Gönüllüler öksürük sesini duydular ama kelimeler *arasında* duydular çünkü eksik "s" harfini işitmeye devam etttiler. Özellikle eksik harfi bulmaları söylendiğinde ve binlerce deneme yapma hakkı verildiğinde bile gönüllüler eksik harfi söyleyemedi; beyinleri orada olması gereken harfi biliyordu ve dolayısıyla işlevsel bir şekilde onun yerini doldurmuştu.[12] Daha çarpıcı bir çalışmada, gönüllülere öksürük sesinin hemen ardından *uk* hecesinin geldiği bir kayıt dinletildi (öksürük sesini * ile göstereceğim). Gönüllüler, "*uk portakalın üstündedir" cümlesinde *kabuk* kelimesini ama "*uk ayakkabının üstündedir" cümlesinde *topuk* kelimesini duydu.[13] Bu sonuç oldukça çarpıcıdır çünkü iki cümle arasındaki tek fark ortadaki kelimelerdir; bu da demektir ki gönüllülerin beyinleri ilk kelimedeki eksikliği belirtmeden önce cümlenin son kelimesine kadar beklemek durumundadır. Oysa bunu yaptılar ve bunu o kadar hızlı ve kolay yaptılar ki gönüllüler olması gereken yerde eksik heceyi gerçekten *duydular*.

Böyle çalışmalar, beynimizin bu olağanüstü sihirleri nasıl yaptığını anlamamızı sağlayan perde arkası olayları gösterir. Bir sihirbazlık gösterisinde sahne arkasına gidip telleri, aynaları ve gizli kapıları görseniz, tekrar yerinize geçip oturduğunuz zaman gösterinin elbette tadı kaçar. Ne de olsa hilelerin nasıl yapıldığını bir kere öğrenseniz, bir daha onlara inanmazsınız, öyle değil mi? Pekala! Bir önceki sayfaya dönüp Şekil 8'deki oyunu tekrar denediğinizde, görsel kör nokta ile ilgili son birkaç sayfada edindiğiniz detaylı bilimsel açıklamaya rağmen aldatmacanın hâlâ mükemmel bir şekilde işlediğini göreceksiniz. Aslında, görme bilimi hakkında ne kadar bilgi edinirseniz edinin ya da burnunuzu tavşana değdirerek ne kadar zaman geçirirseniz geçirin, yaşadığınız aldatmaca asla yok olmayacak. Bu nasıl olabilir? Gördüğümüz şeylerin her zaman göründüğü gibi olmadığına sizi inandırmaya çalıştım. Şimdi de bu konuda inanmaktan başka elinizden hiçbir şey gelmeyeceğini kanıtlamaya çalışacağım.

Koca Kafalı Oz

Çocukluğunuzu ve havuç ezmesinden yapılan yemeğinizi gerilerde bırakıp kendinizi mortgage ödemelerine kaptırıp gitmediyseniz, *Oz Büyücüsü* adlı kitapta Dorothy ve arkadaşlarının, tehditkar bir ifadeyle salladığı devasa kafasıyla ortaya çıkan iri cüsseli korkunç büyücü Oz'un önünde korkuyla geri çekildikleri sahneyi herhalde hatırlarsınız. Toto adındaki köpek birdenbire koşmaya başlar, odanın köşesinde bulunan bölmeye çarpar ve önündeki makinenin düğmeleriyle uğraşmakta olan küçük bir adamı ortaya çıkarır. Hikayenin kahramanları şaşkına döner ve Korkuluk bu küçük adamı sahtekarlıkla suçlar.

"Aynen öyle!" dedi küçük adam, söylenenlerden memnun olmuş bir ifadeyle ellerini ovuşturarak. "Ben sahtekarım"...

"Senin sahtekar olduğunu başka hiç kimse bilmiyor mu?" diye sordu Dorothy.

"Hiç kimse bilmiyor, sadece dördünüz - ve ben", diye cevap verdi Oz. "Herkesi o kadar uzun süredir kandırıyorum ki hiç-bir zaman beni bulamayacaklarını düşündüm."...

"Fakat, anlamıyorum", dedi Dorothy hayret içinde. "Nasıl oldu da bana dev bir Kafa gibi göründün?"

"Bu benim hilelerimden biriydi", diye cevap verdi Oz...

"Bence sen çok kötü bir adamsın", dedi Dorothy.

"Ah, hayır canım; Ben gerçekten çok iyi bir adamım ama çok kötü bir Büyücüyüm."[14]

İdealizmin Keşfi

18. yüzyılın sonlarına doğru filozoflar, aşağı yukarı Dorothy'ninkine benzeyen şaşırtıcı bir deneyim yaşadılar ve (biraz tereddütle) insan beyninin çok iyi bir organ olmasına rağmen çok kötü bir büyücü olduğuna karar verdiler. O zamana kadar filozoflar, duyularımızı dünyadaki nesnelerin özellikleriyle ilgili bilgileri zihne ileten kanallar gibi düşünmüşlerdi. Zihin, nesnelerin yansıtıldığı bir sinema perdesi gibiydi. Bu işleyiş zaman zaman aksıyor, bu yüzden insanlar bazen nesneleri olduğundan farklı görüyordu. Oysa duyularımız doğru bir şekilde çalıştığında, bize her şeyi olduğu gibi gösteriyordu. *Realizm* teorisi, 1690 yılında filozof John Locke tarafından şöyle tanımlandı:

Duyularımız beynimize bir bilgi ilettiğinde, o anda bizim dı-şımızda gerçekten var olan, duyularımızı etkileyen, bu duyu-lar sayesinde çabucak kavrayan becerilerimize kendini fark ettiren ve bir süre sonra algılayacağımız o bilgiyi fiilen üreten bir şey olduğuna inandırılırız: ve duyularımız sayesinde bir araya getirildiğini gözlemlediğimiz, basit bilgilerden oluşan bu tip koleksiyonların gerçekten bir arada bulunduğundan

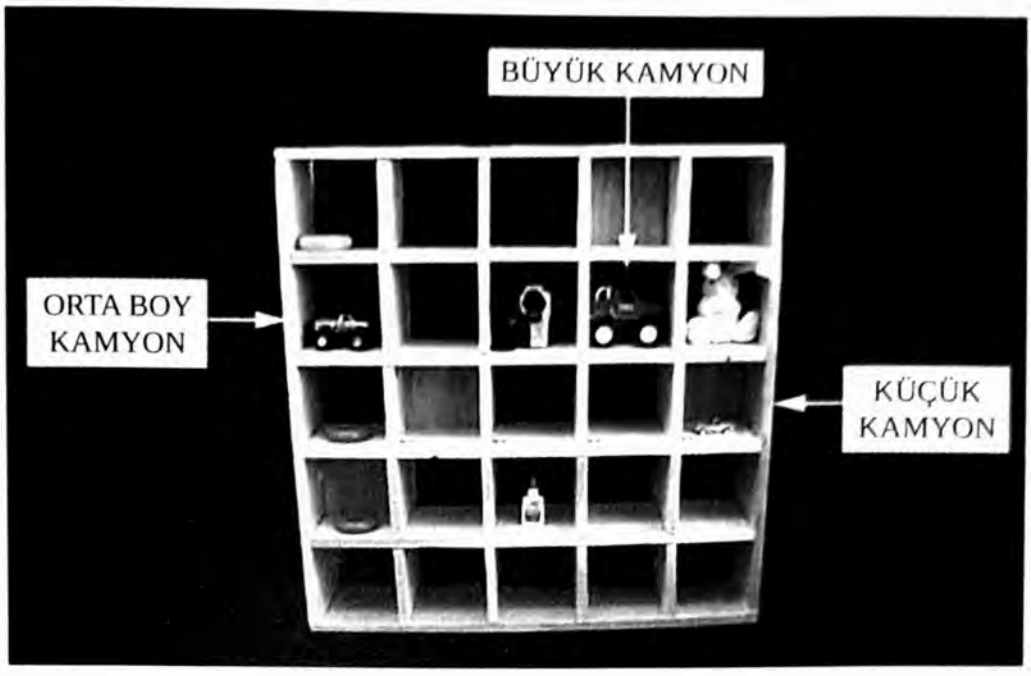
kuşku duymaya gelince, onların tanıklığına artık güvenmeden edemeyiz.[15]

Bir başka deyişle, beyinler *yalandan* inanmaz, gerçekten inanır. İnsanlar uçuşan dev kafalar görürler çünkü dev kafalar onların görüş alanı içinde gerçekten uçuşmaktadır. Konuya psikolojik açıdan bakan bir filozofun aklından geçen tek soru beyinlerin, birebir yansıma oluşturmak gibi hayret verici bir işi nasıl başardığıydı. Ne var ki 1781 yılında, inzivaya çekilmiş bir Alman profesörü olan Immanuel Kant, odanın köşesindeki paravana çarptı ve kıyameti kopararak beynin son derece sahtekar olduğunu açığa çıkardı. Kant'ın *idealizm* hakkındaki yeni teorisi şunu ileri sürüyordu: Algılarımız, gözlerimizin bir nesnenin görüntüsünü bir şekilde beyinlerimize aktarması gibi fizyolojik bir sürecin sonucu değil, tam tersine gözlerimizin gördükleri ile önceden düşündüklerimizi, hissettiklerimizi, öğrendiklerimizi, istediklerimizi ve inandıklarımızı birleştiren ve daha sonra gerçek algıyı oluşturmak için bu duyuya ait bilgiyle mevcut bilginin sentezini kullanan psikolojik bir sürecin sonucudur. "Zeka hiçbir şey hissedemez, duyular hiçbir şey düşünemez" dedi Kant. "Bilgi ancak bunların birleşmesiyle ortaya çıkabilir."[16] Tarihçi Will Durant, Kant'ın düşüncesini büyük bir ustalıkla tek bir cümlede özetlemeyi başardı: "Bildiğimiz kadarıyla dünya bir yapım, tamamlanmış bir ürün, adeta -denebilir ki- imal edilmiş bir şeydir; nesne buna uyaranlarıyla katkıda bulunurken, zihin de biçimlendirme yöntemleriyle katkı sağlar."[17] Kant, bir kişinin sahip olduğu uçuşan kafa algısının onun uçuşan kafalara dair bilgisi, uçuşan kafalarla ilgili hafızası, uçuşan kafalara duyduğu inancı, uçuşan kafalara ilişkin ihtiyacı ve bazen de -ama her zaman değil- uçuşan kafanın gerçek mevcudiyeti tarafından inşa edildiğini ileri sürdü. Algılar, fotoğraflar değil resimlerdir ve ressamın ne kadar yetenekli olduğu resmedilen şeyi en ince ayrıntısına kadar ne ölçüde yansıttığına bağlıdır.

Bu teori bir aydınlanmaydı ve sonraki yüzyıllarda psikologlar felsefenin çıktığı keşif yolculuğunun aşağı yukarı benzerini her bireyin yaptığını ileri sürerek bunu genişletti. 1920'li yıllarda, psikolog Jean Piaget küçük çocukların çoğu zaman kendine ait nesne algısı ile nesnenin gerçek özelliklerini ayırt edemediğini, dolayısıyla nesnelerin aynen göründükleri gibi olduğuna -ve bu yüzden diğer insanların da nesneleri kendisi gibi gördüğüne- inandığını fark etti. İki yaşındaki bir çocuk, oyun arkadaşının odadan çıktığını ve hemen sonra yetişkin birinin kurabiye kutusundan bir tane kurabiye alıp çekmeceye sakladığını gördüğünde, oyun arkadaşının kurabiyeyi çekmecede aramasını bekler; yetişkin birey kutudan kurabiyeyi alıp çekmeceye koyduğunda oyun arkadaşı odada olmamasına rağmen.[18] Neden? Çünkü iki yaşındaki çocuk, kurabiyenin çekmecede olduğunu bilir ve herkesin de bunu bildiğini zanneder. Çocuk, *dünyadaki nesneler* ile *zihindeki nesneleri* ayırt edemezse, farklı zihinlerde nasıl farklı nesnelerin olabildiğini anlayamaz. Tabii ki çocuklar büyüdükçe, realizmden idealizme doğru yön değiştirerek algıların bakış açılarından ibaret olduğunu, nesnelerin olduğu gibi görünmeyebildiğini ve dolayısıyla da iki insanın aynı şey hakkında farklı algılara ve inançlara sahip olabileceğini anlamaya başlar. Piaget, "çocuk düşünce tarzıyla realisttir" ve "gelişim sürecinde kendini ilk başta sahip olduğu realizmden kurtarır" sonucuna vardı.[19] Başka bir deyişle, filozoflar gibi sıradan insanlar da yola realist olarak başlarlar ama en kısa zamanda ondan kurtulurlar.

Realizmden Kaçış

Realizm çekip gitse de, çok uzaklaşmaz. Araştırmalar, yetişkin insanların bile bazı durumlarda realistler gibi davrandıklarını gösterir. Örneğin, bir çalışmada bir çift yetişkin gönüllü, Şekil 9'da görülen kübik bölmelerden yapılmış bir dolabın iki tarafına oturtuldu.[20] Farklı bölmelere birbirine benzeyen

Şekil 9

nesneler yerleştirildi. Mesela, büyük boy ve orta boy kamyon her iki gönüllü tarafından apaçık görünsün diye bazı bölmelerin iki tarafı da açık bırakıldı. Küçük boy kamyon sadece gönüllülerden biri tarafından görülsün diye diğer bölmelerin tek tarafı açıldı. Gönüllüler, görüş alanı kapalı olan kişinin (yönetmen), görüş alanı açık olan kişiye (hareket ettirici) bazı nesnelerin yerini değiştirmesini söylediği bir oyun oynadılar. Peki, yönetmen "Küçük kamyonu en alt sıraya koy" dediğinde, ne olmalıdır? Eğer hareket ettirici idealist biriyse, orta büyüklükteki kamyonun yerini değiştirecektir çünkü yönetmenin küçük kamyonu göremediğini, bu yüzden de *yönetmenin* bulunduğu taraftan bakıldığında en küçükleri olarak görünen orta büyüklükteki kamyonu kastetmiş olacağını anlayacaktır. Buna karşın eğer hareket ettirici realist biriyse, o zaman yönetmenin küçük kamyonu göremediğini ve bu nedenle de direktif verirken onu kastetmediğini göz ardı ederek, küçük kamyonun yerini değiştirecektir. Öyleyse hareket ettiriciler gerçekte hangi kamyonun yerini değiştirdi?

Tabii ki orta büyüklükteki kamyonun. Ne yani onları aptal mı sandınız? Onlar normal yetişkinlerdi. Sağlam bir beyne, iyi bir mesleğe, banka hesabına, görgü kurallarına -normal faso fisoların hepsine- sahiptiler. Yönetmenin farklı bir görüş açısı olduğunu, bu yüzden de "Küçük kamyonun yerini değiştir" derken aslında orta büyüklükteki kamyonu kastettiğini anladılar. Ama sağlam beyinlere sahip bu normal insanlar mükemmel bir idealist gibi *davranırken*, elleri başka bir şey anlatıyordu. Araştırmacılar, hareket ettirici grubun el hareketlerini ölçmenin yanı sıra göz takipçisi kullanarak hareket ettiricilerin göz hareketlerini de incelediler. Göz takipçisi, hareket ettiricinin "küçük kamyonu..." diye başlayan cümleyi duyduğu anda kısa bir süre küçük kamyona baktığını ortaya çıkardı -yönetmenin görebildiği en küçük kamyon olan orta büyüklükteki kamyona *değil*, *kendisine* göre en küçük olan küçük kamyona. Başka bir deyişle, hareket ettiricinin beyni yönetmenin görüş açısının farklı olduğunu göz ardı ederek "küçük kamyon" ifadesini ilk önce *kendi görüş açısına göre* değerlendirdi. Hareket ettiricinin beyni ancak kısa bir süre küçük kamyonun yerini değiştirmeyi düşündükten sonra yönetmenin farklı taraftan baktığını ve bu yüzden de orta büyüklükteki kamyonu kastettiğini fark etti. Bu noktada beyni uygun kamyonu hareket ettirmesi için eline gerekli talimatları verdi. El idealist gibi davranırken, göz beynin kısa süre için realist olduğunu ortaya çıkardı.

Buna benzer araştırmalar, realizmi alt etmeyi öğrendikten sonra da ondan vazgeçmediğimizi ve yetişkinlerin algılarının bile bir anlık da olsa önce realizmden etkilendiğini ileri sürer.[21] Bu muhakeme yöntemine göre, otomatik olarak bizler bir nesneye dair öznel algımızın o nesnenin aslına uygun özellikleri olduğunu varsayarız. Ancak sonra -eğer zamanımız, enerjimiz ve becerimiz varsa- çabucak bu varsayımı bir kenara bırakırız ve gerçek dünyanın bize göründüğünden farklı olabileceği ihtimalini düşünürüz.[22] Piaget realizmi, "işaret ile işaret edilen

şeyi karıştırmamıza neden olan, düşünmeden yapılan, anlık bir eğilim"[23] olarak tanımlar ve araştırmalar nesnelere dair öznel hissimiz ile bu nesnelerle ilgili nesnel özellikler arasında eşitlik sağlama eğiliminin hayatımız boyunca düşünmeden yapılan, anlık bir eylem olarak kalacağını gösterir. Realizm sonsuza kadar çekip gitmez ve fırsatını bulursa uzaklaşmaz. Daha doğrusu kısa, dillendirilmeyen ve çabucak ortaya çıkan bir eğilimdir ama dünyayı algılarken attığımız ilk adımdır. Bizler gördüğümüze inanırız, daha sonra da gerekiyorsa ona da inanmayız.

Bütün bunlar, psikolog George Miller'in "Beynin en önemli entelektüel başarısı gerçek dünyadır" demekle ne kadar haklı olduğunu ortaya koyar.[24] İki kulağımızın arasındaki 1500 gramlık et parçası basit bir kayıt cihazı değil, bilgiyi bir araya getiren, zekice yargılarda hatta daha da zekice tahminlerde bulunan ve bize nesnelerle ilgili en iyi yorumlarını sunan üstün yetenekli bir bilgisayardır. Bu yorumlar genellikle çok mantıklı olduğu, çoğu zaman dünyada teşkil ettiği haline şaşırtıcı derecede benzediği için bir *yorum* gördüğümüzü fark etmeyiz. Bunun yerine, kendimizi beynimizin içinde rahat bir koltukta oturuyormuş, gözümüzün berrak camlarından dışarıyı seyrediyormuş ve gerçek dünyayı izliyormuş gibi hissederiz. Beyinlerimizin usta bir taklitçi olduğunu unutmaya çalışırız; onlar hafıza ve algı örtüsünü öyle detaylı dokurlar ki gerçek olmadığı nadiren anlaşılır. Bir bakıma her birimiz sahte para basan birer kalpazan oluruz, daha sonra da iyi planlanmış bir sahtekarlığın hem elebaşısı hem de kurbanı olduğumuzun farkına varmadan bunlarla ödenen maaşı büyük bir sevinçle kabul ederiz. İleriki bölümlerde göreceğiniz gibi, bazen kendimizin bu önemli gerçeği görmemesini sağlamak için büyük bir bedel öderiz çünkü yerini-doldurma oyununu bir an görmezden gelirken, hatıralarımızın ve algılarımızın doğruluğunu hiç sorgulamadan kabul ederken yaptığımız hata, geleceğimizi hayal ederken yaptığımız hatanın tıpatıp aynısıdır.

Yarınların Huzursuzluğu

John Lennon "hiçbir ülkenin olmadığını hayal edin" demiş ve hemen ardından "bunu yapmak hiç de zor değil" diye eklemişti. Gerçekten de hayal etmek genellikle zahmetsizdir. Öğle yemeğinde yemeye niyetlendiğimiz çavdar ekmeği arası pastırmayı ya da annemizin geçen hafta gönderdim diye yemin ettiği yeni pijamayı düşünürken, randevularımızın arasında uzun bir zaman ayırmak, kollarımızı sıvayıp sandviçimize ve pijamamıza ait görüntüleri hayal etme işine başlamak zorunda değiliz. Tam tersine, bunları gözümüzde canlandırmaya birazcık eğilim gösterdiğimiz anda beyinlerimiz, hayal gücümüzün ürünü olarak gördüğümüz zihinsel resimleri (sıcak pastırma, esmer çavdar ekmeği, üzerinde tavşan resmi olan ekose desenli pijama) oluşturmak için öğle tatili, yemek, anne ve paket hakkında bildiklerini kolayca kullanır. Aynen algılar ve hatıralar gibi bu zihinsel resimler de *emrivakiyle* bilincimize giriverir. Bize sunduğu bu yararlı hizmet sayesinde işimizi kolaylaştırdığı için hayal gücüne müteşekkir olmalıyız ama bu zihinsel görüntülerin oluşumuna bilinçli bir şekilde eşlik etmediğimiz için onları hatıralarımıza ve algılarımıza muamele ettiğimiz gibi ele alırız - başlangıçta onların hayalimizde canlandırdığımız nesnelerin *birebir temsilleri* olduğunu zannederiz.

Örneğin, muhtemelen hemen şu anda bir tabak dolusu spagetti hayal edebilir ve yarınki akşam yemeğinde onu yerken ne kadar zevk alacağınızı bana anlatabilirsiniz. Güzel. Şimdi iki noktaya dikkat edin. Birincisi, bu hiç de yorucu değildi. Siz yeni pijamalarınızla tembel tembel dolaşırken, muhtemelen zorlu hayal kurma görevini beyninize devrederek yiyeceğiniz makarnayı hiç ter dökmeden hayal edebildiniz. İkincisi, hayalinizde canlandırdığınız spagettinin benim sizden hayal etmenizi istediğim makarnadan daha detaylı olduğuna dikkat edin. Hayali spagettiniz belki konserveden çıkarılmış yapış yapış

bir lapa, belki de fesleğen ve biberiye ile süslenmiş bolonez soslu taze bir makarnaydı. Belki sosunuz domatesli, kremalı, istiridyeli, hatta üzümlüydü. Makarnalar geleneksel usulde pişirilmiş bir çift köftenin altına konmuş ya da kapari ve çam fıstığıyla kaplı yarım düzine ördek sosisiyle birlikte sunulmuş olabilirdi. Belki spagettinizi mutfak tezgahınızın önünde bir elinizde gazete diğer elinizde kola varken yediğinizi hayal ettiniz, belki de en sevdiğiniz İtalyan lokantasındaki garsonunuzun size şöminenin yanındaki o küçük masayı verdiğini ve başlangıç olarak bir aperatif tabağı sipariş ettiğinizi düşündünüz. Her ne hayal ettiyseniz, bahse girerim ben spagetti dediğimde, basit bir makarnayı kafanızda tasarlamaya başlamadan önce sosun ya da mekanın detayları hakkında bana soru sormak için tarifsiz bir isteğe sahip değildiniz. Bunun yerine beyniniz kabaca çizilmiş kara kalem bir taslağı yağlı boya bir resme dönüştürmekle görevlendirilen yetenekli bir portre ressamı gibi davranarak, benim sorumda eksik olan detayları yerine koydu ve hayali makarna yardımıyla size ayrıntılı bir yemek sundu. Bu müstakbel spagettiden alacağınız zevki tahmin ettiğinizde, ayrıntılı hatıralarınıza ve algılarınıza karşı nasıl bir tavır sergiliyorsanız, kafanızda oluşan bu ayrıntılı zihinsel resme karşı da aynı tavrı sergilediniz: sanki bu detaylar beyniniz tarafından üretilmemiş de hayalinizde canlandırdığınız nesnede zaten varmış gibi.

Böyle davranarak, spagetti yiyen gelecekteki sizin pişman olacağı bir hata yaptınız.[25] "Yarın akşam yemeğinde yiyeceğiniz spagetti" ifadesi tek bir olayı değil bir grup olayı tanımlar; hayal ettiğiniz bu olaylardan herhangi biri onu yerken hissedeceğiniz zevk hakkında yaptığınız tahminleri etkiledi. Aslında seçtiğiniz bir tabak spagettinin *hangisi* olduğunu bilmeden onu ne kadar beğeneceğinizi tahmin etmeye çalışmak, *hangi* arabayı (Ferrari mi yoksa Chevy mi?) alacağınızı bilmeden ne kadar para ödeyeceğinizi, eşinizin *hangi* başarıya imza attığını (Nobel ödülünü kazanmak mı yoksa şehirdeki

en iyi boşanma avukatını tutmak mı?) bilmeden onun başarısıyla ne kadar gurur duyacağınızı ya da *hangi* akrabanızın (sevgili yaşlı babanız mı yoksa ikinci dereceden kardeş çocuğu olan Kuzen Ida'nın yakını huysuz Büyük Amca Sherman mı?) öldüğünü bilmeden bir akrabanız öldüğünde ne kadar üzüleceğinizi tahmin etmeye benzer. Spagettiyle ilgili sayısız varyasyon vardır ve kafanızda canlandırdığınız belli bir varyasyon bu deneyimden ne kadar zevk alacağınıza dair beklentilerinizi şüphesiz etkiler. Hayalinizde canlandırdığınız olaya verdiğiniz tepkinin doğru tahmini için bu detaylar çok önemli olduğundan ve bu önemli detaylar bilinmediğinden, spagetti hakkında yaptığınız tahmini kendinize saklasaydınız ya da en azından "*Eğer* kurutulmuş kırmızı domatesle diri kıvamda pişirilirse bir spagettiyi beğeneceğimi düşünüyorum" gibi bir düzeltmeyle yumuşatsaydınız akıllılık etmiş olacaktınız.

Ama bahse girerim ki siz tahmininizi kendinize saklamadınız, vazgeçmediniz, bunun yerine Chef Boyardee yapımı ev yemeklerinin dağıtımını yapan patenli görevlilerden daha hızlı hareket ederek bir tabak dolusu hayali spagetti yarattınız, daha sonra da o yemekle sizin aranızda oluşmasını umduğunuz ilişki hakkında kendinizden emin bir şekilde tahminde bulundunuz. Eğer böyle davranmadıysanız, o zaman tebrikler. Kendinize bir madalya verin. Ama eğer böyle davrandıysanız, yalnız olmadığınızı bilin. Araştırmalar, insanların gelecek olaylara verecekleri tepkiler hakkında tahminde bulunurken hayal etme eyleminin tamamlayıcı parçası olarak beyinlerinin yerini-doldurma oyunu oynadığı gerçeğini yok saydığını ileri sürüyor.[26] Örneğin, bir çalışmaya katılan gönüllülerden gelecekte karşılaşabilecekleri çeşitli durumlarda nasıl davranacaklarını tahmin etmeleri istendi. Bir telefon anketindeki soruları cevaplamak için ne kadar zaman ayıracakları, San Fransisco'da bulunan bir lokantada özel bir kutlama yapmak için ne kadar para harcayacakları ve benzeri sorular.[27] Ayrıca gönüllüler yaptıkları tahminlerin doğruluğundan ne kadar

emin olduklarını açıkladılar. Tahminde bulunmadan önce bazı gönüllülerden kafalarında canlandırdıkları gelecek olayın bütün detaylarını anlatmaları istendi ("Jardiniere lokantasında, sosla ağır ateşte pişirildikten sonra kavrulmuş sebze ve maydanozla süslenmiş bir pirzola yediğimi hayal ediyorum") ve daha sonra onlara bu detayların her birinin kesinlikle doğru olduğunu varsaymaları söylendi *(varsay*ımda bulun*anlar)*. Diğer gönüllülerden ne olayın detaylarını anlatmaları istendi ne de varsayımda bulunmaları talep edildi (varsayımda bulunmayanlar). Sonuçlar, varsayımda bulunmayanların varsayımda bulunanlar kadar kendilerinden emin olduklarını gösterdi. Neden? Çünkü *akşam yemeği* hakkındaki soru sorulduğunda, varsayımda bulunmayanlar boşluktan hayaller çağırmak yerine bir solukta ve bilinçsizce belli bir lokantada yenilen belli bir yemeğin zihinsel resmini üretti, daha sonra da bu detayların doğru olduğunu varsaydı.

Hepimiz zaman zaman kendimizi aynı çıkmazın içinde buluruz. Eşimiz bizden önümüzdeki cuma gecesi bir partiye katılmamızı istediğinde, beynimiz anında şehir merkezindeki otelin teras katında yapılan bir kokteyl partinin görüntüsünü üretir; biraz sıkılmış bir yüz ifadesiyle arp çalmakta olan bir müzisyen ve ellerindeki gümüş tepsilerle ordövr ikram eden siyah kravatlı garsonlar. Hayalimizde canlandırdığımız olaya vereceğimiz tepkinin, ağzımızın açılma çapı ve süresi açısından yeni bir rekora imza atacak kadar esnemek olacağını tahmin ederiz. Genellikle gözden kaçırdığımız nokta kaç çeşit parti olduğu -doğum günü kutlamaları, galeri açılışları, tanıtım partileri, yat partileri, ofis partileri, çılgın ev partileri, cenaze yemekleri- ve her birine göstereceğimiz tepkinin ne kadar farklı olduğudur. Bu yüzden eşimize partiye gitmek istemediğimizi söyleriz, her zamanki gibi eşimiz bir şekilde bizi sürükleyerek partiye götürür ve orada gerçekten harika saatler geçiririz. Neden? Çünkü partide klasik müzik ve deniz yosunundan yapılmış bisküviler yerine envai çeşit tatlı ve

Hawai dansları vardı. Bu kesinlikle bizim tarzımıza uygundu ve tahminimiz beynimizin en iyi varsayımını (ki bu durumda tamamen yanlıştı) yansıtan detaylı görüntüye dayandığı için nefret edeceğimizi düşündüğümüz bir ortamdan hoşlandık. Burada anlatılmak istenen nokta şudur: Geleceği hayal ettiğimizde, zihnimizin gözündeki kör nokta sayesinde çoğu zaman böyle davranırız ve bu eğilim duygusal sonuçlarını değerlendirmeye çalıştığımız gelecekteki olayları yanlış hayal etmemize neden olabilir.

Bu eğilim partiler, lokantalar ve tabaklar dolusu spagetti hakkında yapılan olağan tahminlerin çok üstündedir. Örneğin, şüphesiz birçoğumuz Fischer'ın değil Eastman'ın yerinde olmak isteriz. Şüphesiz, şöyle bir durup beynimizin onların hayatları ve ölümleriyle ilgili detayları ne kadar hızlı ve sorgulamadan doldurduğunu ve bu uydurma detayların ne kadar önemli olduğunu fark etmediğimiz sürece... Bu bölümün başında beyninizin sizin için kesinlikle uydurmadığı iki hikayeyi düşünün.

19. yüzyılın karanlık şehri Chicago'da yaşayan genç bir Alman göçmensiniz. Kendi sektörlerini tekeline almış birkaç varlıklı aile -Armour, McCormick, Swift ve Field Aileleri- makinelerini ve atlarını kullandıkları gibi sizi ve ailenizi de kullanmaya hakları olduğunu düşünüyor. Zamanınızın büyük bir kısmını sosyal adalet için çağrıda bulunan yazıların yer aldığı küçük bir gazeteyi okuyarak geçiriyorsunuz ama aptal değilsiniz ve bu yazıların hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini, tıkır tıkır çalışan fabrikaların kağıt, domuz eti ve traktör üretmeye devam edeceğini, makineleri kanıyla ve alın teriyle besleyen yorgun işçilerin daima yüzlerine tükürüleceğini biliyorsunuz. Değersiz ve gereksiz bir insansınız. Amerika'ya hoş geldiniz. Bir gece Haymarket Meydanı'nda, fabrikada çalışan işçilerle yerel polis arasında bir çatışma çıkıyor ve siz bombanın atıldığı sırada orada olmamanıza rağmen diğer "anarşist liderlerle" birlikte tutuklanıyor ve isyanı örgütlemekle

suçlanıyorsunuz. Birdenbire isminiz bütün büyük gazetelerin ilk sayfasında beliriyor ve düşüncelerinizi ulusal bir platformda açıklama fırsatı yakalıyorsunuz. Hakim sizi sahte delillere dayanarak mahkum ettiğinde, bu yüz kızartıcı anın tarih kitaplarına geçeceğini, sonsuza kadar "Haymarket Şehidi" olarak anılacağınızı ve gerçekleşmesi için çabaladığınız ama başarılı olamadığınız devrimlerin idamınız sayesinde önünün açılacağını fark ediyorsunuz. Bundan beş on yıl sonra, Amerika daha iyi bir duruma gelecek ve orada yaşayanlar fedakarlığınız için sizi takdir edecek. Dindar bir adam değilsiniz ama elinizde olmadan bir an gözünüzün önüne yok yere suçlanan, zalimce mahkum edilen, hunharca öldürülen ve kutsal inancının yüzyıllar boyunca devam etmesi için hayatını feda eden çarmıha gerilmiş İsa geliyor. Ölüme hazırlanırken elbette ki korkuyorsunuz. Ama muhtemelen derin bir duyguyla, bu anın büyük bir şans, bir hayalin doruk noktası hatta hayatınızın en mutlu anı olduğunu söylüyorsunuz.

Şimdi de ikinci hayat hikayesine geçelim: Sene 1932, Rochester, New York, Büyük Ekonomik Buhranın ortaları. Hayatını imparatorluklar kurarak ve teknolojiye öncülük ederek geçiren, servetini milyonlarca insanın gelişimine katkı sağlayan kütüphaneler, konser salonları, üniversiteler ve diş klinikleri kurmak için harcayan yetmiş yedi yaşında yaşlı bir adamsınız. Uzun hayatınızın en mutlu anlarını fotoğraf makinenizi tamir ederken, Avrupa'nın sanat müzelerini dolaşırken, balık tutarken, ava giderken ya da Kuzey Carolina'daki yazlığınızda marangozluk yaparken geçirdiniz. Ne var ki yakalandığınız omurilik hastalığı keyif aldığınız aktif hayatı devam ettirmenizi bir hayli zorlaştırıyor, yatakta geçirdiğiniz her gün bir zamanlar ne kadar güçlü bir adam olduğunuzu düşünüyor ve acınacak bir duruma düştüğünüz için kahroluyorsunuz. Bir daha asla genç olamayacaksınız, hiçbir zaman iyileşemeyeceksiniz. Güzel günler gerilerde kalıyor ve daha fazla gün sadece daha fazla yıpranmak anlamına geliyor. Bir pazartesi

günü öğleden sonra masanıza oturuyor, en sevdiğiniz dolma kalemin kapağını açıyor ve bir kağıdın üstüne şu kelimeleri yazıyorsunuz: "Sevgili arkadaşlarım: Benim işim bitti. Neden bekleyeyim ki?" Hemen ardından bir sigara yakıyorsunuz, sonuncuyu içmenin keyfini yaşadıktan sonra sigaranızı söndürüyorsunuz ve Luger marka otomatik silahınızın burnunu dikkatli bir şekilde göğsünüze dayıyorsunuz. Doktorunuz size kalbinizin nerede olduğunu göstermişti ve şu anda onun ellerinizin altında hızla çarptığını hissedebiliyorsunuz. Tetiği çekmeye hazırlanırken tabii ki korkuyorsunuz. Ama derin bir duyguyla, hedefini bulacak olan bu mermi sayesinde çok güzel bir geçmişi geride bırakacağınızı ve acı dolu gelecekten kurtulacağınızı biliyorsunuz.

Tamam, şimdi ışıkları açın. Adolph Fischer ve George Eastman'ın hayatı hakkındaki bu detayların hepsi doğru ama gerçekten anlatılmak istenen şey bu değil. Anlatılmak istenen nokta beğendiğiniz ve beğenmediğiniz partiler ve yemekler gibi zengin olmanın ve idam edilmenin de biçimleri vardır ki bunlar beklentimizin aksine zenginliğin mükemmelliğini ve idam edilmenin korkunçluğunu azaltır. Fischer ve Eastman'ın hislerini yersiz bulmanızın sebeplerinden biri, onların içinde bulunduğu durumun ayrıntılarını hayalinizde yanlış canlandırmanızdır.

Yine de, durup bir daha düşünmeden, tövbesiz bir gerçekçi gibi davrandınız ve kendinizden emin bir şekilde hissedeceklerinize ilişkin tahminlerinizi siz etrafa bakınırken beyninizin icat ettiği detaylara dayandırdınız. Sizin hatanız, bilmediğiniz ayrıntıları hayal edememek değildi; zaten hayal gücünün görevi bu değil midir? Aksine sizin hatanız, hayalinizde canlandırdığınız görüntüye hiç düşünmeden gerçeklerin doğru suretiymiş gibi davranmanızdı.

Eminim çok iyi bir insansınız. Ama çok kötü bir büyücüsünüz.

Birazdan

Ana rahmine düşerken size beyninizi seçme şansı verilseydi, muhtemelen hilekar olanını seçmezdiniz. İyi ki kimse size sormadı. Yerini-doldurma oyunu olmasaydı, yarım yamalak hatıralara, bomboş bir hayal gücüne ve gittiğiniz her yerde sizi takip eden küçük siyah bir noktaya sahip olurdunuz. Kant, "kavrayışsız algı kördür"[28] derken yerini-doldurma oyunu olmadan, hepimizin olağan karşıladığı öznel deneyimlere birazcık benzeyen bir şeyi bile elde edemediğimizi ileri sürüyordu. Gerçekte orada var olmayan şeyleri görür, gerçekte olmamış şeyleri hatırlarız ve bunlar cıva zehirlenmesinin semptomlarına benzese de, aslında en ufak bir kırışıklığı olmayan dümdüz ve mutluluk verici normal bir gerçekliğe sahip olmanın reçetesindeki en önemli maddelerdir. Ancak bu pürüzsüzlüğün ve normalliğin bir bedeli vardır. Belli belirsiz bir akademik düşünce sayesinde beynimizin yerini-doldurma oyunu oynadığını bilmemize rağmen, geleceği bize hayal ettiğimiz detaylarıyla birlikte göstermesini umut etmekten başka elimizden hiçbir şey gelmez. İleride de göreceğimiz gibi, beynin eklediği detaylar attığı detaylar kadar rahatsız edici değildir.

5. BÖLÜM

Sessizliğin Peşinde

Ey iğrenç Hata, Melankoli'nin çocuğu
Olmayan şeyleri neden göstermedin
Kabullenmeye hazır insanlara?
Shakespeare, *Julius Caesar*

POLİS MÜFETTİŞİ GREGORY VE ALBAY ROSS, ahıra gizlice girerek ödüllü yarış atını çalan yabancının kimliğini tespit ettiğinde Silver Blaze ortadan kaybolalı çok uzun süre olmamıştı. Ama Sherlock Holmes her zamanki gibi polisten bir adım öndeydi. Albay, meşhur dedektife döndü:

"Dikkatimi çekmek istediğiniz herhangi bir konu var mı?"

"Gece vakti köpeğin sergilediği tuhaf davranış."

"Geceleyin köpek hiçbir şey yapmamış ki."

"Tuhaf olan da bu", dedi Sherlock Holmes.[1]

Görünüşe bakılırsa ahırda bir köpek yaşıyordu, ahırda çalışan işçilerin hepsi hırsızlık esnasında uyuyordu ve bu iki bulgu

Sherlock Holmes'un şüphe götürmeyen zekice yorumlarından birini yapmasını sağlamıştı. Daha sonra yaptığı açıklamaya göre:

Köpeğin sessiz kalmasının anlamını yakalamıştım... Ahırda bir köpek bağlıydı ve o, birisinin içeri girmesine ve atlardan birini alıp götürmesine rağmen samanlıktaki iki adamı uyandıracak kadar havlamamıştı. Gece yarısı ziyaretçisinin, köpek tarafından tanınan biri olduğu ortadaydı.[2]

Polis müfettişi ve albay neler olduğunun farkında olsalar da, neler *olmadığının* farkına varan sadece Holmes olmuştu: Köpek havlamamıştı; bu da demekti ki, polisin tespit ettiği yabancı hırsız değildi. Sherlock Holmes, dikkatini bir olayın eksikliğine yönelterek bir kez daha diğer insanlardan farklı olduğunu göstermişti. Birazdan göreceğimiz gibi, diğer insanlar geleceği hayal ederken hayal gücünün kaçırdığı noktaları nadiren fark eder ve bu eksik parçalar düşündüğümüzden çok daha önemlidir.

Olmayan Denizciler

Yüksek binalarla dolu bir şehirde yaşıyorsanız, güvercinlerin en pahalı kazağınızı tam on ikiden vurmayı başarmak için gerekli olan zamanda, hızda ve pozisyonda dışkılamaya dair olağanüstü bir yeteneğe sahip olduklarını çoktan fark etmişsinizdir. Bombardıman yetenekleri göz önünde tutulursa, güvercinlerin bundan daha basit işleri öğrenememesi tuhaftır. Örneğin, eğer bir güvercini içinde ışıklandırılabilen iki tane pedal bulunan bir kafese koyarsanız, güvercin kuş yemi olan ödülünü almak için ışıklandırılan pedala basması gerektiğini kolayca öğrenebilir. Ancak aynı ödülü almak için ışıklandırılmayan pedala basmayı *asla* öğrenemez.[3] Güvercinler ışığın varlığının yemek yeme fırsatını işaret ettiğini anlamada herhangi bir sorun yaşamazlar ama ışığın *yokluğunda* aynı şeyi öğrenemezler.

Araştırmalar, insanların bu konuda bir parça güvercinlere benzediğini ileri sürüyor. Örneğin, bir çalışmadaki gönüllüler bir dizi trigramın (SXY, GTR, BCG ve EVX gibi üç harften oluşan kombinasyonlar) gösterildiği bir sonuç çıkarma oyunu oynadılar. Daha sonra araştırmacı trigramlardan birini işaret ederek *bu* trigramın özel olduğunu söyledi. Gönüllülerin görevi bu trigramı özel yapan şeyi çözmekti; başka bir deyişle trigramın hangi özelliğiyle diğerlerinden ayrıldığını bulmaktı. Gönüllüler trigram dizilerini arka arkaya defalarca gördüler ve her defasında araştırmacı özel olanı gösterdi. Özel trigramın ayırıcı özelliğini bulmadan önce gönüllülerin kaç tane dizi görmeleri gerekmişti? Özel trigramın farkı sadece onun içinde T harfinin bulunmasıydı ve bu trigramı özel yapan şeyin T hafi olduğunu söylemeden önce bu gönüllülerin yarısının yaklaşık otuz dört trigram dizisini görmeleri gerekmişti. Gönüllülerin diğer yarısına verilen özel trigramın farkı ise sadece bunun içinde T harfinin *bulunmamasıydı*. Sonuçlar şaşırtıcıydı. Kaç tane dizi görmüş olurlarsa olsunlar, gönüllülerin hiçbiri bu eksiği *asla* belirtmedi.[4] Havlayan bir köpek gibi var olan bir harfi fark etmek de kolaydı ama onun yokluğunu fark etmek imkânsızdı.

Şimdiki Zamanda Yokluk

Eğer bu eğilim kuş kakası ve trigramlarla sınırlı olsaydı çok fazla endişelenmeye gerek yoktu. Görülen o ki, eksiklikleri düşünememekteki yaygın yetersizlik günlük hayatımızda yaptığımız hataların en önemli kaynağıdır. Örneğin, biraz önce yayaları isabet ettirme konusunda güvercinlerin olağanüstü bir yeteneğe sahip olduğunu ileri sürdüm. Eğer herhangi bir zamanda siz de hedefini bulan bir dışkılamanın kurbanı olduysanız, muhtemelen siz de aynı sonuca ulaşırsınız. Peki, güvercinlerin gerçekten hedef aldıklarını ve hedefledikleri şeyi vurduklarını düşünmemizi sağlayan nedir? Cevap şudur; havadan bakıldığında insan kafası oldukça küçük ve hızlı

hareket eden bir hedef olmasına rağmen, hepimiz uçan sevimsiz sıçan resimleriyle süslü bir pencere pervazının altından geçtiğimiz o kısacık anda, pis kokulu beyaz bir topak tarafından isabet aldığımız pek çok örnek hatırlarız. Evet, doğru. Ancak güvercinlerin bizi isabet ettirmek için orada oldukları-nı olmadıklarını ve bunu yapmak için gerekli olan yeteneklere sahip olup olmadıklarını gerçekten öğrenmek istiyorsak, söz konusu pencere pervazının altından pislenmeden geçtiğimiz zamanları da göz önünde bulundurmalıyız.

Şehirli güvercinin düşmanlık ve nişancılık seviyesini hesaplamanın *doğru* yolu, ceketimizin üzerinde dışkı lekesinin olduğu ve olmadığı günleri dikkate almaktır. Eğer güvercinler bizi on üzerinden dokuz defa vurmuşsa, bir tane ıskaya rağmen dokuz isabetli atıştan dolayı herhalde onları takdir etmeliyiz. Ama bizi dokuz bin üzerinden dokuz defa vurmuşlarsa, o zaman iyi bir nişan ve kötü bir davranış gibi görünen şey muhtemelen acemi şansından başka bir şey değildir. İsabetli atışlardan ne tür sonuçlar çıkarabileceğimize karar vermek için kaçırılan atışlar çok önemlidir. Bilim insanları iki şey arasında -bulutlanma ile yağmur, kalp krizi ile kolesterol- neden-sonuç ilişkisi kurmak istediklerinde, *birlikte ortaya çıkan* (yüksek kolesterolü *olan* kaç kişi kalp krizi *geçirmiştir*?), *birlikte ortaya çıkmayan* (yüksek kolesterolü *olan* kaç kişi kalp krizi *geçirmemiştir*? Yüksek kolesterolü *olmayan* kaç kişi kalp krizi *geçirmiştir*?) ve *ikisinde de olmayan* (yüksek kolesterolü *olmayan* kaç kişi kalp krizi *geçirmemiştir*?) durumları göz önünde bulunduran matematiksel endeksi hesaplar. Bu iki şey arasında gerçek bir neden-sonuç ilişkisi olma ihtimalini doğru bir şekilde değerlendirebilmek için bütün bu sayısal değerler gereklidir.

Kuşkusuz bunların hepsi çok mantıklı. İstatikçiler için... Ne var ki araştırmalar sıradan insanların iki şey arasında nedensel bir ilişki olup olmadığını öğrenmek istediklerinde, hep *ne olduğunu* araştırdığını, dikkate aldığını, düşündüğünü ve hatırladığını, *ne olmadığını* araştırmadığını, dikkate almadığını,

düşünmediğini ve hatırlamadığını gösteriyor.[5] Görünüşe göre insanoğlu uzun süredir aynı hataya düşmektedir. Yaklaşık dört asır önce, filozof ve bilim insanı Sir Francis Bacon zihnin yanıldığı noktaları dile getirmiş ve olmayanları dikkate almamanın en ciddi hatalardan biri olduğunu ifade etmişti:

> Açık farkla insanın anlama yetisini sekteye uğratan ve yanlış yola sevk eden en önemli unsur şudur ki... duyuları etkileyen şeylerin, her ne kadar çok önemli olabilseler de, duyular üzerinde doğrudan etkisi yoktur. Nitekim düşünme genellikle görmeyle sona erer, böylece görülmeyen şeyler ya hiç önemsenmez ya da çok az önemsenir.[6]

Bacon görüşünü, bir Roma tapınağını ziyaret eden birinin başından geçen bir olayla (on yedi asır önce Cicero'nun anlattığı bir hikayeden alıntı yaparak) örneklendirmişti. Romalı biri, ziyaretçiyi tanrıların gücüyle etkilemek için ona yakın zamanda olmuş bir gemi kazasından tamamen inançları sayesinde sağ kurtulmayı başarmış birkaç denizcinin resmini göstermiş. Romalı bunun mucizevi bir olay olduğunu ısrarla kabul ettirmeye çalıştığında, ziyaretçi kurnazca "Peki, tövbe ettikten sonra ölen denizcilerin resimleri nerede?" diye sormuş.[7]

Bilimsel araştırmalara göre, bizim gibi sıradan insanlar kayıp denizcilerin resimlerini nadiren sorarlar.[8]

Olmayanları düşünememe ile ilgili beceriksizliğimiz oldukça tuhaf çıkarımlarda bulunmamıza neden olabilir. Örneğin, otuz yıl önce yapılmış bir çalışmada, Amerikalılara en çok hangi ülkelerin birbirine benzediği soruldu; Seylon ile Nepal mi yoksa Batı Almanya ile Doğu Almanya mı? Birçoğu ikinci çifti işaretledi.[9] En çok hangi ülkelerin birbirinden *farklı* olduğu sorulduğunda ise Amerikalıların büyük bir çoğunluğu yine ikinci çifti seçti. O halde, nasıl oluyor da bir ülke çifti diğer ülke çiftinden hem daha çok benzer hem de daha farklı olabiliyor? Tabii ki olamaz. Ama insanlardan iki ülke

arasındaki benzerliği yorumlamaları istendiğinde, var olan benzerlikleri bulmaya (ki Doğu ve Batı Almanya arasında oldukça fazladır - isim benzerliği gibi) ve *olmayan benzerlikleri görmezden gelmeye* çalışmışlardı. İki ülke arasındaki farklılıkları değerlendirmeleri istendiğinde, var olan farklılıkları bulmaya (ki Doğu ve Batı Almanya arasında bu da epeyce fazladır - yönetimleri gibi) ve *olmayan farklılıkları* yok saymaya çalışmışlardı.

Olmayanları görmezden gelme eğilimi, daha kişisel olan kararları da yanıltabilir. Örneğin, şu iki adadan birine tatile gitmeye hazırlandığınızı düşünün: Moderacia (havası, sahilleri, otelleri ve gece hayatı açısından ortalama bir ada) ya da Extremia (güzel havası ve fantastik sahillerinin yanı sıra köhne otellerin bulunduğu, gece hayatının hiç olmadığı bir ada). Rezervasyon yaptırma zamanı geldiğinde hangisini tercih edersiniz? Birçok kişi Extremia adasını seçer.[10] Peki şimdi de her iki yer için daha önceden geçici rezervasyon yaptırdığınızı ve tatil ücreti kredi kartınızdan çekilmeden önce bunlardan birini iptal ettirme zamanının geldiğini düşünün. Hangisini iptal ettirirsiniz? Birçok kişi Extremia adasına olan rezervasyonu iptal ettirmeyi tercih eder. Neden insanlar Extremia'yı hem seçer hem de iptal eder? Çünkü seçerken elimizdeki alternatiflerin olumlu özelliklerini, iptal ederken ise olumsuz özelliklerini göz önünde bulundururuz. Extremia en olumlu *ve* en olumsuz özelliklere sahiptir, bu yüzden insanlar tercih etmek için bir neden aradıklarında onu seçer *ve* iptal etmek için bir neden aradıklarında onu iptal ederler. Tatil yeri seçmenin mantıklı yolu tabii ki olumlu *ve* olumsuz özelliklerin varlığını *ve* yokluğunu dikkate almaktır ama birçoğumuz bunu yapmayız.

Gelecek Zamanda Yokluk

Olmayanları göz ardı etmemiz gelecekle ilgili düşüncelerimizi etkiler. Nasıl geçmişteki bir olayın her ayrıntısını hatır-

lamıyorsak (lise mezuniyet töreninde giydiğin çorabın rengi neydi?) ya da şu anda yaşadığımız bir olayın her ayrıntısını görmüyorsak (şu anda arkanızda oturan kişi ne renk çorap giyiyor?), gelecekteki olayı da bütün detaylarıyla hayal edemeyiz. Hemen şimdi gözlerinizi kapatabilir ve çifte turbo şarjlı, 36 valf 5,5 Litre V-12 motorlu Mercedes-Benz SL600 marka bir spor arabayla dolaştığınızı hayal ederek dolu dolu iki saat geçirebilirsiniz. Ön kaportasının kıvrımını, ön camındaki eğimi ve siyah deri kaplama koltuklarının yeni kokusunu kafanızda canlandırabilirsiniz. Hayal ederek geçirdiğiniz süre ne kadar uzun olursa olsun, bir süre sonra sizden yarattığınız zihinsel görüntüyü gözden geçirmenizi ve plakanın üzerinde yazan numaraları söylemenizi istersem, bu ayrıntıyı atladığınızı kabul etmek zorunda kalırsınız. Kuşkusuz hiç kimse *her şeyi* hayal edemez ve hayal etmesi gerektiğini söylemek anlamsız olacaktır. Oysa hayal ettiğimiz gelecek olayların detaylarına, sanki onlar ileride gerçekten olacakmış gibi muamele ederiz. Aynı derecede problemli başka bir eğilime daha sahibizdir ki, bu da hayal etmediğimiz gelecek olayların detaylarına sanki onlar ileride olmayacakmış gibi davranmamızdır. Başka bir deyişle, hayal gücünün ne kadar şeyi doldurduğuna dikkat etmediğimiz gibi ne kadar şeyi dışladığını da fark etmeyiz.

Bu görüşü örneklendirmek için, insanlara sık sık şu soruyu sorarım: "En büyük çocuğunuzun ani ölümünden iki yıl sonra ne hissedeceğinizi düşünüyorsunuz?" Büyük bir olasılıkla tahmin ettiğiniz gibi, bu soru beni partilerde son derece popüler yapıyor. Biliyorum, biliyorum; bu korkunç bir alıştırma ve sizden bunu yapmanızı istemiyorum. Ama *eğer* bunu yapmış olsaydınız, ufak tefek değişiklikler olsa da muhtemelen aşağı yukarı herkesin vereceği cevabı verecektiniz: *Siz aklınızı mı kaçırdınız? Mahvolurdum, kesinlikle mahvolurdum. Sabahları yataktan kalkamazdım. Hatta kendimi öldürebilirdim. Bu arada seni bu partiye kim davet etti?*

Bu noktada eğer hâlâ insanların partisini mahvetmemişsem, genellikle biraz daha irdeleyerek bu sonuca nasıl ulaştığını sorarım. Aklına hangi düşünceler ya da görüntüler geldi, hangi bilgiyi dikkate aldı? Çoğunlukla insanlar kendilerini, haberleri dinlerken, cenazeye katılırken ya da boş bir odanın kapısını açarken hayal ettiklerini söylerler.

Daha önce içinde bulunduğum sosyal çevreden dışlanmama neden olan bu soruyu sorarak geçirdiğim uzun yıllar boyunca, henüz tek bir kişi bile bu içler acısı ve ürkütücü görüntülerin yanı sıra çocuğunun ölümünden iki yıl sonra kaçınılmaz şekilde yaşamak durumunda olduğu *başka şeyleri* de hayal ettiğini söylemedi. İşin doğrusu, diğer çocuğunun okul gösterisine katıldığını, eşiyle birlikte olduğunu, sıcak bir yaz akşamı elma şekeri yediğini, kitap okuduğunu, kitap yazdığını, bisiklete bindiğini ya da bu iki yılda olmasını beklediğimiz -beklediği- diğer aktiviteleri yerine getirdiğini şimdiye kadar tek bir kişi söylemedi. Hiçbir şekilde, surette ya da biçimde yapış yapış bir şekerden alınan bir ısırığın ölen çocuğunuzu unutturduğunu söyleyemem. Söz konusu olan bu değil.

Demek istediğim şu ki, trajik bir olayın ardından gelen iki yıllık süreç *bir şeyleri* içermeli -başka bir deyişle, *bazı* olaylar ya da deneyimler ile doldurulmalı- ve bu olayların ve deneyimlerin *bazı* duygusal sonuçları olmalıdır. Bu sonuçların büyük ya da küçük, olumlu ya da olumsuz olması bir yana, hiç kimse bunları dikkate almadan sorduğum soruya doğru cevap veremez. Şimdiye kadar tanıdığım bir kişi bile sorumda ileri sürülen bu tek ve korkunç olay dışında asla hiçbir şey hayal etmedi. İnsanlar geleceği hayal ettiklerinde, atladıkları birçok şey vardır ve önemli olan da atlanan şeylerdir.

Bu sonuç, Virginia Üniversitesi'ndeki öğrencilerden okul takımının Kuzey Carolina Üniversitesi'yle yapılacak maçı kazandıktan ya da kaybettikten birkaç gün sonra kendilerini nasıl hissedeceklerini tahmin etmelerinin istendiği bir araş-

tırmada gösterildi.[11] Tahminde bulunmadan önce, bir grup öğrenciye (anlatanlar) normal bir gün içinde yaşanan olaylar anlattırıldı, bir grup öğrenciye (anlatmayanlar) ise hiçbir şey yaptırılmadı. Birkaç gün sonra öğrencilerden ne derecede mutlu olduklarını söylemeleri istendi ve elde edilen sonuçlar maçı kaybetmenin ya da kazanmanın üzerlerinde yaratacağı etkiyi sadece anlatmayanların abarttığını gösterdi. Neden? Çünkü anlatmayanlar geleceği hayal ederken, maç bittikten sonra olacak şeylerin detaylarını atlamışlardı. Örneğin, takımları kaybettikten (üzücü olacak) hemen sonra arkadaşlarıyla eğlenmeye gideceklerini (keyifli olacak) ya da takımları kazandıktan (keyifli olacak) hemen sonra kütüphaneye giderek kimya finaline çalışmak zorunda kalacaklarını (üzücü olacak) düşünmediler. Anlatmayanlar gelecekteki tek ama tek bir duruma -futbol maçının sonucuna- odaklandılar ve güzel vakit geçirdikleri partiler ve kimya sınavları gibi mutluluklarını etkileyecek diğer durumları hayal etmediler. Diğer taraftan anlatanlar, anlatmayanların atladığı detayları düşünmek *zorunda* kaldıkları için daha doğru tahminlerde bulundular.[12]

Dikkatimizin odaklandığı noktadan kaçmak zordur -düşünemediğimiz şeyin ne olabileceğini düşünmek zordur- ve bu da gelecekte yaşayacağımız olaylara vereceğimiz duygusal tepkileri neden sık sık yanlış tahmin ettiğimizin sebeplerinden biridir. Örneğin, Amerikalıların çoğu şu şekilde ikiye ayrılabilir: Kaliforniya'da yaşayan ve bu durumdan mutlu olanlar ile Kaliforniya'da yaşamayan ve orada yaşadıkları takdirde mutlu olacağını düşünenler. Oysa araştırmalar Kaliforniya'da yaşayanların aslında diğer insanlardan daha mutlu olmadığını gösteriyor. Öyleyse neden herkes (Kaliforniya'da yaşayanlar da dahil) bu şekilde mutlu olacağına inanıyor?[13] Kaliforniya, karasal iklimin hüküm sürdüğü Amerika'da, en güzel manzaranın bir kısmına ve en iyi havanın bir bölümüne sahiptir; Kaliforniya'da yaşamayanlar bu sihirli kelimeyi duyduklarında, onların hayal gücü hemen güneşli sahillerin ve devasa sekoya

ağaçlarının zihinsel görüntülerini üretir. Los Angeles Kaliforniya'dan daha güzel bir iklime sahip olsa da, iklim mutluluğu belirleyen birçok şeyden sadece bir tanesidir ve bütün diğer şeyler zihinsel görüntüden çıkarılır. Eğer sahillerin ve palmiye ağaçlarının zihinsel görüntüsüne atlanan detayların bir kısmını ekleseydik -diyelim ki trafik, süpermarketler, havaalanları, spor takımları, kablolu TV ücretleri, kira masrafları, depremler, toprak kayması vb.- o zaman Los Angeles'ın bazı konularda (daha iyi hava) Kaliforniya'yı geçeceğini ve Kaliforniya'nın da bazı konularda (daha az trafik) Los Angeles'ı geride bırakacağını fark edebilirdik. Kaliforniya'da yaşayanların Ohio'da yaşayanlardan daha mutlu olduklarını düşünürüz çünkü Kaliforniya'yı hayalimizde birkaç ayrıntıyla canlandırırız ve hayal edemediğimiz detaylar verdiğimiz kararları tamamen değiştirebileceği için onları hesaba katmayız.[14]

Kaliforniya'da yaşayanların mutluluğunu abartmamızı sağlayan eğilim kronik bir hastalığı ya da bedensel engelli insanların yaşadığı mutluluğu da hafife almamıza neden olur.[15] Örneğin, gören insanlar kör olduklarını hayal ettiklerinde, körlüğün tam-zamanlı bir durum olduğunu unutmuş gibi davranırlar. Kör insanlar göremezler ama gören insanların yaptığı birçok şeyi yaşarlar -pikniğe giderler, vergilerini öderler, müzik dinlerler, trafikte sıkışırlar- ve bu yüzden de gören insanlar kadar mutludurlar.

Onlar gören insanların yaptığı *her şeyi* yapamaz, gören insanlar da onların yaptığı *her şeyi* yapamaz; dolayısıyla gören ve görmeyen hayatlar aynı değildir. Ne var ki kör bir insanın hayatı neye benzerse benzesin, körlüğün çok daha ötesindedir. Buna rağmen gören insanlar kör olduklarını hayal ettiğinde, böyle bir hayatta olabilecek diğer bütün şeyleri hayal edemezler, bu yüzden böyle bir hayatın ne kadar doyurucu olabileceğini de yanlış tahmin ederler.

Ufuktaki Olay

Yaklaşık elli yıl önce Kenge adındaki bir Pigme, Afrika'nın balta girmemiş tropikal ormanlarından ayrılarak bir antropolog kafilesi ile birlikte ilk defa düzlük bir araziye çıktı. Uzakta bir manda sürüsü belirdi -ağaran gökyüzünün altında küçük siyak noktacıklar- ve Pigme meraklı gözlerle onları inceledi. En sonunda antropologa döndü ve bunların ne tür bir böcek olduğunu sordu. "Kenge'ye böceklerin manda olduğunu söylediğimde, kahkahalarla güldükten sonra bana aptalca yalanlar söyleme dedi."[16] Antropolog aptal değildi ve yalan söylememişti. Daha doğrusu Kenge bütün hayatını ufuk görüşünün olmadığı sık bir ormanda geçirdiği için birçoğumuzun doğal karşıladığı bir durumu öğrenememişti, yani uzaktaki nesnelerin farklı göründüğünü. Siz ve ben böceklerle büyükbaş hayvanları birbirine karıştırmayız çünkü geniş alanlara bakmaya alışık olduğumuz gibi uzaktaki nesnelerin retinamızda daha küçük görüntüler oluşturduğunu küçük yaşlarda öğreniriz.

Beyinlerimiz retinamıza düşen küçük bir görüntünün yakınımızdaki küçük bir nesneye mi yoksa uzaktaki büyük bir nesneye mi ait olduğunu nasıl anlar? Detaylar, detaylar, detaylar! Beyinlerimiz yakındaki nesnelerin yüzeylerinde nesne uzaklaştıkça birbirine karışarak bulanıklaşan ince detaylar olduğunu bilir, böylece gözümüzle nesne arasındaki mesafeyi tahmin etmek için baktığımız detayların boyutunu kullanır. Eğer retinamızdaki küçük görüntü detaylıysa -sivrisineğin kafasındaki incecik tüyleri ve kanatlarındaki saydam dokuyu görebiliyorsak- beyinlerimiz nesnenin gözümüze bir parmak uzaklıkta olduğunu varsayar. Eğer retinamızdaki küçük görüntü detaylı değilse -mandanın bedenini gölge gibi belli belirsiz görebiliyorsak- beyinlerimiz nesnenin gözümüze birkaç bin metre uzaklıkta olduğunu tahmin eder.

Mekanda bize yakın olan nesnelerin uzaktakilere göre daha ayrıntılı görünmesi gibi, zamanda bize yakın olan olaylar da

öyledir.[17] Yakın gelecek ince detayları içermekteyken, uzak gelecek düz ve bulanıktır. Örneğin, genç çiftlere "evlendiklerini" hayal ederken ne düşündükleri sorulduğunda, bu olaya bir ay uzaklıkta olan çiftler (ya bir ay önce evlenmiş ya da bir ay sonra evlenecek) evliliği oldukça kısa ve muğlak bir şekilde hayal eder ve "ciddi bir sorumluluk altına girme" ya da "hata yapıyor olma" gibi üst perdeden açıklamalar yaparlar. Oysa bir gün sonra evlenecek olan çiftler evliliğin somut detaylarını kafalarında canlandırır, "fotoğraf çektirme" ya da "özel bir tuvalet giyme" gibi tanımlamalar yaparlar.[18] Aynı şekilde, kendilerini bir gün sonra kapıyı kilitlerken hayal etmeleri istenen gönüllüler zihinsel görüntülerini "anahtarı kilidin içine sokarım" gibi detaylı ifadelerle anlatırlar. Ancak kendilerini bir yıl sonra kapıyı kilitlerken hayal etmeleri istendiğinde, zihinsel görüntülerini "evimi emniyet altına alırım" gibi üstü kapalı ifadelerle tarif ederler.[19] Uzak geçmişteki ya da uzak gelecekteki olayları düşünürken, bu olayların *neden* yaşandığını ya da yaşanacağını kısaca aklımızdan geçiririz ama yakın geçmişteki ya da yakın gelecekteki olayları düşünürken bu olayların *nasıl* yaşandığını ya da yaşanacağını somut bir şekilde hayalimizde canlandırırız.[20]

Zamanda bakmak, mekanda bakmaya benzer. Ne var ki mekansal ve zamansal ufuklar arasında önemli bir fark vardır. Uzaktaki bir mandayı algıladığımızda, beyinlerimiz mandanın uzakta olduğu *için* düz, belirsiz ve detaysız göründüğünü anlar ve yanlışlıkla mandanın gerçek görünüşünün düz ve belirsiz olduğunu düşünmez. Halbuki zamansal olarak uzak bir olayı hatırladığımızda ya da hayal ettiğimizde, görünüşe göre beyinlerimiz zaman aralığı uzadıkça detayların kaybolduğu olgusunu gözden kaçırır ve uzaktaki olayların gerçekten de hayal ettiğimiz ve hatırladığımız gibi bulanık ve detaysız *olduğu* sonucuna varır. Örneğin, yerine getirme zamanı geldiğinde çok pişman olacağınız halde neden sık sık vaatlerde bulunduğunuzu hiç merak ettiniz mi? Kuşkusuz bunu

birçoğumuz yaparız. Bir sonraki ay yeğenlerimize bakmayı kabul ederiz ve o günü ajandamıza not ederek dört gözle beklemeye başlarız. Derken, çocuk menüleri almanın, barbie oyun setlerini kurmanın, sigaranızı saklamanın ve saat birdeki NBA baraj maçlarını unutmanın zamanı geldiğinde, hangi akılla bu sözü verdiğimizi merak ederiz. İşte düşündüklerimiz: Söz verdiğimizde çocuklara *nasıl* bakacağımızı değil *neden* bakacağımızı, bakma anını değil nedenleri ve sonuçları düşünürüz ve hayal ettiğimiz ayrıntısız çocuk bakıcılığının en sonunda yaşayacağımız ayrıntılarla dolu çocuk bakıcılığı olmadığını aklımıza getirmeyiz. Önümüzdeki ayın bakıcılığı "sevgi dolu bir davranış" olurken, şu anki bakıcılık "beslenme faaliyetidir" ve sevgi göstermek manevi olarak tatmin ediciyken patates kızartması almak öyle değildir. [21]

Çocuklara bakarken çok belirgin olan ince ayrıntıların bir ay önce kafamızda canlanan zihinsel görüntüde yer almaması muhtemelen şaşırtıcı bir durum değildir ama şaşırtıcı olan şey bu detaylar ortaya çıktığında yaşadığımız şaşkınlıktır. Uzaktaki çocuk bakıcılığı ile uzaktaki mısır tarlası aynı aldatıcı belirsizliğe sahiptir.[22] Hepimiz mısır tarlasının *gerçekte* belirsiz bir düzlük olmadığını ve uzaktan baktığımız için öyle *göründüğünü* bilmemize rağmen, zamanda bizden uzak olan olaylar söz konusu olduğunda çoğu zaman aynı şekilde düşünemeyiz.

Gönüllülerden "güzel bir gün hayal etmeleri" istendiğinde, eğer güzel gün bir yıl sonra değil de bir gün sonrasıysa hayal edilecek olayların çeşitliliği artar.[23] Yarın yaşanacak güzel gün fazlasıyla ayrıntılı hayal edildiği için, birkaç kocaman nahoş topağın da içinde bulunduğu ("Sanırım bahçedeki aptal yaprakları da toplayacağım") çoğunlukla güzel şeylerden oluşan ("Geç uyuyacağım, gazete okuyacağım, sinemaya gideceğim, en iyi arkadaşımla buluşacağım") topaklı bir türlüye dönüşür. Diğer taraftan, bir yıl sonra yaşanacak

güzel gün mutlu olaylarla dolu yumuşacık bir püre gibi hayal edilir. Ayrıca insanlara yakın ve uzak geleceğin zihinsel görüntülerinin ne ölçüde *gerçekçi* olduğu sorulduğunda, bir yıl sonraya ait yumuşak pürenin yarına ait topaklı türlü kadar gerçekçi olduğunu iddia ederler. Hepimiz bir bakıma, havadan bakıldığında dümdüz, sarı dikdörtgenler gibi görülen mısır tarlalarının gerçekten mısırla dolu olduğunu fark ederek şaşkınlıktan donakalan pilotlara benzeriz. Algılama, hayal etme ve hatırlama, ortak birçok noktası olan olağanüstü yeteneklerdir ama bu üçlü arasında en aklı başında olanı, en azından bir yönden, algılamadır. Uzaktaki bir mandayı nadiren bir böcek zannederiz ama baktığımız ufuk mekansal değil de zamansal olduğunda, Pigmelerin düştüğü yanılgıya biz de düşeriz.

Yakın ve uzak gelecekleri böyle farklı niteliklerle hayal etmemiz aynı zamanda onları farklı değerlendirmemize neden olur.[24] Birçoğumuz bu geceki Broadway şovunu izlemek ya da bugün öğleden sonraki elmalı turtayı yemek için bir ay sonra bize verilecek aynı biletten ve aynı turtadan daha fazla para ödeyecektir. Burada mantıksız bir durum yok. Gecikmeler can sıkıcıdır ve bunlara katlanmak zorunda olan bir kişinin süreyi kısaltmak istemesi de son derece doğaldır. Halbuki araştırmalara göre insanlar beklemenin sıkıntısını hayal ettiğinde, yakın gelecekteki bir olayı beklemenin uzak gelecekteki bir olayı beklemekten daha kötü olduğunu düşünür, bu da oldukça ilginç tutumların ortaya çıkmasına neden olur.[25] Örneğin, birçok insan 364 gün sonra 19 dolar almaktansa bir yıl sonra 20 dolar almayı tercih eder çünkü *uzak gelecekte* yaşanacak bir günlük gecikme (buradan) önemsiz gibi görünür. Diğer taraftan, birçok insan yarın 20 dolar almaktansa bugün 19 dolar almayı tercih eder çünkü *yakın gelecekte* ortaya çıkan bir günlük gecikme (buradan) katlanılamaz bir eziyet gibi görünür.[26] Bir günlük beklemenin sebep olduğu sıkıntı ne kadar olursa olsun, sı-

kıntının şiddeti her yaşandığında kesinlikle aynı olur; buna rağmen insanlar yakın gelecekteki sıkıntıyı o kadar şiddetli hayal ederler ki ondan kaçınmak için memnuniyetle bir doları gözden çıkarırlar ama uzak gelecekteki sıkıntı o kadar hafiftir ki bir dolar karşılığında ona katlanmayı memnuniyetle kabul ederler.

Neden böyle olur? Yakın geleceğin canlı ayrıntıları onu uzak gelecekten daha belirgin hale getirir, bu yüzden kısa bir süre sonra ortaya çıkacak olan olayları hayal ederken ileride olacak olayları hayal ettiğimizden daha fazla endişelenir ve heyecanlanırız. Gerçekten de, araştırmalar tatlı heyecanlara eşlik eden duyguları üretmekle sorumlu olan beyin bölgelerinin yakın gelecekte para gibi bir şeyle ödüllendirileceği hayal edildiğinde aktifleştiğini ama aynı ödülün uzak gelecekte alınacağı hayal edildiğinde aktifleşmediğini gösteriyor.[27] Eğer mahalle kütüphanesinin önünde eşyalarını satan izci kızlardan kutular dolusu naneli çikolata satın aldıysanız ama kapınızı çalıp teslimatı bir süre sonra yapılmak üzere siparişinizi alan izci kızlara sadece birkaç kutu ısmarladıysanız, o zaman bu aykırılığı bizzat siz de yaşamışsınızdır. Öngörü dürbününüzden geleceği gözetlediğimizde, bir saat sonrasının belirginliği ve bir yıl sonrasının belirsizliği çeşitli hatalara düşmemize neden olabilir.

Birazdan

Baker sokağına doğru yola koyulmadan önce, Sherlock Holmes piposunu parlatmaktan ve Müfettiş Gregory'e son bir ipucu vermekten kendini alıkoyamadı. Holmes Watson'a sırrını açtı: "Hayal gücünün değerini anla" dedi Holmes. "Bu, Gregory'de olmayan bir özellik. Bizler ne olmuş olabileceğini hayal ettik, bir varsayıma göre hareket ettik ve haklı çıktığımızı gördük."[28]

Çok güzel bir ipucu ama tam olarak doğru değil. Müfettiş Gregory'nin sorunu, hayal gücünü kullanmaması değil ona güvenmesiydi. Doldurma oyunu oynayan her beyin çıkarma oyununu da oynamak zorunda kalır; bu yüzden hayal ettiğimiz gelecekler beyinlerimizin icat ettiği bazı detayları içerir ve beyinlerimizin görmezden geldiği bazı detayları içermez. Problem, beyinlerimizin doldurması ve çıkarması değildir. Eğer bunları yapmazlarsa Allah yardımcımız olsun. Tam tersine problem şudur: Bunu o kadar *iyi* yaparlar ki nasıl olduğunu bile fark etmeyiz. Mesela, beynin ortaya çıkardığı ürünleri eleştirmeden kabul etmeye ve beynin hayal ettiği detaylarla -*sadece* bu detaylarla- birlikte beliren geleceği düşünmeye eğilimliyiz.

Öyleyse hayal gücünün açmazlarından biri, bize sormadan özgürce davranabilmesidir. Ne var ki eğer hayal gücü son derece liberal olabiliyorsa, muhafazakar da olabilir ve bu açmazın da kendine özgü bir hikayesi vardır.

Şimdi cilik

şimdicilik:

Şimdiki deneyimin insanın geçmişe ve geleceğe bakışını etkilemesi.

6. BÖLÜM

Gelecek Şimdidir

Mektupların beni
Bu kof günlerin ötesine götürdü
Ve şimdi hissediyorum anın içindeki geleceği.
Shakespeare, *Macbeth*

ORTA BÜYÜKLÜKTEKİ KÜTÜPHANELERİN pek çoğunda 1950'lerden kalma, *Atom Çağına Doğru, Yarının Dünyası gibi* adları olan ve geleceği anlatan ciltlerden oluşan bir raf vardır. Eğer bu kitapların birkaçına göz gezdirirseniz, kehanette bulunmayı amaçladıkları zaman yerine, yazıldıkları zaman hakkında daha çok şey söylediklerini çabucak fark edersiniz. Birkaç sayfa çevirdiğinizde, Donna Reed saç modelli, kloş eteği atom çağına özgü mutfağında uçuşan, ton balığı güvecini sofraya koymadan önce kocasının roket arabasının sesini bekleyen bir ev kadını resmi bulursunuz. Biraz daha çevirince, nükleer trenleri, anti-yerçekimli arabaları, taşıma kayışlı kaldırımlar üstünde süzülerek işe giden iyi giyimli vatandaşları olan, cam kubbenin altında

modern bir şehir tasviri görürsünüz. Bu tasvirde bazı şeylerin eksik olduğunun da farkına varırsınız. Erkekler bebekleri, kadınlar evrak çantalarını taşımıyordur. Çocukların kaşlarında veya meme uçlarında piercing yoktur. Fareler *klik* yerine *viykk viykk* sesi çıkarıyordur. Kaykaycılar, dilenciler, akıllı telefonlar, enerji içecekleri, taytlar, lateks, Gore-Tex, Amex, FedEx ya da Wal-Mart yoktur. Dahası, Afrika, Asya veya İspanyol kökenli insanlar gelecekte tamamen yok sayılmış gibidir. Aslında bu resimleri o kadar sevimli yapan, şaşılacak derecede ve komik denebilecek kadar yanlış olmalarıdır. Biri geleceğin *Yasak Gezegen* ve *Baba En İyisini Bilir* karışımı bir şeye benzeyeceğini nasıl düşünebilmiştir?

Hemen Hemen Aynı

Geleceğin getireceği yenilikleri eksik tahmin etmek, eskiden kalma bir gelenektir. Lord William Thomson Kelvin, 19. yüzyılın en uzak görüşlü fizikçilerinden biriydi (Amerika'da ısıyı kelvin birimiyle ölçmemizin nedeni bu zattır). Fakat Kelvin, yarının dünyasına dikkatle baktığında "havadan daha ağır makinelerin uçmasının imkânsız olduğu" sonucuna varmıştı.[1] Pek çok bilimci arkadaşı da Kelvin'le aynı fikirdeydi. Saygın gökbilimci Simon Newcomb, 1906'da şöyle yazmıştı: "Bilindik maddelerin hiçbir olası kombinasyonunun, bilindik makine ve enerji biçimlerinin hiçbirinin, insanın havada uzun mesafeler uçacağı pratik bir makinede birleştirilemeyeceği gerçeği, bu satırların yazarına herhangi bir fiziksel gerçek kadar mutlak görünmektedir. "[2]

Kelvin ve Newcomb'un hatalı olduğunu kanıtlayan Wilbur Wright bile 1901'de erkek kardeşine "insanoğlu elli yıl daha uçamaz" dediğini kabul etmiştir.[3] Wright, kırk sekiz yıl yanlış hesapladı. Uçak benzeri bir alet yapmanın imkânsız olduğunu beyan eden saygıdeğer bilim insanlarının ve başarılı mucitlerin sayısı, aynı şeyi uzay yolculuğu, televizyon, mikro

dalga fırın, nükleer enerji, kalp nakli ve kadın senatörler için söyleyenler tarafından kat kat aşılmıştır. Hatalı tahminler, ıskalanmış belirtiler ve tutmayan kehanetler yaygındır. Ama şimdi sizden bir an için bu tür hataların çok sayıda olmasını göz ardı etmenizi, bunun yerine yapılarındaki benzerliği fark etmenizi istiyorum. Yazar Arthur C. Clarke, Clarke'ın ilk kanunu olarak bilinegelen şeyi şöyle formüle eder: "Seçkin ama ihtiyar bir bilim adamı bir şeyin mümkün olduğunu söylüyorsa kesinlikle doğrudur. Bir şeyin imkânsız olduğunu söylediğindeyse, çok büyük ihtimalle yanlıştır."[4] Başka bir deyişle, bilim insanları hatalı tahminler yaptıklarında, yanılgıları neredeyse *her zaman* geleceğin şimdiye çok benzeyeceğini düşünmeleri olmuştur.

Geçmişte Şimdicilik

Sıradan insanlar da bu anlamda gayet bilimseller. İnsanların geçmişi hatırlarken ya da geleceği hayal ederken, beynin doldurma hilesinden nasıl bol bol faydalandığını daha önce görmüştük. "Doldurma" ifadesi, herhangi bir malzemeyle (alçı veya gümüş) kapatılmış bir delik görüntüsü (örneğin, bir duvarda veya bir dişte) akla getirir. Anlaşıldığı üzere beyin, dün ve yarınla ilgili kavramlaştırmalarındaki delikleri kaparken, *bugün* denilen bir malzeme kullanma eğilimindedir. Bunun, geçmişi hatırlamaya çalışırken ne kadar sık olduğunu bir düşünün. Üniversite öğrencileri, politik görüşlerini bariz biçimde değiştirecek ikna edici konuşmalar dinlediklerinde, hep şimdiki gibi hissettiklerini hatırlamaya eğilimlidirler.[5] Flört eden çiftler, sevgilileri hakkında iki ay öncesinde ne düşündüklerini hatırlamaya çalıştıklarında, o zamanlar da şimdiki gibi hissettiklerini hatırlama eğiliminde olurlar.[6] Öğrenciler sınavdan not aldıktan sonra, sınava girmeden önceki endişe düzeylerinin şimdiki gibi olduğunu hatırlamaya eğilim gösterirler.[7] Hastalara baş ağrıları hakkında soru sorulduğunda, şimdi hissettikleri ağrının miktarı, evvelsi gün ne kadar ağrı

hissettiklerine dair hatıralarını belirler.[8] Orta yaşlı insanlardan evlilik öncesi cinsellik hakkında ne düşündüklerini, politik konularda ne hissettiklerini ya da üniversitedeyken ne kadar film izlediklerini hatırlamaları istendiğinde, hafızaları şimdiki düşüncelerinden, duygularından ve şimdi ne kadar film izlediklerinden etkilenir.[9] Dullara, eşleri beş yıl önce öldüğünde ne kadar acı hissettikleri sorulduğunda, hafızaları şimdi hissettikleri acının miktarından etkilenir.[10] Bu liste böyle uzayıp gider. Fakat bizim amacımız açısından dikkat edilecek can alıcı nokta şudur: Bu örneklerin her birinde insanlar, bir zamanki düşünceleri, eylemleri ve sözleri yerine şimdiki düşünce, eylem ve sözlerini hatırlayarak kendi geçmişlerini yanlış hatırlamaktadır.[11]

Geçmişle ilgili hatıralarımızdaki boşlukları bugünden alınan malzemeyle doldurma eğilimi, konu özellikle iş duygularımızın hatırlanmasına geldiğinde güçlenir. 1992'de çok konuklu bir talk show programında, Beyaz Saray'da oturmak istediğini açıkladıktan sonra Ross Perot, bir gecede muhalif seçmenin mesihi haline gelmişti. Amerikan tarihinde ilk kez bir makamda hiç bulunmamış, büyük bir politik partinin adayı olmamış bir adam, yeryüzünün en nüfuzlu pozisyonunu kazanabilecek durumdaydı. Yandaşları oldukça ateşli ve iyimserdi. Ama Perrot 16 Temmuz 1992 tarihinde, kızının düğününü berbat edecek politik "kirli hileler" ile ilgili belirsiz endişelerden bahsederek sahneye çıkışı kadar ani bir şekilde yarıştan çekildi. Yandaşları şoke oldu.

Daha sonra Perot, aynı yılın ekim ayında fikir değiştirip yeniden yarışa girdi. Ertesi ay yarışı kaybedecekti. Onu destekleyenler, şaşırtıcı ilk açıklamasıyla, daha da şaşırtıcı çekilme kararı ve akıl almaz derecede şaşırtıcı yeniden dönüş kararıyla hiç de şaşırtıcı olmayan mağlubiyeti arasında türlü yoğunlukta duygular yaşadılar. Allah'tan orada bir araştırmacı mevcuttu ve o kişi Perot temmuzda çekildikten ve kasımda mağlup olduktan sonra oluşan

duygusal tepkileri ölçecekti.[12] Araştırmacı, kasım ayında çalışmaya katılan gönüllülerden temmuzda ne hissettiklerini hatırlamalarını da istedi. Bulgular çarpıcıydı. Bütün bu yanardönerlikleri boyunca Perot'a sadık kalanlar, temmuzda çekildiğinde kendilerini gerçekte olduğundan daha az üzgün ve kızgın hissettiklerini hatırladılar. Oysa Perot onları bıraktığında onu terk edenler, olduğundan daha az ümitlendiklerini hatırlıyorlardı. Yani, Perot yandaşları, ona dair şimdiki hislerinden dolayı ona dair geçmiş hislerini yanlış hatırlamışlardı.

Gelecekte Şimdicilik

Eğer geçmiş, birkaç deliği olan bir duvarsa, gelecek duvarları olmayan bir deliktir. Hafıza, doldurma hilesini *kullan*ır ama hayal gücü doldurma hilesinin *kendisidir*. Bugün hatırladığımız geçmişi hafiften renklendirirken, hayallerdeki geleceğe baştan sona ilham verir.

Daha basit ifade edecek olursak, çoğumuz bugünden son derece farklı bir yarını hayal etmekte zorlanırız. Şimdikinden daha farklı düşüneceğimiz, daha farklı şeyler isteyeceğimiz ya da daha farklı hissedeceğimiz zamanları hayal etmeyi zor buluruz.[13] Gençler dövme yaptırırlar, çünkü ÖLÜMÜNE ROCK'ın her zaman cazip bir slogan olacağından emindirler. Yeni anneler, gelecek vadeden hukuk kariyerlerinden vazgeçerler, çünkü çocuklarıyla evde kalmanın her zaman tatmin edici bir iş olacağından emindirler. Sigarasını yeni söndürmüş tiryakiler, onu kolayca bırakabileceklerinden ve azimlerinin kanlarındaki nikotinle birlikte azalmayacağından en azından beş dakikalığına emindirler.

Psikologların gençlerden, tiryakilerden ya da annelerden bir üstünlüğü yoktur. Şu an bir şükran gününü (aslında pek çok şükran gününü) hatırlıyorum. O gün öyle çok yemiştim ki, bunu ancak balkabağı turtamın son lokmasını yutarken ciğerlerim artık genişleyecek bir yer bulamadığı için güç bela

nefes almamdan anlamıştım. Oturma odasına doğru yalpalamış, kanepenin üzerine sırtüstü düşmüş, acınası bir halde triptofan komasına girerken ağzımdan şu kelimelerin döküldüğünü işitmiştim: "Bir daha yemeyeceğim." Ama hiç şüphesiz bir daha yedim; belki o akşam, o akşam olmasa bile kesinkes yirmi dört saat içinde ve belki de bir hindi. Sanırım, yeminimin saçma olduğunu daha yemin ederken biliyordum. Yine de bir yanımın çiğnemenin ve yutmanın kolayca bırakabilecek kötü alışkanlıklar olduğuna yürekten inandığı görülüyordu. Çünkü kıtasal kaymaya yakın bir hızla sindirim sistemimde kendine yol açan uyuşuk kütle; besinsel, zihinsel ve manevi tüm ihtiyaçlarımı sonsuza dek karşılayacak gibi geliyordu.

Birkaç nedenle bu olaydan olayın gerektirdiği kadar mahcubum. İlk olarak domuz gibi yedim. İkincisi, daha önce de domuz gibi yediğimi, bu yüzden domuzların sonunun her zaman yalağın dibi olduğunu bilmem gerektiği halde, *bu kez* günlerce, belki haftalarca, belki hiçbir zaman yemeyeceğimi düşündüm. Başka domuzların da aynı hezeyana yatkın görünmesi gerçeğinde biraz teselli buluyorum. Laboratuvar ve süpermarketlerde yapılan araştırmalar, yeni yemek yemiş insanların bir sonraki hafta ne yemek isteyeceklerine karar verirken, gelecekteki iştah derecelerine şaşmaz bir şekilde az değer biçtiklerini gösteriyor.[14]

Kısa bir süre önce höpür höpür içtikleri, silip süpürdükleri ve yuttukları katmerli milkşeykler, tavuklu sandviçler ve acı biberli sos paketleri bu insanların zekalarını geçici olarak düşürmez. Tersine bu kişiler, karınları tokken açlığı hayal etmekte güçlük çeker, o yüzden de açlığın kaçınılmaz dönüşünü layıkıyla karşılamayı nefislerine yediremezler. Yumurtalı, gözlemeli ve Kanada pastırmalı bir kahvaltıdan sonra gideceğimiz bir alışveriş çok az yiyecek almakla son bulur. Ama daha sonra, hindistan cevizli, bademli dondurmaya aşerme gece her zamanki ziyaretini yaptığında, yaptığımız yetersiz alışveriş için kendimize lanet okuruz.

Doymuş mideler için doğru olan, doymuş zihinler için de doğrudur. Bir çalışmada, araştırmacılar bazı gönüllüleri beş coğrafya sorusunu cevaplamaya davet edip, onlara en iyi tahminde bulunanların iki ödülden birini alacağını söylediler: Ya sorulan soruların doğru cevaplarını öğrenip, doğru mu yanlış mı cevapladıklarını anlayacaklardı ya da bir çubuk şeker alıp cevapları hiç öğrenemeyeceklerdi.[15] Kimi gönüllüler, ödüllerini coğrafya sınavını olmadan önce, kimileriyse olduktan *sonra* seçti. Tahmin edebileceğiniz gibi, insanlar sınav öncesi çubuk şekeri, sonrasında ise cevapları tercih ettiler. Başka bir ifadeyle, sınav onları öyle meraklandırdı ki, cevaplara enfes bir çubuk şekerden daha fazla değer biçtiler. Ama insanlar böyle olacağını bilebilirler mi? Yeni bir gönüllü grubundan sınav olmadan ve olduktan sonra hangi ödülü seçeceklerini *tahmin etmeleri* istendiğindeyse, her iki durumda da çubuk şekeri seçeceklerini öngördüler. Bu gönüllüler -sınavın neden olduğu yoğun merakı bilfiil *yaşamamış* olanlar- şehirler ve nehirlerle ilgili birkaç can sıkıcı bilgi için bir Snickers'tan vazgeçeceklerini hayal edemediler.

Bu bulgu, 1967 yapımı *Bedazzled* (Şaşkın) filminde, şeytanın gizemli romanların son sayfalarını koparark günlerini kitapçılarda geçirdiği o muhteşem sahneyi akla getiriyor. Kitapların son sayfalarını koparmak, size Lucifer'in ilgisini çekecek kadar kötü bir davranış gibi gelmeyebilir. Oysa iyi bir polisiye romanın sonuna gelip katilin kim olduğu kısmını eksik bulduğunuzda, neden insanların ölümsüz ruhlarını bir sonuç için seve seve sattıklarını anlarsınız. Merak, güçlü bir dürtüdür. Ama bu hissi yürekten yaşamıyorsanız onun sizi ne kadar uzağa ve ne kadar hızla götürebileceğini hayal etmeniz zordur.

Arzularımızın -tatma duygusuyla ilgili, cinsel, duygusal, sosyal veya düşünsel- tahmini konusunda yaşanan bu tür sorunlar çok yaygındır. Ama neden? Neden hayal gücünün öyle kolayca burnu sürtülür? Uzay yolculuğunu, gen terapisini, izafiyet teorisini, Monty Python'un peynir dükkanı skecini

üreten aynı hayal gücü değil midir? Aramızda hayal gücü en zayıf olanlar bile, öyle çılgın ve acayip şeyler hayal ederler ki annelerimiz bunu bilse kafalarımızın içini sabunla yıkar herhalde. Kongreye seçildiğimizi, helikopterden atladığımızı, mora boyandığımızı ve bademlerin içinde yuvarlandığımızı hayal edebiliyoruz. Muz tarlasında, deniz altında bir hayat hayal edebiliyoruz. Köle, savaşçı, şerif, yamyam, metres, scuba dalgıcı, vergi tahsildarı olduğumuzu hayal edebiliyoruz. Böyle olduğu halde, karnımız patates püresi ve kızılcık sosuyla dolduğunda *açlığı* hayal edemiyoruz. Neden?

Sinsi Önhisler

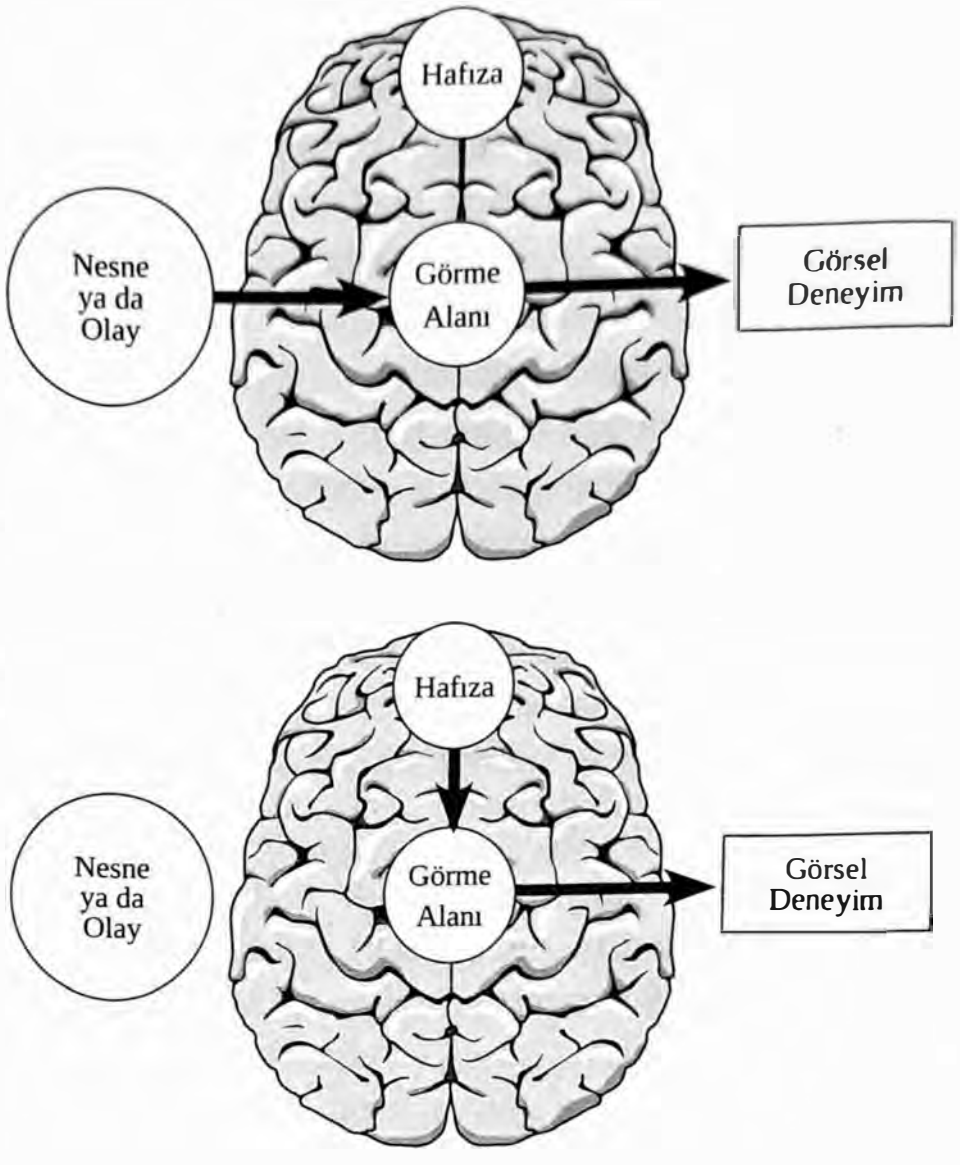
Bu sorunun cevabı bizi, hayal gücünün doğasının derinlerine götürür. Nesneleri, örneğin, penguenleri, kayıkları veya seloteyp bandını hayal ettiğimizde, çoğumuz kafalarımızda o nesnenin az çok kabataslak bir resmini *görme* deneyimi yaşarız. Size bir penguenin kanatlarının ayaklarından uzun mu kısa mı olduğunu sorsam, muhtemelen hayali bir hiçlikten zihinsel bir görüntü canlandırıp, cevabı bulmak için ona "bakma" hissi yaşarsınız. Kafanıza bir penguen resmi sokulmuş gibi hissedersiniz. Çünkü o resme ihtiyacınız vardır. Bir anlığına kanatlarına göz atma, sonra aşağı bakma, ayaklarını kontrol etme, tekrar kanatlara göz atma ve bana bir cevap verme duygusu yaşarsınız.

Yaptığınız iş, görmeye çok benzer. Aslına bakılırsa aynısıdır. Nesneleri gözlerinizle gördüğünüzde normal olarak harekete geçen beyin bölgesi -görsel korteks denilen duyumsal alan- zihinsel görüntüleri zihin gözünüzle incelediğinizde de harekete geçer.[16] Aynısı, diğer duyumlar için de geçerlidir. Örneğin, "Mutlu Yıllar Sana" şarkısında tiz notanın hangi hecede olduğunu sorsam, muhtemelen melodiyi hayalinizden çalar, sonra da ses perdesinin nerede yükselip alçaldığını bulmak için onu "dinlersiniz". Burada "zihin kulağıyla dinleme" hissi

lafın gelişi değildir (hiç kimse gerçekten özellikle bu şarkıyı söylemediği için). İnsanlar sesleri hayal ettiklerinde, beynin işitsel korteks denilen duyumsal alanında hareketlenme görülür. Bu alan normalde sadece kulaklarımızla gerçek sesler işittiğimizde harekete geçer. [17]Bu bulgular, bize beynin nasıl hayal ettiği, yani dünyanın hissedilir özelliklerini hayal etmek istediğinde duyumsal alanların yardımını nasıl sağladığı hakkında önemli bir şey anlatır. Belirli bir nesnenin nasıl göründüğünü bilmek istediğimizde, o nesne karşımızda bulunmuyorsa hafızamızdan görsel kortekse nesne hakkında bilgi yollar ve zihinsel bir görüntü deneyimi yaşarız. Aynı şekilde, bir melodinin nasıl çaldığını bilmek istediğimizde, melodi o an radyoda çalmıyorsa hafızamızdan işitsel kortekse nesne hakkında bilgi yollar ve zihinsel bir ses deneyimi yaşarız.

Penguenler Antartika'da yaşadığı için, "Mutlu Yıllar Sana" şarkısı da sadece doğum günlerinde söylendiği için genelde her ikisi de biz göz atmak istediğimizde hazırda değildir. Gözlerimiz ve kulaklarımız görsel ve işitsel korteksleri beslemediğinde, görsel ve işitsel korteks sorduğumuz soruları cevaplamak için bilgiye ihtiyaç duyar. Ve biz, o bilginin hafızadan gönderilmesini talep ederiz. Bu durum ancak taklit bir bakışa ve taklit bir dinlemeye imkân verir. Bir hücrede yapayalnız olduğumuzda bile, şarkılar ve kuşlar hakkında bir şeyler keşfedebilmemiz (tiz nota *yıllar* kelimesindedir, kanatlar daha uzundur) beyinlerimiz bu hileyi yapabildiği içindir.

Hayal gücünün faaliyetlerini yürütmek için görsel ve işitsel alanları kullanmak bir mühendislik harikasıdır. Evrim, her birimize bu programı izin almaksızın yüklediği için Microsoft Windows Ödülü'ne layıktır. Ama görme ve işitme alanları, bizim gibi -en azından benim gibi- şükran günü oburlarıyla ne yapmalıdır? Anlaşıldığı üzere, bir hücreye hapsedildiğimizde bile bir penguenin nasıl göründüğünü keşfetmemize izin veren hayal ürünü süreçler, şimdiye hapsedildiğimizde geleceğin

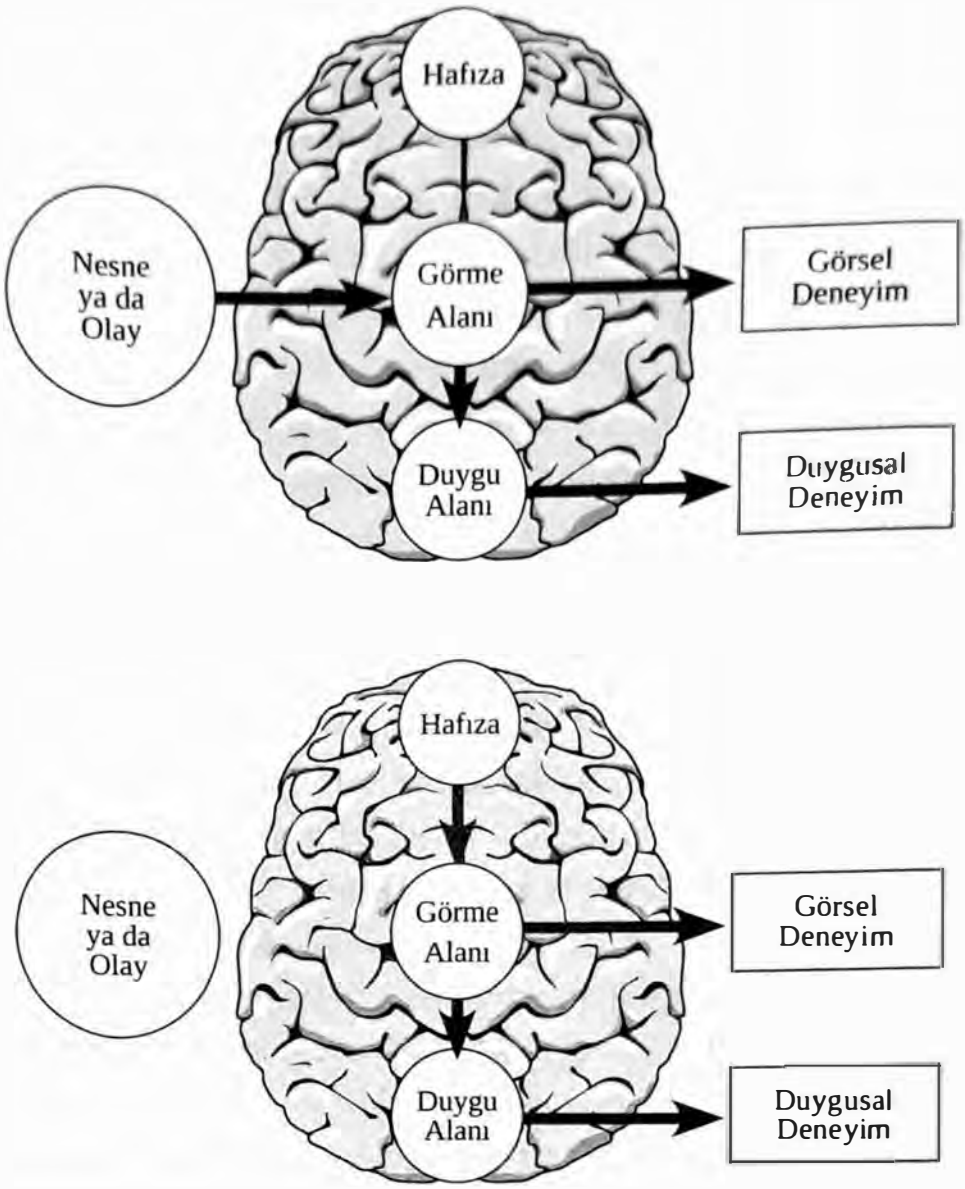
Şekil 10: Görsel algı (yukarıdaki şekil), dünyadaki nesnelerden ve olaylardan bilgi alır. Oysa görsel hayal gücü (aşağıdaki şekil) hafızadan bilgi alır.

nasıl görüneceğini keşfetmemize imkân veren süreçlerin aynısıdır. Biri size, sevgilinizi yatakta postacıyla yakalayınca ne düşüneceğinizi sorduğu an bir şey *hissedersiniz*. Muhtemelen çok hoş olmayan bir şey. Nasıl ki bir penguenin zihinsel görüntüsünü oluşturup, kanatları hakkındaki soruları cevaplamak için o görüntüyü görsel olarak incelediniz, gelecekteki duygularınız hakkındaki soruları cevaplamak için de zihinsel bir ihanet görüntüsü oluşturup, sonra o görüntüye duygusal tepki gösterirsiniz.[18] Beyninizin gerçek olaylara duygusal

tepki gösteren bölgeleri, hayali olaylara da duygusal tepki verir. Bu istisnai özel posta servisi olayını hayal etmenizi istediğimde, belki göz bebeklerinizin büyümesinin, belki kan basıncınızın artmasının nedeni budur.[19] Zihinsel görüntülere başvurmak, geleceğe ait duyguları tahmin etmek için akıllıca bir yöntemdir. Çünkü bir olayı hayal ettiğimizde hissettiklerimiz, o olay bizzat olduğunda hissedeceklerimizin genelde iyi bir göstergesidir. Hızlı solumaların ve şiddetle sallanan postacı çantasının zihinsel görüntüsü, kıskançlık spazmlarına ve öfke dalgalarına sebep oluyorsa, gerçek bir ihanetin aynısını daha büyük bir süratle ve şaşmazlıkla yapacağını bekleyebiliriz.

Zihinsel görüntülerin işleyişini açıklamak için ihanet kadar duygu yüklü bir şeyi ele almak gerekmez. Her gün, "Pizza kulağa hoş geliyor" benzeri laflar söyleriz. Bu ifadenin motamot anlamına rağmen, mozzarella peynirinin akustik özellikleri üzerine yorum yapmıyoruzdur. Aksine, pizza yemeyi hayal ettiğimizde ufak, güzel bir duygu yaşadığımızı, bu duyguyu pizzayı hayalimizden dışarıya ve ağzımıza alabilirsek yaşayacağımız daha büyük ve güzel bir duygunun göstergesi olarak yorumladığımızı söylüyoruzdur. Çinli ev sahibimiz bize sotelenmiş örümcek veya çıtır çıtır çekirge mezesi sunduğunda, gerçek bir deneyimin hoşumuza gitmeyeceğini anlamak için bunların birini çiğnememiz gerekmez. Çünkü böcek yemenin düşüncesi bile çoğu Kuzey Amerikalının tiksintiyle ürpermesine neden olur.

Bu ürperiş bize, gerçek bir mahlukun büyük ihtimalle eli kulağında bir bulantıyı başlatacağını anlatır. Buradaki ana fikir şudur: Tasarladığımız gelecek olayların avantaj ve dezavantajlarını genellikle bir tomar kağıtla oturup mantıklı bir biçimde listelemeye başlamayız. Daha çok, gelecek olayları onları hayalimizde simule edip sonra bu simulasyona karşı duygusal tepkilerimizi görerek tasarlarız. Hayal gücü, nesneleri önceden *gördüğü* gibi olayları da önceden *hisseder*.[20]

Şekil 11: Duygu (yukarıdaki şekil) ve önhislerin (aşağıdaki şekil) her ikisi de bilgiyi görme alanından alır. Ama görme alanı, bilgiyi farklı kaynaklardan elde eder.

Önhislerin Gücü

Çoğu zaman önhisler, mantıksal düşünceye oranla duygularımızı daha iyi tahmin etme imkânı tanır. Bir çalışmada, araştırmacılar gönüllülerden empresyonist bir tablonun kopyasıyla komik bir kedi karikatürü arasında seçim yapmalarını istediler.[21] Bazı gönüllülerden seçimlerini yapmadan önce resim-

lerden niye hoşlanıp hoşlanmadıklarını mantık çerçevesinde düşünmeleri istendi (düşünen grup). Ama diğerleri seçimlerini çabucak ve "içten gelerek" yapmaya teşvik edildiler (düşünmeyen grup). Kariyer danışmanları ve mali danışmanlar bize hep akıllıca kararlar vermek istiyorsak uzun süre ve çok düşünmemiz gerektiğini söylerler. Halbuki araştırmacılar, gönüllülere sonradan telefon edip yeni sanat eserlerini ne kadar sevdiklerini sorduklarında, en az memnun olan düşünenlerdi. Düşünenler, evlerine astıklarını hayal ettiklerinde onları mutlu edecek resmi seçmek yerine, önhislerini görmezden gelmişlerdi. Bir kariyer danışmanının veya mali danışmanın onaylayacağı niteliklere sahip ("Monet'nin tablosundaki zeytin yeşili perdelere uymayabilir ama Garfield posteri misafirlere göz kamaştırıcı bir mizah anlayışına sahip olduğumu gösterebilir") resimleri seçmişlerdi.

Öte yandan, düşünmeyenler önhislerine güvenmişlerdi: Resmi duvarlarında hayal edip, bunu yaptıklarında ne hissedeceklerine dikkat etmişlerdi. Resmi duvarımda hayal etmek iyi hissetmemi sağlıyorsa, onu duvarımda gerçekten görmek muhtemelen aynı şeyi hissettirir diye düşünmüşlerdi. Ve haklı çıkmışlardı. Önhisler, düşünmeyenlerin gelecekte yaşayacakları memnuniyeti düşünenlerin yaptığından daha doğru tahmin etmelerine imkân tanımıştı. Gerçekten de insanlar şimdiki zamanda hissetmekten alıkonulduğunda, geçici bir süreliğine gelecekte ne hissedeceklerini tahmin edemez hale gelirler.[22]

Fakat önhislerin de sınırları var. Bir şeyi hayal ederken hissettiklerimiz onu görünce, işitince, giyince, sahip olunca, sürünce, yiyince ya da öpünce hissedeceklerimizin *her zaman* iyi bir kılavuzu değildir. Örneğin, neden bir nesneyi gözünüzde canlandırmak istediğinizde gözlerinizi yumar, belli bir şarkının ezgisini hatırlamak istediğinizde parmaklarınızla kulaklarınızı tıkarsınız? Bunları yaparsınız, çünkü beyniniz, görsel ve işitsel hayal gücünün faaliyetlerini yürütmek için görsel

ve işitsel kortekslerini kullanmak zorundadır. Eğer bu alanlar, asıl işlerini -yani gerçek dünyadaki nesneleri görme ve işitme- yapmakla meşgullerse, hayal gücünün faaliyetleri için müsait olmazlar.[23] Bir devekuşunu incelemekle meşgulken, bir pengueni kolayca hayal edemezsiniz. Çünkü görme gücü, hayal gücünün ihtiyaç duyduğu beyin bölümlerini kullanıyordur. Bir başka ifadeyle, beynimizden gerçek bir nesne ile hayali bir nesneye aynı anda bakmasını istediğimizde, genellikle ilk isteğimizi kabul edip ikincisini reddeder. Beyin, gerçekliğin algılanmasının öncelikli ve en önemli görevi olduğunu düşünür. Bu yüzden, görsel korteksi bir anlığına ödünç alma isteğiniz açıkça ve süratle reddedilir. Eğer beyin, Önce Gerçeklik politikasına sahip olmasaydı, yeşil ışığı düşündüğünüz anlarda kırmızı ışıkta geçerdiniz. Deve kuşlarına bakarken penguenleri hayal etmeyi zorlaştıran bu politika, tiksinti hissederken hevesi, öfke hissederken şefkati, tok hissederken açlığı hayal etmeyi de zorlaştırır. Bir arkadaşınız yeni arabanızla kaza yapmışsa ve sizi bir sonraki hafta beyzbol maçına götürerek hatasını telafi etmeyi teklif ediyorsa, beyniniz araba kazasına tepki göstermekle meşgul olduğu için maça olan duygusal tepkisini simule edemeyecektir. Gelecekteki olaylar, beyinlerimizin duygularla ilgili alanlarından kullanım hakkı talep edebilir ama geçiş hakkını hemen her zaman bugünkü olaylar alır.

Önhislerin Sınırları

Aynı anda iki şeyi göremeyiz ya da hissedemeyiz. Beynin gördüğü, işittiği, hissettiği ve göz ardı ettiği şeylerle ilgili katı öncelikleri vardır. Hayal gücünün talepleri çoğu kez reddedilir. Bu politikayı hem duyusal hem de duygusal sistemler uygular. Gene de, duyusal sistemlerin hayal gücünün taleplerini geri çevirmesini anladığımız ama duygusal sistem aynı şeyi yaptığında olan biteni anlayamadığımız görülür. Mesela, devekuşuna bakarken bir penguen hayal etmeye çalışırsak,

beynin politikası buna imkân vermez. Bunu anlarız ve böylece kafamızı hiç karıştırmadan şu anda görmüş olduğumuz uzun boyunlu iri kuşun, aslında hayal etmeye çalıştığımız penguen olduğu yönünde yanlış bir kanıya varmayız. Dünyadan gelen bilgi akışından kaynaklanan görsel deneyime *görme*; hafızadan gelen bilgi akışından kaynaklanan görsel deneyime ise *zihinsel görüntü* denir. Her iki deneyim de görsel kortekste meydana gelmesine rağmen ikisini birbirine karıştırmak epey morfin gerektirir.[24] Görsel bir deneyimin ayırıcı özelliklerinden biri, onun gerçek ya da hayali bir nesnenin ürünü olup olmadığını neredeyse her zaman söyleyebilmemizdir. Fakat duygusal deneyim için aynı şey söylenemez. Dünyadan gelen bilgi akışından kaynaklanan duygusal deneyime *his*, hafızadan gelen bilgi akışından kaynaklanan duygusal deneyime ise önhis denir. İkisini birbirine karıştırmak ise dünyanın en popüler sporlarından biridir.

Örneğin, bir çalışmada araştırmacılar ülkenin farklı kesimlerinden insanları telefonla arayarak onlara hayatlarından ne kadar memnun olduklarını sordular.[25] O gün havanın güzel olduğu şehirlerde oturan insanlar, ne yaşadıklarını hayal edip hayatlarının başkalarına nazaran mutlu olduğunu söylediler. Fakat o gün havanın kötü olduğu şehirlerde oturanlar, ne yaşadıklarını hayal edip hayatlarının başkalarına nazaran mutsuz olduğunu ifade ettiler. Bu insanlar araştırmacının sorusunu hayatlarını hayal ederek ve o esnada ne hissettiklerini kendilerine sorarak cevaplamaya çalıştılar. Beyinleri, Önce Gerçeklik politikasını uyguladı ve hayali hayatlar yerine gerçek havaya tepki vermeleri yönünde ısrar etti. Ama görünen o ki bu insanlar, beyinlerinin bunu yaptığını *bilmiyor*, o yüzden de gerçekliğin başlattığı duyguları hayal gücünün başlattığı önhisler sanıyorlardı.

Benzer bir çalışmada araştırmacılar, yerel bir spor salonunda antrenman yapan insanlardan yürüyüş yaparken kaybolup geceyi su ve yiyecek olmadan bir ormanda geçirmek zorunda

kalsalar ne hissedeceklerini tahmin etmelerini istediler.[26] Özellikle, açlığın mı yoksa susuzluğun mu daha nahoş olacağını tahmin etmeleri istendi. Bazıları bu tahmini, koşu bandında antrenman yaptıktan hemen sonra (susamış grup), bazıları da koşu bandında antrenman yapmadan önce yaptı (susamamış grup). Sonuçlar, susamış gruptaki kişilerin %92'sinin ormanda kaybolsalar susuzluğun açlıktan daha nahoş olacağını tahmin ettiklerini, susamamış gruptakilerin sadece %61'inin bu tahmini yaptığını gösterdi. Anlaşılan susamış kişiler, araştırmacının sorusunu yiyecek ve su olmadan ormanda kaybolduklarını hayal edip, böyle olduğunda ne hissedeceklerini kendilerine sorarak cevaplamaya çalışmışlardı. Ama beyinleri Önce Gerçeklik politikasını uygulamış ve hayali bir yürüyüş yerine gerçek bir antrenmana tepki vermeleri yönünde ısrar etmişti. Bu insanlar, beyinlerinin Önce Gerçeklik politikasını uyguladığını *bilmedikleri* için, duygularıyla önhislerini karıştırmışlardı.

Herhalde kendinizi benzer bir muamma içinde bulduğunuz olmuştur. Diyelim kötü bir gün geçirdiniz. Kediniz halıya, köpek kediye işedi, çamaşır makinesi iflas etti, sevdiğiniz televizyon dizisi yayından kaldırıldı. Doğal olarak keyfiniz yerinde değil. Eğer o anda, bir sonraki gece arkadaşlarınızla kağıt oynamaktan ne kadar zevk alacağınızı hayal etmeye çalışırsanız, gerçek evcil hayvanların ve gerçek aletlerin yaramazlığından kaynaklanan duyguları (keyfim yok), yanlışlıkla hayali arkadaşınıza yüklersiniz (gideceğimi sanmıyorum çünkü Nick beni hep azarlıyor). Aslında depresyonun ayırıcı özelliklerinden biri, bunalımlı kişilerin gelecek olayları düşündüklerinde bu olayların çok hoşlarına gidebileceğini hayal edememeleridir.[27] *Tatil mi? Aşk macerası mı?* Şehirde *bir akşam mı? Hayır, teşekkürler. Sadece, burada karanlıkta oturacağım.* Arkadaşları onları derin bir üzüntü içinde çırpınırken görmekten bıkıp, bu da geçer, en karanlık an şafaktan önceki andır, herkesin şanslı bir günü vardır deyip beylik laflardan

birkaçını ederler. Fakat bunalımlı kişinin bakış açısından bütün bu çırpınışların bir mantığı vardır. Çünkü o geleceği hayal ettiğinde bugün sevinmeyi güç bulduğu için yarın sevineceğine inanmayı da güç bulur.

Gerçek bir bugünde kendimizi kötü hissetmekle meşgulken, hayali bir gelecek konusunda kendimizi iyi hissedemeyiz. Fakat bunun Önce Gerçeklik politikasının kaçınılmaz sonucu olduğunu anlamayız. Gelecekteki olayın, bu olayı düşünürken hissettiğimiz mutsuzluğun *nedeni* olduğunu zannederiz. Oysa kafa karışıklığımız bize dışarıdan bakıp "Şu an moralin bozuk, çünkü baban sarhoş olup verandadan düştü, annen babanı dövmekten hapse girdi, kamyonetin taksitlerini ödeyemediğin için geri alındı. Ama gelecek hafta her şey farklı görünecek ve keşke onlarla operaya gitmeye karar verseydim diyeceksin" gibi şeyler geveleyenlere son derece açık görünür. Arkadaşlarımızın muhtemelen haklı olduğunu belli bir düzeye kadar anlarız. Bununla birlikte, şimdiki sıkıntılı halimize aldırmayıp, yok sayıp ya da onu bir kenara koyup yarın ne hissedeceğimiz hakkında bir tahmin yapmaya çalışmak, ciğer yerken lokumun tadını hayal etmeye çalışmaya benzer.[28] Geleceği hayal edip zihnimizde canlandırdıklarımızın bize ne hissettirdiğini düşünmek doğaldır. Ancak beynimiz şimdiki olaylara tepki vermeye kararlı olduğu için, yarın da bugün hissettiklerimizi hissedeceğimiz yönünde yanlış bir sonuç çıkarırız.

Birazdan

1983 yılında bir gazeteden kestiğim ve o zamandan beri bir panodan diğerine iliştirilmiş bir halde sakladığım aşağıdaki karikatürü (Şekil 12) birine göstermek için epeydir bekliyorum. Beni eğlendirmeyi beceremediği hiç olmadı. Süngerden, kendisine sınır koymadan hayal etmesi -bütün evrenin imkânları önüne serilse ne olmak istediğini zihninde canlandırması- istenir. Onun hayal edebildiği en ilginç şey ise, bir

eklembacaklı olmaktır. Karikatürist hiç şüphesiz süngerlerle değil bizimle dalga geçmektedir. Her birimiz belli bir mekana, zamana ve koşula hapsedilmişizdir. Bu sınırları aşmak için zihnimizi kullanma girişimlerimiz çoğu zaman sonuçsuz kalır. Sünger gibi evrensel kalıpların dışında düşündüğümüzü zannederiz. Çünkü evrenin aslında ne kadar büyük olduğunu göremeyiz. Hayal gücü, bugünün sınırlarını kolaylıkla aşamaz. Bunun bir gerekçesi, hayal gücünün algının sahip olduğu düzeneği ödünç almak zorunda olmasıdır. Gerçek şu ki, iki sürecin aynı platformda koşmak zorunda oluşu, koşanın hangisi olduğu konusunda bazen kafamızın karışacağı anlamına gelir. Geleceği hayal ederken hissettiğimiz şeyin, oraya vardığımızda hissedeceğimiz şey olacağını zannederiz. Ama aslına bakılırsa, geleceği hayal ederken hissettiğimiz şey, çoğu zaman bugün olan şeylere gösterilen bir tepkidir. Algı ve hayal gücü arasındaki devre mülk düzenlemesi, şimdiciliğin nedenlerinden biridir ama tek neden o değildir. Bu yüzden, eğer tren henüz durağınıza varmamışsa, ışığı kapatıp yatmak üzere değilseniz ya da Starbucks çalışanları paspasları çıkarırken size kötü bakışlar fırlatmıyorsa, bir başka nedeni daha keşfe çıkalım.

Şekil 12.

7. BÖLÜM

Zaman Bombaları

Kendi bereketiyle aç bırak,
Taze öpüşlerle allayıp soldur onları.
On öpücük bir tane kadar kısa, birisi yirmisi kadar uzun.
Bir saat gibi gelen bu yaz günü,
Zaman aldatıcı eğlencelerle boşa harcamak için çok kısa.

Shakespeare, *Venüs ve Adonis*

ŞİMDİYE KADAR HİÇ KİMSE uçan bir Winnebago'ya* tanık olmamıştır. Ama herkes zamanın geçişine tanıklık etmiştir. Öyleyse neden ilkini hayal etmek, ikincisini hayal etmekten çok daha kolaydır? Çünkü yirmi bin sterlinlik bir eğlence aracının uçmaya elverişli yüksekliğe erişebilmesi alışılmadık olsa da, uçan bir Winnebago hiç değilse *bir şeye* benzediği için onun zihinsel görüntüsünü oluşturmakta bir sorun yaşamayız. Somut nesnelerin zihinsel görüntüsünü yaratma konusundaki bu olağanüstü yeteneğimiz, fiziksel dünyada etkili bir şekilde iş görmemizin gerekçelerinden biridir.[1]

* *Winnebago:* Bir karavan markası - ç.n.

Bir greyfurtun yuvarlak bir yulaf ezmesi kutusunun üzerinde durduğunu, sonra kutuyu ileriye doğru eğdiğinizi hayal ederseniz greyfurtun düşeceğini öngörebilirsiniz. Kutuyu hızlı bir şekilde eğdiğinizde size doğru, yavaşça eğdiğinizde ise öteye doğru düşeceğini de hayal edebilirsiniz. Hayal gücünün bu tür davranışları, size hayal ettiğiniz şeyler hakkında akıl yürütme ve buradan hareketle gerçek dünyadaki önemli sorunları çözme imkânı verir. Gerçek bir greyfurtu ihtiyacınız olduğunda kucağınıza nasıl düşüreceğiniz gibi.

Gel gör ki zaman greyfurt değildir. Zamanın rengi, şekli, hacmi ve dokusu yoktur. Zaman, dürtülemez, soyulamaz, kışkırtılamaz, itilemez, boyanamaz veya delinemez. Zaman bir nesne değil, bir soyutlamadır. Bu yüzden hayal etmeye elverişli değildir. Film yapımcılarının, zamanın geçişini görsel nesneler içeren düzeneklerle, mesela rüzgarda uçuşan takvim yapraklarıyla ya da fırıl fırıl dönen akrep yelkovanlarla göstermek zorunda olmalarının nedeni budur. Buna karşın, duygusal geleceklerimizin tahmini çeşitli zaman dilimlerinin içinden, üzerinden ve karşısından düşünmeyi gerektirir. Zaman gibi soyut bir kavramın zihinsel görüntüsünü oluşturamıyorsak, onun hakkında nasıl düşünüp akıl yürüteceğiz?

Mekansal Düşünce

İnsanlar soyut bir şey hakkında akıl yürütmek gerektiğinde, o soyut şeyin *benzeri* somut bir şey hayal etmeye ve onun üzerinden akıl yürütmeye eğilimlidir.[2] Çoğumuz için *zamanın* benzeri olan somut şey, *mekandır*.[3] Araştırmalar dünyanın her yerinde insanların zamanı mekansal bir boyut gibi hayal ettiklerini göstermektedir. Geçmiş *arkamızda*, gelecek önümüzde, ihtiyarlığımız *yaklaşıyor*, çocukluğumuza *bakıyoruz*, günler uçan bir Winnebago gibi *geçip gidiyor* dememizin nedeni budur. Düşünürken ve konuşurken *ta ötede* konumlanan bir dünden tam aksi istikamette konumlanan bir yarına *doğru*

gidiyormuş gibi davranırız. Bir zaman eğrisi çizdiğimizde, İngilizce konuşanlarımız geçmişi sola, Arapça konuşanlarımız sağa,[4] Mandarince konuşanlarımız ise alta koyar.[5] Ama anadilimiz ne olursa olsun, hepimiz geçmişi *bir yere* koyarız; ayrıca geleceği de. "Kahvaltıyı köpeği gezdirmeden önce ama gazeteyi okuduktan sonra yaptıysam, bu durumda evvela hangisini yapmış olurum" gibi zamanla ilgili bir problem çözmek istediğimizde, çoğumuz bu üç nesneyi (kahvaltı, köpek, gazete) düz bir eğrinin üstüne koyup en soldakinin (veya dilimize bağlı olarak en sağdaki ya da en alttakinin) hangisi olduğunu görmek için eğriyi kontrol ettiğimizi hayal ederiz. Metaforlarla akıl yürütmek, güçlü yanlarımızdan yararlanarak zayıf yanlarımıza çare bulmaya imkân veren maharetli bir tekniktir. Hayalimizde canlandırabileceğimiz şeyleri kullanarak gözümüzde canlandıramadığımız şeyler hakkında düşünmek, konuşmak ve akıl yürütmek güçlü yanlarımızdır.

Ne yazık ki metaforlar aydınlatıcı oldukları kadar yanıltıcı da olabilir. Zamanı mekansal bir boyut gibi düşünme eğilimimiz ikisine birden yol açar. Mesela, arkadaşınızla birlikte üç aylık rezervasyon takvimi dolu, şık ve yeni bir restoranda bir masa bulmayı başardığınızı ve menüye göz gezdirdikten sonra ikinizin de wasabi soslu keklik istediğinizi hayal edin. Her ikiniz de iyi bir restoranda aynı siparişi vermenin bir davette pişti olmakla eşdeğer olduğunu anlayacak kadar sosyal inceliğe sahipsiniz. Bu yüzden biriniz keklik, biriniz bamyalı geyik ısmarlamaya karar veriyorsunuz. Böylece onları şık bir şekilde paylaşacaksınız. Bunu sadece turistik bir yanılgı içine düşmekten kaçındığınız için değil, çeşitliliğin hayatın tuzu biberi olduğuna inandığınız için yaptınız. Tuz biber içeren vaazlar çok azdır ve bu inanç mümkün olanın en iyisidir. Gerçekten de, yemekten aldığınız zevki ölçsek, siz ve arkadaşınızın kişi başı bir büyük keklik siparişi nazaran paylaşım düzeninden büyük ihtimalle daha mutlu olduğunuzu buluruz. Fakat bu meseleyi zamana yaydığımızda garip bir şey olur.

Şimdi Fransız şef garsonun ince zevkli kişilere hitap eden takım elbisenizden çok etkilendiğini ve sizi gelecek yıl için her ayın ilk pazartesi günü en iyi masasında ücretsiz yemek yemeye davet ettiğini hayal edin (ne yazık ki yeni bir imaja ihtiyaç duyan arkadaşınızı davet etmedi). Mutfakta ara sıra malzeme kıtlığı olabildiğinden bu ziyaretlerinizin her birinde ne yemek istediğinize hemen şimdi karar vermenizi istiyor. Amacı sizi kuş sütü ile beslemek için tam tedarikli olabilmek ki buna çabucak alışıyorsunuz. Menüyü baştan aşağı tarıyorsunuz. Tavşandan nefret ediyorsunuz, dana eti düşüncesizlik olur, sebzeli lazanyayı yeseniz de olur yemeseniz de.

Listeyi tararken çabucak sınıf atlayan zevkinizi dört yemeğin etkilediğine karar veriyorsunuz: keklik, bamyalı geyik, tütsülenmiş mahimahi ile safranlı ve deniz ürünlü risotto. Favorinizin keklik olduğu apaçık ortada. Armut piş ağzıma düş olsa da on iki kere keklik ısmarlama fikri sizi cezbediyor. Ama bu görgüsüzlük olur. Dahası hayatın tuzunu biberini ıskalamış olursunuz. Bu yüzden şef garsondan iki ayda bir keklik hazırlamasını, kalan altı öğünü de dönüşümlü olarak geyik, mahimahi ve risotto ile tamamlamasını rica ediyorsunuz. Giyimine çok özen gösteren şık biri olabilirsiniz *mon ami**. Ama iş yemeğe gelince kendi ayağınıza sıktınız.[6] Araştırmacılar, gönüllüleri birkaç hafta süresince haftada bir kez aperatif bir yiyecek atıştırmak için laboratuvara davet ederek bu deneyimi incelediler.[7] Bazı gönüllülerden atıştıracakları aperatiflerin tümünü önceden seçmesini istediler (seçici grup). Seçiciler, genellikle sizin gibi bol çeşidi tercih ettiler. Daha sonra, araştırmacılar yeni bir gönüllü grubundan birkaç hafta süresince, haftada bir laboratuvara gelmelerini rica ettiler. Bu gönüllülerden bazılarına her seferinde en sevdikleri aperatif verildi (çeşitlilik sunulmayan grup).

Diğer gönüllülere ise çoğunlukla en sevdikleri aperatif, ara sıra da ikinci derece sevdikleri aperatif sunuldu (çeşitlilik

---

* *Mon ami:* Fransızca arkadaşım, dostum-ç.n.

grubu). Araştırmacılar, gönüllülerin yapılmakta olan çalışma hakkındaki memnuniyetlerini ölçtüklerinde, çeşitlilik sunulmayan gruptaki gönüllülerin, çeşitlilik grubundaki gönüllülerden daha memnun olduklarını buldular. Bir başka deyişle, çeşitlilik insanları *daha çok* değil *daha az* mutlu etmişti. Durun bir saniye, burada bir bit yeniği var. Nasıl olur da süslü bir restoranda arkadaşımızla otururken hayatın tuzu biberi olan çeşitlilik, birisi birbirini izleyen haftalarda tüketeceği aperatifleri ısmarladığı zaman baş belası olur?

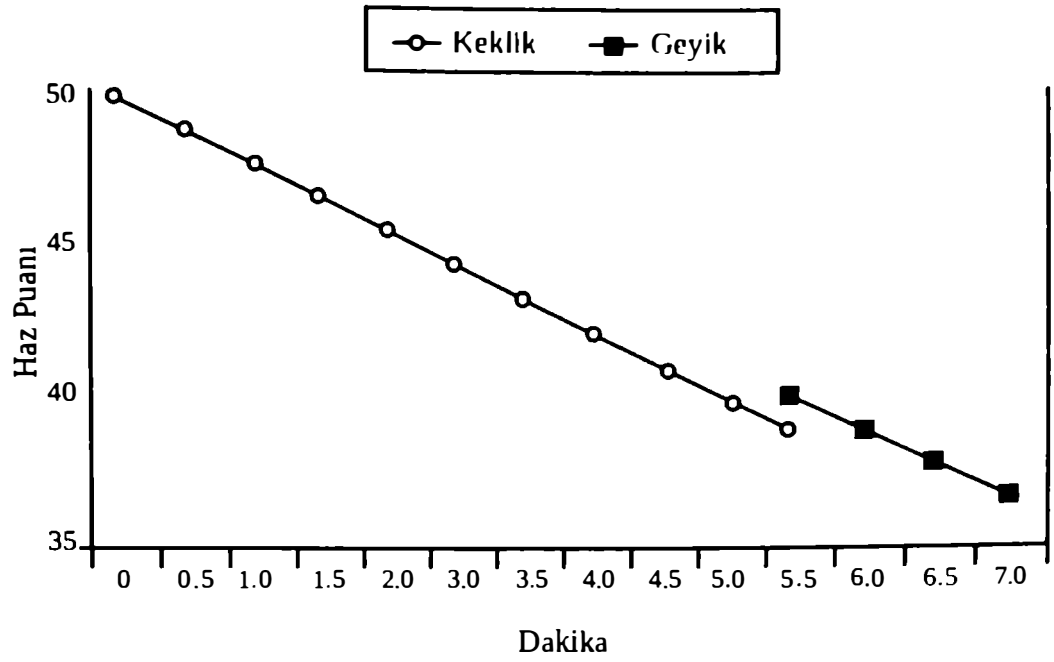
Hayatın en acımasız gerçeklerinden biri şudur: Harika şeyler, özellikle ilk olduklarında harikadırlar. Harikalıkları tekrarlandıkça azalır. [8] Çocuğunuzun ilk "anne" dediği zamanla son "anne" dediği zamanı ya da sevgilinizin ilk "seni seviyorum" dediği zamanla son "seni seviyorum" dediği zamanı kıyaslayın. Ne kastettiğimi kesinlikle anlayacaksınız. Bir deneyimi -belli bir sonatı dinlemek, belli biriyle birlikte olmak, belli bir odanın belli bir penceresinden gün batımını izlemek- art arda yaşadığımızda ona çabucak adapte oluruz. O deneyim her seferinde daha az zevk verir. Psikologlar buna *alışkanlık*, iktisatçılar *azalan marjinal fayda*, geri kalanımız ise *evlilik* der. Ama insanoğlu bu eğilimle savaşmaya imkân tanıyan iki yöntem keşfetmiştir: çeşitlilik ve zaman.

Alışkanlıkla mücadele etmenin bir yolu, deneyimlerin çeşitliliğini artırmaktır: "Hey tatlım, acayip bir fikrim var, bu defa gün batımını *mutfaktan* seyredelim mi?"[9] Alışkanlığı yenmenin diğer yolu ise, deneyim tekrarları arasındaki süreyi uzatmaktır. Saatler gece yarısını vurduğunda 10'dan geriye doğru sayıp eşinizi öpme hareketini her gece yaparsanız can sıkıcı bir hareket halini alır. Fakat bu deneyim, yılbaşında yapılır ve tekrar yapmadan önce koca bir yılın geçmesine izin verilirse sonsuz bir haz demeti sunar. Çünkü bir yıl, alışkanlığın etkilerinin ortadan kalkması için yeterince uzun bir süredir. Burada anlatılmak istenen, zamanın ve çeşitliliğin alışkanlıktan

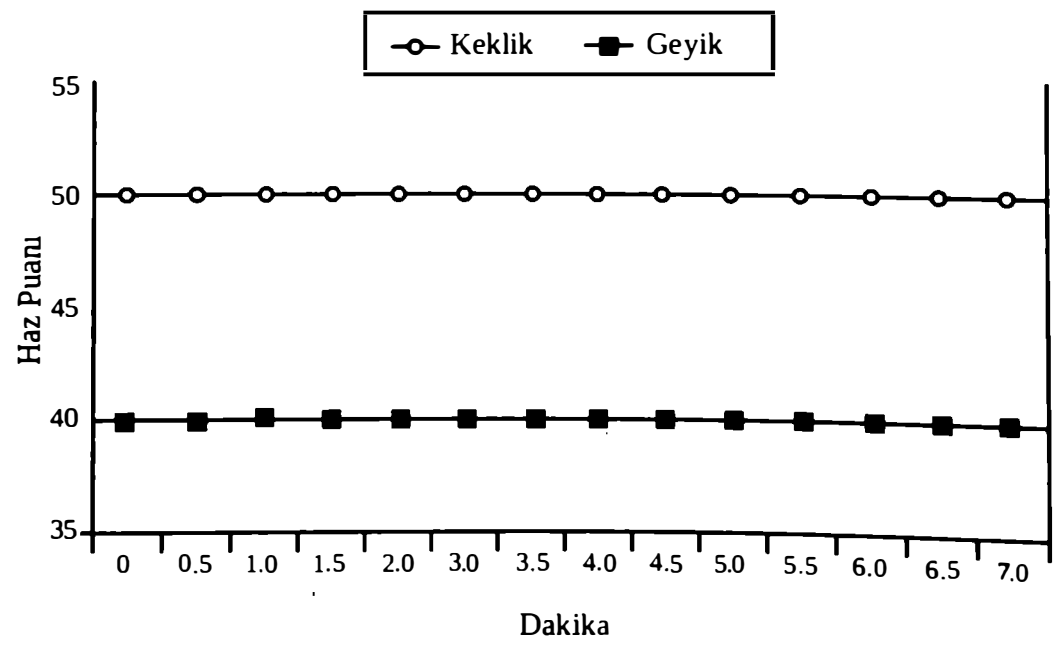
kaçınmanın iki yolu olduğudur. Ama eğer birine sahipseniz ötekine ihtiyacınız yoktur. Aslında (bu gerçekten kritik noktadır, bu yüzden lütfen çatalınızı bırakın ve dinleyin) olaylar arasında yeterli zaman aralığı bırakılırsa çeşitlilik sadece gereksiz olmakla kalmaz, pahalıya da mal olabilir.

Mantıklı birkaç varsayımda bulunmama izin verirseniz bu durumu açık seçik açıklayabilirim. İlk olarak, bir kişinin aldığı zevki *haz puan* cinsinden ölçecek "hazmetre" adlı bir makine kullanabildiğimizi hayal edin. *Tercih varsayımında* bulunarak işe başlayalım: Farz edelim ki kekliğin ilk lokması size 50 haz puan, geyiğin ilk lokması ise 40 haz puan sağlıyor. Bu, kekliği geyiğe tercih ettiğiniz anlamına gelir. İkinci olarak, *alışkanlık hızı varsayımını* yapalım: Bir yemeğin bir lokmasını alınca, aynı yemekten diyelim on dakika içinde peş peşe alınan lokmaların her birinin bir öncekinden bir puan daha az haz sağladığını varsayalım. Son olarak, *tüketim hızı varsayımını* yapalım: Genellikle her lokmayı normal bir hızda, yani otuz saniyede bir yediğinizi varsayalım. Şekil 13 tercih, alışkanlık hızı ve tüketim hızı hakkındaki varsayımları yaptığımızda zevkinize ne olduğunu gösteriyor. Gördüğünüz gibi, bu olayda zevkinizi çoğaltmanın en iyi yolu, yemeğe önce keklikle başlamak, on lokma aldıktan sonra da geyiğe geçmektir (geyiğe geçiş beş dakika sonrasında gerçekleşir).

Peki, neden birinden ötekine geçiyoruz? Çünkü eğrilerin gösterdiği gibi, kekliğin on birinci lokması (5,5'uncu dakikada alınır) size sadece 39 haz puan getirirken, henüz tadılmamış geyiğin bir lokması 40 puan sağlıyor. Dolayısıyla, yemekteki arkadaşınızla tabakları, içecekleri ya da hiç değilse sandalyeleri takas etmeniz gereken doğru an bu andır.[10] Ama şimdi Şekil 14'e bakın ve tüketim hızını değiştirme yoluyla yemek olayını zamana yaydığımızda durumun nasıl kökten değiştiğine dikkat edin. Lokmalarınızın arası 10 dakikadan fazla olduğunda (bu örnekte 15 dakika) artık alışkanlık görülmez.

Şekil 13: Tüketim hızlı olduğu zaman, çeşitlilik zevki artırır.

Şekil 14: Tüketim yavaş olduğu zaman, çeşitlilik zevki azaltır.

Alışkanlık olmaması, her lokmanın ilki kadar güzel olduğu ve geyiğin bir lokmasının asla kekliğin bir lokmasından daha iyi olmayacağı anlamına gelir. Başka bir deyişle, yeterince yavaş yerseniz, çeşitlilik sadece *gereksiz* olmakla kalmaz, pahalıya da mal olur. Çünkü geyiğin bir lokması *her zaman* kekliğin bir lokmasından daha az zevk sağlamaktadır.

Az önce arkadaşınızla birlikte hayali bir restoranda oturduğunuzda, aynı anda yemek üzere iki yemek ısmarladınız. Lokmalar arasında çok zamanınız olmadığını biliyordunuz. O yüzden, yemeğe renk katmak için çeşitliliğe müracaat ettiniz. Doğru karar. Ancak şef garson sizden bir dizi yemeği peşinen ısmarlamanızı istediğinde yine çeşitlilik aradınız. Niye zamanınız olduğu halde çeşitliliğe başvurdunuz? Bunun suçlusu, mekansal metafordu (bakınız Şekil 15). Aralarında bir zaman aralığı bulunan yemekleri, tek bir masa üzerinde beş on santimetre aralıkla duran yemeklermiş gibi hayal ederek değerlendirdiniz. Bu yüzden, aralarında mekansal bir mesafe bulunan yemekler için doğru olan şeyin, zamansal bir mesafe olan yemekler için de doğru olduğunu varsaydınız.

Yemeklerin arasında mekansal bir uzaklık olduğunda, çeşitlilik aramak çok mantıklı olur. Ne de olsa, birbirinin aynı on iki keklik porsiyonunun bulunduğu bir masaya oturmayı kim ister ki? Çeşitli yemeklerin bir arada servis edildiği tabaklara, pu pu tepsilerine*, her şeyi yiyebilirsin tarzı açık büfelere bayılırız. Çünkü tek bir zaman diliminde yaşayacağımız alternatiflerde çeşitlilik isteriz; istememiz *gerekir de*. Sorun şu ki metaforlarla akıl yürüttüğümüzde ve birbirini izleyen 12 ay boyunca birbirini izleyecek 12 yemeği önümüzde duran uzun bir masaya dizilmiş bir düzine yemek gibi düşündüğümüzde, *ardışık* seçeneklere *eşzamanlı* seçenekler gibi muamele

---

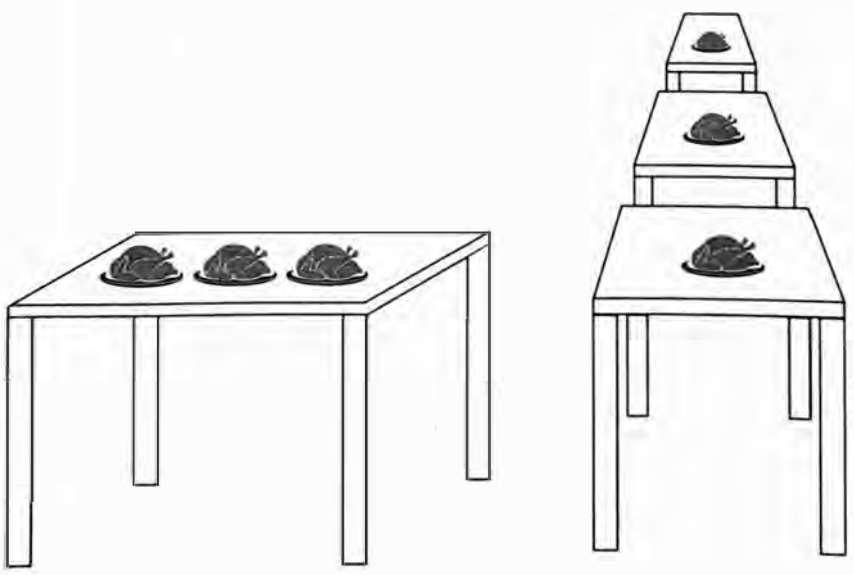
* *Pupu tepsisi:* Amerikan-Çin mutfağına özgü çeşit çeşit etten ve deniz mahsullerinden oluşan bir menü - ç.n.

ederiz. Bu bir yanılgıdır. Çünkü ardışık seçenekler zaten zamanın avantajlarından yararlanır. Dolayısıyla çeşitlilik onları daha çok değil, daha az zevkli yapar.

Şimdiden Yola Çıkmak

Zamanı hayal etmek çok zor olduğu için, bazen onu mekansal bir boyut gibi hayal ederiz. Bazen de hiç hayal edemeyiz. Örneğin gelecek olayları kafamızda canlandırırken zihinsel görüntülerimiz genellikle konuyla ilgili insanları, yerleri, lafları ve davranışları kapsar. Ama bu görüntüler, o yerlerdeki o insanların konuştuğu ve davrandığı *zamana* dair net bir işareti nadiren barındırır.

Eşimizin yılbaşı gecesindeki ihanetini hayal ederken kafamızda oluşan zihinsel görüntü, onun Purim, Cadılar Bayramı ya da Rus Ortodoks Paskalyası'ndaki ihanetini hayal ederken kafamızda oluşan zihinsel görüntüye çok *benzer*. Gerçekten de eşinizi *yılbaşı gecesi postacıyla yatakta bulma* görüntüsü, *eş* yerine *berber* veya *yatak* yerine *sohbet* kelimesini

Şekil 15: Eşzamanlı tüketim (solda), ardışık tüketim (sağda).

koyduğunuzda önemli ölçüde değişirken, *yılbaşının* yerine Şükran Günü'nü koyduğunuzda hiçbir değişiklik olmaz. Aslına bakılırsa, yılbaşı görüntüsü yerine Şükran Günü görüntüsünü koymak hemen hemen imkânsızdır. Çünkü ne yazık ki oluşturduğunuz zihinsel görüntüde değiştirecek bir şey yoktur. Bir zihinsel görüntüyü incelediğimizde *kimin, nerede, ne* yaptığını görebilir ama *ne zaman* yaptığını göremeyiz. Zihinsel görüntüler, genelde *zaman dışıdırlar.*[11]

Öyleyse, gelecekte meydana gelecek olaylar hakkında ne hissedeceğimize nasıl karar veriyoruz? Cevap şudur: O olaylar, şimdi olsa ne hissedeceğimizi hayal etmeye yöneliyor, daha sonra şimdi ve *sonranın* aynı şey olmadığı gerçeğini hesaba katıyoruz. Mesela bir delikanlıya cıvıl cıvıl şakıyan ve masaja müthiş ihtiyaç duyan bikinili bir Budweiser kızı *hemen şimdi* kapısına geliverse ne hissedeceğini sorun. Tepkisi bellidir. Gülümseyecek, gözleri kocaman açılacak, göz bebekleri büyüyecek, yüzü kızaracak, diğer bedensel sistemler de doğanın tasarladığı gibi tepki verecektir.

Şimdi, başka bir delikanlıya aynı soruyu sorsanız ama *hemen şimdi* yerine *elli yıl sonra* ifadesini koysanız, ilk tepkinin aşağı yukarı aynısını aldığınızı fark edersiniz. Doğrusu istenirse, bir an için ikinci delikanlının bal dudaklı, çıplak ayaklı ilahenin zihinsel görüntüsüne dalıp gittiğinden ve bu hayali olayın yarım asır sonra cereyan edeceğini hesaba katmadığından bile şüphe edebilirsiniz. Hiç olmazsa ona biraz zaman verin (diyelim birkaç milisaniye). Milisaniyeler geçtikçe, hayali olayın tarihini hesaba kattığı için delikanlının baştaki coşku selinin azaldığını, ergen erkeklerin farklı, büyükbabaların farklı ihtiyaçları olduğunu anladığını, genç ve çekici bir kızın eşsiz görüntüsünün altın yaşlarına gelince muhtemelen testesteron yüklü olduğu bugün kadar tahrik edici olmayacağı sonucuna vardığını fark edersiniz. Delikanlının başlangıçtaki saltosu ve bunu takip eden geri saltosu gayet açıklayıcıdır. Çünkü bu saltolar, ondan gelecekteki bir olayı hayal etmesi istendiğinde

olayı sanki bugün oluyormuş gibi hayal etmeye başladığını, olayın olgunluğun kaçınılmaz şekilde görme yeteneğini ve libidosunu zayıflatacağı gelecekte cereyan edeceği gerçeğini ancak *ondan sonra* hesaba kattığını ortaya koymaktadır.

Bunun ne önemi var? Nede olsa, son tahlilde delikanlı şimdi ile şimdiden elli yıl sonrasının aynı şey olmadığı gerçeğini dikkate almadı mı? Öyleyse, onun bu gerçeği Budweiser gezegeninden gelen dişi tilkinin boya tabancasıyla çizilmiş zihinsel görüntüsüyle bir an için mıhlandıktan *sonra* hesaba katmasına kim aldırır? Ben aldırırım. Sizin de aldırmanız gerekir. Delikanlı, şimdi cereyan eden bir olayı hayal ederek ve ardından bu olayın *daha sonra* cereyan edeceğini anlayıp düzeltme yaparak, oldukça sık rastlanan ama kaçınılmaz şekilde hataya yol açan bir muhakeme yöntemini kullandı.[12]

Bu hatanın doğasını anlamak için, gönüllülerden kaç Afrika ülkesinin Birleşmiş Milletler'e üye olduğunu tahmin etmelerinin istendiği bir araştırmaya bakalım.[13] Araştırmada, katılımcılardan soruyu hemen cevaplamak yerine yaz-boz yöntemini kullanarak yargıda bulunmaları istenir. Bazı gönüllülerden bu sayının on rakamından, bazı gönüllülerden ise altmış rakamından ne kadar büyük ya da küçük olduğunu söyleyerek cevap vermeleri rica edilir. Yani, gönüllülere gelişigüzel bir *başlangıç noktası* verilip, o başlangıç noktası uygun bir *bitiş noktasına* ulaşana kadar *düzeltme yapmaları* istenir. Tıpkı delikanlının şimdiki zamanda yer alan güzel bir kadın görüntüsünü muhakemesinin başlangıç noktası olarak kullanması ("Korkunç şekilde heyecanlandım!") ve daha sonra onu muhakemesinin bitiş noktasına ulaşana kadar düzeltmesi gibi ("Bütün bunlar olduğunda altmış yedi yaşında olacağım için, herhalde şimdiki kadar heyecanlanmam").

Bu yöntemle yargıda bulunmanın sakıncası, başlangıç noktalarının bitim noktaları üzerinde büyük etkisinin olmasıdır. On rakamıyla başlayan gönüllüler, Birleşmiş Milletler'de

yaklaşık yirmi beş ülkenin yer aldığını tahmin ederken, altmış rakamıyla başlayan gönüllüler yaklaşık kırk beş ülkenin yer aldığını tahmin ederler. Niye cevaplar böylesine farklı? Çünkü gönüllüler işe başlangıç noktasının doğru cevap olup olamayacağını kendilerine sorarak başlamış, olmadığını anladıktan sonra yavaşça daha makul cevaba doğru ilerledi (On doğru olamaz. On ikiye ne dersiniz? Hayır, hâlâ çok düşük. On dört mü acaba? Belki yirmi beş?).[14] Yazık! Bu işlem zaman ve dikkat gerektirdiği için, on ve altmış rakamıyla başlayan iki grup da bıktı ve ortada buluşana kadar beklemedi. Bu aslında çok garip değildir. Bir çocuktan sıfırdan bir milyona, bir başka çocuktan ise bir milyondan sıfıra kadar saymasını isterseniz, bitap düşüp pes ettiklerinde ve garaj kapınıza atmak üzere yumurta aramaya başladıklarında çok farklı sayılara ulaştıklarından gayet emin olabilirsiniz. Başlangıç noktaları önem taşır. Çünkü çoğu zaman başladığımız noktanın yakınına gideriz.

İnsanlar gelecekteki duygularını, o olay bugün oluyormuş gibi hayal edip, sonra o olayın zamandaki gerçek konumuna göre düzeltme yaparak tahmin ettiklerinde de aynı hatayı yaparlar. Örneğin, bir çalışmada gönüllülerden bir parça makarna ile etli sosu yarın sabah ya da yarın öğleden sonra yemenin ne kadar hoşlarına gideceğini tahmin etmeleri istenir. [15] Bazı gönüllülerin bu tahmini yaparken karınları aç, bazılarının ise değildir. Gönüllüler bu tahminleri ideal koşullar altında yaptıklarında, öğleden sonra makarna yemenin sabaha oranla daha çok hoşlarına gideceğini tahmin ederler. Ve şu anki açlıklarının tahminleri üzerinde az etkisi olur. Ama bazı gönüllüler tahminlerini daha az ideal koşullarda yaparlar. Yani, onlardan bu tahminleri aynı anda ikinci bir iş görürken yapmaları istenir.

Bu ikinci işte, müzikal tonları tespit etmeleri gerekmektedir. Araştırma, aynı anda benzer bir iş görmenin, insanların

başlangıç noktalarına çok yakın kalmalarına neden olduğunu gösterir. Sahiden de gönüllüler müzikal tonları tespit ederken tahmin yaptıklarında, makarnanın öğleden sonra olduğu kadar sabah da hoşlarına gideceğini tahmin ederler. Dahası, şu anki açlıklarının tahminleri üzerinde güçlü bir etkisi olur. O kadar ki karnı aç gönüllüler, yarın makarna yemenin hoşlarına gideceğini (ne zaman yiyeceklerinin önemi yok) düşünürken, tok gönüllüler yarın makarna yemenin hoşlarına gitmeyeceğini (ne zaman yiyeceklerin önemi yok) düşünürler.

Sonuçların oluşturduğu bu davranış kalıbı, tüm gönüllülerin tahminlerini yap-boz yöntemiyle yaptıklarını ortaya koyuyor. Gönüllüler önce makarnayı şimdi yemenin ne kadar hoşlarına gideceğini hayal etti (karınları açsa "Ooo!" toksa "Böğ") ve bu önhissi yarın alacakları zevki tahmin etmek için başlangıç noktası olarak kullandı. Ardından, makarnanın günün hangi saatinde yeneceğini hesaba katarak yargılarını düzelttiler (Makarna akşam yemeği için müthiş olur, ama kahvaltıda makarna? Böğ!"). Tıpkı hayali delikanlının, balık etli güzelden şu an aldığı zevkin elli yıl sonra muhtemelen farklı olacağı gerçeğini hesaba katıp yargısını düzeltmesi gibi. Ne var ki tahminlerini müzikal tonları tespit ederken yapan gönüllüler, yargılarını düzeltmeyi başaramadı, böylece bitiş noktaları başlangıç noktalarına çok yakın kaldı. Gelecekteki duygularımızı tahmin etmeyi denediğimizde doğal olarak bugünkü duygularımızı başlangıç noktası olarak kullandığımız için, geleceğin şimdikine çok benzer duygular hissettireceğini zannederiz.[16]

Yok Denecek Kadar Az

Özel yetenekleriniz veya şaşırtıcı bir şekil bozukluğunuz yoksa ama *Guinness Dünya Rekorları* kitabına girmek gibi gizli bir arzu besliyorsanız işte size deneyebileceğiniz bir şey: Pazartesi günü doğruca patronunuzun ofisine gidin ve "Bir

süredir sizinle çalışıyorum. İşimin muhteşem olduğuna inanıyorum ve maaşımda %15'lik bir kesinti istiyorum... Gerçi şirket idare edebilecek durumdaysa %10'a da razıyım." deyin. Guinnes tayfası, söylediklerinizi dikkatle not alacaktır. Çünkü uzun ve çok defa çekişmeli iş ilişkileri tarihinde, birinin maaş kesintisi talep etmesi alışılmadıktır. Gerçekten de, insanlar maaş kesintilerinden *nefret ederler*. Ama araştırmalar, onların maaş kesintilerinden nefret etme gerekçesinin, daha çok *maaş* kısmıyla değil *kesinti* kısmıyla alakalı olduğunu ortaya koyuyor. Örneğin insanlara ilk yıl 30.000, ikinci yıl 40.000, üçüncü yıl 50.000 dolar kazanacakları bir işi mi yoksa ilk yıl 60.000, ikinci yıl 50.000, üçüncü yıl 40.000 dolar kazanacakları bir işi mi tercih edecekleri sorulduğunda, üç yıl içinde daha az para kazanacak oldukları halde genelde artan aylıklı işi tercih ederler.[17] Bu oldukça tuhaftır. Neden insanlar maaş kesintisi yaşamaktan kaçınmak için toplam gelirlerini azaltmaya rıza gösterirler?

Geçmişle Kıyaslamak

Bir gece bangır bangır çalan bir televizyon karşısında mışıl mışıl uyurken, başka bir gece tek bir ayak tıkırtısıyla uyanıverdiyseniz cevabı zaten biliyorsunuzdur. İnsan beyni uyaranın mutlak büyüklüğünden çok farklılık ve değişimlere, yani uyaranın *göreli* büyüklüğüne duyarlıdır. Örneğin, gözlerinizi bağlayıp elinizde ahşap bir blok tutmanızı istesem, sonra da üzerine bir paket sakız koysam oraya sakız koyduğumu anlayabilir misiniz?

Doğru cevap "duruma bağlı" olacaktır. Duruma bağlı olan şey bloğun ağırlığıdır. Eğer ahşap blok sadece 30 gram geliyorsa, 150 gramlık sakız paketini eklediğim zaman yüzde 500'lük artışı hemen fark edersiniz. Fakat blok 140 gram geliyorsa 10 gramlık artışın asla farkına varmazsınız. "İnsan 150 gramı algılayabilir mi?" sorusunun cevabı yoktur. Çünkü beyinler

gramları değil, gramlardaki değişimleri ve farklılıkları algılar. Aynı şey bir nesnenin sahip olduğu her fiziksel özellik için geçerlidir. Mutlak büyüklüklerden çok göreli büyüklüklere hassasiyetimiz ağırlık, parlaklık ya da hacim gibi fiziksel özelliklerle sınırlı değildir. Değer, erdem ya da fayda gibi öznel niteliklere kadar uzanır.[18] Örneğin, çoğumuz 100 dolarlık bir radyo satın alırken 50 dolar tasarruf etmek için şehrin bir ucundan öbür ucuna gitmeyi isteriz. Ama 100.000 dolarlık bir otomobil alırken istemeyiz. Çünkü 50 dolar, radyo satın alırken bir servet (Vay be! Target mağazasında aynı radyo yarı fiyatına!) ama araba satın alırken üç beş kuruş gibi görünür (Bu arabayı 1/2000 karla almak için ta şehir dışına gideceğim).[19]

İktisatçılar, başlarını iki yana sallayarak bu tür bir davranışı onaylamayacak ve size banka hesabınızın "yüzdelerden" değil, mutlak dolarlardan oluştuğunu söyleyeceklerdir. 50 dolar tasarruf etmek şehrin bir ucundan öbür ucuna gitmeye değiyorsa hangi kalemde tasarruf ettiğinizin önemi yoktur. Çünkü benzincide ya da markette harcarken dolarlarınız nereden geldiklerini bilmeyecekler.[20] Ancak bu ekonomik tezlere kulak asılmaz. Zira insanoğlu mutlak dolar mantığıyla değil göreli dolar mantığıyla düşünür. Elli dolar bağlı bulunduğu göreli duruma göre bazen az bazen çok para olabilir (yatırım fonu işletmecilerinin yatırımlarının yüzde beş ya da altısını alıkoymasını dert etmeyen insanların, pazar gazetesinde kendilerine bir tüp diş macununun %40'ını bedavaya getirecek bir kuponu aramak için saatler harcamasının nedeni budur).

Pazarlamacılar, politikacılar ve diğer ikna aktörleri göreli büyüklüklerle ilgili takıntımızı bilirler ve bunu her zaman kendi lehlerine çevirirler. Örneğin, birinden önce gerçek dışı büyük bir bedelin (Gelecek cuma ayıları kurtaralım toplantımıza gelip cumartesi günü de hayvanat bahçesindeki protesto yürüyüşünde bize katılır mısınız?) sonra da daha küçük bir bedelin (Peki öyleyse, hiç olmazsa örgütümüze beş dolar katkıda

bulunamaz mısınız?) istenmesinden oluşan eski bir taktik vardır. Araştırmalar insanların onlardan büyük bir bedel üzerinde düşünmeleri istendiğinde, bunun ardından gelen küçük bedeli ödemeyi kabul etme olasılıklarının daha fazla olduğunu gösteriyor. Çünkü böyle yapmak küçük bedelin daha katlanılır görünmesini sağlıyor.[21]

Bir malın öznel değeri göreli olduğu için bu değer, malı kıyasladığımız şeye bağlı olarak değişir ve dönüşür. Mesela, her sabah işe yürüyerek giderken semtimizdeki Starbucks'a uğrayıp baristaya 1.89 dolar veririm. O da bana 20 onsluk vasat üstü kahvemi uzatır. Bu kahveyi yapmanın Starbucks'a ne kadara mal olduğuna ve niye özellikle bu bedeli istemeyi uygun gördüklerine dair bir fikrim yok. Ancak bir sabah durur ve fiyatı birden 2.89 dolara fırlamış bulursam hemen şu iki şeyden birini yapacağımı biliyorum: Ya yeni fiyatı ödemeye alışık olduğum fiyatla kıyaslayıp Starbucks'ta kahvenin aşırı pahalıya geldiğine hükmederim ve hava sızdırmaz seyahat kupalarından bir tane alıp kahvemi evde hazırlamaya başlarım ya da yeni fiyatı aynı miktar nakit parayla satın alabileceğim başka şeylerle (örn; iki adet keçeli kalem, bir adet seksen santimetrelik yapay bambu dalı, yirmi CD'lik "*The Complete Miles Davis* at *Montreux'un* 1/100'ü) kıyaslayıp Starbucks'ta kahvenin kelepir olduğuna karar veririm. Teoride bu iki karşılaştırmayı yapmam mümkündür, peki pratikte hangisini yaparım?

Hepimiz cevabı biliyoruz: Kolay olanı yaparız. 2.89 dolarlık kahveyle karşılaştığımda, bir gün önce kahve için ne kadar para ödediğimi hatırlamak benim için çok kolaydır. Ama bu parayla satın alabileceğim tüm diğer şeyleri hayal etmek o kadar kolay değildir.[22] *Geçmişi hatırlamak*, *yeni olasılıklar yaratmaktan* çok daha kolay olduğu için bugünü geçmişle kıyaslamaya yönelirim. Bugünü diğer olasılıklarla kıyaslamam *gerektiğinde* bile. Üstelik burada yapmam *ge-*

reken şey tam da budur. Çünkü kahvenin bir gün, bir hafta ya da Hoover yönetiminin herhangi bir zamanında ne kadara mal olduğunun gerçekten ö*nemi* yoktur. Şu an itibarıyla harcayacak mutlak dolarlarım vardır ve cevaplamam gereken tek soru onları memnuniyetimi azami düzeye çıkaracak şekilde nasıl harcayacağımdır. Eğer uluslararası bir kahve çekirdeği ambargosu kahve fiyatlarının, bir fincan kahve 10.000 dolar olacak şekilde aniden fırlamasına neden olduysa, bu durumda kendime sormam gereken tek soru şudur: "On bin dolarla başka ne yapabilirim? Yapacağım şey beni bir fincan kahveden daha az mı yoksa daha çok mu memnun eder." Eğer cevap "daha çok" ise yürüyüp gitmem, "daha az" ise bir fincan kahve almam gerekir. Ve eli kamçılı bir muhasebeci.

Geçmişi hatırlamanın olasılıklar yaratmaktan çok daha kolay olduğu gerçeği, bir sürü tuhaf karar almamıza neden olur. Söz gelimi, insanların 400 dolara mal olan ama bir önceki gün 300 dolara satılan aynı tatil paketi yerine 600 dolardan 500 dolara inmiş bir tatil paketini satın almaları daha muhtemeldir.[23] Tatil paketinin fiyatını daha önceki fiyatıyla karşılaştırmak, bu parayla satın alınabilecek diğer şeylerin fiyatıyla kıyaslamaktan daha kolay olduğu için yanlış alışverişleri makul alışverişlere, tuhaf alışverişleri mükemmel alışverişlere tercih ederiz. Aynı eğilim, "kolayca hatırlanabilir bir geçmişe" sahip mallara, bu tür bir geçmişe sahip olmayan mallardan daha farklı muamele etmemize yol açar. Örneğin, cüzdanınızda 20 dolarlık bir banknot ve 20 dolarlık bir konser bileti olduğunu hayal edin. Ama konser yerine vardığınızda bileti yolda kaybettiğinizi anladınız. Yeni bir bilet satın alır mısınız? Pek çok kişi buna hayır diyecektir. [24] Şimdi de cüzdanınızda 20 dolarlık bir banknot ve bir bilet yerine iki tane 20 dolarlık banknot olduğunu hayal edin. Konser yerine vardığınızda banknotlardan birini yolda kaybettiğinizi anladınız. Bir konser bileti satın alır mısınız?

Pek çok kişi buna evet diyecektir. İki örneğin her bakımdan aynı olduğunu anlamak için bir mantıkçı olmak gerekmez: Her iki durumda da 20 dolar değerinde bir kağıt parçası kaybettiniz (bir bilet ya da banknot). Her iki durumda da cüzdanınızda kalan parayı bir konsere harcayıp harcamayacağınıza karar vermek zorundasınız. Bununla birlikte, bugünü geçmişle kıyaslama konusundaki inatçı ısrarımız, işlevsel olarak eşdeğer olan bu iki durumda farklı şekilde akıl yürütmemize yol açar. 20 dolarlık banknotu kaybedip sonrasında konser biletini ilk defa satın almayı düşündüğümüzde konserin bir geçmişi yoktur. Bu yüzden konser izlemenin maliyetini diğer olasılıklarla düzgün bir şekilde kıyaslarız ("Yirmi doları konseri izlemek için mi harcasam, yoksa köpekbalığı derisinden yeni bir eldiven mi alsam"). Ne var ki önceden satın aldığımız bir bileti kaybedip "yerine yenisini almayı " düşündüğümüzde konserin bir geçmişi vardır. Bu yüzden, konser izlemenin şu anki maliyetiyle (40 dolar), önceki maliyetini kıyaslar (20 dolar) ve maliyeti birdenbire ikiye katlanan bir gösteriyi izlemeye gönülsüz oluruz.

İhtimalleri Kıyaslamak

İhtimaller yerine geçmişle kıyasladığımızda hata yaparız. Ancak ihtimalleri kıyaslarken de hata yaparız. Örneğin, eğer bana benziyorsanız, oturma odanız sandalyelerden lambalara, lambalardan müzik seti ve televizyona uzanan dayanıklı mallardan oluşan mini bir mağazadır. Bu eşyaları almadan önce muhtemelen çarşı pazar dolaşıp, alacağınız eşyayı muhtemelen birkaç alternatifle -aynı katalogdaki diğer lambalarla, teşhir salonundaki diğer sandalyelerle, aynı raftaki diğer müzik setleriyle, aynı alışveriş merkezindeki diğer televizyonlarla- kıyaslamışsınızdır. Parayı *acaba* harcasam mı harcamasam mı'dan çok, *nasıl* harcasam'a karar vermişsinizdir. Paranızı harcamanın tüm olası yolları, bu parayı isteyen kibar insanlar tarafından sizin için düzenlenmiştir.

Söz konusu kibar insanlar, ihtimallerle kıyaslamayı ("Mağazada yan yana gördüğünüzde, Panasonic'in Sony'den daha net bir görüntüsü vardır") sizin için son derece kolaylaştırarak geçmişle kıyaslama ("Bu televizyon eski televizyonumdan gerçekten daha mı iyi?") konusundaki doğal eğiliminizin üstesinden gelmeniz için size yardım etmişlerdir. Tüh! Hepimiz bu tür yan yana kıyaslamalara nasıl da kolay aldanırız. Satıcıların bu tür kıyaslar yapmamızı garantilemek için bu kadar çok çalışmalarının nedeni işte budur.

Örneğin, insanlar genelde bir kategorideki en pahalı parçayı almaktan hoşlanmazlar. Bu yüzden satıcılar, stokta hiç kimsenin satın almayacağı birkaç çok pahalı ürün ("Aman tanrım! El yapımı halı beş yüz dolar!") bulundurarak satışlarını artırırlar. Ama bu yöntem, daha az pahalı parçaların kelepir görünmesini sağlar ("Bu kilime sadece altmış dolar vereceğim").[25] İlkesiz emlak komisyoncuları, alıcıları gerçekten satılacağını umdukları sıradan evlere götürmeden önce masaj salonu ile kırık dökük bir ev arasına yerleştirilebilecek harap mezbelelere götürürler. Çünkü mezbeleler sıradan evlerin sıra dışı görünmesini sağlar ("Aaa! Bak tatlım, çimlerde enjektör iğneleri yok!").[26]

Yan yana kıyaslamalarımız, sadece fahiş halılar, harap evler gibi uç olasılıklardan değil, üzerinde düşünmekte olduğumuz olasılıklıklara özdeş olan ekstra olasılıkların eklenmesinden de etkilenir. Örneğin bir araştırmada doktorlar X ilacı hakkında eğitim gördükten sonra, onlara eklem iltihabı olan bir hastaya bu ilacı yazıp yazmayacakları sorulur.[27] Doktorların, ilacın faydalı olduğunu düşündükleri açıktır. Çünkü sadece % 28'i ilacı yazmamayı tercih eder. Ancak başka bir doktor grubuna aynı hastalıktan muzdarip bir hastaya ilaç X'i ya da aynı derecede etkili ilaç Y'yi yazıp yazmayacakları sorulduğunda, % 48'i hiçbir şey yazmamayı yeğler. Görünen o ki, ihtimal listesine aynı derecede etkili başka bir ilacın eklenmesi,

doktorların iki ilaç arasında karar vermesini zorlaştırmış, bu durum pek çoğunun hiçbir şey önermemesine yol açmıştır. Eğer kendinizi, "Bu iki film arasında karar vereceğim diye göbeğim çatlıyor. Sanırım evde kalıp tekrar yayınlanan filmlerden birini izleyeceğim" derken bulduysanız doktorların niye bu hatayı yaptıklarını anlarsınız.[28]

Yan yana kıyaslamanın en sinsi yanı, kıyasladığımız olasılıkları farklı kılan *her* özelliğe dikkat etmemize yol açmasıdır.[29] Hayatımın en mutsuz saatlerinden bazılarını herhalde on beş dakikalığına ziyaret etmeye niyetlendiğim mağazalarda geçirmişimdir. Piknik güzergahındaki bir alışveriş merkezinde durur, arabayı park eder, hızla içeri koşar ve birkaç dakika sonra cebimde küçük, fiyakalı bir dijital fotoğraf makinesiyle dışarı çıkacağımı sanırım. Ama Wacky Bob'un Dev Gibi Mega Süper Fotoğraf Makinesi Dünyası'na geldiğimde; fiyakalı, küçük ve pek çok özelliği farklı olan dijital fotoğraf makinelerinin şaşırtıcı ve görkemli gösterisiyle karşılaşırım.

Bu özelliklerin bazıları vitrinde sadece tek bir fotoğraf makinesi olsa bile fark edebileceğim tarzda niteliklerdir ("Bu gömleğimin cebine girecek kadar hafif, böylece onu her yere götürebilirim"). Bazıları ise üzerinde hiç düşünmediğim, dikkatimi şimdiye kadar hiç çekmemiş özelliklerdir ("Olympus'ta flaş pozlama telafisi var ama Nikon'da yok. Bu arada, flaş pozlama telafisi de ne acaba?").

Yan yana kıyaslamalar, fotoğraf makinelerini birbirinden farklı kılan *tüm* özellikleri görmeme neden olduğu için, en sonunda gerçekte önemsemediğim ama bir fotoğraf makinesini ötekinden ayıran özellikleri dikkate almamla son bulur.[30] Örneğin, yeni bir sözlük satın alıyor olsanız hangi özellikleri önemsersiniz? Bir çalışmada, insanlara mükemmel durumdaki on bin kelimeli bir sözlüğe fiyat verme fırsatı sunulduğunda, ortalama 24 dolar teklif ederler. [31] Başka insanlara yirmi bin kelimeli yırtık kapaklı bir sözlüğe fiyat verme fırsatı

verildiğinde ise, ortalama 20 dolar teklifte bulunurlar. Gelgelelim, üçüncü gruptaki kişilere iki sözlüğü yan yana kıyaslama izni verildiğinde, onlar küçük, sağlam sözlüğe 19 dolar, büyük, yırtık sözlüğe ise 27 dolar fiyat biçerler. Görünüşe bakılırsa insanlar sözlük kapağının durumunu önemsiyorlar ama sözlüğün kapsadığı kelime sayısına sadece o özellik yan yana kıyaslama yoluyla dikkatlerine sunulduğunda aldırıyorlar.

Kıyaslamak ve Şimdicilik

Şimdi bir an geri çekilip kıyaslarla ilgili tüm bu gerçeklerin gelecek duyguları hayal etme becerimiz açısından ne anlama geldiğini soralım. Bu gerçekler şunlardı:

(a) Bir şeyin değeri o şeyin başka bir şeyle kıyaslanmasıyla belirlenir;

(b) Belli bir durumda yapabileceğimiz birden fazla kıyas türü vardır;

(c) Bir kıyas türünde daha yüksek değer biçtiğimiz bir şeye, farklı bir kıyas türünde daha az değer biçebiliriz.

Bu gerçekler, bir şeyin gelecekte bize ne hissettireceğini tahmin etmek istiyorsak bugün yapmakta olduğumuz kıyas türünü *değil* gelecekte yapacak olduğumuz kıyas türünü hesaba katmamız *gerektiğini* ortaya koyar. Ne yazık ki, kıyaslamaları onlar hakkında uzun uzun düşünmeden yaptığımız için ("Adamım, bu kahve amma da fiyatlanmış!" ya da "Bu konseri izlemek için iki kere para ödeyemem"), şu an yapmakta olduğumuz kıyasların daha sonra yapacak olduğumuz kıyaslar olmayabileceği gerçeğini nadiren hesaba katarız. [32] Örneğin, bir çalışmada gönüllülerden bir masaya oturup birkaç dakika sonra yiyecekleri patates cipsinden ne kadar hoşlanacaklarını tahmin etmeleri istendi.[33] Gönüllülerden bazıları oturdukları masada bir paket patates cipsi ve bir parça çikolata, diğerleri ise bir paket patates cipsi ile bir kutu sardalya gördüler.

Masadaki ikinci yiyecekler gönüllülerin tahminlerini etkiledi mi? Emin olabilirsiniz. Gönüllüler, doğal olarak patates cipsini ikinci yiyecekle kıyasladılar. Cipsi sardalya ile kıyaslayan gönüllüler, cipsi çikolata ile kıyaslayan gönüllülere oranla cips yemekten *daha çok* hoşlanacaklarını tahmin ettiler.

Ama yanıldılar. Çünkü gönüllüler patates cipsini gerçekten *yediklerinde* masanın üzerinde yer alan sardalya kutusunun ve çikolata parçasının cipsten aldıkları zevk üzerinde *herhangi bir etkisi* olmadı. Sonuç olarak insan gevrek, tuzlu ve kızarmış patatesten bir ağız dolusu yediğinde masada yer alan diğer yiyecek maddesi büyük ölçüde konu dışı oluyordu; tıpkı biriyle öpüşmenin tam ortasındayken öpüşe*bileceğiniz* başka birinin konu dışı olması gibi. Gönüllülerin anlamadığı şey cips yediklerini *hayal ederek* yaptıkları kıyasların ("Tabii, cips fena değil... ama çikolata çok daha iyi) bunların birini gerçekten oturup yerken yaptıkları kıyaslar olmadığıydı.

Çoğumuzun benzer deneyimleri olmuştur. Küçük, zarif hoparlörleri büyük, kutulu olanlarla kıyaslar, hoparlörlerin akustik farklılıklarını fark eder ve kocaman deniz canavarı gibi olanlarını alırız. Maalesef akustik farklılık, bir daha hiç dikkat etmeyeceğimiz bir özellik. Çünkü canavar hoparlörlerimizi eve getirdiğimiz zaman, seslerini mağazada bir hafta önce dinlediğimiz bazı hoparlörlerin sesleriyle kıyaslamayız; berbat kutularını biçimli, zarif ama artık bozulmuş dekorumuzla karşılaştırırız. Ya da Fransa'ya seyahat eder, orada memleketimizden bir çifte rast gelir ve hemen tur arkadaşları haline geliriz. Çünkü dillerini konuşmaya çalışmadığımızda bizden nefret eden, konuşmaya çalıştığımızda daha çok nefret eden tüm Fransızlarla kıyaslandığında memleketlimiz olan bu çift, bize son derece sıcak ve ilginç görünür.

Bu yeni arkadaşları bulduğumuz için bayram eder, onlardan gelecekte de bugünkü kadar hoşlanacağımızı sanırız. Ama eve döndükten bir ay sonra onları akşam yemeğine çağırdığımızda

yeni arkadaşlarımızı eski arkadaşlarımıza nazaran epey sıkıcı ve soğuk bulunca ve onlardan Fransız vatandaşlarından üstün tutacak kadar çok hoşlanmadığımızı anlayınca şaşırırız. Hatamız bir çift sıkıcı kankayla Paris'i turlamak değildir. Bugün yaptığımız kıyasın ("Lisa ve Walter, Le Grand Colbert'teki garsondan daha sevimli") gelecekte yapacak olduğumuz kıyas ("Lisa ve Walter, Toni ve Dan kadar sevimli değil") olmadığını anlayamamaktır. Aynı ilke severek satın aldığımız yeni şeyleri neden kısa bir süre sonra sevmekten vazgeçtiğimizi de açıklıyor. Yeni bir güneş gözlüğü için alışverişe çıktığımızda haliyle mağazadaki havalı, modaya uygun gözlüklerle burnumuzun üstünde oturan eski, demode gözlüğü mukayese ederiz. O yüzden yeni bir tane satın alıp eskisini çekmeceye koyarız. Ancak yeni gözlüğümüzü takmaya başladıktan sadece birkaç gün sonra, onu eskisiyle kıyaslamayı bırakırız ve bu durumda ne olur biliyor musunuz? Kıyaslamanın neden olduğu haz uçup gidiverir.

Farklı zamanlarda farklı kıyaslar yaptığımız gerçeği -ama böyle yaptığımızı fark etmeyiz- aksi söz konusu olduğunda kafa karıştıracak bazı meseleleri açıklamamıza yardımcı olur. Söz gelimi iktisatçılar ve psikologlar insanların bir dolar kaybetmenin bir dolar kazanmaktan daha etkili olduğunu düşündüklerini kanıtlamışlardır. Birikimlerimizi ikiye katlama ihtimalinin yüzde 85, kaybetme ihtimalinin yüzde 15 olduğu bir bahsi çoğumuzun reddetmesinin nedeni budur.[34]

Kuvvetle muhtemel büyük bir kazanç olasılığı, çok az muhtemel büyük bir kayıp olasılığını telafi etmez. Çünkü kayıpların eşit büyüklükteki kazançlardan daha etkili olduğunu düşünürüz. Oysa bir şeyi kayıp ya da kazanç olarak düşünmemiz çoğu kez yaptığımız kıyaslara bağlıdır. Örneğin 1993 model Mazda Miata ne kadar para eder? Sigorta şirketime göre bu yıl için doğru cevap yaklaşık 2000 dolardır. Ama 1993 model bir Mazda Miata sahibi olarak benim küçük,

şirin arabamı bütün o sevimli göçükleri ve haşarı tangırtılarıyla birlikte sadece 2000 dolara almak isteseniz, anahtarları soğuk, ölü ellerimden koparmak zorunda kalacağınıza kalıbımı basarım. Ama arabamı görseniz size 2000 dolara sadece araba ve anahtarları değil, üstüne bir bisiklet, bir çim biçme makinesi ve *The Atlantic* dergisine ömür boyu abonelik vermem gerektiğini düşüneceğinize de kalıbımı basarım.

Neden arabama adil bir değer biçme konusunda ihtilafa düşüyoruz? Çünkü siz bu alışverişi potansiyel bir kazanç olarak görüyorsunuz ("Bu arabayı alsam, şimdikinden çok mu mutlu olurum acaba?). Bense potansiyel bir kayıp olarak görüyorum ("Bu arabayı kaybedersem şimdikinden az mı mutlu olurum acaba?).[35]

Ben, önemli bir kayıp sandığım şeyin telafi edilmesini istiyorum, sizse bunun daha az önemli bir kazanç olacağını sandığınız için telafi etmek istemiyorsunuz. Anlayamadığınız şey, arabama sahip olduğunuzda referans sisteminizin değişeceği. Benim şu anda yaptığım kıyasın aynısını yapacak, bu arabanın ödediğiniz her sente değdiğini düşüneceksiniz. Benim anlamadığım şey ise, arabam gittikten sonra referans sistemimin değişeceği, sizin şu an yaptığınız kıyasın aynısını yapacak ve bu alışverişe çok sevinecek olmam. Ne de olsa az önce size sattığımın aynısı bir arabaya asla 2000 dolar *vermem*. Fiyat üzerinde anlaşamamamızın, birbirimizin dürüstlüğünü ve kardeşliğini sessizce sorgulamamızın nedeni, alıcı ve satıcı olarak yaptığımız olağan kıyas türlerinin, yeni sahip ve eski sahip haline geldik mi yapacağımız olağan kıyas türleri olmadığını her ikimizin de anlamaması.[36]

Uzun lafın kısası, yaptığımız kıyasların duygularımız üzerinde büyük etkisi vardır. Bugün yaptığımız kıyasların yarın yapacağımız kıyaslar olmadığını anlayamadığımız zaman, tahmin edileceği gibi gelecekte hissedeceğimiz duyguları eksik değerlendiririz.

Birazdan

Tarihçiler, tarihi şahsiyetleri çağdaş ölçütlerle değerlendirme eğilimini tanımlamak için şimdicilik kelimesini kullanırlar. Irkçılık ve cinsel ayrımcılığı hepimiz hor görsek de bu ayrımcılıklar sadece yakın zamanlarda ahlak dışı davranışlar olarak görülmeye başlandı. O yüzden Thomas Jefferson'ı köleliği devam ettirmekle veya Sigmund Freud'u kadınları küçük görmekle mahkum etmek, birini 1923'te emniyet kemeri takmadığı için bugün tutuklamaya benzer.

Ne var ki, geçmişe bugünün objektifinden bakmanın baştan çıkarıcılığı son derece karşı konulmazdır. Amerikan Tarih Birliği başkanının belirttiği gibi, "Şimdicilik hazır çözümleri kabul etmez; modernitenin dışına çıkmanın çok zor olduğu anlaşılmaktadır."[37] Müjdeler olsun ki çoğumuz tarihçi değiliz. Bu yüzden o özel çıkış yerini bulacağız diye endişelenmemize gerek yok. Kötü haber ise, hepimizin gelecekçi olması ve insanlar geçmiş yerine ileriye baktıklarında bile şimdiciliğin büyük bir sorun olmaya devam etmesi. Gelecek hakkındaki tahminler *bugün* yapıldığı için, bu tahminlerin *bugünden* etkilenmesi kaçınılmazdır. Şu anki hislerimiz ("Çok açım") ve şu anki düşüncelerimiz ("Büyük hoparlörler küçüklerden daha iyi ses çıkarıyor") daha sonraki hislerimize ve düşüncelerimize inanılmaz güçlü bir baskı uygular. Zaman güvenilmez bir kavram olduğu için geleceği bugünün uzantısı gibi hayal etmeye yöneliriz. O yüzden, hayalimizdeki yarınlar kaçınılmaz bir şekilde bugünün biraz farklı versiyonları gibi görünür. Bu anın gerçekliği öyle somut, öyle güçlüdür ki hayal gücünü asla tamamen kurtulamayacağı dar bir yörüngede tutar. Şimdicilik, gelecekteki bizlerin dünyayı bugün gördüğümüz şekilde görmeyeceğini fark edemediğimiz için ortaya çıkar. Öğrenmek üzere olduğumuz gibi, hayatlarımızın geri kalanında dönüşeceğimiz kişilerin bakış açılarını değerlendirme konusundaki bu temel yetersizlik bir gelecekçinin karşı karşıya gelebileceği en sinsi problemdir.

Mantığa Bürünme

mantığa bürünme:

Bir şeyin mantıklı olmasını ya da görünmesini sağlama.

8. BÖLÜM

Sahte Cennet

Ne iyi ne de kötü diye bir şey vardır,
bunu yapan düşüncedir.

Shakespeare, *Danimarka Prensi Hamlet*

YOGAYI UNUTUN. Yağ aldırma ameliyatlarını unutun. Hafızanızı güçlendirmeyi, ruhsal durumunuzu düzeltmeyi, belinizi inceltmeyi, saçınızı gürleştirmeyi, cinsel performansınızı uzatmayı vadeden bütün o bitkisel destekleri de unutun. Mutlu ve sağlıklı olmak istiyorsanız, şu anda üç kuruş maaşla geçinmeye çalışan huysuz bir budala olan sizi hep olmak istediğiniz gibi kendini gerçekleştirmiş, her konuda doyuma ulaşmış birine dönüştürecek güçte yeni bir teknik denemelisiniz. Bana inanmıyorsanız, o zaman bunu denemiş insanların sözlerine kulak verin:

"Fiziksel, ekonomik, zihinsel olarak ve neredeyse her bakımdan çok daha iyi durumdayım." (*Texas'dan* JW)

"Harika bir deneyimdi." (*Louisiana'dan* MB)

"Başkalarını hiç bu kadar iyi anlamamıştım." (*Kaliforniya'dan* CR)

Bu mutlu tipler kim ve bahsettikleri mucizevi teknik ne? ABD Temsilciler Meclisi eski başkanı Jim Wright, altmış dokuz defa ahlak kurallarını ihlal ettikten ve utanç içinde istifa etmeye zorlandıktan sonra yukarıdaki açıklamayı yaptı. Eski mahkum Moreese Bickam, onu vuran Klu Klux Klan üyesine karşı kendisini savunmaya çalıştığı için otuz yedi sene yattığı Louisiana Eyalet Hapishanesi'nden çıktıktan sonra yukarıdaki sözleri sarf etti. *Superman* filminin enerjik yıldızı Christopher Reeve, at binerken geçirdiği bir kaza sonucunda boynundan aşağısı felç olup solunum cihazı olmadan nefes alamaz bir duruma geldikten sonra yukarıdaki gibi konuştu. Bu hikayeler ne anlatmak istiyor? Eğer mutlu, sağlıklı, zengin ve bilge bir insan olmak istiyorsanız, vitamin haplarını ve estetik ameliyatları bir tarafa bırakın. Bunların yerine toplum önünde küçük düştüğünüzü, haksız yere hapsedildiğinizi ya da felç olduğunuzu düşünmeyi deneyin.

Daha neler! İşini, özgürlüğünü ve hareket etme kabiliyetini kaybeden insanların başlarına gelen felaketler sayesinde bir şekilde *gelişme kaydettiğine* gerçekten inanmalı mıyız? Bunun zor bir olasılık olduğunu düşünüyorsanız, yalnız değilsiniz. En azından bir asırdır psikologlar, korkunç olayların -sevdiğimiz bir kişinin ölümü ya da kötü bir saldırının kurbanı olma gibi- insanlar üzerinde güçlü, yıkıcı ve kalıcı bir etki bıraktığını düşünüyor.[1] Bu varsayım, geleneksel düşüncelerde öyle bir yer etmiştir ki travmatik olaylara fazla tepki *vermeyen* insanlar bazen "acı yoksunluğu" diye bilinen patolojik bir tanı alırlar. Oysa yakın zamanda yapılmış araştırmalar geleneksel düşüncelerin yanlışlığını, acı yoksunluğunun oldukça normal olduğunu, bir asırdır bizi narin ve kırılgan çiçekler gibi düşünen psikologların iddialarının aksine birçok insanın yaşanan bir travma karşısında kendini çabucak toparlayabildiğini ortaya koyuyor. Anne-babamızı ya da eşimizi kaybetmek çoğu zaman acı verici ve üzücüdür; aksini iddia etmek için sapıtmış olmak gerekir. Ama gerçek şu ki sevdiğini

yitirmiş insanların çoğu, belli bir süre oldukça üzülse de çok azı kronik depresyon geçirir, birçoğu oldukça düşük seviyeli ve kısa süreli üzüntü yaşar.[2] Amerika'da yaşayan insanların yarısından fazlası hayatları süresince tecavüz, saldırı ya da doğal afet gibi travmatik bir olayla karşılaşmasına rağmen sadece küçük bir kısmı travma sonrasında bir patoloji geliştirir ya da bu konuda profesyonel yardım alır.[3] Bir grup araştırmacının belirttiği gibi, "Çabuk iyileşme, travma potansiyeline sahip deneyimi takip eden süreçte en yaygın rastlanılan sonuçtur."[4] Gerçekten de ciddi travmalar yaşayanlarla yapılan çalışmalara göre travmaya maruz kalanların büyük bir çoğunluğu durumu iyi idare ediyor ve önemli bir bölümü de yaşadıkları sayesinde hayatlarının *iyi yönde geliştiğini* ileri sürüyor.[5]

Biliyorum, biliyorum. Bu sözler, bir country şarkısının dizelerine benziyor ama işler fena halde kötüye gittiğinde birçok insanın durumu oldukça iyi idare ettiği de bir gerçek. Eğer bizlerde çabuk toparlanma gücü varsa, o zaman bu istatistikler karşısında neden şaşkına dönüyoruz? Neden birçoğumuz parmaklıklar arkasında geçmiş bir hayatın "harika bir deneyim"[6] olduğunu düşünebileceğimize ya da felç olmayı hayatlarımıza "yeni bir yön"[7] veren "eşsiz bir fırsat" gibi görebileceğimize inanmakta zorlanıyoruz? Birkaç yıldır kemoterapi gören bir sporcu,"Hiçbir şeyi değiştirmezdim"[8] dediğinde, kalıcı bir şekilde sakat kalacağını öğrenen bir müzisyen "Zamanı geriye alabilsem, yine aynı şeyleri yaşamak isterdim"[9] dediğinde ya da belden ve boyundan aşağısı tutmayanlar herkes kadar mutlu olduklarını söylediklerinde neden birçoğumuz kuşkuyla başımızı iki yana sallıyoruz?[10] Böyle olaylar yaşayanların ortaya attıkları iddialar, bu olayları sadece hayalinde canlandırabilecek olan bizlere açıkçası tuhaf gelir. Peki, biz kim oluyoruz da bunları bizzat yaşamış insanlara karşı çıkıyoruz?

Olumsuz olayların bizi etkilediği ama genellikle bizi tahmin ettiğimiz kadar çok ve uzun süreli etkilemediği bir gerçektir.[11] İnsanlardan, işlerini, sevgililerini, girdikleri bir iddiayı kaybettiklerinde, partide destekledikleri bir aday önemli bir seçimde elendiğinde, tuttukları takım kritik bir maçta yenildiğinde, randevuları kötü geçtiğinde, sınavda başarısız olduklarında ne hissedeceklerini tahmin etmeleri istendiğinde çoğu zaman kendilerini ne kadar kötü hissedecekleri ve bu duygunun ne kadar süreceği konusunda abartılı değerlendirmeler yaparlar.[12]

Sağlıklı insanların sakat kalmamak için ödemeye hazır oldukları bedel, engelli insanların tekrar sağlıklı olmak için ödemeye hazır oldukları bedelden çok daha fazladır. Çünkü sağlıklı insanlar, engelli insanların yaşadığı mutluluğu hafife alırlar.[13] Bir grup araştırmacının belirttiği gibi, "Kronik bir hastalığı ya da engeli olan insanlar genellikle hayatlarını, kendilerini bu durumlarda hayal eden farazi hastalardan daha anlamlı bulurlar."[14] Gerçekten de, sağlıklı insanlar seksen üç hastalığın "ölümden daha beter" olduğunu düşünürken, bu hastalıkları bizzat yaşayan insanlar arasından intihar etmeyi tercih eden çok az kişi çıkar.[15] Eğer olumsuz olaylar bizi tahmin ettiğimiz kadar kötü etkilemiyorsa, öyleyse neden etkileyeceğini düşünüyoruz? Eğer felaketler ve büyük acılar Tanrı'nın bizlere sunduğu maskelenmiş lütuflar olabiliyorsa, o zaman bu maskeler neden böylesine inandırıcı oluyor? Çünkü insan beyni *muğlaklıktan istifade etmeye* eğilimlidir. Bu cümle size muğlak geliyorsa okumaya devam edin ve bundan istifade etmeme izin verin.

İnsanları Kızdırmaya Son Verin

Samanlıktaki bir iğneyi bulmaktan daha zor olan tek şey, iğne kutusunun içindeki bir iğneyi bulmaktır. Bir nesne, kendisine benzer nesnelerle çevriliyse kolay kolay fark edilmez ama farklı nesnelerle çevriliyse çabucak göze çarpar. Şimdi Şekil 16'ya bakın. Saliseleri gösteren bir kronometreniz varsa,

1	5	9	3	1	5	4	4	2	9
6	8	4	2	1	6	2	2	3	3
9	2	7	6	9	7	5	5	1	1
5	3	7	2	7	6	2	7	8	9
3	7	5	9	6	8	8	2	9	8
4	8	3	1	2	1	6	8	1	8
4	3	4	2	3	9	1	7	O	9
6	2	4	1	8	6	7	5	2	3
7	6	4	2	9	6	5	4	4	5
9	5	2	3	6	7	8	4	5	3

L	G	V	C	L	G	E	E	P	V
I	T	E	P	L	I	P	P	C	C
V	Q	R	I	V	R	G	G	L	L
G	C	R	P	R	I	P	R	T	V
C	R	G	V	I	T	T	P	V	T
E	T	C	L	P	L	I	T	L	T
E	C	E	P	C	V	L	R	O	V
I	P	E	L	T	I	R	G	P	C
R	I	E	P	V	I	G	E	E	G
V	G	Q	C	I	R	T	E	G	C

Şekil 16

üst tablodaki O harfini (sayılarla çevrilidir) alt tablodakinden (harflerle çevrilidir) biraz daha hızlı bulduğunuzu göreceksiniz. Gayet normal; çünkü harflerin arasında bulunan bir harfi bulmak sayıların arasındaki bir harfi bulmaktan elbette daha zordur. Ancak "O harfi" yerine "0 rakamını" aramanızı istemiş olsaydım, alt tabloda yer alacak sıfır rakamını üst tabloda yer alacak sıfırdan daha kolay bulacaktınız.[16] Şu anda birçoğunuz temel duyusal becerilerimizden biri olan "görmeyi" anlamanın en iyi yolunun bu duyuya ait sistemi incelemek olduğunu düşünüyorsunuz. Eğer görme duyusunun ayrıntılarını

öğrenmek istiyorsanız parlaklık, kontrast, görme hücreleri, optik sinirler, retinalar ve bunlara benzer bilgileri araştırsanız iyi olur. Şekil 16'daki tabloların fiziksel özellikleri ve insan gözünün anatomik yapısıyla ilgili her şeyi bilseniz de "O" harfini bulma hızımızın neden durumdan duruma değiştiğini açıklayamazsınız; ta ki bu yuvarlak şeklin bakan kişi için ne anlama geldiğini anlayıncaya kadar.

Anlamlar, en temel psikolojik süreçlerde bile önemlidir. Bu saptama, sizin ve benim gibi mantıklı insanlara son derece açık ve anlaşılır görünse de bütün açıklığıyla ortada olan bu gerçeği görmezden gelmek psikologları yaklaşık otuz yıl boyunca olmayacak şeylerin peşinden koşturdu ve yok denecek kadar az başarı elde edilmesine neden oldu. Yirminci yüzyılın ikinci yarısının büyük bir kısmında deneysel psikologlar labirentlerin içinde koşuşturan fareleri ve pedalları gagalayan güvercinleri incelediler çünkü davranışları anlamanın en iyi yolunun uyaran ile organizmanın uyarana verdiği tepki arasındaki ilişkiyi çözmek olduğuna inandılar. Psikologlar, bir canlının ışık, ses ya da bir parça yiyecek gibi fiziksel bir uyaran karşısında nasıl davrandığını dikkatle inceleyerek gözlenebilir uyaran ile gözlenebilir davranışı ilişkilendiren bir bilim dalı kurmayı umut ettiler. Uyaranla tepkiyi irtibatlandıran *anlam* gibi muğlak ve esnek kavramların kullanılmadığı bir bilim dalı.

Ne yazık ki bu basit içerikli proje, ortaya çıktığı ilk günden itibaren yok olmaya mahkumdu. Çünkü fareler ve güvercinler, gerçekte *var olan* uyaranlara tepki verirken, insanlar gördükleri uyaranların zihinlerindeki *temsiline* göre hareket ederler. Dünya üzerindeki nesnel bir uyaran zihinde öznel bir uyarana dönüşür ve insanlar da işte bu öznel uyaranlara tepki verirler. Örneğin, Şekil 17'de görülen iki kelimenin ortasındaki harfler fiziksel açıdan aynı uyarandır (sizi temin ederim o harfleri bizzat kendim kestim ve yapıştır-

Şekil 17: Ortadaki şekil, farklı şartlarda farklı anlamlara geliyor.

dım). Buna rağmen İngilizce bilen insanların çoğu bu iki harfe farklı tepki verir. Onları farklı görür, farklı telaffuz eder, farklı hatırlar, çünkü ortadaki şekillerden bir tanesi H harfini, diğeri ise A harfini çağrıştırır. Aslında bu harflerden birinin H, diğerinin A olduğunu söylemek daha doğru olur, çünkü eğri büğrü bir mürekkep lekesinin ne olduğu, bu harfleri nesnel olarak nasıl oluşturduğumuzdan çok öznel olarak nasıl yorumladığımıza bağlıdır. Ortasından yatay bir çizgi geçen iki dikey çizgi, T ve E ile yan yana geldiğinde farklı, C ve T'nin eşliğinde farklı *yorumlanır*. Bizi farelerden ve güvercinlerden ayıran birçok özellikten biri uyaranın bizzat kendisine değil uyaranın anlamına göre davranmamızdır. İşte bu yüzden babam benim patlamaya hazır bir bomba olduğumu söyleyerek yanımdan kaçmayı başarabilir ama sizin öyle bir şansınız yok.

Nesnelerin Muğlaklığını Gidermek

Uyaranların çoğu muğlaktır, yani birden fazla anlama sahiptir. İlginç olan soru bizim bu uyaranların *muğlaklığını nasıl giderdiğimizdir.* Başka deyişle, belli bir durumda uyaranın sahip olduğu birçok anlamdan hangisinin geçerli olduğunu nasıl bildiğimizdir. Araştırmalar bu noktada *bağlamın, tekrar etme sıklığının* ve *zamansal yakınlığın* önemli olduğunu gösteriyor.

- *Bağlama* bakalım. Çalmak kelimesinin Türkçe'de iki anlamı vardır: "Başkasının malını gizlice almak" ve "Bir müziği dinlemeyi sağlayan aleti kullanmak." Yine de "Hırsız gitarı çaldı" ya da "Müzisyen gitarı çaldı" cümlelerini hiçbir zaman yanlış anlamayız çünkü *hırsız* ve *müzisyen* kelimelerinin çağrıştırdığı bağlam, çalmak kelimesinin hangi cümlede ne anlama geldiğini bulmamıza yardım eder.

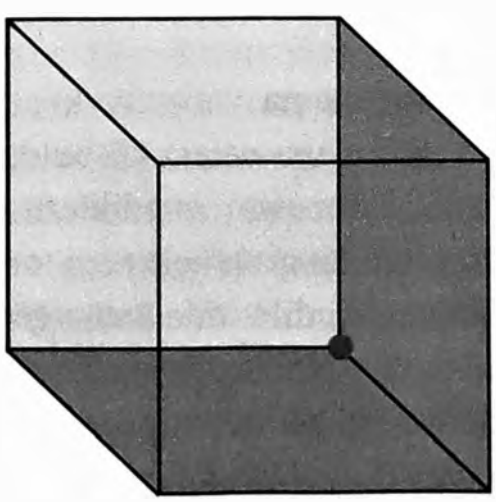
- Uyaranın *tekrar etme sıklığına* göz atalım. Bir uyaranla geçmişte yaşadığımız karşılaşmalar, bize bu uyaranın hangi anlamlarını dikkate almamız gerektiğini söyler. Örneğin, bir müzisyen "Sakın gitar çalma" cümlesini hırsızlık yapmama uyarısı olarak değil, gitar çalmamasına yönelik bir uyarı olarak yorumlar. Çünkü günlük hayatında sürekli duyduğu çalma kelimesi suç işlemekle ilgili değil, bir müzik aletini kullanmakla ilgili bir anlama sahiptir.

- Şimdi de uyaranın *zamansal yakınlığına* bakalım. Kısa süre önce arkadaşının gitarı çalınan bir müzisyen de "Sakın gitar çalma" cümlesindeki çalma kelimesini bir enstrüman çalmak olarak değil hırsızlık yapmak olarak yorumlayabilir. Çünkü kısa süre önce gerçekleşen olaydan ötürü çalmak kelimesinin olumsuz anlamı zihninde hâlâ aktif haldedir. Bu paragrafta gitarın çalınmasından söz ettiğim için bahse girerim "Çocuk gitar çaldı" cümlesi kafanızda sahnede gitar çalan bir çocuk görüntüsünden ziyade müzik dükkanından gitar çalan bir çocuk görüntüsü canlandıracaktır (Sanıyorum İnsanları Kızdırmaya Son Verin başlığı hakkında yapacağınız yorum da yakınlarda birisi sizi kızdırdı mı, yoksa siz mi birisini kızdırdınız sorusunun cevabına bağlı olacaktır.)

Demek ki farelerin ve güvercinlerin aksine bizler uyaranın anlamına göre davranış geliştiririz. Muğlak bir uyaranla karşılaştığımızda o uyarandan çıkaracağımız anlamı belirleyen faktörlerden üçü bağlam, sıklık ve zamansal yakınlıktır. Ama

bu faktörler kadar önemli, hatta bunlardan daha dikkat çekici bir başka faktör daha vardır. Fareler ve güvercinler gibi hepimizin arzuları, istekleri ve ihtiyaçları bulunur.

Bizler dünyanın sadece seyircileri değiliz, aynı zamanda yatırımcılarıyız ve çoğu zaman muğlak bir uyaranın dilediğimiz yönde bir anlam taşımasını *tercih ederiz*. Örneğin, Şekil 18'deki kutu çizimini ele alalım. Bu kutu (1832 yılında kristalleri inceleyen bir İsviçreli tarafından keşfedildikten sonra Necker kübü olarak adlandırılmıştır) özü itibariyle muğlak bir nesnedir. Kutuya sadece birkaç saniye dikkatle bakarsanız muğlaklığına ikna olursunuz. Resme ilk bakışta alt yüzü yerde duran bir küp görürsünüz ve *karşınızda* olan bir kübe baktığınızı düşünürsünüz. Bu durumda nokta kutunun içinde, yani kübün alt yüzüyle arka yüzünün kesiştiği yerdedir. Ancak dikkatli bir şekilde bakmaya devam ettiğinizde çizim birden değişir, açık gri olan taraf öne gelir ve bu defa *aşağınızda* duran bir kübe baktığınızı düşünürsünüz. Nokta ise şimdi kutunun sağ üst köşesinde durmaktadır. Bu çizimin eşit derecede anlamlı iki yorumu olduğu için beyniniz iki yorum arasında keyifle gidip gelirken başınız dönüp yere kapaklanana kadar bir parça eğlenirsiniz. Peki, bu yorumlardan biri daha iyiyse

Şekil 18: Necker kübüne dikkatle bakarsanız kübün yönünün değiştiğini görürsünüz.

ne yapacağız? Yani siz bu yorumlardan birini *tercih ederseniz* ne olacak? Araştırmalar, kübü karşıda ya da aşağıda görmeleri karşılığında ödüllendirilen deneklerin ödüllendirildikleri pozisyonu daha sık görmeye başladıklarını, beyinlerinin iki pozisyon arasında gelgitler yaşamadan bu yorum üzerinde odaklandığını gösteriyor.[17] Başka bir deyişle, beyniniz bir uyaranı farklı şekillerde özgürce yorumlama hakkına sahip olduğunda, bu uyaranı *istediği gibi* değerlendirir. Bu da demektir ki, aynen bağlam, sıklık ve zamansal yakınlık faktörlerinde olduğu gibi *tercihlerimiz de* uyaranla ilgili yorumlarımızı etkiler.

Tercihlerimizin yorumlarımızı etkilemesi, sadece tuhaf çizimlerle sınırlı değildir. Örneğin, kendinizi yetenekli bulmanıza neden olan şey nedir? (Hadi ama kabul edin. Yetenekli olduğunuzu düşünüyorsunuz.) Bu soruyu cevaplamak için araştırmacılar, bir grup gönüllüden "*yetenekli*" kelimesinin ne anlama geldiğini yazmalarını ve yaptıkları tanımlamaya göre kendi yeteneklerini değerlendirmelerini istediler (tanımlama yapanlar).[18] Daha sonra, başka bir grup gönüllüye birinci grubun yazmış olduğu tanımlamalar verildi ve bu tanımlamaları göz önünde bulundurarak sahip oldukları yetenekler hakkında fikir yürütmeleri söylendi (tanımlama yapmayanlar).

İlginç olan şu ki, tanımlama yapanlar kendilerini tanımlama yapmayanlara göre daha yetenekli buldular. Tanımlama yapanlara *yetenekli* kelimesini istedikleri gibi tanımlama özgürlüğü verildiği için bu grup kelimeyi *tamamen* kendi istekleri doğrultusunda, kendilerinde üstün gördükleri yönleri kullanarak tanımlamıştı ("Bana göre *yetenek, ender rastlanır sanatsal bir başarıya* imza atmaktır, örneğin yeni bitirdiğim bu resim gibi ya da "*Yetenek, doğuştan gelen bir özelliktir*, örneğin diğer insanlardan daha güçlü olmak gibi. Sizi şuracıkta yere sereyim mi?") Tanımlama yapanlar, yetenekli ol-

mak için gerekli olan standartları belirleme şansına sahipti ve ne tesadüf ki belirledikleri standartları kendileri zaten karşılamaktaydı. Yetenekli, arkadaş canlısı, akıllı ya da tarafsız bir kişi olduğumuzu düşünmemizin sebeplerinden biri bu kelimelerin Necker kübüne benzemeleridir; insan zihni de doğal olarak bu kelimelerdeki muğlaklığı işine geldiği gibi kullanır.

Deneyimlerin Muğlaklığını Gidermek

Kuşkusuz, kullanmaya elverişli muğlaklığın en zengin kaynakları sadece kelimeler, cümleler ya da şekiller değildir. Her insanın hayatının bir parçası olan çok boyutlu, karmaşık, rengarenk *deneyimler* de muğlaktır. Necker kübü iki şekilde yorumlanabiliyorsa ve *yetenek* kelimesi on dört farklı anlam içerebiliyorsa o halde *evi terk etmenin*, *hasta olmanın* ya da *ABD Posta* İdaresi'nde *işe girmenin* yüzlerce hatta binlerce değişik yorumu olabilir.

Başımıza gelen şeyler -evlenmek, çocuk yetiştirmek, iş bulmak, parlamentodan istifa etmek, hapse girmek, felç olmak- mürekkep lekesinden ya da renkli bir küpten daha karmaşıktır ve bu karmaşa, kullanılmak için yakaran sayısız muğlaklık yaratır. Üstelik çok yakarmaları da gerekmez. Örneğin, bir araştırmada yer alan bir grup gönüllüye lezzetli ama sağlıksız bir dondurma tatlısı (dondurma yiyenler), diğer gruba ise bir tabak dolusu acı ama sağlıklı taze lahana yiyecekleri (lahana yiyenler) söylenir.[19] Bu besinleri gerçekten yemeden önce gönüllülerden dondurma tatlısı, lahana ve konserve jambondan (genelde tatsız ve sağlıksız bir besin olduğu düşünülür) oluşan birkaç yiyeceğin benzerliklerini değerlendirmeleri istenir. Sonuçlar dondurma yiyen grubun jambonu dondurmadan çok lahanaya benzettiğini gösterir. Neden? Çünkü tuhaf bir nedenden dolayı dondurma yiyecek grup besinlerin *tadını* dikkate alarak değerlendirme yapmıştır. Onlara göre lahana ve jambonun aksine, dondurmanın tadı güzeldir. Diğer taraftan

lahana yiyecek grup jambonun, lahanadan çok dondurmaya benzediğini düşünmüştür. Neden? Çünkü yine tuhaf bir nedenden dolayı, lahana yiyecek grup besinleri *sağlıklı olup olmadığına* bakarak değerlendirmiştir. Onlara göre lahananın aksine dondurma ve jambon sağlıksız besinlerdir. Ancak tuhaf dediğimiz nedenler aslında çok da tuhaf değil. Tıpkı hem karşıda hem de aşağıda görülen Necker kübü gibi dondurma hem şişmanlatıcı hem lezzetli, lahana hem acı hem de sağlıklıdır. Sizin beyniniz ve benim beynim yiyeceklerle ilgili bu farklı yorumlar arasında kolaylıkla gidip gelir çünkü şu an bunlar hakkındaki yorumları okumaktan başka bir şey yapmıyoruz. Ama eğer söz konusu yiyeceklerden bir tanesini *yemeye* hazırlanıyorsak beyinlerimiz otomatik olarak o yiyeceğin özellikleriyle ilgili muğlaklıktan istifade eder ve yiyeceğimiz şeyin mutsuz edecek taraflarından (şişmanlatan bir tatlı ya da acı bir sebze) çok mutlu edecek yönlerini (çok leziz bir tatlı ya da besleyici bir sebze) aklımıza getirir. *Potansiyel* bir deneyim *gerçek* bir deneyime dönüştüğü anda -olumlu açıdan bakmanın işimize geldiği zamanlarda- beyinlerimiz yaşadığımız deneyimden keyif almanın yollarını aramaya başlar.

Deneyimlerin doğasında muğlaklık olduğu için, bir deneyimin "olumlu yönünü" keşfetmek çoğu zaman Necker kübünün "aşağıda kalan görüntüsünü" keşfetmek kadar kolaydır. Araştırmalar bu işi birçoğumuzun sıklıkla ve çok iyi yaptığını gösteriyor. Tüketiciler aldıkları mutfak aletlerini, iş arayanlar kabul edildikleri işi, lise öğrencileri girdikleri üniversiteyi öncesine göre daha olumlu değerlendirirler.[20,21,22] At yarışı oynayanlar bahis gişesine girerken değil, bahis gişesinden çıkarken tuttukları at hakkında daha olumlu yorumlar yaparlar.[23] Seçmenler oy sandığı kulübesine girerken değil, oy sandığı kulübesinden çıkarken adaylarına dair daha olumlu değerlendirmelerde bulunurlar.[24] Bir ekmek kızartma makinesi, bir firma, bir üniversite, bir at ve bir milletvekili mükemmel olabilir ama bunlar *bizim* kızartma

makinemiz, firmamız, üniversitemiz, atımız ve milletvekilimiz olduğunda birden bire daha da mükemmelleşirler. Bu tür araştırmalar, insanların sahip oldukları şeylerle ilgili olumlu düşünceler geliştirme konusunda son derece becerikli olduğunu gösteriyor.

Gerçeklerde Oynama Yapmak

Voltaire'in klasik romanı *Candide*'deki Dr. Pangloss, olası dünyaların en güzelinde yaşadığına inanan bir "metafizik-teoloji-kozmoloji-ahmakoloji" öğretmenidir.

> "Nesnelerin, şu anki hallerinden farklı olamayacağı çok açık" der Pangloss. "Her şey belli bir amaç için ve muhakkak en iyi amaç için yaratılmıştır. Örneğin, burnumuz gözlüğümüzü taşımak için vardır, böylece gözlük takabiliriz. Herkesin de görebileceği gibi bacaklar pantolonlar için vardır, böylece pantolon giyebiliriz. Taşlar şatoları inşa etmek için vardır; böylece efendimin mükemmel bir şatosu olabilir. Bölgenin en büyük baronu elbette bölgenin en güzel evine sahip olmalıdır. Ve domuzlar yenilmek için var olduğundan sene boyunca domuz eti yeriz. Öyleyse her şeyin iyi olduğunu söyleyen insanlar budaladır; çünkü her şeyin mükemmel olduğunu söylemeleri gerekir."[25]

Şimdiye kadar anlattığım araştırmalar görünüşe göre insanoğlunun tamamen Pangloss'a benzediğini ileri sürüyor. Deneyimler üzerine yaptığımız yorumlar yaşadığımız deneyimlerden çok daha fazladır ve bu yorumlar arasından en iyisini seçme zamanı geldiğinde insanlar son derece yaratıcıdır. Ama eğer bu gerçekten doğruysa o zaman neden belermiş gözlerle ve kaçık gülüşlerle basur ve kaynana mucizesini yarattığı için Tanrıya şükrederek ortalıkta dolaşmıyoruz? Beynimiz saf olabilir ama aptal değil. Bir tarafta *gerçek* bir dünya, diğer tarafta

ise *hayalimizde* canlandırdığımız bir dünya vardır ve dünyayı deneyimleme şeklimiz -onu nasıl gördüğümüz, hatırladığımız ve hayal ettiğimiz- bütün çıplaklığıyla ortada olan gerçeklerle, bizi teselli eden yanılsamaların karışımıdır. İkisinden de vazgeçemeyiz. Eğer dünyayı olduğu gibi görürsek sabahları yataktan kalkamayacak kadar üzgün oluruz. Eğer dünyayı hayal ettiğimiz gibi görürsek terliklerimizi bulamayacak kadar sapıtırız.

Dünyaya pembe gözlüklerle bakabiliriz ama bu gözlükler ne bulanık ne de nettir. Bulanık olamazlar çünkü dünyaya dahil olmak -helikopterleri uçurmak, mısırları biçmek, bebeklerin altını değiştirmek, akıllı memelilerin sağ kalma, gelişme adına yapması gereken bütün diğer işleri yerine getirmek- için dünyayı yeterince net görmemiz gerekir. Ama gözlüklerimiz net de olamazlar. Çünkü helikopterleri *tasarlamak* ("Eminin bu şey uçacak"), mısır tohumlarını *ekmek* ("Bu yıl ürün bereketli olacak"), bebeklere *hoşgörülü davranmak* ("Ne büyük bir mutluluk!") için bu gözlüklerin pembe tonuna ihtiyaç duyarız. Ne gerçeklik ne de yanılsama olmadan yapabiliriz. İkisinin de bir amacı vardır, ikisi de birbirinin etkisini kısıtlar ve dünya üzerindeki deneyimlerimiz bu iki zorlu rakibin müzakere ettiği ustaca bir uzlaşmadır.[26]

İnsanları tamamen Pangloss'a benzetmek yerine, insanların hastalıklara karşı vücudumuzu koruyan *fiziksel bağışıklık sistemi* gibi mutsuzluğa karşı zihnimizi koruyan *psikolojik bir bağışıklık sistemine* sahip olduklarını düşünebiliriz.[27] Bu benzetme son derece doğrudur. Örneğin, fiziksel bağışıklık sistemi rakip iki ihtiyaç arasında denge kurmak zorundadır: virüsler ve bakteriler gibi yabancı istilacıları tanıma ve yok etme ihtiyacı ile vücuttaki temel hücreleri tanıma ve gözetme ihtiyacı. Eğer fiziksel bağışıklık sistemi görevini yeterince yerine getirmezse küçük yağmacılara karşı vücudumuzu koruyamayız ve enfeksiyon kaparak hasta oluruz. Ancak fiziksel bağışıklık sistemi aşırı aktif bir duruma geçerse bu defa da

vücudu kendisine karşı bile korumaya başladığı için otoimmün hastalıklara yakalanırız. Sağlıklı bir fiziksel bağışıklık sistemi rakip ihtiyaçları dengeleyerek vücudu iyi korumanın yolunu bulmalıdır; ama çok iyi korumanın değil.

Benzer şekilde reddedilmenin, birini kaybetmenin, başımıza gelen bir talihsizliğin ve başarısız olmanın acısıyla yüz yüze geldiğimizde *psikolojik* bağışıklık sistemi ne bizi çok iyi korumalı ("Ben mükemmelim ve herkes beni kıskanıyor") ne de görevini ihmal etmelidir ("Hep kaybediyorum ve ölmek istiyorum"). *Sağlıklı* bir psikolojik bağışıklık sistemi, içinde bulunduğumuz durumla baş edebilecek kadar kendimizi iyi hissetmemizi ama bu şartlar altında bir şeyler yapabilecek kadar da kendimizi kötü hissetmemizi sağlayacak bir denge kurar ("Evet, performansım berbattı ve çok mutsuz oldum ama ikinci bir şansı deneyecek kadar kendime güveniyorum").

Hepimizin savunmasız veya savunmacı olmaya değil, savunmaya ihtiyacı var. Bu yüzden zihnimiz bir yandan karşılaşılan durumlar hakkında en iyi yorumu aramaya başlarken bir yandan da bu yorumların mümkün olduğunca gerçeğe yakın olmasında ısrar eder. İnsanların kendileri hakkında olumlu izlenim edindikleri ortamlar aramaları ama kendileri hakkında *gerçek dışı* olumlu izlenim edindikleri ortamlardan sürekli kaçınmaları işte bu yüzdendir.[28] Örneğin, üniversite öğrencileri mevcut oda arkadaşları onlar hakkında iyi şeyler düşünmediğinde yeni oda arkadaşı isterler, ancak mevcut oda arkadaşları onlar hakkında çok iyi şeyler düşündüğünde de oda arkadaşlarını değiştirmek isterler. [29]

Hiç kimse kandırılmaktan hoşlanmaz; hatta eğlencesine kandırıldığı zamanlarda bile. Gerçek ile yanılsama arasındaki hassas dengeyi yakalamak için deneyimlerimizle ilgili olumlu görüşleri bulmaya çalışırız ama sadece *inandırıcı* bulduğumuz görüşlere kucak açarız.

Öyleyse, bir görüşü inandırıcı yapan nedir?

Gerçekleri Bulmak

Birçoğumuz bilim insanlarının söylediklerini dikkate alırız çünkü onların olguları toplayarak ve analiz ederek karar verdiklerini biliriz. Birisi size neden sigara içmenin kötü, yürüyüş yapmanın iyi, dünyanın yuvarlak, galaksinin düz, hücrelerin küçük, moleküllerin onlardan da küçük olduğuna inandığınızı sorduğunda varlığı deneyle kanıtlanmış gerçekleri işaret edersiniz. İşaret ettiğiniz gerçekleri bizzat *keşfetmediğinizi* ama geçmişteki bir zamanda beyaz önlüklü bir grup azimli insanın dışarıya çıkarak mikroskop, teleskop ve stetoskoplarıyla dünyayı gözlemlediklerini, gözlemlerini yazıya döktüklerini, yazdıklarını analiz ettiklerini ve bize beslenme, evrenbilim ve biyoloji alanlarında nelere inanmamız gerektiğini söylediklerini bildiğinizi açıklamaya ihtiyaç duyabilirsiniz. Bilim insanları güvenilirdir çünkü onlar yaptıkları gözlemler sonucunda çıkarımda bulunurlar. *Gözlemci ve deneyci* bilim insanlarının *dogmatik* olanları gölgede bırakıp antik Yunan tıbbının kralları haline geldikleri tarihten beri Batılılar görebildikleri şeylerden çıkarılan sonuçlara özel bir hürmet göstermeye başladılar. Öyleyse bizim de dileklere, isteklere ve hayallere dayalı düşüncelerimizden ziyade gözlenebilir gerçeklere dayanan düşüncelerimizi güvenilir bulmamız şaşırtıcı değil.

Herkesin bizi sevdiğine, sonsuza kadar yaşayacağımıza, üstün teknolojiyle donatılmış nesillerin büyük bir atılım yapmaya hazırlandıklarına inanmak *isteyebiliriz.* Kafatasımızın arkasındaki küçük bir düğmeye bastığımız anda istediğimiz her şeye inanabilsek hayat herhalde son derece rahat olurdu. Ne var ki inanmanın işleyiş biçimi böyle değil. Evrimleşme sürecinde beyin ile göz, aralarında bir sözleşme yapmış ve bu sözleşmeye göre beyin gözün gördüğü şeylere inanacağını, görmediği şeylere inanmayacağını kabul etmiştir. Demek ki inanmak istediğimiz şey gerçekler tarafından desteklenmeli ya da en azından gerçeklerle belirgin bir tezat oluşturmamalıdır.

Eğer sadece inandırıcı bulduğumuz görüşleri kabul ediyorsak ve bu görüşler sadece gerçeklere dayandığı zaman inandırıcı oluyorsa o zaman kendimiz ve deneyimlerimiz hakkında olumlu yorumlar yapmayı nasıl başarıyoruz? Hayatlarımızda sağa sola çarpmaktan yamuk yumuk olmuş arabalar, hayal kırıklığına uğramış sevgililer ve sönük sufleler gibi gerçekler yer aldığında nasıl çok iyi bir şoför, mükemmel bir sevgili, yetenekli bir aşçı olduğumuzu düşünüyoruz? Cevap çok basit: *Gerçeklerde oynama yapıyoruz.*

Gerçekleri toplamanın, incelemenin ve analiz etmenin birçok farklı yöntemi vardır ve bu farklı yöntemler farklı sonuçlara ulaşılmasını sağlar. Bu yüzden bilim insanları küresel ısınmanın tehlikeleri, arz yönlü ekonominin yararları ve düşük karbonhidratlı diyetlerin hikmeti hakkında görüş ayrılıkları yaşarlar. İyi bilim insanları karşılaştıkları bu karmaşayla baş etmek için en uygun yöntemi seçerler ve bu yöntemin ortaya çıkardığı sonuçları (sonuç ne olursa olsun) kabul ederler. Oysa *kötü* bilim insanları bu karmaşadan faydalanarak özellikle tercih ettikleri sonuçları ortaya çıkaracak yöntemler seçerler ve bu yöntemlerin sunduğu destekleyici gerçeklerle tercih ettikleri sonuçlara ulaşırlar. Yıllardır yapılmakta olan araştırmalar, kendimizle ve deneyimlerimizle ilgili gerçekleri toplama ve analiz etme zamanı geldiğinde birçoğumuzun manipülasyon yapma konusunda kötü bilim insanlarıyla eşdeğer bir uzmanlığa sahip olduğumuzu ortaya koyuyor.

Söz gelimi, örneklem alırken karşılaşılan problemleri düşünün. Bilim insanları her bakteriyi, kuyruklu yıldızı, güvercini ya da insanı gözlemleyemedikleri için bu popülasyonlardan alınan küçük örneklem grupları üzerinde inceleme yaparlar. Doğru bilgiye ulaşmanın ve sağduyulu davranmanın birincil kuralı, seçilen örneklem grubunun popülasyonun her kesimini karşılayacak özellikte olmasıdır. Örnekleminize sadece Orange County bölgesindeki kayıtlı cumhuriyetçileri ya da sadece

kendileri de dahil her tür örgütlenmeye karşı çıkan anarşist bir grubun yetkili üyelerini dahil edecekseniz kamuoyu araştırması yapmanın hiçbir manası yoktur. Ne var ki, tercih ettiğimiz sonuçlarla bağlantılı gerçekleri ararken yaptığımız tam da budur.[30] Örneğin, bir çalışmada gönüllülere zeka testinden oldukça düşük bir puan aldıkları söylenip zeka testleriyle ilgili gazete yazılarını inceleme fırsatı verildiğinde, gönüllüler zamanlarının büyük bir bölümünü zeka testlerini onaylayan yazılardan çok bu testlerin geçerliliğini sorgulayan yazıları okumakla geçirdiler.[31] Başka bir araştırmada, bir denetmen tarafından çok olumlu değerlendirilen gönüllüler bu denetmenin geçmişini suçlayan haberlerden çok onun yetkinliğini ve deneyimini öven haberlerle ilgilendiler. [32] Bu kişiler denetçi hakkında sunulan bilgi örneklemini kontrol ederek vardıkları sonuçları dolaylı olarak kontrol etmiş oldular.

Muhtemelen siz de böyle davranıyorsunuz. Örneğin, yeni bir araba satın aldıysanız, Toyota yerine Honda almaya karar verdikten sonra haftalık haber dergisindeki Honda reklamlarında daha çok oyalanmaya başladığınızı, rakip marka hakkındaki reklamları çabucak geçtiğinizi fark etmişsinizdir.[33] Bu davranışınızı gören bir arkadaşınız neden böyle davrandığınızı sorduğunda büyük ihtimalle seçmediğiniz arabadan ziyade seçtiğiniz araba hakkında daha fazla şey öğrenmek istediğinizi söylemişsinizdir. Ama burada kullanılan "öğrenmek" ifadesi tuhaf bir kelime seçimidir çünkü öğrenmek genellikle bilginin dengeli bir şekilde edinilmesi demektir. Ve sadece Honda reklamlarını okuyarak gerçekleştirilen öğrenme tek taraflıdır. Reklamlar tanıtılan ürünün olumlu özellikleriyle ilgili gerçekleri içerir, olumsuz yönlerini değil. Dolayısıyla bunları incelemenin verdiğiniz kararı destekleyen gerçeklerle -*yalnızca* bu gerçeklerle- karşılaşmayı garantilemek gibi ilginç bir getirisi vardır.

Bizler sadece dergilerden tercih ettiğimiz gerçekleri seçmeyiz, aynı zamanda hafızamızdaki gerçeklere karşı da seçici

davranırız. Örneğin, bir araştırmada bir grup gönüllüye (başarılı-dışa dönük grup), dışa dönük insanların içe dönük insanlardan daha yüksek maaş aldıklarını ve daha fazla terfi ettiklerini gösteren deliller, diğer gruba ise (başarılı-içe dönük grup) tam tersini iddia eden deliller sunuldu.[34] Gönüllülerden kendilerinin içe dönük mü yoksa dışa dönük mü olduklarına karar vermelerine yardım edecek geçmiş deneyimlerinden birini hatırlamaları istendiğinde, başarılı-dışa dönük grubunda yer alan gönüllüler hiç tanımadıkları birine çekinmeden yaklaşıp kendilerini tanıttıkları bir olayı, başarılı-içe dönük grubunda yer alan gönüllüler ise hoşlandıkları birine utandıkları için merhaba diyemedikleri bir durumu hatırladılar.

Kararlarımızın bilgeliğiyle, yeteneklerimizin derecesiyle, şen şakrak kişiliğimizin karşı konulamaz keyifliliğiyle ilgili bilgilerin en zengin kaynakları tabii ki diğer insanlardır; hatıralar ve reklamlar değil. Konu yarenlik edeceğimiz kişileri seçmek olunca, tercih ettiğimiz sonucu destekleyen bilgileri ortaya çıkarma eğilimimiz daha da şiddetlenir. Wilt Chamberlain* dışında hiç kimsenin arkadaşlarını ve sevgililerini rastlantısal örneklem yoluyla seçmediğinin muhtemelen farkına varmışsınızdır. Tam tersine, bizi *seven* ve *sevecek olan* insanlarla dolu bir hayat geçirmeyi garantilemek için sayısız günümüzü ve tonlarca parayı feda ederiz. Öyleyse tanıdığımız insanlara fikir ve tavsiyelerini sorduğumuzda tercih ettiğimiz sonucu destekler nitelikte açıklama yapmalarına şaşırmamak gerekir. Tanıdıklarımız, ya gerçekten bizimle aynı düşünceyi paylaşırlar ya da bizi kırmamak adına aksini iddia etmezler.[35] Hayatımızdaki insanların duymak istediklerimizi söylerken sürekli başarılı olmalarını sağlamak zekice yöntemlerimiz vardır.

Örneğin, araştırmalar insanların alacakları cevapları manipüle etmek için kurnazca hazırlanmış sorular sorma eğilimi

---

* Wilt Chamberlain: (1936-1999) NBA tarihinin en başarılı basketbol oyuncularından biri.

içinde olduklarını gösteriyor.[36] "Hayatında gördüğün en iyi sevgili ben miyim?" sorusu tehlikeli bir sorudur çünkü bizi gerçekten mutlu edecek tek bir cevaba sahiptir. Oysa "Cinsel olarak en çok hangi özelliğimden hoşlanıyorsun?" sorusu akıllıca bir sorudur, çünkü bizi gerçekten perişan edecek tek bir cevabı vardır ("Bana Wilt Chamberlain'i hatırlatıyorsun" cevabını hesaba katarsanız belki de iki). Araştırmalara göre, insanlar sezgisel olarak duymak istedikleri cevapları ortaya çıkarma ihtimali yüksek olan sorulara yönelirler. Ve zorlamayla söylettikleri bu cevaplara inanmak isterler. "Beni sevdiğini söyle" cümlesinin popülerliğini kaybetmemesinin sebebi de budur.[37] Kısacası, duymak istediklerimizi söylemeye hazır oldukları için tercih ettiğimiz insanların ağızlarına koyduğumuz kelimeleri dinleyerek tercih ettiğimiz sonuçlara dayanak sağlarız.

Durum daha da kötüleşiyor çünkü birçoğumuz insanlarla konuşmaya bile gerek duymadan tercih ettiğimiz sonuçların onaylanmasını sağlayacak yöntemlere sahibiz. Şunu unutmayın: Harika bir şoför, sevgili ya da aşçı olmak için gözlerimiz bağlıyken araba park etmeye, bir gülümsemeyle on bin genç kızı bayıltmaya ya da bütün Fransızları ulusal yemeklerinden birdenbire vazgeçirip kapınızda sadakat yeminleri ettirecek muhteşem bir *tatlı* yaratmaya ihtiyacımız yok. Bunların yerine ihtiyaç duyduğumuz tek şey normal bir park etme becerisi, küçük bir öpücük ve diğer insanlardan biraz daha iyi yemek pişirmektir. Peki, diğer insanların bizden ne kadar iyi olduklarını nasıl anlarız? Tabii ki çevremizdeki insanları inceleyerek; ama görmek istediğimizi gördüğümüzden emin olmak için etrafımıza *seçici* gözlerle bakarız.[38] Örneğin, bir araştırmada yer alan gönüllülere görünürde toplumsal duyarlılığı ölçen bir test uygulandı ve sorulardan çoğunu doğru işaretlemedikleri söylendi.[39] Bu gönüllülere kendilerinden daha yüksek ya da daha düşük puan almış kişilerin test sonuçlarını inceleme fırsatı verildiğinde, daha yüksek puan alanlar test sonuçlarını

görmezden gelip bunun yerine zamanlarını daha düşük puan alanların test sonuçlarını inceleyerek geçirdiler. Kendimizi yalnızca D almış biriyle karşılaştıracak olursak C almış olmak hiç de kötü bir durum değildir.

Bizden daha düşük performans gösteren insanlar hakkında araştırma yapma eğilimi özellikle tehlike sinyalleri arttığında daha da belirginleşir. Kanser gibi hayatı tehdit eden bir hastalığa yakalanmış insanlar, özellikle kendilerini daha kötü durumda olan insanlarla karşılaştırmayı tercih ederler.[40] Bu durum, bir çalışmada yer alan kanser hastalarının yüzde 96'sının neden kendilerini ortalama kanser hastalarından daha sağlıklı bulduklarını açıklar.[41] Eğer çevremizde bizden daha kötü durumda olan insanlar *bulamazsak* dışarı çıkar ve onları *yaratırız.* Bir araştırmadaki gönüllülere bir test uygulandı ve daha sonra onlara aynı testi alan arkadaşlarının puanlarını yükseltecek ya da düşürecek ipuçlarını arkadaşlarına verme fırsatı tanındı.[42] Gönüllüler uygulanan testin sadece bir oyun olduğu açıklandığında arkadaşlarına yardım etmelerine rağmen, testin zekayı ölçtüğü söylendiğinde arkadaşlarını bilfiil yanıltmaya çalıştılar. Görünüşe göre, arkadaşlarımız sonuncu olmanın hüznünü yaşarken bizim birinci olmanın zevkini tadabilmemiz için onlara hedefini bulan dostça bir çelme takarız. Onların performanslarını başarıyla baltaladığımız ve yenilgilerinden emin olduğumuz zaman kendimizle kıyaslayacak rakipleri mükemmel bir şekilde yaratmış oluruz. Konunun özü şudur: Beyin ile gözün aralarında yaptıkları sözleşmeye göre, beyin gözün gördüğü şeylere inanmayı kabul etmiş olabilir ama karşılığında göz de beynin istediği şeyleri göreceğine söz vermiştir.

Meydan Okuyan Gerçekler

Bilgiyi ya da bilgi kaynağını seçerek karşılaştığımız gerçekler üzerinde oynama becerimiz hem olumlu hem de inandırıcı

görüşler oluşturmamıza yardım eder. Herhangi bir zamanda karşıt görüşe sahip biriyle bir futbol maçını, siyasi bir açık oturumu ya da altı haberlerini tartışmışsanız, insanların yanlı fikirlerinin yanlış olduğunu gösteren gerçeklerle *karşılaştıklarında* bile bunları göz ardı edebildiklerini, unutabildiklerini ya da bizden farklı görebildiklerini fark etmişsinizdir. Dartmouth ve Princeton öğrencileri aynı futbol maçını izledikleri halde, her iki öğrenci grubu da gerçeklerin açıkça diğer okulun takımının sportmence davranmadığını gösterdiğini iddia ederler. [43] Demokratlar ve Cumhuriyetçiler televizyonda aynı başkanlık münazarasını izledikleri halde, her iki izleyici grubu da gerçeklerin açıkça kendi adaylarının kazanacağını gösterdiğini iddia ederler.[44] Ortadoğu'yla ilgili aynı haberi dinleyen İsrail ve Arap yanlıları, basının kendi taraflarına ön yargılı yaklaştığını ileri sürerler.[45] Ne yazık ki, gerçeklerin *açıkça* ortaya koyduğu tek bir şey vardır, o da insanların görmek istedikleri şeyleri görmeye yatkın olduklarıdır.

Ancak apaçık ortada olan acımasız gerçekleri bir kenara atamayacağımız zamanlar da vardır. Takımımızın savunma oyuncusu muştayla yakalandığında ya da partideki adayımız ulusal televizyonda zimmetine para geçirdiğini itiraf ettiğinde, bu tür gerçekleri göz ardı etmekte ve unutmakta zorlanırız. Peki, acı gerçeklerle çelişen yanlı fikirlerimizi muhafaza etmeye nasıl devam ederiz? *Gerçek* kelimesi şüphe götürmeyen, çürütülemez durumları anlatıyor gibi görünse de aslında belirli bir standartta kanıt gerektiren varsayımlardan başka bir şey değildir. Eğer bu standardı yüksek tutarsak, kendi var oluş "gerçeğimiz" dahil olmak üzere hiçbir şeyin doğruluğu kanıtlanamaz. Eğer standardı düşük tutarsak, o zaman da her şey eşit derecede doğru kabul edilir. Nihilizm ve postmodernizm bu açıdan yetersiz felsefi görüşler oldukları için kanıtlama standardımızı ortalarda bir yerde tutmaya çalışırız. Standardın ne ölçüde tutulması gerektiğini hiç kimse kesin bir dille söyleyemez. Ama bildiğimiz tek şey, hangi noktada

tutulursa tutulsun, tercih ettiğimiz ya da etmediğimiz gerçekleri değerlendirirken belirlediğimiz standardın aynı seviyede olduğudur. Öğretmenlerin sevdikleri öğrencilere sevmedikleri öğrencilerden daha kolay sınav soruları hazırlamaları, federal yöneticilerin yabancı ürünlerin yerli ürünlerden daha katı güvenlik testlerinden geçirilmesini talep etmeleri ya da yargıçların savunma avukatlarının savcılardan daha iyi delil sunduklarını söylemeleri adil olmaz.

Gene de çoğumuz, tercih ettiğimiz fikirleri doğrulayan ve doğrulamayan gerçeklere karşı tam da böyle eşitsiz bir yaklaşım sergileriz. Bir çalışmada, gönüllülerden idam cezasının caydırıcı etkisini ele alan iki bilimsel araştırmayı değerlendirmeleri istendi.[46] Gönüllülere sunulan araştırmalardan biri "eyaletler-arası tekniğini" kullanmıştı yani ölüm cezası olan ve olmayan eyaletlerdeki suç oranlarını karşılaştırıyordu. Diğeri ise, ölüm cezası getirildikten ve kaldırıldıktan sonra tek bir eyalet içinde ortaya çıkan suç oranlarını karşılaştıran "eyalet-içi tekniğini" kullanmıştı. Gönüllülerin yarısına göre, eyaletler-arası araştırma ölüm cezasının etkili olduğunu, eyalet-içi araştırma öyle olmadığını gösteriyordu. Geri kalan gönüllülere göre ise sonuçlar tam tersiydi. Elde edilen bulgular, gönüllülerin kendi politik düşüncelerini onaylayan tekniği tercih ettiklerini gösterdi. Eyalet-içi teknik gönüllülerin desteklemediği bir sonuç ortaya çıkardığında, o gönüllüler birdenbire bu tekniğin işe yaramaz olduğunu düşünüyorlardı. Çünkü işsizlik ve gelir gibi faktörler zamanla değişiyordu, bu yüzden de bir dönemdeki (1980'li yıllar) suç oranı ile başka bir dönemdeki (1990'lı yıllar) suç oranı karşılaştırılamazdı. Eyaletler-arası teknik, gönüllülerin desteklemediği bir sonuç ortaya çıkardığında, o gönüllüler de aniden bu tekniğin işe yaramaz olduğunun farkına varıyorlardı.

Çünkü işsizlik ve gelir gibi faktörler bölgeden bölgeye değişiklik gösteriyordu, bu nedenle de bir yerdeki (Alabama) suç

oranı ile başka bir yerdeki (Massachusett) suç oranı karşılaştırılamazdı.[47] Açıkçası gönüllüler, kendi görüşlerini desteklemeyen çalışmaların metodolojik çıtasını biraz daha yüksek tutmuşlardı. Bu taktiği kullanarak kendimizle ve deneyimlerimizle ilgili olumlu ve inandırıcı görüşler elde ederiz ve o görüşlerin devamlılığını sağlarız. Örneğin, bir çalışmada gönüllülere toplumsal duyarlılık testinden çok iyi ya da çok kötü puan aldıkları söylendikten sonra onlardan bu testle ilgili iki bilimsel raporu değerlendirmeleri istendi. Bu raporlardan biri testin geçerli olduğunu, diğeri ise geçerli olmadığını ileri sürüyordu.[48] Testten iyi puan alan gönüllüler testi onaylayan rapordaki araştırmaların, onaylamayan rapordaki araştırmalardan daha güvenilir bilimsel yöntemler kullandıklarını düşündü. Ama testten kötü puan alan gönüllüler tam aksini düşündü.

Gerçekler, tercih ettiğimiz sonuca meydan okuduğunda, gerçekleri daha dikkatli inceleriz ve daha ayrıntılı analize tabi tutarız. Ayrıca daha çok kanıta ihtiyaç duyarız. Örneğin, birinin zeki olduğuna karar vermek için ne kadar bilgiye ihtiyaç duyarsınız? Üniversite transkriptleri yeterli olur mu? Zeka testi kafi gelir mi? Öğretmenlerinin ya da patronlarının onun hakkında ne düşündüğünü öğrenmeye gerek var mı? Bir çalışmada yer alan gönüllülerden başka birinin zekasını değerlendirmeleri istendi. Gönüllü grup, o kişinin gerçekten zeki olduğu sonucuna varmak için hatırı sayılır derecede kanıta ihtiyaç duydu. İşin ilginç yanı, gönüllüler sinirlerine dokunan bir kişi hakkında *daha fazla* kanıt talep etmişler ama esprili, güler yüzlü ve nazik görünüşlü biri için aynı tavrı göstermemişlerdi.[49] Birinin zeki olduğuna inanmak *istediğimizde* tek bir tavsiye mektubu yeterli olabiliyor; ama zeki olduğuna inanmak *istemediğimizde* transkriptlerle, testlerle ve diğer kanıtlarla dolu kalın bir dosya talep edebiliyoruz.

Kendimizle ilgili bir konuya inanmak istediğimizde ya da istemediğimizde kesinlikle aynı durum yaşanır. Örneğin, bir

çalışmada gönüllüler tıbbi bir test yaptırmak üzere laboratuvara davet edildiler. Sözüm ona test, onların pankreas hastalıklarına yatkınlığı artıran tehlikeli bir enzim eksiklikleri olup olmadığını gösteriyordu. [50]

Gönüllüler, normal kağıttan yapılmış bir şeridin üzerine bir parça tükürük bıraktılar. Araştırmacılar, beyaz bir yalan söyleyerek onlara bu şeridin tıbbi testlerde kullanılan bir materyal olduğunu söylediler. Bazı gönüllülere şeridin rengi on ila altmış saniye içinde yeşile dönüşürse enzim eksikliklerinin var olduğu söylendi (pozitif-sonuç grubu). Diğer gruba ise şeridin rengi on ile altmış saniye içinde yeşile dönüşürse enzim eksikliklerinin *olmadığı* ifade edildi (negatif-sonuç grubu). Bu şerit normal bir kağıt parçasından yapılmış olmasına ve hiçbir zaman yeşile dönüşmemesine rağmen negatif-sonuç grubunun testin tamamlandığından emin olmak için beklediği süre pozitif-sonuç grubunun beklediği süreden daha fazlaydı. Başka bir deyişle, gönüllüler iyi olduklarını kanıtlayan test şeridine daha fazla zaman ayırırken, hasta olduklarını kanıtlayan test şeridine daha az zaman harcadılar.

Görünüşe bakılırsa, zeki ya da sağlıklı olduğumuza ikna olmamız uzun sürmüyor ama bunların aksine ikna olmamız için dünya kadar kanıt gerekiyor. "Gerçekler tercih ettiğimiz sonuçlara inanmamıza mı *olanak sağlıyor* yoksa bizi tercih etmediğimiz sonuçlara inanmaya mı *zorluyor*" diye sorabiliriz.[51] Beklendiği üzere, tercih etmediğimiz sonuçların daha katı bir ispat standardını karşılaması gerekiyor.[52]

Birazdan

2004 yılının Temmuz ayında İtalya'daki Monza kasabasının Belediye Meclisi, görülmedik bir karar alarak balık fanuslarını yasakladı. Kararlarının gerekçesi şuydu: Akvaryum balıkları yuvarlak fanuslara değil, dikdörtgen akvaryumlara konulmalıydı çünkü "fanusta tutulan balıkların gerçeklik algısı

bozuluyordu ve balıklar bu yüzden acı çekiyordu".[61] Kararda, yavan yemlere, gürültülü akvaryum pompalarına ya da saçma sapan plastik kalelere hiç değinilmiyordu. Hayır! Onların tek problemi, içinde yaşayanların görsel deneyimini bozan yuvarlak fanuslardı ve akvaryum balıklarının dünyayı olduğu gibi görmeye hakları vardı. Monza'nın iyi kalpli meclis üyeleri, insanların da böyle bir hakka sahip olmak isteyebileceklerini akıllarına getirmemişlerdi. Belki de bu çarpık gerçeklik algımızın kolay kolay ortadan kalkmayacağını bildikleri içindi. Belki de o algıyla, o olmasa çekeceğimizden daha az acı çektiğimizi anladıkları içindi.

Çarpık gerçeklik algısını mümkün kılan, deneyimlerin muğlaklığıdır, yani deneyimlere her biri inanılır gelen ve bazıları diğerlerinden daha olumlu olan birçok farklı açıdan bakılabilmesidir. Görüşlerimizin inanılır olduğundan emin olmak için beynimiz gözümüzün gördüğünü kabul eder. Görüşlerimizin olumlu olduğundan emin olmak için gözümüz beynimizin istediğini aramaya başlar. Bu iki görevli arasındaki gizli anlaşma, katı gerçeklerle rahatlatıcı yanılsamaların dengede olduğu bir noktada yaşamamızı sağlar. Öyleyse, bütün bunlar duygusal geleceğimizi tahmin ederken nasıl bir rol oynar? Birazdan göreceğimiz gibi, gerçek ile yanılsama arasındaki denge noktasında yaşayabiliriz ama birçoğumuz kendi yerini bile bilmiyor.

9. BÖLÜM

Gerçeğe Bağışıklık

Karnımı korumak için sırtımı dönerim; entrikalarımı korumak için aklımı kullanırım; dürüstlüğümü korumak için sır saklarım; güzelliğimi korumak için maskemi kullanırım.

Shakespeare, *Troilus ve Cressida*

ALBERT EINSTEIN YİRMİNCİ YÜZYILIN en büyük dehası olabilir ama onun şöhretini bir ata kaptırmanın eşiğinden döndüğünü çok az insan bilir. Emekli bir öğretmen olan Wilhelm von Osten, 1891'de Zeki Hans adlı atının güncel olaylarla, matematikle ve başka bir sürü konuyla ilgili sorulara ön ayaklarını yere vurarak cevap verdiğini iddia etti. Örneğin, Osten beş ile üçün toplamını sorduğunda, Zeki Hans sahibinin soruyu tamamlamasını bekliyor, ayağını sekiz defa yere vuruyor ve daha sonra duruyordu. Osten, bazen soruyu *sözel* olarak sormuyor, bir kartonun üzerine yazıyor ve okuması için Zeki Hans'a doğru tutuyordu. Görünüşe göre, at konuşulanları anladığı gibi yazılanları da harfi harfine anlıyordu. Zeki Hans, kuşkusuz *bütün* sorulara doğru cevap veremiyordu ama diğer büyükbaş hayvanlardan daha başarılı olduğu ortadaydı. Atın genel performansı o kadar etkileyiciydi ki

çok geçmeden Zeki Hans şöhrete kavuştu, Berlin'de şerefine kadeh kaldırılan bir hayvan haline geldi. 1904 yılında Berlin Psikoloji Enstitüsü başkanı konuyu detaylı biçimde araştırması için öğrencilerinden Oskar Pfungst'u görevlendirdi. Pfungst ilginç bir durum fark etti: Osten, atın önünde değil, arkasında durduğunda ya da cevabını kendisinin de bilmediği bir soru sorduğunda Zeki Hans'ın yanlış cevap verme olasılığı artıyordu. Yaptığı bir dizi uygulama sonucunda Zeki Pfungst, Zeki Hans'ın gerçekten okuyabildiğini ortaya çıkardı ama okuyabildiği Osten'in vücut diliydi. Osten, hafifçe yana doğru eğildiğinde Zeki Hans yere vurmaya başlıyor, Osten tekrar doğrulduğunda, başını birazcık yatırdığında ya da kaşını azıcık kaldırdığında ise duruyordu. Başka bir deyişle, Osten atın zeki olduğu yanılsamasını yaratmak için doğru anlarda Zeki Hans'a yere vurmaya başlaması ve durması yönünde işaret veriyordu.

Ne Zeki Hans bir dahiydi ne de Osten bir sahtekardı. Aslında senelerce atıyla büyük bir sabırla matematik ve dünya sorunları hakkında konuşan Osten, hem kendini hem de diğer insanları aptal yerine koyduğunu öğrendiğinde şok olmuştu. Bu aldatmaca, karmaşık ve etkileyiciydi ama farkında olmadan yapılmıştı. Üstelik Osten; bu duruma düşen yegane insan değildi. Kendimizi tercih ettiğimiz gerçeklerin etkisine açık bırakıyorsak, tercih ettiğimiz gerçekleri fark edip hatırlıyorsak ve tercih ettiğimiz gerçekleri oldukça düşük standartta bir sınava tabi tutuyorsak, genellikle Osten gibi biz de hilemizin farkına varamayız. Psikolojik bağışıklık sisteminin görevini yaparken kullandığı yöntemlere "taktik" ya da "strateji" diyebiliriz. Ancak bu terimler -kaçınılmaz bir şekilde hesaplılığı ya da planlı yapılan bir eylemi çağrıştıran anlamlarıyla- insanların kendi deneyimlerini bilinçli olarak olumlu değerlendirmeye çalışan çıkarcı düzenbazlar gibi algılanmasına neden olmamalıdır. Tam tersine, araştırmalar insanların *genellikle* neyi hangi sebeple yaptıklarının *farkında olmadıklarını*[1] ama

davranışlarına bir sebep göstermeleri istendiğinde hemen bir tane buluverdiklerini gösteriyor.[2] Örneğin, gönüllüler üzerinde birkaç saliseliğine kelimelerin göründüğü bir bilgisayar ekranına baktıklarında kelimelerin farkına varmazlar ve hangi kelimeleri gördüklerini tahmin edemezler. Ama yine de bu kelimelerden etkilenirler. Ekranda s*aldırgan* kelimesi belirdiğinde, gönüllüler başkaları hakkında olumsuz yorumlarda bulunurlar.[3] *Yaşlı* kelimesi belirdiğinde, yavaş yürürler.[4] *Aptal* kelimesi belirdiğinde, testlerden daha düşük puan alırlar.[5] Daha sonra gönüllülere *neden* böyle yorum yaptıkları, yürüdükleri ya da puan aldıkları sorulduğunda, iki şeyle karşılaşılır: İlki neden öyle yaptıklarını bilmezler. İkincisi "bilmiyorum" demezler. Onun yerine, beyinleri hızla farkında oldukları gerçekleri ("yavaş yürüdüm") dikkate alır ve gönüllü kendi hakkında bir gözlemcinin onun hakkında yapabileceği türde akla yatkın ama hatalı çıkarımlarda bulunur ("yorgunum da ondan").[6]

Aynı şekilde gerçekler üzerinde oynama yaptığımızda neden böyle davrandığımızın farkında olmayız. Bunu farkında olmadan yapmak lehimize bir durumdur. Çünkü olumlu görüşler üretmeye yönelik *bilinçli* çabalar ("İflasın mutlaka iyi bir *tarafı* olmalı. Bunu keşfedinceye kadar koltuktan kalkmayacağım") bu görüşlerin yıkılışının tohumlarını da içinde taşır. Bir araştırmada yer alan gönüllülere Stravinsky'nin *Bahar Ayini* dinletildi.[7] Bazı gönüllülere sadece müziği dinlemeleri, diğerlerine ise müziği dinlerken aynı zamanda mutlu olmaya çalışmaları söylendi. Uygulamanın sonunda, mutlu olmaya çalışan gönüllülerin sadece müziği dinleyen gönüllülerden *daha kötü* bir ruh halinde oldukları görüldü. Neden? Bunun iki sebebi var. Birincisi, gözlerimizi kapatıp başka hiçbir şey yapmadan sessizce otursak, yaşadığımız deneyimlerle ilgili olumlu görüşler üretmeyi başarabiliyoruz.[8] Ama araştırmalar, dikkatimiz birazcık da olsa başka tarafa çekildiğinde, bilinçli çabalarımızın geri teptiğini ve kendimizi öncesine göre daha

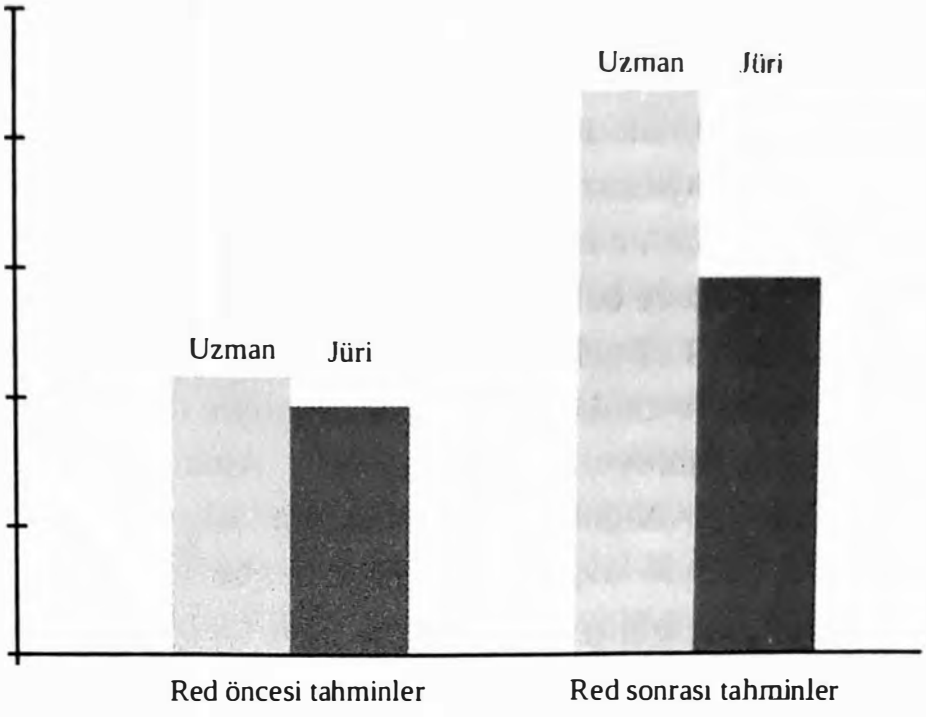
kötü hissettiğimizi gösteriyor.[9] İkincisi, gerçeklerde oynama yapmak için gösterdiğimiz bilinçli çabalar o kadar barizdir ki mahcubiyet hissetmemize neden olur. Elbette bizi nikah masasında öylece bırakıp giden nişanlımız olmadan hayatımızın daha güzel olacağına inanmak *isteriz.* "Benim için o asla doğru insan olmadı, değil mi anne?" düşüncesini destekleyecek gerçekleri keşfetmeye başladığımızda çok geçmeden kendimizi daha iyi *hissederiz.* Ancak bu gerçekleri keşfetme süreci hakiki bir keşif olmalı, kendimizi kandırma çabasına dönüşmemelidir. Gerçekler üzerinde oynama yaptığımızı *gördüğümüzde* ("Bu soruyu aynen bu şekilde ifade edersem ve annemden başka hiç kimseye sormazsam, yanlı kararımın onaylanması için son derece büyük bir şans yakalamış olurum") planımız suya düşer ve *sevgili tarafından aldatılma* vakası acı dolu deneyimler listesine girer. Olumlu düşüncelerimizin inandırıcı olması için, bunların dürüstçe yüzleştiğimize *inandığımız* gerçeklere dayanması gerekir. Bunu bilmeden gerçekler üzerinde oynama yaparak ve daha sonra değiştirdiğimiz gerçekleri bilinçli bir şekilde kullanarak başarırız. Akşam yemeği yemek salonunda yenilir ama aşçı zemin katta çalışır. Bilinçsizce yapılan bu aşçılığın faydası işe yaramasıdır; ama bedeli kendimize yabancılaşmamıza neden olmasıdır. Gelin size bunun nasıl olduğunu göstereyim.

Geleceği Geçmiş Zannetmek

Bildiğim kadarıyla, nikah masasında korkak bir nişanlı tarafından terk edilen insanlar hakkında yapılan sistematik bir çalışma yok. Ama bahse girerim ki, evliliğin eşiğinden dönmüş damatları ve gelinleri içeren sağlam bir örneklem grubu oluştursaydınız ve onlara yaşadıkları bu olayı "şu ana kadar başlarına gelen en kötü şey" olarak mı yoksa "şu ana kadar başlarına gelen en güzel şey" olarak mı tanımlayacaklarını sorsaydınız, büyük bir çoğunluğu birinci seçenekten ziyade ikinci seçeneği onaylardı. Bahse girerim ki böyle bir deneyimi

hiç yaşamamış olan insanlardan oluşan bir örneklem grubu bulsaydınız ve onlara gelecekte yaşayacakları muhtemel olaylardan hangisi hakkında "başıma gelen en güzel şeydi" diyeceklerini sorsaydınız, bir tanesi bile "sevgilim tarafından terk edilmek" cevabını vermezdi. Birçok şeyde olduğu gibi, terk edilmek geleceğe bakıldığında daha acı verici geçmişe bakıldığında daha hoş gelir. Böyle bir durumun başımıza geldiğini hayalimizde canlandırdığımızda, haliyle olayla ilgili olası en korkunç tabloyu aklımıza getiririz. Ama gerçekten hayal kırıklığına *uğradığımızda* ve ailemizin, arkadaşlarımızın, çiçekçinin önünde küçük düştüğümüzde, beyinlerimiz daha az korkunç olan tabloyu satın almak için çarşı pazar dolaşmaya başlar. Ve hepimizin bildiği gibi, insan beyni kurnaz bir müşteridir. Ne var ki beyinlerimiz alışveriş yaparken bilinçli davranmadıkları için, bizler onların ne yapmaya çalıştığını anlayamayız. Bu yüzden de gelecekteki bir olaya bakarken ortaya çıkan korkunç tablonun geçmişte kalan aynı olay için de geçerli olduğunu zannederiz. Kısacası, görüşlerimizin değişeceğini tahmin etmeyiz çünkü genellikle onları değiştiren süreçlerin farkında olmayız.

Bu gerçek, duygusal geleceğimizle ilgili tahminde bulunmayı oldukça zorlaştırabilir. Bir araştırmada, gönüllülere dondurmaların tadına bakarak onlara komik isimler vermenin dışında başka bir şey yapmayacakları yüksek maaşlı bir işe başvurma fırsatı verildi.[10] Başvuru sürecinde kendileriyle yapılacak olan görüşmenin kameraya çekileceği açıklandı. Bir grup gönüllüye, görüşme kaydının bir uzman tarafından izleneceği ve bu kişinin kimlerin işe alınacağı konusunda istediği gibi karar verme yetkisine sahip olduğu belirtildi (uzman grubu). Diğer gruba ise görüşme kaydının bir jüri tarafından seyredileceği ve kimlerin işe alınacağına jürinin verdiği oylar sonucunda karar verileceği söylendi (jüri grubu). Jüri grubundaki gönüllülere işe girmek için *bir* kişiden olumlu oy almalarının yeterli olduğu bilgisi verildi. Dolayısıyla işe kabul

Şekil 19: Gönüllüler, fikir ayrılığı yaşayan jüriden ziyade kaprisli bir uzman tarafından reddedildiklerinde kendilerini daha mutlu hissettiler (sağdaki sütunlar); ama reddedilmeden önce aynı tahminde bulunmadılar (soldaki sütunlar).

edilmelerini *engelleyecek* tek koşul, jüri üyelerinin oy birliği ile olumsuz karar vermeleri olacaktı. Sonra bütün gönüllülerle bir görüşme yapıldı. Ardından hepsi işe giremediği takdirde ne hissedeceğini tahmin etti. Birkaç dakika sonra, araştırmacı odaya girdi ve özür dileyerek gönüllüye dikkatli bir inceleme sonucunda uzmanın ya da jürinin onun bu iş için doğru kişi olmadığına karar verdiğini söyledi. Hemen ardından araştırmacı gönüllülere kendilerini nasıl hissettiklerini sordu.

Çalışmanın sonuçları Şekil 19'da gösteriliyor. Soldaki sütunlarda görüldüğü gibi, reddedilme öncesinde iki gruptaki gönüllüler de kendilerini eşit seviyede mutsuz hissedeceklerini tahmin ettiler. Ne de olsa reddedilmek burnumuza atılan bir yumruğa benzer. Yumruğu atacak olan ister bir uzman ister bir jüri ya da bir grup Ortodoks papaz olsun canımızın acıyacağını biliriz. Oysa sağdaki sütunların gösterdiği gibi,

reddedilme sonrasında jüri tarafından atılan yumruk uzmanın attığı yumruktan daha çok acı verir. Neden? Peki, hemen şimdi mayo mankeni olarak bir işe başvurduğunuzu hayal edin. Mayo mankenliği, vücudunuzu çekinmeden sergilemenizi ve sizi delici bakışlarla izleyen bir budalanın önünde üç dolarlık bir bez parçasının içinde bir o yana bir bu yana yürümenizi gerektirir. Eğer bu budala adam, sizi şöyle bir süzdükten sonra başını sallayarak "Üzgünüm ama bir mankende olması gereken özellikleri taşımıyorsunuz" derse, muhtemelen kendinizi kötü hissedersiniz. Bir ya da iki dakikalığına. Bu, herkesin zaman zaman yaşadığı bir tür kişiler arası reddedilmedir. Reddedildikten birkaç dakika sonra birçoğumuz kendini toparlayarak hayatına devam eder. Hayatımıza devam etmeyi çabucak başarırız çünkü psikolojik bağışıklık sistemimiz yaşadığımız deneyimin muğlaklığından istifade etme konusunda hiç zorluk çekmez ve hissettiğimiz acıyı hafifletir: "Bu adam olağanüstü dönüş stilimi fark etmedi" ya da "*Böyle* giyinen bir adamın mankenlikle ilgili düşüncelerini kabul etmek zorunda mıyım?"

Şimdi de küçücük mayoyla bir oda dolusu insanın -bazıları erkek, bazıları kadın, bazıları yaşlı, bazıları genç- önünde defile yaptığınızı ve hepsinin sizi baştan aşağıya süzdükten sonra hep beraber başlarını iki yana salladıklarını hayal edin. Büyük bir ihtimalle kendinizi kötü hissedersiniz. Gerçekten kötü. Hayal kırıklığı, acı ve şaşkınlık. Muhtemelen kulaklarınıza kadar kızardığınızı ve boğazınızın düğümlendiğini hissederek yaşlı gözlerle sahne arkasına koşarsınız. Bu kadar geniş ve kozmopolit bir grup tarafından beğenilmemek moral bozucu bir deneyimdir çünkü her şey apaçık ortadadır. Bu yüzden, hem olumlu hem de inandırıcı bir yorum bulmanın yollarını arayan psikolojik bağışıklık sisteminin işi bir hayli güçleşir. Başarısızlığın suçunu uzmanın tuhaflığına yüklemek kolaydır ama aynı fikri paylaşan jüri üyelerinin tuhaflığına yüklemek zordur. "Doksan dört kişinin aynı anda gözlerini

kapaması dönüş stilimi fark etmemelerine neden oldu" gibi iddialar hiç de inandırıcı değildir. Aynı şekilde, reddedilmenin suçunu jüri heyetinden ziyade uzmanın kişiliğine atmak bu çalışmada yer alan gönüllülerin de kolayına gelmiş. Bu da jüri tarafından reddedilen gönüllülerin kendilerini neden daha kötü hissettiklerini açıklıyor.

Şu anda rahat koltuğunuzda bu araştırmadan elde edilen sonuçları değerlendirirken bütün bunların gün gibi ortada olduğunu düşünebilirsiniz. Ama şunu ifade etmeliyim ki ancak birisi size o sonuçları gösterme zahmetine girdikten sonra her şey gün gibi ortadadır. Eğer durum gerçekten aşikarsa, o zaman neden bir grup akıllı gönüllü *birkaç dakika sonra o sonucun ortaya çıkacağını tahmin edemiyor*? Neden gönüllüler jüriyi değil de uzmanı suçlayarak kendilerini daha iyi hissedeceklerini kestiremiyorlar? Çünkü gönüllülerden reddedilmeye verecekleri duygusal reaksiyonu tahmin etmeleri istendiğinde, onlar keskin bir acı yaşayacaklarını hayal ettiler. Beyinlerinin bu acıyı hafifletmeye çalışacağını hayal etmediler. Üzülmelerine sebep olan kişiyi suçlayarak acılarını yatıştıracaklarının farkında olmadıkları için kalabalık bir grup yerine tek bir kişiyi suçlama yoluyla kendilerini daha başarılı hissedeceklerini hiç akıllarına getirmediler. Bu genel bulgu, başka çalışmalar tarafından da desteklendi. Örneğin, insanlar ihmalden ya da acemilikten kaynaklı trajik bir kaza olması halinde, her iki durumda da kendilerini eşit derecede kötü hissedeceklerini *tahmin ederler*. Oysa *aslında* acemilik durumunda ve ortada suçlanacak biri olmadığında kendilerini daha kötü hissederler.[11]

Psikolojik bağışıklık sistemimizi görmezden gelmek, sadece başkalarını suçlayabileceğimiz koşullar altında ne hissedeceğimizi değil, kendimizi suçlayabileceğimiz koşullar altında ne hissedeceğimizi de yanlış tahmin etmemize yol açar.[12] Humphrey Bogart ve Ingrid Bergman'ın uçak pistinde öylece durdukları, Bergman'ın sevdiği adamla Kazablanka'da

kalmak ile uçağa binip kocasıyla gitmek arasında kararsızlık yaşadığı 1942 yapımı *Casablanca* filminin son sahnesini unutmak mümkün mü? Bogey, Bergman'a döner ve şöyle der: "İkimiz de biliyoruz ki sen Victor'a aitsin. Sen onun buradan gitmesine neden olan işinin bir parçasısın. Eğer bu uçak kalkarsa ve sen onun yanında olmazsan, pişman olursun. Belki bugün değil. Belki yarın değil. Fakat çok geçmeden ve hayatının sonuna kadar."[13]

Bu ince melodram kesiti, sinema tarihinin unutulmazları arasında yer alır. Bunun sebebi sahnenin çok iyi oynanması ya da senaryonun iyi yazılmış olması değildir, hepimizin zaman zaman aynı piste yolunun düşmesidir. En önemli kararlarımız -evlenmek, çocuk sahibi olmak, bir ev satın almak, meslek seçmek, yurtdışına yerleşmek- genellikle gelecekte yaşayacağımız pişmanlıkları nasıl hayal ettiğimize bağlıdır ("Eyvah, bebek yapmayı unuttum!"). Pişmanlık, geçmişte farklı davranmış olsaydık başımıza gelmeyecek başarısız deneyimlerden kendimizi sorumlu tuttuğumuz anlarda yaşadığımız bir duygudur ve bu duygu kesinlikle tatsız olduğu için şu anki davranışlarımız çoğunlukla pişmanlığın önüne geçmek üzere şekillendirilir.[14] İnsanların ne zaman ve neden pişmanlık yaşadıklarına dair hepimizin kusursuz teorileri vardır ve bu teoriler sayesinde bazı deneyimlerden kaçınmayı başarırız. Örneğin, seçimlerimizin alternatiflerini bilmediğimizde değil bildiğimizde,[15] iyi bir tavsiyeyi reddettiğimizde değil kötü bir tavsiyeyi kabul ettiğimizde,[16] kötü seçimlerimiz basmakalıp olduğunda değil sıra dışı olduğunda[17] ve başarıya uzak olduğumuz durumlarda değil başarıyı kıl payı kaçırdığımız durumlarda daha büyük bir pişmanlık hissedeceğimizi düşünürüz.[18]

Oysa bu teoriler bazen yanlıştır. Kafanızda şöyle bir senaryo canlandırın. A şirketinde hisseleriniz var. Geçen yıl hisselerinizi B şirketine aktarmayı düşünmüş ama vazgeçmiştiniz. Eğer hisselerinizi B şirketine aktarmış olsaydınız şu an 1200

dolar karda olacağınızı fark ettiniz. Bir de C şirketinde hisseleriniz var. Geçen yıl bu hisselerinizi D şirketine aktardınız. Şu anda gördünüz ki hisselerinizi C şirketinde tutmuş olsaydınız 1200 dolar kârda olacaktınız. Hangi yanılgınızdan dolayı daha fazla pişmanlık hissedersiniz? Araştırmalara göre, on kişiden dokuzu, akılsızlık edip değiştirmedikleri hisselerden çok akılsızlık edip değiştirdikleri hisselerden dolayı daha fazla pişman olacaklarını tahmin ediyor. Çünkü insanların büyük bir çoğunluğu aptalca davranmadıklarında değil, aptalca davrandıklarında daha fazla pişmanlık hissedeceklerini düşünür.[19] Fakat araştırmalar, on kişiden dokuzunun yanlış düşündüğünü de gösteriyor. Yaşı ve statüsü ne olursa olsun insanlar, uzun vadede *yaptıklarından* çok *yapmadıkları* şeyler için pişman olurlar. Bu yüzden de üniversiteye gitmemek, kârlı iş fırsatlarını kaçırmak ya da aile ve arkadaşlarımızla yeteri kadar zaman geçirmemek en popüler pişmanlıklar arasında yer alır.[20]

İnsanlar, neden yaptıklarından çok yapmadıkları şeyler için pişmanlık duyarlar? Bunun sebeplerinden biri, psikolojik bağışıklık sisteminin yaşamadığımız deneyimlerden çok yaşadığımız deneyimler hakkında olumlu ve inandırıcı yorum üretmeyi daha kolay bulmasıdır.[21] Sonradan baltalı bir katile dönüşen birinin evlenme teklifini kabul ettiğimizde, yaşadığımız tecrübeden öğrendiklerimizi ("Balta koleksiyonu yapmak sağlıklı bir hobi değil") düşünerek kendimizi avutabiliriz Ama sonradan sinema yıldızı olan birinin evlenme teklifini reddettiğimizde, yaşadığımız tecrübeden öğrendiklerimizi düşünerek kendimizi avutamayız çünkü... evet, bir tane bile yoktur. Buradaki ironi çok açık: Psikolojik bağışıklık sistemlerimizin aşırı cesareti, aşırı korkaklıktan daha kolay rasyonelleştirdiğini fark etmediğimiz için hata yapma olasılığının yüksek olduğu durumlarda daha temkinli davranırız. Beyaz perde tutkunlarının hatırlayacağı gibi, Bogart'ın gelecekte yaşanacak pişmanlık hakkında yaptığı uyarı

üzerine Bergman uçağa binerek kocasıyla gider. Bergman, Bogey'in yanında Kazablanka'da kalsaydı muhtemelen çok mutlu olurdu. Belki o anda değil ama çok geçmeden ve hayatının sonuna kadar.

Küçük Tetikleyiciler

Modern insanlar, bir avuç dolusu günahkar insanın çoğu zaman istilacı bir ordudan daha fazla ölüme ve yıkıma sebep olduğunu acı tecrübeler sonucunda öğrendi. Eğer bir düşman yüzlerce uçağı havalandırıp Amerika'yı roketlerle vurmayı planlıyorsa, büyük bir olasılıkla uçakların hiçbiri hedefine ulaşmaz çünkü bu büyüklükte bir saldırı böyle bir tehdidi ortadan kaldıracak güce sahip olan Amerikan savunma sistemini harekete geçirecektir. Diğer taraftan, bir düşmanın görevlendirdiği beysbol şapkalı ve bol pantolonlu yedi adam rahatlıkla amacına ulaşabilir, bombaları patlatabilir, etrafa toksin yayabilir ya da kaçırdıkları uçağın rotasını gökdelenlere çevirebilir. Terörizm, "en iyi saldırı, en iyi savunma sistemini tetiklemeyen saldırıdır" fikrine dayanan bir stratejidir. Küçük çaptaki saldırıların alarm çanlarını tetikleme olasılığı büyük çaptaki saldırılardan daha düşüktür. En ufak bir tehdide bile karşılık veren bir savunma sistemi geliştirmek mümkün olsa da (örneğin, elektrikli sınırlar, seyahat yasağı, elektronik gözetleme, rastgele aramalar) böyle sistemler hem kullanılacak kaynaklar hem de sebep oldukları yanlış alarmlar açısından son derece masraflıdır. Böyle bir sistem aşırı güç kullanımına girer. Bir savunma sisteminin etkili olabilmesi için tehditlere cevap vermesi gerekir; ama uygulanabilir olması için sadece *kritik eşiği* aşan tehditlere cevap vermelidir. Bu da demektir ki kritik eşiğin altında kalan tehditler kendilerini gizleyebildikleri için yıkıcı bir potansiyele sahip olabilirler. Büyük tehditlerin aksine küçük tehditler, radarlardan sinsice kurtulmayı başarabilirler.

Tetikleyicinin Şiddeti

Psikolojik bağışıklık sistemi de bir savunma sistemidir ve aynı prensiplerle hareket eder. Yaşadığımız deneyimler bizi mutsuz ettiğinde psikolojik bağışıklık sistemi gerçeklerde oynama yapar ve olumlu düşünmemizi sağlamak için suçlamanın yönünü değiştirir. Ancak bunu hafif derecede üzüntü, kıskançlık, öfke ya da hayal kırıklığı yaşadığımız *her* olayda yapmaz. Başarısız evlilikler ve kaybedilen işler, psikolojik savunma sistemlerimizi tetikleyen, mutluluğumuza yönelik büyük çaplı saldırılardır. Ama psikolojik savunma sistemleri kalemin kırılması, kısa ve kalın tırnaklar ya da yavaş asansörler tarafından tetiklenmez. Kırılan bir kalem sinir bozucu olabilir ama psikolojik durumumuzu altüst edecek büyüklükte bir tehdit içermediği için savunma sistemimizi harekete geçirmez. Bu gerçek çelişkili bir sonuç doğurur: Bazen *kötü* bir deneyim hakkında olumlu bir fikir oluşturmak, çok kötü bir deneyim hakkında olumlu bir fikir oluşturmaktan daha zordur.

Örneğin, bir araştırmada öğrenciler arasından seçilen bir gönüllü grubu derslerden sonra vakit geçirebilecekleri bir kulübe üye olmaya davet edilir. Kabul töreni gönüllülerin üç defa elektrik şoku almalarını gerektirmektedir.[22] Bir grup gönüllü gerçekten korkunç bir deneyim yaşar çünkü aldıkları şoklar oldukça şiddetlidir (şiddetli şok grubu). Diğer grup, tatsız denebilecek bir deneyim yaşar çünkü aldıkları şoklar daha hafif şiddettedir (hafif şok grubu). Siz insanların fiziksel acı çektiren bir durumdan hoşlanmayacağını düşünseniz de şiddetli şok grubunda bulunan gönüllüler kulübü daha çok severler. Çünkü bu gönüllüler daha büyük bir acı çekmiş, çektikleri acının şiddeti savunma sistemlerini harekete geçirmiş, savunma sistemi de bu deneyimden çıkarılabilecek olumlu ve inandırıcı düşünceyi bulmalarına yardımcı olmak için hemen seferber olmuştur. Böyle bir düşünceyi bulup çıkarmak kolay değildir ama yapılabilir. Örneğin, fiziksel acı kötüdür ("Aman Tanrım, bu *gerçekten* canımı acıttı!"). Fakat

uğruna acı çekilen şey son derece değerliyse *tamamen* kötü değildir ("Ama çok özel insanlardan oluşan çok elit bir gruba katılıyorum"). Gerçekten de araştırmalar insanlara elektrik şoku verildiğinde, çok değerli bir şey için acı çektiğine inananların *daha az acı* hissettiğini gösteriyor.[23] Şiddetli şoklar gönüllülerin psikolojik savunma sistemini tetikleyecek kadar tatsızdır lakin hafif şoklar öyle değildir. Bu yüzden üyelik süreci daha sancılı olan gönüllüler, kulübe daha büyük bir değer biçmiştir.[24] Korkunç bir hata yapan eşinizi affetmeyi başardığınız halde, garaj kapısındaki göçük ya da merdivenlere atılmış kirli çoraplar sinirinizi bozuyorsa siz de bu çelişkiyi yaşıyorsunuz demektir.

Şiddetli acı kendi etkisini azaltacak süreci tetiklerken hafif acı bunu yapmaz. Mantığa aykırı bu gerçek duygusal geleceğimiz hakkında tahminde bulunmamızı zorlaştırabilir. Örneğin, en iyi arkadaşınızın size mi yoksa kuzeninize mi hakaret etmesi daha kötüdür? Kuzeninizi ne kadar severseniz sevin, bahse girerim kendinizi daha çok seviyorsunuzdur. Bu nedenle, herhalde size hakaret edilmesinin daha kötü olacağını düşünürsünüz. Haklısınız. Daha kötü *olacaktır*. Fakat sadece başlangıçta. Eğer şiddetli acı psikolojik bağışıklık sistemini tetikliyorsa ama hafif acı bunu yapmıyorsa, size yöneltilen hakaret hakkında zamanla olumlu bir düşünce yaratma olasılığınız ("Felicia bana bezelye beyinli dedi... Bazen beni gerçekten çok güldürüyor") kuzeninize yöneltilen hakaret hakkında olumlu bir düşünce yaratma olasılığından ("Felicia, Kuzen Dwayn'a bezelye beyinli dedi... Bana sorarsanız *haklı* aslında ama yine de böyle konuşması hiç hoş değil") daha yüksektir. Yapılan bir hakarete şahit olduğunuz durumlardan ziyade hakaretin *kurbanı* olduğunuzda kendinizi daha iyi hissedebilmeniz ironiktir.

Bu olasılık iki gönüllüye kişilik testinin yapıldığı ve daha sonra gönüllülerden *birinin* bir psikologdan geri bildirim aldığı bir araştırmada test edildi.[25] Verilen geri bildirim

profesyonelce, detaylı ve son derece olumsuzdu. Örneğin, "Sizi diğer insanlardan ayıran çok az özelliğiniz var" ya da "İnsanlar tarafından sevilmenizin sebebi, onların yeterliliğini tehdit etmemeniz" gibi ifadeler içeriyordu. Her iki gönüllü de geri bildirimi okudu ve ardından bunu yazan psikologdan ne kadar hoşlandığını açıkladı. Ne gariptir ki, olumsuz geri bildirimin *kurbanı* olan gönüllüler, olumsuz geri bildirimin sadece *görgü tanığı* olan gönüllüye kıyasla psikologdan *daha çok* hoşlandılar. Neden? Çünkü görgü tanıklığı yapan gönüllüler biraz kızmışlardı ("Adamım, diğer gönüllüye gerçekten kötü davranıldı") ama büyük bir yıkıma uğramamışlardı. Yıkıma uğramadıkları için de psikolojik bağışıklık sistemi hafif derecede yaşanan olumsuz duygularını iyileştirmek için girişimde bulunmamıştı. Oysa kurbanlar *yıkıma uğramışlardı* ("Ben sertifikalı bir beceriksizim!"). Bu yüzden, beyinleri hemen olumlu bir yorum aramaya başlamıştı ("Ama şöyle bir düşündüm de bu test benim karmaşık kişiliğimin ancak küçük bir parçasına bakabilir. O yüzden bana göre sonuçların pek bir anlamı yok"). İşin can alıcı noktası şurasıydı: Yeni bir grup gönüllüden bu psikologdan ne kadar hoşlanacaklarını *tahmin etmeleri* istendiğinde, bu gönüllüler eleştirilerin görgü tanığı değil, kurbanı olduklarında psikologdan *daha az* hoşlanacaklarını tahmin ettiler. Görünüşe göre, insanlar şiddetli acıların savunma sistemlerini hafif acılardan daha fazla tetikleyeceğinin farkında değiller. Dolayısıyla, farklı boyutlardaki talihsizliklere verecekleri duygusal tepkileri yanlış tahmin ederler.

Tetikleyicinin Kaçınılmazlığı

Şiddetli acı savunma sistemimizi harekete geçiren faktörlerden biridir dolayısıyla deneyimlerimizi ummadığımız şekilde etkiler. Ancak savunma sistemimizi tetikleyen başka faktörler de var. Örneğin, arkadaşımızın bir davranışını asla hoş görmezken aynı davranışı gösteren kardeşimizi neden affederiz? Devlet başkanımızın seçimden önce yapmış olsa oy

vermeyeceğimiz bir davranışından şimdi neden rahatsız olmayız? Sürekli işe geç gelen bir çalışanımıza göz yumarken, iş görüşmesine iki dakika geciken birini neden işe almayız? İhtimallerden biri etin tırnaktan ayrılmaması, bayrakların etrafında toplanmak için icat edilmesi ve ilk izlenimin çok önemli olmasıdır. Diğer ihtimal ise, *hayatımızın zorunlu parçası olan* şeylerin olumlu tarafını arayıp bulma olasılığımızın, zorunlu parçası olmayan şeylerin olumlu tarafını arayıp bulma olasılığından daha yüksek olmasıdır.[26] Arkadaşlar hayatımıza girerler ve çıkarlar; partideki adayımızı değiştirmek çoraplarımızı değiştirmek kadar kolaydır. Oysa iyi de olsa kötü de olsa, kardeşimiz ve başkanımız *bizimdir*; onlar doğduktan ya da seçildikten sonra yapabileceğimiz fazla bir şey yoktur. Yaşadığımız deneyim yaşamak *istediğimiz* bir deneyim olmadığında, yapacağımız ilk iş dışarıya çıkıp farklı bir deneyim yaşamak olur. İşte bu yüzden, memnun kalmadığımız kiralık arabaları iade ederiz, kötü otellerden ayrılırız, toplum içinde burnunu karıştıran insanlarla dolaşmayız. Eğer *yaşadığımız deneyimi değiştirme* şansımız yoksa *onunla ilgili düşüncelerimizi değiştirmenin* yollarını ararız. Araba kullanırken yolumuza çıkan taşları, ailemizle birlikte senelerdir içinde yaşadığımız döküntü kulübeyi ve burnunda maden aramaktan hoşlanan Sheldon Amca'yı işte bu yüzden severiz. Sadece zorunlu olduğumuzda şerde hayır buluruz. İşte bu yüzden, genetik testler tehlikeli bir genetik bozukluklarının *olmadığını* veya *olduğunu* gösterdiğinde insanların mutluluk seviyelerinde bir artış olurken, testler bir sonuca varamadığında öyle olmaz. [27] Kaderimiz kaçınılmaz, önlenemez ve değiştirilemez olana dek onu kabul etmek için elimizden geleni yapmayız.

Önlenemez, kaçınılamaz ve değiştirilemez durumlar psikolojik bağışıklık sistemimizi tetikler. Ama tıpkı şiddetli acı yaşadığımız durumlarda olduğu gibi insanlar bunun olacağının her zaman farkında değildir. Mesela, bir araştırmaya katılan üniversite öğrencileri siyah-beyaz fotoğrafçılık dersine

kaydoldular.[28] Her öğrenci kendisi için kişisel anlamı olan insanların ve mekanların yer aldığı bir düzine fotoğraf çekti. Daha sonra özel dersin verildiği yere geldi. Bir veya iki saat süren bu derslerde, öğretmen öğrencilere çektikleri en iyi iki fotoğrafı nasıl tab edeceklerini gösterdi. Fotoğraflar kuruyup hazır hale geldikten sonra öğretmen öğrencilere fotoğraflardan birini alabileceklerini, diğerinin ise örnek çalışma olarak öğrenci dosyasına konulacağını söyledi. Bazı öğrencilere eve götürecekleri fotoğrafı bir kere seçtikten sonra kararlarını değiştirme şanslarının olmadığı belirtildi (karar değiştiremeyen grup). Diğer öğrencilere ise eve götürecekleri fotoğrafı seçtikten sonra kararlarını istedikleri zaman değiştirebilecekleri ifade edildi (karar değiştirebilen grup). Eğer kararlarını değiştirirlerse, öğretmen memnuniyetle eve götürdükleri fotoğraf ile orada bıraktıkları fotoğrafı değiştirecekti. Öğrenciler seçimlerini yaparak fotoğraflardan birini evlerine götürdüler. Birkaç gün sonra, öğrencilere (başka soruların yanı sıra) seçtikleri fotoğrafı ne kadar beğendiklerini soran bir anket uygulandı. Elde edilen sonuçlar, karar değiştirebilen grupta yer alan öğrencilerin kendi fotoğraflarını karar değiştiremeyen gruptaki öğrencilerden *daha az* beğendiklerini gösterdi. İşin ilginç tarafı, yeni bir grup öğrenciden fikirlerini değiştirme şansı olduğunda ya da olmadığında seçtikleri fotoğrafı ne kadar beğeneceklerini *tahmin etmeleri* istendiğinde, bu öğrenciler karar değiştirme seçeneğinin fotoğrafa karşı hissedilen memnuniyet üzerinde herhangi bir etkisi olmayacağını ifade ettiler. Görüldüğü gibi, değiştirilemez koşullar o koşullar hakkında olumlu düşünmemizi sağlayan psikolojik savunma sistemini tetikler ama bizler bunun böyle olacağını tahmin etmeyiz.

Kaçınamayacağımız durumların, psikolojik bağışıklık sistemimizi tetikleyeceğini (böylece mutluluk ve memnuniyetimizi artıracağını) öngörememek, üzücü hatalar yapmamıza neden olabilir. Örneğin, yeni bir grup fotoğraf öğrencisine

fikir değiştirme şansına sahip olmayı tercih edip etmeyecekleri sorulduğunda, büyük bir çoğunluğu böyle bir fırsata sahip olmayı tercih etti. Yani öğrencilerin büyük bir kısmı çektikleri fotoğrafları nihayetinde beğenmeyecekleri bir fotoğrafçılık dersine kaydolmayı tercih etti. İnsan neden daha fazla mutlu olabilecekken daha az mutlu olmayı yeğler? Elbette hiç kimse daha az mutlu olmayı yeğlemez ama görünüşe bakılırsa çoğu insan maksimum özgürlüğü minimum özgürlüğe tercih ediyor. Gerçekten de karar verme -ya da verdiğimiz kararı değiştirme- özgürlüğümüz tehdit edildiğinde kararımızı savunmak için güçlü bir istek duyarız. [29] Satıcıların bazen ürünlerini satmak için "Sınırlı sayıda kaldı" ya da "Bu gecenin sonuna kadar siparişinizi vermeniz gerekiyor" gibi ifadelerle özgürlüğünüzü tehdit etmelerinin sebebi budur.[30] Özgürlük tutkumuz, aldığımız malları iade etmeye imkân vermeyen mezatlara katılmak yerine malları iade edebileceğimiz pahalı alışveriş merkezlerinin müşterisi olmamıza ya da pazarlık yaparak araba satın almak yerine yüksek fiyata araba kiralamamıza neden olur.

Birçoğumuz yarın kararımızı değiştirme fırsatı elde etmek için bugün ek ücret ödemeyi kabul ederiz. Bazen böyle davranmak mantıklı olabilir. Küçük kırmızı bir spor arabayla birkaç gün test sürüşü yapmak böyle bir arabaya sahip olmanın nasıl bir şey olacağı hakkında bize epey bilgi verir. Dolayısıyla, kısa bir iade dönemini kapsayan bir sözleşme için makul bir ek ücret ödemek bazen akıllıcadır. Ama seçim hakkını saklı tutmanın yararları kadar zararları da vardır. Kırmızı spor arabanın doğal olarak içi oldukça dardır. Öyle olduğu halde, kararından emin bir mal sahibi bu gerçeği olumlu yorumlamanın bir yolunu bulacaktır ("Vay canına! Savaş uçağı gibi gidiyor!"). Sözleşmesinde cayma maddesi bulunan bir alıcı ise böyle düşünemeyecektir ("Bu araba çok küçük. Belki geri veririm"). Kararından emin mal sahibi, arabanın iyi yönlerine dikkat edip kusurlarını göz ardı eder. Böylece gerçeklerde

oynama yaparak kendisine mutluluk ziyafeti çeker. Oysa cayma hakkı bulunan (yani savunma sistemi henüz tetiklenmeyen) alıcı, arabayı alıp almama konusunda karar vermeye çalışırken büyük ihtimalle yeni arabasına daha eleştirel gözle bakacak, onun eksik yönlerine özel bir dikkat gösterecektir. Özgürlüğün zararları ve yararları açıktır ama ne yazık ki eşit derecede açık değildir: Bizler özgürlüğün sağladığı avantajları tahmin ederken herhangi bir sorun yaşamayız ancak görünen o ki özgürlüğün bazen mutluluğu azaltabildiği gerçeğine gözlerimizi kapatırız.[31]

Konuyu Geçiştirmek

Eğer herhangi bir zamanda Meksika usulü kuru fasulye yedikten kısa bir süre sonra midenizdekileri çıkarmışsanız ve yıllarca bu yemeği ağzınıza koyamadıysanız, meyve sineği olmanın nasıl bir şey olduğu hakkında fikriniz var demektir. Hayır, meyve sinekleri elbette kuru fasulye yemezler ve kusmazlar. Ama en iyi ve en kötü deneyimleriyle onlara eşlik eden ve onlardan önce gelen koşulları ilişkilendirirler. Bu beceri, onların gelecekte olumlu koşulları aramalarına ve olumsuz koşullardan kaçınmalarına imkân sağlar. Meyve sineğine tenis ayakkabısını koklatın ve çok hafif şiddette elektrik şoku verin. Zaten kısacık olan hayatının geri kalanında tenis ayakkabısı gibi kokan yerlerden uzak duracaktır. Acı ya da mutluluk duygusu ile bu duyguların yaşandığı koşullar arasında ilişki kurabilme yeteneği o kadar önemlidir ki doğa, meyve sineğinden Ivan Pavlov'a, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara bu yeteneği bahşetmiştir.

Bu yetenek bütün canlılar için gerekli olsa da kesinlikle yeterli değildir. Çünkü bu yeteneğin sağladığı öğrenme türü çok sınırlıdır. Eğer bir canlı belirli deneyimlerle belirli koşulları ilişkilendirmenin dışında fazla bir şey yapamıyorsa çok az bilgi edinebilir. Yani gelecekte olumlu koşulları aramayı,

olumsuzlarından kaçınmayı öğrenebilir. Zamanı iyi ayarlanmış bir elektrik şoku, meyve sineğine tenis ayakkabısının kokusundan uzak durmayı öğretebilir. Ama çizmelerden, bale pabuçlarından, Manolo Blahniks marka ayakkabılardan ya da yüksek voltajlı elektrik çıkaran minyatür silahlarla donatılmış bilim insanlarından kaçınması gerektiğini öğretemez. Mutluluğumuzu artırıp acılarımızı azaltmak için deneyimlerimizle bu deneyimlerin yaşandığı koşullar arasında ilişki kurabilmeliyiz. Fakat bu koşulların deneyimlerimizi neden ve nasıl ortaya çıkardığını da *açıklayabilmeliyiz.* Dönme dolapta birkaç tur attıktan sonra midemiz bulanıyorsa ve bu durumu dengemizin zayıf olmasıyla açıklıyorsak gelecekte dönme dolaplardan uzak dururuz; tıpkı meyve sineklerinin yaptığı gibi. Halbuki meyve sineklerinin aksine bizler mide bulantımızla ilişkili *olmayan* bazı deneyimlerden de (bungee jumping yapmak, yelkenliye binmek gibi) kaçınır, mide bulantımızla ilişkili *olan* bazı deneyimlerden (laterna müziği, palyaçolar gibi) *kaçınmayız.* Basit ilişkilendirmelerden farklı olarak açıklamalar, koşulların belirli yönlerinin (dönmenin) yaşadığımız deneyimin *nedeni* olduğunu, diğer yönlerinin (çalınan müziğin) konuyla alakası olmadığını belirlememize imkân sağlar. Bu sayede bizler mide bulantımızdan bir meyve sineğinin öğrendiğinden daha fazla şey öğreniriz.

Açıklamalar deneyimlerimizden tam anlamıyla yararlanmamızı sağlarlar. Ama aynı zamanda bu deneyimlerin doğasını da değiştirirler. Daha önce gördüğümüz gibi, üzücü bir deneyim yaşadığımızda kendimizi daha iyi hissettirecek açıklamalar bulmak için hemen harekete geçeriz ("İşe alınmadım, çünkü bilirkişinin dönme dolapta kusan insanlara ön yargısı vardı"). Gerçekten de araştırmalar, üzücü bir olayı açıklama eyleminin bile olayın etkisini hafifletebildiğini gösteriyor. Örneğin, yaşanılan bir travmayı -sevilen birinin ölümü ya da fiziksel bir saldırı gibi- sadece yazıya dökmek bile, hem ruhsal hem de fiziksel sağlığımızda inanılmaz gelişmeler

yaratır (daha seyrek doktor ziyaretleri ve viral antikorların daha fazla üretilmesi gibi).[32] Dahası, yazma uygulamalarından en çok yarar gören kişiler yazılarında travma hakkında *açıklama* yapanlardır.[33]

Ancak açıklamalar, *kötü* olayların etkisini azalttıkları gibi, *güzel* olayların etkisini de azaltırlar. Örneğin, üniversite öğrencileri internetteki bir sohbet odasında başka üniversiteden öğrencilerle konuştuklarını zannettikleri bir çalışmaya gönüllü olarak katıldılar.[34] Aslında, gönüllüler karşı tarafta başka bir öğrenci varmış yanılsaması yaratan gelişmiş bir bilgisayar programıyla konuşuyorlardı. Sahte öğrenciler, kendilerini gerçek öğrencilere tanıttıktan sonra ("Merhaba, ben Eva, çalışmalarda gönüllü olarak yer almayı seviyorum"), araştırmacı sahte öğrencilere sohbet odasında en çok kimlerden hoşlandıklarını soruyormuş gibi yapıyordu. Sözde onlardan hoşlanma sebeplerini açıklayan bir yazı yazarak o kişilere göndermelerini istiyordu. Araştırmacının talebinden birkaç dakika sonra dikkat çekici bir gelişme meydana geliyordu: Gerçek öğrenciler, sahte öğrencilerin *her birinden* en çok kendisinden hoşlanıldığını belirten mesajlar alıyordu! Mesela, sahte mesajlardan birinde şunlar yazıyordu: "Verdiğin cevapları okuduğumda aramızda bir elektriklenme olduğunu hissettim. Aynı okulun öğrencisi olmamamız çok kötü!" Bir diğeri şöyle diyordu: "Bana hoşlanabileceğim biri gibi geldin. Özellikle ilgilerin ve inandığın değerler dikkatimi çekti." Üçüncü mesajda şunlar yazılıydı: "Seninle yüz yüze konuşabilmek isterdim çünkü... Sana denizle ilgili faaliyetlerden ve İtalyan yemeklerinden hoşlanıp hoşlanmadığını sormak isterim (çünkü ben su kayağı yapmaya ve İtalyan yemeklerine bayılırım)."

Şimdi işin püf noktasına gelelim: Gerçek öğrencilerin bir kısmı, sahte öğrencilerin *hangilerinin* kendilerine bu mesajları attığını öğrenmelerini sağlayan mesajlar aldı (bilgilendirilen grup). Diğer gerçek öğrencilerin mesajlarında ise tanıtıcı

bilgi yoktu (bilgilendirilmeyen grup). Başka bir deyişle, gerçek öğrencilerin hepsi sohbet odasındaki bütün sahte öğrencilerin kalbini kazanan kişinin kendisi olduğunu belirten aynı mesajları aldı. Ama sadece bilgilendirilen gruptaki gerçek öğrenciler, bu mesajların *hangi* sahte öğrenciler tarafından gönderildiğini öğrendi. Bunun sonucunda, bilgilendirilen grup açılan kısmetleri hakkında açıklama yapabildi ("Eva, inandığım değerleri beğendi çünkü ikimiz de Habitat for Humanity Vakfı'nın üyesiyiz. Catarina'nın İtalyan yemeklerinden bahsetmesinin bir anlamı var") ama bilgilendirilmeyen grup yapamadı ("Birisi inandığım değerleri takdir etti... Acaba kim? Niye İtalyan yemeklerinden bahsediyor ki?"). Sonra araştırmacılar, gerçek öğrencilerin mesajları gördükleri anda ve on beş dakika sonrasında ne kadar mutlu olduklarını ölçtüler. Her iki gruptaki gerçek öğrenciler, başlangıçta en iyi arkadaş olarak seçildikleri için mutlu olsalar da on beş dakika sonra sadece bilgilendirilmeyen grupta yer alanlar mutlu olmaya devam ettiler. Eğer herhangi bir zamanda gizli bir hayranınız olmuşsa, bilgilendirilmeyen gruptaki gerçek öğrencilerin mutluluğu sürerken bilgilendirilen grubun mutluluğunda neden ani bir düşüş yaşandığını anlarsınız.

Açıklanmayan olaylar, duygusal etkiyi artıran ve uzatan iki özelliğe sahiptir. İlki, bu olayların ender ve alışılmadık olmalarıdır.[35] Size erkek kardeşimin, kız kardeşimin ve benim aynı günde doğduğumuzu söylesem, herhalde bunun nadiren görülen olağan dışı bir durum olduğunu düşünürsünüz. Üçüz olduğumuzu açıkladığım anda, bu düşünceniz biraz değişir. Aslında, size yapacağım *herhangi bir* açıklama ("*Aynı gün* derken üçümüzün de perşembe günü doğduğunu kastettim" veya "Annem babam vergi indiriminden azami ölçüde yararlanmak için doğum tarihimizi ayarladılar, o yüzden hepimiz sezaryenle doğduk") böyle bir rastlantının tuhaflığını azaltır ve olayın daha mümkün gözükmesini sağlar. Açıklamalar, bir olayın neden ve nasıl ortaya çıktığını anlamamıza, böylece

neden ve nasıl ortaya çıkacağını öngörmemize imkân sağlar. Ne zaman düşünce okuma, havaya yükselme ya da memurların haklarını sınırlayan bir yasa çıkması gibi olayların meydana *gelemeyeceğini* söylesek genellikle şunu kastederiz: Eğer böyle bir şey olursa, bu duruma dair bir açıklamamız yoktur. Açıklanmayan olaylar nadiren görülür. Nadir olayların duygusal etkisi de doğal olarak olağan olayların etkisinden daha büyüktür. Güneş tutulmasını korku ve merakla karışık bir hayranlıkla seyrederiz ama güneş tutulmasından daha göz alıcı bir görsel ziyafet sunmasına rağmen gün batımından nadiren etkileniriz.

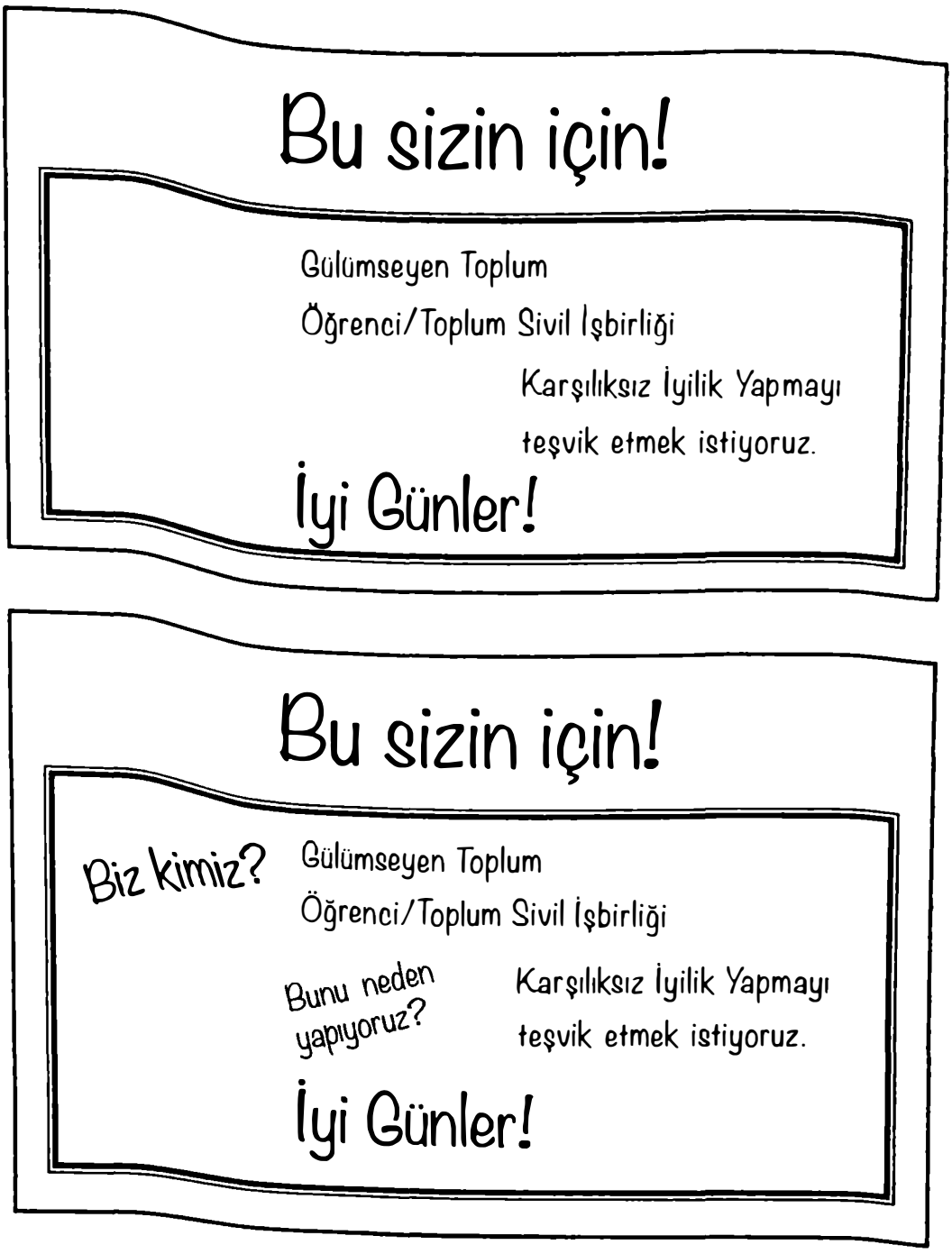
Açıklanmayan olayların daha büyük bir duygusal etki yaratmasının ikinci sebebi, bu olayların üzerinde ısrarla düşünmeye devam etmemizdir. İnsanlar gayri ihtiyari olarak olayları açıklamaya çalışırlar.[36] Araştırmalar, insanların bitirmek üzere başladıkları ama yarım bıraktıkları bir işi düşünme ve hatırlama olasılıklarının daha yüksek olduğunu gösteriyor.[37] Bir olayı açıklar açıklamaz, onu yeni yıkanmış bir çamaşır gibi katlarız, hafızamızın çekmecesine koyarız ve bir sonraki olaya geçeriz. Fakat açıklamalara kafa tutan bir olay bir *gizeme* ya da *bilmeceye* dönüşür. Gizemli bilmeceler hakkında hepimizin bildiği bir şey varsa o da bunların genellikle zihnimizin derinliklerinde kalmayı reddetmeleridir. Film yapımcıları ve roman yazarları çoğu zaman öykülerini esrarengiz bir sonla bitirerek bu gerçekten istifade ederler. Araştırmalara göre, insanlar kahramanın başına ne geldiğini öğrenemediklerinde film üzerinde düşünmeye devam ederler. Eğer filmi *beğenmişlerse* bu gizem kırıntısı onların daha uzun süre mutlu kalmalarını sağlar.[38]

Açıklamalar olayların duygusal etkisini talan eder. Çünkü olayların mantıklı görünmelerini sağlayarak onlar üzerinde düşünmeye devam etmemizi engellerler. İşin tuhaf yanı, bir açıklamanın bu etkileri yaratması için gerçekten *açıklama yapmasına* gerek yoktur; bunu *yapıyormuş gibi görünmesi*

yeterlidir. Örneğin, bir çalışmada araştırmacı üniversite kütüphanesindeki öğrencilere yaklaşarak üzerlerine birer dolar iliştirilmiş iki karttan birini verdi ve oradan uzaklaştı. Bunun açıklama için yalvartan tuhaf bir olay olduğunu herhalde siz de kabul edersiniz. Şekil 20'de görüldüğü gibi her iki kart da araştırmacının kendini "rastgele iyilik" yapmaya adayan "Gülümseyen Toplum" derneğinin üyesi olduğunu gösteriyordu. Ama kartların birinde fazladan iki ifade daha bulunuyordu: "Biz kimiz?" ve "Bunu neden yapıyoruz?" Bu içi boş ifadeler yeni bir bilgi vermiyordu ama öğrencilerin sanki bu tuhaf olay açıklanmış gibi *hissetmelerine* neden olmuştu ("Aha, bana neden bir dolar verdiğini şimdi anladım!"). Yaklaşık beş dakika sonra başka bir araştırmacı öğrencilere yaklaşarak "toplumun düşünceleri ve duyguları" hakkında bir sınıf projesi hazırladığını söyledi ve onlardan birkaç anket sorusunu cevaplamalarını istedi. Sorulardan biri şöyleydi: "Şu anda hissettiğiniz duygular olumlu mu yoksa olumsuz mu?" Elde edilen sonuçlar, sözde açıklama yapan ifadelerin yer aldığı kartı alan öğrencilerin kendilerini bu ifadelerin bulunmadığı kartı alan öğrencilerden daha mutsuz hissettiklerini gösterdi. Görünüşe göre, boş bir açıklama bile yaşadığımız olayı dolaba hemen kaldırıp diğerine atlamamıza neden olabiliyor.

Belirsizlik mutluluğu koruyan ve devam ettiren bir faktör olabilir. Bu yüzden insanların belirsizliği el üstünde tutacaklarını sanabiliriz. Aslında genellikle durum tam tersidir. Yeni bir grup öğrenciye Şekil 20'de görülen kartlardan hangisinin kendilerini daha mutlu edeceği sorulduğunda, öğrencilerin %75'i anlamsız açıklamanın yer aldığı kartı seçti.

Aynı şekilde bir grup öğrenciye internette sohbet ederken aldıkları övgü dolu mesajların hangi sahte öğrenci tarafından gönderildiğini bilmek isteyip istemedikleri sorulduğunda, %100'ü bilmek istediğini belirtti. Her iki durumda da öğrenciler belirsizlik yerine kesinliği ve gizem yerine açıklığı seçti; üstelik her iki araştırmada da kesinlik ve açıklık mutluluğu

Şekil 20.

azaltmasına rağmen. Şair John Keats, büyük yazarlar "gerçeğe ve mantığa ulaşma tasası olmadan belirsizlikle, gizemle ve şüpheyle var olabilenlerdir" dediği halde bizler "edindiğimiz yarım bilgilerle bile yetinmiyoruz."[39] Olup biten her şeyi amansız bir şekilde açıklama isteğimiz bizi meyve sineklerinden farklı kılabilir ama şen şakraklığımızı da öldürebilir.

Birazdan

Beyin ve göz komplocudur ve birçok komploda olduğu gibi onlar da gizli görüşmelerini kapalı kapılar ardında, arka odalarda, bize fark ettirmeden yaparlar. Şu anki deneyimlerimiz hakkında olumlu görüşler ürettiğimizin farkında olmadığımız için gelecekte de tekrar aynı şeyi yapacağımızı fark etmeyiz. Saflığımız bir yandan gelecekte zorluklarla yüz yüze geldiğimizde yaşayacağımız üzüntünün şiddetini ve süresini abartmamıza neden olurken, bir yandan da karşılaşacağımız komploların etkisini azaltacak önlemler almamızı sağlar. Bizler yapmadığımız bir davranıştan çok yaptığımız bir davranış, can sıkıcı bir deneyimden çok acı verici bir deneyim, kaçınabileceğimiz tatsız bir durumdan çok kaçınamadığımız tatsız bir durum hakkında olumlu ve inandırıcı düşünceler üretiriz. Buna rağmen, hareketsiz kalmak yerine harekete geçmeyi, can sıkıntısı yerine acı çekmeyi, özgürlük yerine adanmışlığı nadiren tercih ederiz. Olumlu düşünce üretmenin birçok yolu vardır: Tercih ettiğimiz bilgileri daha dikkatli dinleriz, çevremizi bize böyle bilgiler sunan insanlarla doldururuz ve bu bilgileri eleştirmeden kabul ederiz. Sahip olduğumuz bu eğilimler tatsız deneyimleri bizi temize çıkaracak ve daha iyi hissettirecek şekilde açıklamamızı kolaylaştırır. Bir türlü dizginlenemeyen açıklama dürtümüzün bedeli yaşadıklarımızın anlamını kavramaya çalışarak çoğu zaman en güzel deneyimlerimizi berbat etmemizdir.

Hayal dünyasında çıktığımız yolculukta, realizmden şimdiciliğe ve mantığa bürünmeye kadar birçok ilkeyle karşılaştık. Bu yüzden, bitiş noktasına doğru harekete geçmeden önce haritada bulunduğumuz yeri tespit etmek yararlı olabilir. Gelecekte yaşayacağımız olaylara vereceğimiz duygusal tepkileri doğru bir şekilde tahmin etmenin ne kadar zor olduğunu gördük çünkü bu olayları gelecekteki halleriyle hayal etmenin ve o anda neler düşüneceğimizi kafamızda canlandırmanın

zorluğunu anladık. Kitap boyunca, hayal gücü ile algı ve hafızayı kıyasladım. Öngörünün de görme duyusu ve hatırlama süreci kadar hatalarla dolu olabileceği konusunda sizi ikna etmeye çalıştım. Hatalı görme gözlükle tedavi edilebilir, hatalı hatırlama geçmişe dair yazılı belgelerle düzeltilebilir. Peki hatalı öngörünün çaresi nedir? Yarınlara bakarken görüntüyü netleştirecek bir gözlük olmadığı gibi gelecek yaşantılarımız hakkında okuyabileceğimiz yazılı bir kaynak da yoktur. Öngörünün sorunlarını tedavi edebilir miyiz? Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi edebiliriz. Ama çoğunlukla tercih etmeyiz.

Ders Almak

ders almak:

Hatalarımızı düzeltme, kendimizi yenileme ve geliştirme becerisi.

10. BÖLÜM

Bir Kere Isırılınca

Ey tecrübe, söylentileri yalanlayan sensin!
Shakespeare, *Cymbeline*

SON ON YILDA tuvalet eğitiminden bahseden kitaplarda büyük bir patlama yaşandı. İki yaşındaki torunum ne zaman emekleyerek kucağıma gelse kaka yapma mucizesini ve bunu sağlayan vücut sisteminin gizemini en ince detayına kadar gösteren bir yığın resimli kitabı da yanında getirir. Bu kitapların bazılarında geleceğin anatomistlerine ayrıntılı açıklamalar yapılır; bazılarında çömelen, ayağa kalkan ve poposunu silen mutlu çocukların resimleri bulunur. Birçok açıdan farklı olmalarına rağmen bu kitapların her biri aynı mesajı verir: *Yetişkinler altlarına yapmazlar ama eğer sen altına yapıyorsan bunu çok fazla kafana takma.* Görünüşe göre torunum bu mesajı hem güven verici hem de ilham verici buluyor. Kaka yapmanın bir yolu yordamı olduğunu ve her ne kadar şu anda ondan o yol yordamı öğrenmesini beklemesek de çevresindeki birçok insanın o kurallara göre hareket ettiğini fark etmesini beklediğimizi anlıyor. Bir miktar pratikle ve bir

miktar rehberlikle kendisinin de doğru şekilde kaka yapmayı öğrenebileceğini biliyor.

Pratiğin ve rehberliğin faydaları sadece bu beceriyle sınırlı değildir. Aslında, bildiğimiz hemen her şeyi bu iki yöntem aracılığıyla öğreniriz. Sadece iki çeşit bilgi vardır: İlk elden edinilen bilgi ve ikinci elden edinilen bilgi. Öğrenmeye çalıştığımız şey ne olursa olsun -tuvaletini yapma, yemek pişirme, yatırım yapma, kızakla kayma- edinilen beceri her zaman bizzat yaşanılan deneyimin ya da o deneyimi yaşamış insanları dinlemenin ürünüdür. Bebekler kakalarını bezlerine yaparlar çünkü hem acemi çaylaklardır hem de deneyimli insanların bilgilerinden henüz faydalanamazlar. Bebekler, uygun tuvalet kuralları konusunda ilk elden ve ikinci elden bilgiye sahip olmadıkları için kötü kokulu kaka yapmalarını doğal karşılarız ama aynı zamanda birkaç yıl içinde pratiğin ve rehberliğin düzeltici etkilerinin görülmeye başlayacağını, bilgisizliğin yerini tecrübeye ve eğitime bırakacağını, tuvalet hatalarının tamamen ortadan kalkacağını umarız.

Öyleyse, bu analiz neden her tür hataya genellenemiyor? Bizi mutlu ya da mutsuz eden olayları bizzat yaşarız. Bizi mutlu edecek ya da etmeyecek şeyler hakkında konuşan arkadaşlara, terapistlere, taksi şoförlerine ya da talk-show sunucularına sahibiz. Ama bütün bu deneyimlere ve rehberliğe rağmen mutluluk arayışımız çoğu zaman arapsaçına döner. En son aldığımız araba, ev ya da terfi bizi mutlu etmese de, başka kişiler sürekli yenilerinin de bizi mutlu etmeyeceğini söylese de bir sonraki arabanın, bir sonraki evin veya bir sonraki terfinin bizi mutlu edeceğini düşünürüz.

Kirli bezlerden kurtulduğumuz yöntemin aynısını kullanarak bu hatalardan kurtulmayı neden öğrenmiyoruz? Eğer pratik ve rehberlik bize pantolonlarımızın kuru kalmasını öğretebiliyorsa, o zaman neden gelecekte yaşayacağımız duyguları tahmin etmeyi öğretemiyor?

Olağan Dışı Anlar

Yaşlanmanın birçok güzel tarafı vardır ama bunların ne olduğunu hiç kimse bilmez. Yaşlılıkta yanlış zamanlarda uyuruz, yanlış zamanlarda uyanırız, fazla yemekten kaçınırız ve alacağımız diğer ilaçları hatırlamamıza yardımcı olan ilaçlar kullanırız. Aslında yaşlanmanın tek iyi tarafı henüz bir tel saçı dökülmemiş insanların ara sıra kenara çekilip deneyim hazinemize hayran olmalarıdır. Onlar deneyimlerimizin bir tür zenginlik olduğunu düşünürler çünkü yaşadıklarımızın bizi aynı hatayı ikinci defa yapmaktan kurtardığını zannederler; bazen kurtarır da. Deneyim milyoneri olanlarımızın tekrarlamayacağı birkaç tecrübe mutlaka *vardır*. Aklıma nane likörü içerken kedimi yıkadığım bir anım geldi, ama şu an bundan bahsetmesem daha iyi olur. Öte yandan, engin tecrübeli kişiler olarak defalarca tekrarladığımız bir sürü hata da vardır. Boşandığımız eşimize bir hayli benzeyen insanlarla evleniriz. Her yıl bir daha asla katılmayacağımıza yemin ettiğimiz yıllık aile toplantılarına gene katılırız. Aylık harcamalarımızı dikkatli bir şekilde planladığımız halde üçle başlayan günlerde yine meteliğe kurşun atarız. Bu hata silsilelerinin nedenini açıklamak zor görünüyor. Ne de olsa kendi deneyimlerimizden ders almamız gerekmez mi? Hayal gücünün elbette açmazları vardır ve şu ana kadar hiç yaşamadığımız bir olayı gelecekte yaşadığımızda ne hissedeceğimizi doğru tahmin edememek belki de kaçınılmaz bir durumdur. Ne var ki evinden çok iş yerinde zaman geçiren işkolik bir yöneticiyle bir kere evlendiğimizde, kuzenlerini gücendirmek için ellerinden geleni yapan amcalarla kavga eden halaların bulunduğu bir aile toplantısına bir kere katıldığımızda ve iki maaş arasındaki son günleri pirinç ve fasulye hakkında uzman kesilerek bir kere geçirdiğimizde bu olayların yine aynı şekilde sonuçlanacağını belli bir oranda tahmin edebilmemiz, dolayısıyla gelecekte onlardan kaçınmak için önlem almamız gerekmez mi?

Gerekir ve bunu yaparız da ama sandığınız kadar sık ve layıkıyla değil. Gurur ve memnuniyetle hatırladığımız deneyimleri tekrarlamaya, pişmanlık ve utançla hatırladığımız deneyimlerden kaçınmaya çalışırız.[1] Sorun şu ki deneyimlerimizi çoğu kez doğru hatırlamayız. Bir deneyimi hatırlarken hissettiğimiz duygu bir çekmeceyi açıp yazıldığı gün dosyaya kaldırılan bir hikayeyi bulmaya *benzer.* Ama daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi bu duygu beynimizin en gelişmiş yanılsamalarından biridir. Hafıza deneyimlerimizin birebir kopyalarını saklayan itaatkar bir katip değildir. Deneyimleri kısaltarak ana unsurlarını saklayan ve tekrar okumak istediğimizde bu unsurları kullanarak hikayeyi yeniden yazan tecrübeli bir editördür. Editör çoğu zaman hangi unsurların gerekli hangi unsurların atılabilir olduğu konusunda keskin bir algıya sahip olduğu için, kısalt-ve-sakla yöntemi genellikle çok işe yarar. İşte bu yüzden damadın gelini öperken nasıl baktığını hatırlarız ama çiçek taşıyan kızın o anda hangi parmağını burnuna götürdüğünü hatırlamayız. Hafıza, kalemi çok güçlü bir editör olsa da ne yazık ki geçmişi yanlış hatırlamamıza, böylece geleceği yanlış hayal etmemize neden olan bazı zaaflara sahiptir.

Örneğin, dört harfli kelimeleri *kullanmış* ya da *kullanmamış* olabilirsiniz ama eminim hiçbir zaman onları saymaya kalkışmadınız. Öyleyse bir tahminde bulunun: İngilizcede *k* harfiyle başlayan dört harfli kelimeler mi (k-1'ler mi) yoksa üçüncü harfi *k* olan dört harfli kelimeler mi (k-3'ler mi) daha çoktur? İnsanların çoğu gibiyseniz, k-1'lerin k-3'lerden daha fazla olduğunu tahmin edersiniz.[2] Bu soruyu muhtemelen hafızanızı kısaca yoklayarak cevapladınız ("Hımm, *kite*, *kilt*, *kale*...") ve k-1'leri k-3'lerden daha kolay hatırladığınız için k ile başlayan kelimelerin daha fazla olduğunu zannettiniz. Bu, normalde çok ince bir çıkarım aslında. Ne de olsa, altı bacaklı fillerden (f-6) çok dört bacaklı filleri (f-4) *hatırlarsınız.* Çünkü f-6'lardan çok f-4'leri *gördünüz*; f-4'leri f-6'lardan daha

çok *gördünüz* çünkü f-4'ler f-6'lardan daha fazla. Yeryüzündeki dört bacaklı ve altı bacaklı fillerin gerçek sayıları onlarla karşılaşma sıklığınızı, karşılaşma sıklığımız da onları kolay hatırlayıp hatırlamamanızı belirler.

Konu filler olunca oldukça işimize yarayan mantık yürütme yeteneğimiz ne yazık ki kelimeler söz konusu olunca bize pek de yardımcı olmaz. Gerçekten k-1'leri hatırlamak k-3'leri hatırlamaktan daha kolaydır ama bunun nedeni k-1'lere k-3'lerden daha sık rastlamamız *değildir.* K ile başlayan kelimeleri hatırlamak daha kolaydır çünkü *herhangi* bir kelimeyi ilk harfiyle hatırlamak, üçüncü harfiyle hatırlamaktan daha kolaydır. Tüm sözlüklerde olduğu gibi zihinlerimizdeki sözlükler de alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir; bu nedenle ilk harfini bilmediğimiz kelimeleri hafızamızda kolayca "*ara*yıp bul*amayız*". Aslında, İngilizcede k-3'ler k-1'lerden daha fazla olmasına rağmen, k-1'leri hatırlamak daha kolay olduğu için insanlar çoğu zaman bu soruya yanlış cevap verirler. K'lı kelime bulmacası bizi oyuna getirir çünkü doğal ama hatalı olarak, aklımıza çabuk gelen şeylerle daha sık karşılaştığımızı sanarız.

Filler ve kelimeler için geçerli olan durum deneyimler için de geçerlidir.[3] Birçoğumuz Tibet öküzüne binmekle ilgili anıları bisiklete binmekle ilgili anılardan daha kolay aklımıza getirebiliriz. Böylece, olması gerektiği gibi geçmişte Tibet öküzünden çok bisiklete bindiğimiz sonucuna varabiliriz. Bu mükemmel bir mantık olabilir; bir deneyimi yaşama sıklığımızın o deneyimi hatırlamamızı kolaylaştıran tek etken olmadığı gerçeğini bir tarafa koyarsak. Aslında nadir yaşanan ya da *olağan dışı* deneyimler genellikle en çok hatırlanan deneyimlerdir. 10 Eylül 2001 sabahı nerede olduklarını hatırlamayan Amerikalıların, 11 Eylül sabahında nerede olduklarını tam olarak hatırlamaları bu yüzdendir.[4] Nadir yaşanan deneyimlerin daha çabuk hatırlanması gerçeği tuhaf çıkarımlarda bulunmamıza neden olabilir. Örneğin, yetişkinlik hayatımın

büyük bir kısmında gözlemlediğim bariz bir gerçek var. Marketteki hep en yavaş ilerleyen sırayı seçiyorum ve ne zaman o sırada beklemekten sıkılıp diğer sıraya geçsem terk ettiğim sıranın daha hızlı ilerlemeye başladığını fark ediyorum.[5] Eğer bu doğruysa, eğer sahiden ben girdiğim sıranın yavaşlamasına yol açan kötü bir kadere, kötü bir enerjiye, kötü bir şansa ya da kötülüğün diğer metafizik formlarından birine sahipsem, o zaman bir yerlerde girdiği sıranın hızlanmasına yol açan metafizik iyilik formlarına sahip olduğunu hisseden birileri olmalı. Ne de olsa *herkes* her defasında en yavaş sıraya girmez, öyle değil mi? Yine de tanıdığım hiç kimse girdiği sırayı hızlandıran doğaüstü bir güce sahip olduğunu düşünmüyor. Tam tersine, tanıdığım insanların aşağı yukarı hepsi aynen benim gibi insafsızca sıra alternatiflerinden en yavaşına çekildiklerine, tesadüfi kadere karşı koyma girişimlerinin girdikleri sırayı yavaşlatmaktan, terk ettikleri sırayı hızlandırmaktan başka bir işe yaramadığına inanıyor. Peki, neden böyle olduğuna inanıyoruz?

Çok hızlı ya da ortalama bir hızla ilerleyen bir sırada beklemek öyle sıkıcı ve sıradan bir deneyimdir ki bu deneyimi önemsemeyiz ya da hatırlamayız. Sıkılmış bir vaziyette orada öylece dururuz, magazin gazetelerine göz atarız, Clark çikolatalarını seyrederiz ve farklı boyuttaki pilleri *büyük*, *orta*, *küçük* gibi daha kolay hatırlanabilecek kelimelerle sınıflandırmak yerine A harfine eşlik eden farklı numaralarla sınıflandırmaya hangi geri zekalının karar verdiğini merak ederiz. Bunları yaparken sıra arkadaşlarımıza dönüp nadiren şöyle deriz: "Sıranın *her zamanki* gibi ilerlediğini fark ettiniz mi? Lanet sıra öyle vasat bir hızla ilerliyor ki ileriki bir tarihte tekrar bir araya geldiğimizde sizi eğlendirmek için anlatacağım hikaye hakkında küçük notlar almaya başlasam iyi olacak." Hayır, bizim *hatırladığımız* kasa kuyruğu deneyimlerinde başka bir sıraya geçmeden önce arkamızda duran kıpkırmızı şapkalı adam marketten çıkıp çoktan arabasına binmiştir. Bizse daha kasaya

ulaşamamışızdır çünkü önümüzdeki iri yarı büyükanne, elindeki kuponları kasadaki görevliye doğru sallamakta ve *son kullanma tarihinin* ne anlama geldiğini sormaktadır. Sıranın yavaş ilerlemesi gerçekten çok sık başımıza gelmez ama hatırlanması kolay olduğu için (f-4'ler ve k-1'ler gibi) çok sık başımıza geldiğini düşünürüz.

Olma ihtimali çok düşük deneyimlerin genellikle *hatırlanma ihtimali en yüksek deneyimler* olması gelecekteki deneyimlerimizi tahmin etme yeteneğimize zarar verebilir.[6] Örneğin, bir çalışmada araştırmacılar metro peronunda bekleyen yolculardan o gün metroyu kaçırırlarsa ne hissedeceklerini tahmin etmelerini istediler.[7] Tahminde bulunmadan önce bir grup yolcudan "metroyu kaçırdıkları herhangi bir zamanı" hatırlamaları ve anlatmaları istendi (herhangi bir hatıra grubu). Diğer yolculardan ise "metroyu kaçırdıkları *en kötü* zamanı" hatırlayıp anlatmaları istendi (en kötü hatıra grubu). Sonuçlar, herhangi bir hatıra grubunda yer alan yolcuların en kötü hatıra grubunda yer alan yolcuların anlattıkları olaylar kadar kötü deneyimleri hatırladıklarını gösterdi. Başka bir deyişle, yolcular metroyu kaçırdıklarını hayal ettiklerinde, en sinir bozucu ve sıkıntılı olayları akıllarına getirmişlerdi ("Metronun yaklaştığını duyabiliyordum, kaçırmamak için koşmaya başladım ama merdivenlerde tökezleyerek şemsiye satmakta olan adama çarptım, sonuç olarak iş görüşmesine yarım saat geç kaldım; oraya vardığımda çoktan başka birini işe almışlardı"). Metro kaçırma örneklerinin birçoğu sıradandır ve çabuk unutulur, dolayısıyla bu örnekleri hatırlamaya çalıştığımızda en sıra dışı olanlar su yüzüne çıkar.

İyi de bunun duygusal geleceğimizi tahmin etmekle ne alakası var? K harfi ile başlayan kelimeleri (k-1) daha çabuk hatırlamamızın sebebi bunlara sıkça rastlanması değil, zihnimizdeki sözlüğün düzenlenme biçimidir. Yavaş ilerleyen market kuyruğunu kolayca hatırlamamızın sebebi ise bunlara sıkça rastlamamız değil, sıraya takılıp kaldığımız anlarda olan

bitene özel bir dikkat göstermemizdir. Ne var ki bu anıların daha çabuk hatırlanmasına neden olan *gerçek* sebeplerin farkında olmadığımız için yanlışlıkla bunların gerçekte daha yaygın olduğu sonucuna varırız. Aynı şekilde, tatsız metro kaçırma deneyimlerini daha kolay hatırlamamızın sebebi bunların çok sık yaşanması değil, *seyrek* yaşanmasıdır. Ama bu tür tatsız örneklerin kolayca aklımıza gelmesinin *gerçek* nedenlerini bilmediğimiz için yanlışlıkla bunların olduğundan daha sık yaşandıklarına hükmederiz. Gerçekten de *o gün* metroyu kaçırırlarsa ne hissedecekleri hakkında *tahmin yapmaları* istendiğinde, yolcular yanılgıya düşerek yaşayacakları deneyimin normalden daha zahmetli ve sinir bozucu olacağını tahmin ettiler.

Aynı hataları sık sık tekrarlamamızın sebeplerinden biri olağan dışı olayları hatırlama ve tahminlerimizi bu olaylara dayandırma eğilimimizdir. Geçen yıl ailecek gittiğimiz tatili düşündüğümüzde iki haftalık Idaho turunda yaşananları tüm ayrıntısıyla hatırlamayız. Doğal olarak aklımıza ilk gelen ilk Cumartesi öğleden sonra çocukları at binmeye götürdüğümüz, altın renkli, beyaz kuyruklu ve yeleli atlarımızın üstünde bir tepeyi aşarak kendimizi görkemli bir vadiye bakarken bulduğumuz an. Güneşin üzerinde oyunlar oynadığı bir ırmak, parlak bir kurdele gibi ufka doğru uzanıyor. Hava tertemiz, orman sessiz. Çocuklar birdenbire tartışmaya son veriyorlar ve atlarının üzerinde donakalıyorlar. İçlerinden biri alçak sesle "Vay canına!" diyor. Herkes birbirine bakarak gülümsüyor ve o kısacık an tatilin en güzel anısı olarak sonsuza kadar beynimize kazınıyor. Bu hatıranın bir anda akla gelmesinin sebebi işte bu. Ama eğer bir sonraki tatilimizi planlarken bu hatırayı referans alırsak ve tatilimizin geri kalan kısmının genel olarak hayal kırıklığıyla geçtiğini göz ardı edersek gelecek yıl kendimizi aynı kalabalık kamp bölgesinde, aynı bayat sandviçleri yerken, aynı huysuz karıncalar tarafından ısırılırken ve bir önceki tatilden ders almayı neden başaramadığımızı merak

ederken bulma olasılığımız artar. Olağan anlar yerine en iyi ve en kötü anları hatırlama eğiliminde olduğumuz için gençlerin hayran kaldığı deneyim hazinesi her zaman işe yaramaz.

Sonu İyi Biten Her Şey İyidir

Geçenlerde *Schindler'in Listesi* filminini beğendiğim konusunda ısrar eden eşimle tartıştık. Şimdi bu konuya bir açıklık getireyim: Eşim, bu filmi *beğeneceğimi* ya da *beğenmem gerektiğini* söylemiyordu. İnatla 1993 yılında beraber izlediğimiz bu filmi *beğendiğimi* söylüyordu. Bu bana son derece taraflı bir yorum gibi geldi. Birçok konuda haklı çıkmam ama neyi beğenip beğenmediğim konusunda haklı olma hakkımı saklı tutuyorum. On seneden daha uzun süredir beni dinleyen herkese söylediğim gibi *Schindler'in Listesi*'ni beğenmedim. Oysa eşim yanıldığımı söylüyordu. Ben de bir bilim insanı olarak patlamış mısırın eşlik ettiği bu hipotezi test etmek zorunda olduğumu hissettim. Bu yüzden *Schindler'in Listesi* filmini kiraladık ve yeniden seyrettik. Yaptığım deneyin sonuçları kimin haklı olduğunu apaçık ortaya koydu: İkimiz de haklıydık. Eşim haklıydı çünkü gerçekten de filmin ilk iki yüz dakikasını gözümü kırpmadan seyretmiştim. Ben de haklıydım çünkü filmin sonunda çok kötü bir şey olmuştu.

Filmin yönetmeni Steven Spielberg hikayenin sonuyla baş başa kalmama izin vermemiş, filmde anlatılan gerçek karakterlerin sahneye çıkarak oyuncuları tebrik ettiği bir final bölümü eklemişti. O sahneyi o kadar müdahaleci, o kadar yavan o kadar yersiz buldum ki karıma dönüp "Yok daha neler" dedim. Belli ki 1993 yılında da tüm salona oldukça yüksek bir sesle öyle demiştim. Filmin %98'lik ilk kısmı muhteşemdi, %2'lik final kısmı ise aptalcaydı. Filmi beğenmediğimi hatırlıyordum, çünkü (bana göre) sonu çok kötüydü. Bu anıyla ilgili tuhaf olan tek nokta muhteşemlik oranı %98'den önemli ölçüde düşük olan bir sürü berbat filmi başından sonuna izlemem

ve bunlardan bazılarını bir hayli beğendiğimi hatırlamamdı. Aradaki fark bu filmlerdeki aptalca bölümlerin başta, ortada ya da final sahnesi dışında filmin herhangi bir yerinde olmalarıydı. Öyleyse neden muhteşem biten vasat filmleri, kötü biten mükemmele yakın filmlerden daha çok beğeniyorum? Ne de olsa mükemmele yakın filmlerde yaşanan duygu yüklü ve doyurucu dakikalar vasat filmlere nazaran daha fazla değil mi?

Evet, ama anlaşılan önemli olan bu değil. Daha önce de gördüğümüz gibi hafızamız deneyimlerimizi uzun metrajlı bir film gibi depolamaz. Bunun yerine özel durumlarla ilgili özetleri saklar. Hafızanın bu özel durumlar hakkındaki takıntılarından biri de final sahneleridir.[8] İster bir dizi ses duyalım, ister bir dizi harf okuyalım, ister bir dizi resim görelim, ister bir dizi koku koklayalım, ister bir grup insanla tanışalım, bu dizilerin sonunda yer alanları, başında ya da ortasında yer alanlardan daha fazla hatırlama eğilimi gösteririz.[9] Böyle olunca da geriye dönüp bu dizilerin tamamına baktığımızda sonda bulunan şeyler izlenimimizi fazlasıyla etkiler.[10] Bu eğilim özellikle keyifli ve acı verici deneyimlerimizi hatırlamaya çalışırken şiddetlenir. Örneğin, bir araştırmaya katılan gönüllülerden ellerini buz gibi bir suya sokmaları ve kendilerine verilen elektronik değerlendirme çizelgesini kullanarak hissettikleri rahatsızlığı saniyesi saniyesine kaydetmeleri istendi (bu, bir hayli acı verici olsa da herhangi bir tehlikesi olmayan ve yaygın olarak kullanılan bir laboratuvar deneyidir).[11] Her gönüllüye bir kısa bir de uzun deneme yaptırıldı. Kısa denemede, gönüllüler ellerini altmış saniye boyunca 13.8 santigrat derece soğuk suyla doldurulmuş bir küvette tuttular. Uzun denemede ise gönüllüler ellerini önce altmış saniye boyunca 13.8 santigratlık soğuk suda daha sonra da otuz saniye boyunca sıcaklığı gizlice 15 santigrat dereceye çıkarılmış suda tuttular. Dolayısıyla kısa deneme altmış saniyelik soğuk su uygulaması içerirken,

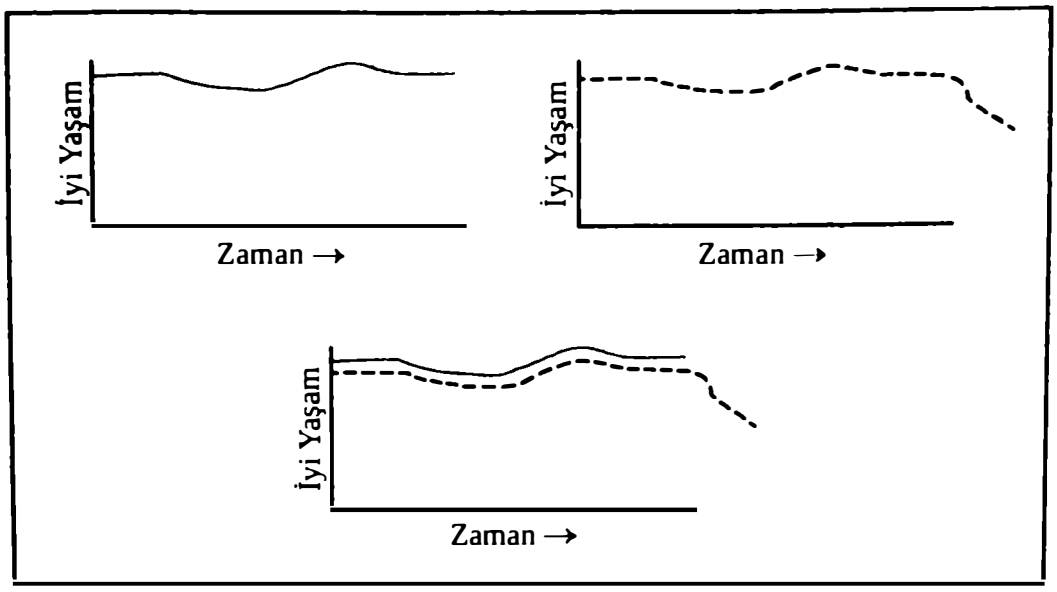
uzun deneme *altmış saniyelik soğuk su uygulamasına ek olarak otuz saniyelik serin su uygulaması içeriyordu.* Peki hangi deneme daha acı verici oldu?

Bu *acının* bizim için ne anlama geldiğine bağlıdır. Şüphesiz uzun denemede daha fazla acı verici an vardı. Gerçekten de gönüllülerin saniyesi saniyesine verdikleri bilgi, iki denemenin ilk altmış saniyesinde eşit derecede rahatsızlık hissettiklerini ama ellerini suyun içinden çıkardıkları (kısa denemede yaptıkları gibi) denemeye kıyasla ellerini suyun içinde fazladan otuz saniye tuttukları denemede hissedilen acı seviyesinde bir artış olduğunu gösterdi. Diğer taraftan, bir süre sonra gönüllülerden yaşadıkları deneyimi *hatırlamaları* ve hangi denemenin kendilerine daha fazla acı *verdiğini* söylemeleri istendiğinde, gönüllüler kısa denemenin uzun denemeden daha acı verici olduğunu ifade ettiler. Uzun deneme gönüllülerin otuz saniye daha fazla soğuk suya katlanmalarını gerektirmesine rağmen bir nebze daha sıcak bir sonla bittiği için daha az acı verici bir deneyim olarak hatırlanmıştı. Hafızanın sonlar konusundaki takıntısı kadınların neden doğum anını olduğundan daha az acı verici olarak hatırladıklarını,[12] ilişkileri kötü giden çiftlerin neden ilişkinin başında gerçek anlamda mutlu olmadıklarını hatırladıklarını[13] açıklar. Shakespeare'in ifadesiyle, "Güneşin batışı ve müziğin kapanışı / Damağımızda kalan en son tat, en tatlı olanı / Geçmişte kalan anılardan en hatırda kalanı.[14]

Bir deneyimin yaşattığı mutluluğu genellikle sonuna bakarak yorumlamamız ilginç seçimler yapmamıza yol açabilir. Örneğin, soğuk su çalışmasını gerçekleştiren araştırmacılar gönüllülere bu iki denemeden hangisini tekrarlamayı tercih edeceklerini sorduklarında, gönüllülerin %69'u uzun denemeyi seçti; yani *fazladan otuz saniye acı çekmeyi gerektireni.* Gönüllüler uzun denemenin kısa olandan daha az acı verici olduğunu hatırladıkları için, tekrarlamayı tercih ettikleri

deneme o oldu. Bu tercihin mantığını çürütmek kolaydır. Ne de olsa bir deneyimin verdiği "toplam mutluluk" onu oluşturan anların hem niteliği hem de niceliği ile ilgilidir. Bu çalışmada yer alan gönüllüler belli ki nicelik faktörünü dikkate almadılar.[15] Bu tercihin mantığını savunmak da oldukça kolaydır. Mekanik bir boğaya binmek ya da yakışıklı bir film yıldızıyla fotoğraf çektirmek özleri itibariyle mutluluk verici oldukları için bunları yapmayız. Bunları hayatımızın geri kalan yıllarını mutluluk veren hatıralarla geçirebilmek için yaparız ("Boğanın üstünde tamı tamına bir dakika durdum!"). Eğer sadece birkaç saniye süren bir deneyimin hatırasıyla saatler geçirebiliyorsak, eğer hafızalar final sahnelerinin üzerinde durmaya eğilimliyse, o zaman neden biraz daha az acı veren bir hatıraya sahip olmak için şu anda bir miktar fazladan acıya katlanmayalım ki?[16]

Bu iki görüş de mantıklıdır ve siz de akıllıca davranarak bunlardan birini kullanabilirsiniz. Sorun şu ki *ikisini* de kullanma olasılığınız daha fazladır. Örneğin, gönüllülerin bir kadın hakkında bilgi edindikleri (adı Bayan Kesik olsun) bir araştırmayı ele alalım. Bayan Kesik altmış yaşına kadar tek kelimeyle mükemmel bir hayata sahip olur. O noktada mükemmel olan hayatı tatmin edici bir hayata dönüşür. [17] Sonra Bayan Kesik altmış beş yaşındayken geçirdiği bir trafik kazası sonucunda ölür. Bu kadının hayatı (Şekil 21'de kesik çizgilerle gösterilen) ne derecede iyi geçmiştir? Gönüllüler, dokuz-puanlı bir ölçek üzerinde Bayan Kesik'in hayatının 5.7'lik olduğunu belirtirler. İkinci bir gönüllü grubu ise altmış yaşında geçirdiği bir trafik kazasında ölünceye kadar tek kelimeyle mükemmel bir hayata sahip olan başka bir kadın hakkında (adı Bayan Düz olsun) bilgilendirilir. Peki bu kadının hayatı (Şekil 21'de düz çizgiyle gösterilen) ne derecede iyi geçmiştir? Gönüllüler, Bayan Düz'ün hayatının 6.5'lik olduğunu söylerler. Görünüşe göre gönüllüler mükemmel bir hayatı (Bayan Düz'ün hayatı) birkaç tatmin edici yılın ek-

Şekil 21: Ayrı ayrı değerlendirildiğinde eğrilerin şekilleri önemlidir. Ama yan yana karşılaştırıldığında eğrilerin uzunlukları ön plana çıkıyor.

lendiği eşit derecede mükemmel bir hayata (Bayan Kesik'in hayatına) tercih ederler. Bu sonucun üzerinde şöyle bir durup düşündüğünüzde soğuk-su çalışmasında yer alan gönüllülerin de aynen böyle düşündüklerini anlarsınız. Bayan Kesik'in hayatındaki "toplam mutluluk" oranı Bayan Düz'ün hayatındaki toplam mutluluktan fazladır. Ama Bayan Düz'ün hayatı Bayan Kesik'in hayatından daha iyi bir sonla bitmektedir. Gönüllüler de bir hayatın sona erme niteliğini, toplam mutluluk miktarından daha fazla dikkate almışlardır. Ama durun bir dakika. Üçüncü bir gönüllü grubundan anlatılan bu iki hayatı yan yana koyarak karşılaştırmaları istendiğinde (Şekil 21'de altta yer alan grafiğe bakarak yapabilirsiniz), onlar böyle bir tercihte bulunmazlar.

Gönüllülerden iki hayatı aynı anda dikkate almaları istenerek kadınların hayat süreleri arasındaki fark belirgin hale getirildiğinde, gönüllüler "hızlı yaşa, genç öl; cesedin yakışıklı olsun" seçeneğini tercih etme konusunda kararsızlık yaşadılar. Görünen o ki, bizim için bir deneyimin nasıl bittiği hissettiğimiz toplam mutluluktan daha önemlidir; ancak üzerinde kafa yoruncaya kadar.

Böyle Hissetmiş Olmalıyız

Eğer 8 Kasım 1988 akşamı oy kullanma yaşındaki bir Amerikan vatandaşıysanız muhtemelen evinizde Michael Dukakis ile George Bush arasındaki başkanlık yarışının sonuçlarını seyretmişsinizdir. Geçmişe dönüp bu seçime baktığınızda kötü şöhretli Willie Horton* reklamını, "Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği'nin resmi üyesi olma" tabirini veya Lloyd Bentsen'in Dan Quayle'ye iğneleyici bir üslupla "Senatör, siz Jack Kennedy değilsiniz" dediğini hatırlayabilirsiniz. Bütün oylar sayıldığında Amerikalıların Massachusetts'li demokratı Beyaz Saray'a göndermeme kararı aldığını kesinlikle hatırlarsınız. Dukakis seçimi kaybetmesine rağmen daha liberal eyaletlerin bazılarından yüksek oy almıştı.

Geçmiş hakkında konuştuğumuza göre şimdi sizden hafızanızı yoklamanızı istiyorum. Bir süreliğine gözlerinizi kapatın ve haber spikeri Kaliforniya eyaletinde en yüksek oyu Dukakis'in aldığını söylediğinde tam olarak ne hissettiğinizi hatırlamaya çalışın. Hayal kırıklığına mı uğramıştınız yoksa mutlu mu olmuştunuz? Havalara mı uçmuştunuz yoksa üzgün bir şekilde kafanızı mı sallamıştınız? Sevinç gözyaşları mı yoksa üzüntü gözyaşları mı dökmüştünüz? "Tanrı batı yakasındakilerden razı olsun mu!" demiştiniz yoksa "Bu kaçıklardan ne umuyorsunuz?" mu demiştiniz. Eğer siyasi yelpazenin liberal tarafında yer alıyorsanız Kaliforniya'daki oylar açıklandığında muhtemelen mutlu olduğunuzu hatırlarsınız ama eğer muhafazakar tarafında yer alıyorsanız büyük bir ihtimalle mutsuz olduğunuzu hatırlarsınız. Eğer aklınıza gelenler bunlarsa, o zaman sevgili arkadaşlarım ve vatandaşlarım bugün önünüze dikilip şunu söylemek istiyorum: Hafızanız yanılıyor. Çünkü 1988 yılında Kaliforniyalılar George Herbert Walker Bush'a

---

* Willie Norton, 1986 yılında ömür boyu hapis yatarken Vali Michael Dukakis'in uygulamaya koyduğu hafta sonu izni kapsamında dışarıya çıkmış, izinden dönmediği gibi bir kadına cinsel saldırıda bulunmuştur. 1988 yılındaki başkanlık seçimlerinde bu durum aleyhine kullanılmıştır -ç.n

oy verdiler. Bunun gibi basit bir aldatmacaya düşmek neden bu kadar kolaydır? Çünkü hafıza hatırlama işiyle uğraştığında yeniden yapılandırma sürecini başlatır. Birdenbire gözümüzde canlanan zihinsel görüntü parçalarını bir araya getirmek için elinin altındaki her bilgi kırıntısını kullanır.

Bu bilgilerden bazılarına göre Kaliforniya bize transandantal meditasyonu, granolayı, psikedelik rock'ı, Vali Moonbeam'i ve Debbie Does Dallas film dizisini kazandıran liberal bir eyalettir. O yüzden Bill Clinton, Al Gore ve John Kerry gibi Michael Dukakis'in de bu eyaleti kolayca kazanmış olması gerektiğini düşünürsünüz. Oysa Kaliforniyalılar Bill Clinton, Al Gore ve John Kerry'e oy vermeye başlamadan önce Gerald Ford, Ronald Reagan ve Richard Nixon gibi adaylara oy verdiler.

Eğer bir siyaset bilimcisi, CNN bağımlısı ya da Kaliforniya'da uzun süredir yaşayan biri değilseniz büyük ihtimalle siyasi geçmişin bu küçük kırıntılarını hatırlamazsınız. Onun yerine mantığa dayanan bir çıkarımda bulunursunuz. Kaliforniya liberal bir eyalet, Dukakis de liberal bir aday olduğuna göre, Kaliforniyalılar ona oy vermiş olmalı diye düşünürsünüz. Antropologlar, geçmişteki olaylar hakkında tahminde bulunmak için ("Beyaz ırk, Yeni Dünya'ya Mongoloid ırktan iki bin yıl önce gelmiştir") hem gerçekleri ("Mexico City'nin yakınında bulunan on üç bin yaşındaki kafatası uzun ve dardır") hem de teorileri ("Uzun ve dar kafatasları, Avrupa'da yaşayan ırkları işaret eder") kullanırlar. Beynimiz de bir antropolog gibi geçmişteki bir olay hakkında çıkarımda bulunmak için ("Kaliforniya'da yaşayanlar Dukakis'e oy verdiler") gerçeklerden ("Dukakis bir liberaldir") ve teorilerden ("Kaliforniyalılar liberaldir") yararlanır. Ama ne yazık ki teoriniz yanlış olduğu için tahmininiz de hatalıdır.

Beyinlerimiz geçmişteki olaylar hakkında tahminde bulunmak için nasıl gerçekleri ve teorileri kullanıyorsa, geçmişteki

duygularımızı tahmin etmek için de gerçekleri ve teorileri kullanır.[18] Duygularımız, başkanlık seçimleri ve eski medeniyetler örneklerinde olduğu gibi arkalarında varlığı kanıtlanabilir gerçekler bırakmadıkları için beyinlerimiz bir zamanlar ne hissettiğimizi hatırlamaya çalışırken çoğunlukla teorilere bağlı kalmak durumundadır. Bu teorilerin yanlış çıkması kendi duygularımızı yanlış hatırlamamıza sebep olur. Örneğin, bir konuyla -diyelim ki cinsiyet konusuyla- ilgili teorilerinizin geçmişteki duygularınıza ilişkin hatıralarınızı nasıl etkileyebildiğini düşünün. Birçoğumuz kadınların erkeklerden daha duygusal olduklarına ("Kadın ağladı, adam ağlamadı"), erkeklerin ve kadınların aynı olaylara farklı duygusal tepkiler verdiklerine ("Adam kızdı, kadın üzüldü"), kadınların adet dönemlerinde olumsuz duygular hissetmeye yatkın olduklarına ("Bugün biraz sinirli, ne demek istediğimi anlamışsındır") inanırız. Oysa bu inançları destekleyen çok az kanıt vardır; ama konumuz bu değil. Konumuz bu inançların geçmişte hissettiğimiz duyguları hatırlarken bizi etkileyebilen teoriler olmasıdır. Örneğin:

- Bir araştırmada, gönüllülerden birkaç ay önce kendilerini nasıl hissettiklerini hatırlamaları istendi. Erkek ve kadın gönüllülerin hatırladıkları duyguların yoğunluğu aynı çıktı.[19] Başka bir grup gönüllüye ise bir ay önce kendilerini nasıl hissettikleri soruldu ama bundan önce onlardan cinsiyet hakkında bir parça düşünmeleri istendi. Gönüllüler cinsiyet konusunu düşünmeye teşvik edildiklerinde, kadın gönüllüler duygularının daha yoğun şiddette, erkek gönüllüler daha hafif şiddette olduğunu hatırladılar.
- Bir araştırmada, erkek ve kadın gönüllülerden oluşturulan iki takım arasında bir oyun oynandı.[20] Bazı gönüllüler oyun esnasında hissettikleri duyguları hemen o anda ifade ettiler, diğerlerinden hissettikleri duyguları bir hafta sonra hatırlamaları istendi. Hissedilen duygunun türü açısından erkek ve kadın gönüllüler arasında herhangi bir fark

bulunmadı. Ancak duygularını bir hafta sonra hatırlamaya çalışan takımdaki kadınlar, daha tipik kadınsı duyguları (örneğin, sempati ve suçluluk), erkekler ise daha tipik erkeksi duyguları (örneğin, öfke ve gurur) hatırladılar.

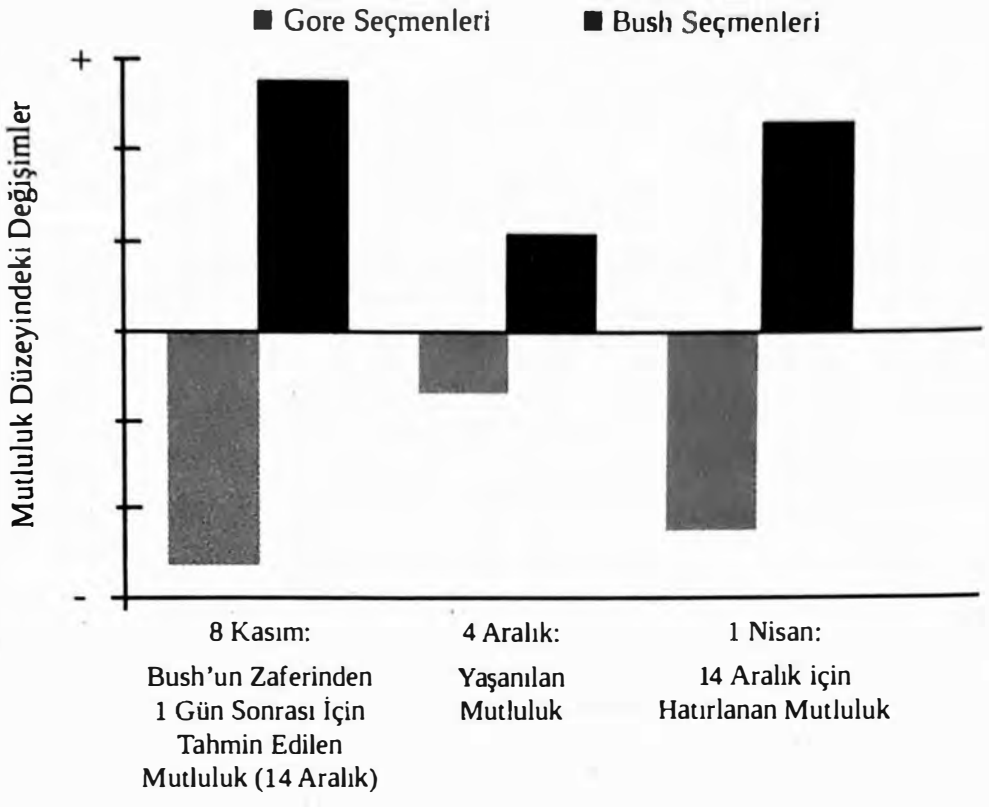
- Bir diğer araştırmada, kadın gönüllüler dört ila altı hafta boyunca günlük tuttular ve gün içinde hissettikleri duyguları derecelendirdiler.[21] Yapılan derecelendirmeler kadınların duygularının adet dönemlerinde değişiklik göstermediğini ortaya çıkardı. Ama daha sonra kadınlardan belirli bir günün giriş cümlesini okumaları ve o güne ait duyguları hatırlamaları istendiğinde, adet dönemlerine rastlayan günlerde daha olumsuz duygular hissettiklerini hatırladılar.

Görünüşe göre, kendi cinsiyetimizdeki insanların *genelde* ne hissettiğiyle ilgili teorilerimiz gerçekte hissettiğimiz duygulara ait hatıraları etkileyebiliyor. Cinsiyetle ilgili teorilerimiz, hatıralarımızı değiştirme gücüne sahip birçok teoriden sadece biridir. Örneğin, Asya kültürü bireysel mutluluğun önemini Avrupa kültürü kadar vurgulamaz. Bu yüzden Asya kökenli Amerikalılar genellikle Avrupa kökenli Amerikalılardan daha az mutlu olduklarına inanırlar. Bir araştırmada, gönüllüler bir hafta boyunca yanlarında portatif bilgisayar taşıdılar ve gün boyunca bilgisayarın belirli aralıklarla çıkardığı bip sesini her duyduklarında hissettikleri duyguları kaydettiler.[22] Bu kayıtlar, Asya kökenli Amerikalıların Avrupa kökenli Amerikalılardan biraz daha mutlu olduklarını gösterdi. Ancak gönüllülerden o haftaya ait duygularını *hatırlamaları* istendiğinde, Asya kökenli Amerikalılar daha *mutsuz* olduklarını belirttiler. Aynı yöntemi kullanan bir başka çalışmada, Latin Amerikalılar ve Avrupa kökenli Amerikalılar bir hafta boyunca bir hayli benzer duygular kaydettiler ama Latin Amerikalılar kendilerini Avrupa kökenli Amerikalılara kıyasla daha mutlu hissettiklerini hatırladılar.[23] Bütün teoriler, cinsiyet ya da kültür gibi sabit kişilik özellikleri içermez. Örneğin, hangi öğrenciler

sınavda en yüksek notu alırlar: Alacakları not konusunda endişe duyanlar mı yoksa duymayanlar mı? Bir üniversite profesörü olarak size şunu söyleyebilirim. Benim teorime göre performansları hakkında son derece endişeli olanlar daha çok çalışırlar, bu yüzden de daha kayıtsız sınıf arkadaşlarından daha yüksek not alırlar. Görünen o ki öğrenciler de aynı teoriye sahiptir. Çünkü araştırmalara göre, öğrenciler sınavda başarılı olduklarında, sınavdan önce gerçekte hissettiklerinden daha fazla endişe duyduklarını, sınavda başarısız olduklarında ise sınav öncesinde gerçekte hissettiklerinden daha az endişe duyduklarını hatırlıyorlar.[24]

Geçmişte hissettiğimiz duyguları hatırlamaya çalışırken "böyle hissetmiş olmalıyım" diye düşünürüz. Geçmişi hatırlarken yaptığımız bu hatanın sorunlu yanı geleceğe bakarken yapacağımız hataları keşfetmeye engel olabilmesidir. 2000 yılında yapılan ABD başkanlık seçimini düşünün. Seçmenler, ABD'nin kırk üçüncü başkanının George Bush mu yoksa Al Gore mu olacağını belirlemek için 7 Kasım 2000 tarihinde sandığa gittiler. Ama seçim sonucunu tahmin etmenin zor olduğu ve sonuçları değerlendirmenin haftalar alacağı çabucak belli oldu. Bir sonraki gün, 8 Kasım'da, araştırmacılar bazı seçmenlerden tuttukları adayın seçildiğini ya da elendiğini öğrendikleri gün kendilerini ne kadar mutlu hissedeceklerini tahmin etmelerini istediler.

13 Aralık'ta Al Gore, George Bush'un kazandığını kabul etmek zorunda kaldı ve ertesi gün 14 Aralık'ta araştırmacılar seçmenlerin gerçekte ne kadar mutlu olduklarını ölçtüler. Dört ay sonra, Nisan 2001'de, araştırmacılar seçmenlerle tekrar iletişime geçtiler ve onlardan 14 Aralık'ta ne hissettiklerini hatırlamalarını istediler. Şekil 22'de görüldüğü gibi bu çalışma üç şeyi açığa çıkardı. Birincisi, seçimden bir gün sonra Gore Gore taraftarları seçimi George Bush kazanırsa üzüntüden kahrolacaklarını, Bush taraftarları ise çok mutlu

Şekil 22: 2000 yılı ABD başkanlık seçiminde, taraftarlar Yüksek Mahkeme'nin kararının karar ilan edildikten bir gün sonra hissedecekleri mutluluğu önemli ölçüde etkileyeceğini tahmin ettiler *(soldaki sütunlar)*. Birkaç ay sonra gerçekten etkilediğini hatırladılar *(sağdaki sütunlar)*. Aslında, verilen karar taraftarların mutluluğunu tahmin ettikleri ya da hatırladıkları kadar etkilememişti *(ortadaki sütunlar)*.

olacaklarını tahmin etmişlerdi. İkincisi, George Bush'un kazandığı ilan edildiğinde tahminlerin aksine Gore taraftarları daha az harap olmuş, Bush taraftarları da daha az sevinmişti (diğer bölümlerde görmüş olduğunuz eğilim). Üçüncü ve en önemlisi, seçim sonuçları kesinleştikten birkaç ay sonra, her iki seçmen grubu da gerçekten yaşamış oldukları duyguları değil yaşayacaklarını tahmin ettikleri duyguları hatırladılar. Görünüşe bakılırsa, gelecek tahminlerimiz ve geçmiş hatıralarımız arasında mükemmel bir uyum var: Her ikisi de gerçek deneyimlerimizi doğru tarif edemiyor.25 Bir olayın bizi mutlu edeceğini ("Eğer Bush kazanırsa çok sevineceğim") tahmin etmemize sebep olan teoriler, o olayın bizi mutlu

ettiğini ("Bush kazandığında çok sevinmiştim") hatırlamamıza da neden oluyor. Dolayısıyla, o olayın doğru olmadığını gösteren kanıtları saf dışı etmemize yol açıyor. Bu da tahminlerimizin yanlış olduğunu fark etmemizi son derece zorlaştırıyor. Doğum günlerimizde hissedeceğimiz mutluluğu abartır,26 pazartesi sabahları hissedeceğimiz mutluluğu hafife alırız.27 Yanlış oldukları sürekli ispatlansa da bu sıradan ama hatalı tahminleri defalarca tekrarlarız. Geçmişte gerçekten ne hissettiğimizi doğru hatırlayamamak, deneyim zenginliğinin neden çoğu zaman sefalete dönüştüğünü açıklayan sebeplerden biridir.

Birazdan

İnsanlardan evlerinde yangın çıkarsa kurtarmaya çalışacakları tek bir şeyi söylemeleri istendiğinde, en yaygın (tabii ki köpeğinizi hayal kırıklığına uğratacak) cevap şu olmaktadır: "Fotoğraf albümüm." Hatıraları sadece biriktirmeyiz, onları *kendimizin bir parçası* olarak görürüz. Bununla beraber, araştırmalar hafızanın fotoğraf albümünden çok, önemli başarılara imza atmış bir ressamın elinden çıkmış empresyonist bir tablo gibi olduğunu gösteriyor. Resmedilen konunun muğlaklığı arttıkça ressamın ustalığı da artar ve duygusal deneyimlerden daha muğlak bir konu yok denecek kadar azdır. Duygusal olaylara dair hatıralar olağan dışı örneklerden, son dakikalardan ve "o zaman böyle hissetmiş *olmalıyım*" dediğimiz teorilerden son derece etkilenir. Bütün bunlar deneyimlerimizden ders alma becerimizi ciddi anlamda tehlikeye atar. Görünen o ki pratik yapmak her zaman mükemmelliği beraberinde getirmiyor. Ama tuvalet eğitimi hakkında yaptığımız bütün o konuşmaları düşünecek olursanız, öğrenmenin iki yolundan birinin pratik yapmak olduğunu hatırlarsınız. Eğer pratik işe yaramıyorsa o zaman başkalarının rehberliğinden yararlanmaya ne dersiniz?

11. BÖLÜM

Yarından Canlı Yayın

Eski zamanların öğrettikleriyle,
Her ne olmak zorunda olursan ol, her ne olursan ol,
Olamadıkların olsa da bilge ol.
Shakespeare, *Troilus ve Cressida*

ALFRED HITCHCOCK'UN 1956'da yeniden çektiği *Çok Şey Bilen Adam* filminde Doris Day'in söylediği şarkının son kıtası şöyleydi:

Küçük bir okullu çocukken,
Öğretmenime sordum: "Ben ileride ne olacağım?
Resim mi yapmalıyım yoksa şarkı mı söylemeliyim?"

İşte verdiği bilgece cevap:
"*Que sera, sera.* Her şey olacağına varır.
Geleceği görmemiz mümkün değil,
Que sera, sera."[1]

Amacım güfte yazarıyla kelime oyunları yapmak değil. Doris Day'den kalan sevgi dolu anılarla da alıp veremediğim yok.

Ama gerçek şu ki bu bilgece bir cevap *değil*. Bir çocuk iki faaliyetten hangisinin peşinde koşacağına dair tavsiye istediğinde, öğretmen müzikal bir klişeden daha fazlasını verebilmelidir. Tamam, geleceği görmek zor *elbette*. Fakat hepimiz o ya da bu şekilde onu yönlendiriyoruz. Onu tasavvur etmek ne kadar zor olsa da ne tür gelecekler hedeflediğimize, ne tür geleceklerden kaçınacağımıza dair *bazı* kararlar almak zorundayız. Eğer geleceği hayal etmeye çalışırken hata yapma eğilimindeysek, o zaman ne yapacağımız konusunda nasıl karar vermemiz *gerekiyor*?

Bunun cevabını bir çocuk bile bilir: Öğretmene sormalıyız. Sosyal ve konuşma yetisine sahip bir hayvan olmanın faydalarından biri, her şeyi kendi kendimize halletmeye çalışmak yerine, başkalarının deneyimlerinden yararlanabilmemizdir. İnsanoğlu milyonlarca yıldır cehaletini keşif çalışmalarını bölüşerek, sonra da keşiflerini birbirlerine aktararak yeniyor. Pittsburgh'daki ortalama bir gazeteci çocuğun evren hakkında Galileo, Aristoteles, Leonardo ya da çok akıllı ama adı duyulmamış başka adamlardan daha çok şey bilmesinin nedeni budur. Hepimiz bu kaynaktan bol bol istifade ederiz. Bildiğiniz her şeyi kağıda dökseniz, sonra listeyi gözden geçirip biri size söylediği için bildiğiniz şeylerin yanına kontrol işareti koysanız, eliniz kontrol işareti atmaktan bitap düşer. Çünkü bildiğiniz hemen hemen *her şey* ikinci eldir. Uzaya çıkan ilk insan Yury Gagarin miydi? *Croissant*, Fransızca bir kelime midir? Çinlilerin sayısı Kuzey Dakotalıların sayısından daha mı fazladır? Bir mıh bir nal, bir nal bir at kurtarır mı? Vostok I'in fırlatılışına tanık olmasak da, dillerin evrimine kişisel olarak tanıklık etmesek de, Pekin ya da Bismarck'taki tüm insanları elle saymasak da mıhlar, nallar ve atlar hakkında çift kör randomize kontrollü araştırma* yapmasak da bu soruların cevaplarını çoğumuz biliriz. Cevapları biliriz, çünkü birileri

* Çift kör randomize kontrollü araştırma: Özellikle tıpta kullanılan, bilimsel değeri yüksek bir araştırma tekniği-ç.n.

onları bizlerle paylaşmıştır. İletişim "vekaleten gözlem yapmak" gibidir.[2] Baba koltuklarımızın konforundan ayrılmadan dünyayı öğrenmemize olanak sağlar. Gezegenimizin yüzeyini kaplayan birbirine bağlı altı milyar insan, on iki milyar gözlü bir su canavarı gibidir. Ve bir çift gözün gördüğü bir şey birkaç ay, birkaç gün hatta birkaç dakika içinde o canavarın tamamı tarafından bilinir hale gelir.

Deneyimlerimiz hakkında birbirimizle iletişime geçebiliyor olmamız, bu kitabın ilgilendiği ana soruna basit bir çözüm sağlamalıdır. Evet, gelecekteki duygularımızı hayal etme becerimiz kusurludur ama ziyanı yok. Çünkü bunları *yapan* ve bize bunları anlatmaktan mutlu olan o kadar çok insan varken bir avukatla evlenmenin, Texas'a taşınmanın ya da salyangoz yemenin neye benzediğini hayal etmek zorunda değiliz. Öğretmenler, komşular, çalışma arkadaşları, anne babalar, arkadaşlar, sevgililer, çocuklar, amcalar, dayılar, kuzenler, koçlar, taksi şoförleri, barmenler, kuaförler, dişçiler, reklamcılar: Bu insanların her birinin o gelecek yerine bu gelecekte yaşamanın neye benzediğine dair söyleyecek bir şeyleri vardır. Bizim üzerinde düşünüp taşındığımız bir deneyimi bu insanlardan birinin herhangi bir zaman diliminde bizzat *yaşadığından* kesinlikle emin olabilirsiniz. Bizler gösteren ve anlatan memeli hayvanlar olduğumuz için hayal edebildiğimiz ya da edemediğimiz hemen her deneyim hakkında bilgiye ulaşabiliriz. Rehber öğretmenler, bizlere en iyi işleri, gurmeler en iyi restoranları, seyahat acenteleri en iyi tatilleri, arkadaşlar ise en iyi seyahat acentelerini anlatırlar. Her birimiz, bize kendi deneyimlerini aktarabilen, böyle yaparak hangi geleceklerin en çok istenmeye değer olduğunu anlatan akıl hocalarından oluşan bir müfrezeyle çevriliyizdir.

Danışmanların, rol modellerin, guruların, akıl hocalarının, işgüzar ve dedikoducu kadınların, yaygaracı akrabaların bolluğu göz önüne alınırsa yaşanacak yer, çalışılacak yer, evlenilecek kişi gibi hayatın en önemli kararları söz konusu

olduğunda, insanlardan oldukça yerinde davranmalarını bekleyebiliriz. Böyle olduğu halde ortalama bir Amerikalı altı kereden fazla taşınıyor,[3] on kereden fazla iş değiştiriyor ve bir kereden fazla evleniyor.[5] Bu bilgiler çoğumuzun birkaç kereden daha fazla kötü tercih yaptığını gösteriyor. Eğer insanlık, yapılabilir herhangi bir şeyi yapmanın neye benzediği hakkında yaşayan bir bilgi kütüphanesiyse, kütüphane kartı olan insanlar neden bu kadar kötü kararlar alıyorlar? Sadece iki ihtimal var: İlki, başkalarından aldığımız birçok öğüdün akılsızlık edip kabul ettiğimiz kötü öğütler olmasıdır. İkincisi, başkalarından aldığımız birçok öğüdün akılsızlık edip reddettiğimiz iyi öğütler olmasıdır. Öyleyse hangisi? Başkaları konuştuğunda çok mu iyi dinliyoruz yoksa yeterince iyi dinlemiyor muyuz? Birazdan göreceğimiz gibi bu iki sorunun cevabı da *evet*'tir.

Süper-kopyalayıcılar

Filozof Bertrand Russell, bir zamanlar inanmanın "yaptığımız en zihinsel şey" olduğunu ileri sürmüştü.[6] Belki de öyle. Ama inanmak yaptığımız en *sosyal* şeydir de. Yüzleri bizimkilere benzeyen insanlar yaratma gayretiyle nasıl genlerimizi aktarıyorsak, zihinleri bizimkilere benzeyen insanlar yaratma gayretiyle de inançlarımızı aktarıyoruz. Ne zaman birilerine bir şey anlatsak beyinlerinin çalışma şeklini değiştirmeye çalışırız, dünyaya bakışları bizimkine daha çok benzesin diye dünyayı görme şekillerini değiştirmeye yöneliriz. "Tanrının senin için bir planı var" gibi ulvi iddialardan tutun "Işıkta sola dönün, iki mil gidince sağ tarafınızda Dunkin Donuts'u göreceksiniz" gibi dünyevi açıklamalara kadar hemen her ifadede dinleyenin dünya hakkındaki inançlarını konuşanınkiyle uyumlu hale getirme niyeti vardır. Bu girişimler, bazen başarılı bazen de başarısız olur. Peki, bir inancın bir zihinden ötekine başarıyla aktarılıp aktarılmamasını ne belirler?

Bazı genlerin ötekilerden daha başarılı aktarılma nedenini açıklayan ilkeler, bazı inançların ötekilerden daha başarıyla aktarılma nedenini de açıklar.[7] Evrimsel biyoloji bize kendi "aktarım araçlarını" destekleyen bir genin, zamanla popülasyon içinde artan oranda temsil edildiğini öğretti. Söz gelimi, orgazmın güzel hisler yaşatmasını sağlayan nöron devresinin karmaşık gelişiminden tek bir genin sorumlu olduğunu farz edin. Bu gene sahip bir kişi orgazmı zevk ve heyecan veren bir deneyim olarak görecektir. Ama bu genden yoksun kişiye orgazm hapşırık -cüzi miktarda haz veren kısa, gürültülü fiziksel kasılmalar- gibi gelecektir. Şimdi bu gene sahip sağlıklı, üreyebilen elli kişi ile bu gene sahip olmayan sağlıklı, üreyebilen elli kişiyi alıp misafirperver bir gezegende bir milyon yıl bıraksak, muhtemelen geri döndüğümüzde hemen hepsi bu gene sahip binlerce ya da milyonlarca kişiden oluşan bir nüfus buluruz. Neden? Bir gen orgazmı keyifli yaptığı için kuşaktan kuşağa aktarılma eğilimi gösterecek, insanlar orgazmdan hoşlandıkları için de genlerini aktaracak bu şeyi yapmaya istekli olacaklardır. Bu mantık öyle döngüseldir ki adeta kaçınılmazdır: Genler, o genleri aktaran eylemleri bize yaptırdıklarında aktarılma eğilimi gösterirler. Bunun da ötesinde, *kötü* genler -bizi kansere ya da kalp hastalığına yatkın yapanlar- bile kendi aktarım araçlarını destekleyerek bu bedelleri telafi ederlerse süper-kopyalayıcı haline gelebilirler. Örneğin, orgazmı müthiş yapan gen aynı zamanda bizi eklem iltihabı ya da diş çürümesine yatkın kılarsa, o gen yine de artan oranda temsil edilebilir. Çünkü orgazma bayılan eklem iltihaplı, dişsiz insanların çocuk sahibi olma olasılığı, orgazma bayılmayan çevik, sağlam dişli insanların çocuk sahibi olma olasılığından daha fazladır.

Aynı mantık inançların aktarılmasını da açıklayabilir. Eğer belli bir inanç kendi aktarımını kolaylaştıran bazı özelliklere sahipse, o inanç artan sayıda zihin tarafından taşınma eğilimi gösterir. Anlaşıldığı üzere bir inancın aktarım başarısını

artıran birkaç özellik vardır. Bunların en belirgini doğruluktur. Birisi bize şehir merkezinde nerede park yeri bulacağımızı veya yüksek rakımda nasıl kek pişireceğimizi söylediğinde, o fikri kabul edip başkalarına aktarmamızın nedeni, verilen fikirlerin park etme ve kek pişirme örneklerinde olduğu gibi yapmak istediğimiz şeyler konusunda bize ve arkadaşlarımıza yardımcı olmasıdır. Bir filozofun belirttiği gibi, "İletişim kabiliyeti genel anlamda doğru inançları aktarma kabiliyeti demek olmasaydı evrimde kendine yer edinemezdi."[8] Doğru inançlar bize güç kazandırırlar, kazandırdıkları güç de neden onların bir zihinden öbürüne bu kadar kolay aktarıldıklarını anlamamızı kolaylaştırır.

Yanlış inançların bir zihinden öbürüne neden bu kadar kolay aktarıldıklarını anlamak biraz daha zordur ama onlar da aktarılırlar. Hatalı inançlar, kötü genler gibi süper-kopyalayıcı haline gelebilirler. Bunun nasıl olabildiği düşünsel bir deneyle açıklanabilir. İki takımla oynanan bir oyun hayal edin. Her takım biner oyuncuya sahip olsun ve oyuncuların her biri takım arkadaşlarına bir telefonla bağlı olsun. Oyunun amacı bir takımın mümkün olduğunca çok doğru inancı paylaşması. Oyuncular doğru olduğuna inandıkları bir mesaj aldıklarında, takım arkadaşlarından birini arayıp bu mesajı ona iletiyorlar. Yanlış olduğuna inandıkları bir mesaj aldıklarında ise iletmiyorlar. Oyunun sonunda hakem düdüğünü çalıyor. Takımın tamamının paylaştığı her doğru inanç için her takıma bir puan ödül veriyor, takımın tamamının paylaştığı her yanlış için her takımdan bir puan siliyor. Şimdi de güneşli bir günde Kusursuzlar adlı bir takımla (üyeleri daima doğru inanç aktaran) Kusurlular adlı bir takım (üyeleri ara sıra yanlış inanç aktaran) arasında bir yarışma yapıldığını düşünün. Oyunu Kusursuzların kazanmasını bekleriz, doğru mu?

Mutlaka öyle olmak zorunda değil. Aslında Kusurluların rakiplerinin sırtını yere getireceği bazı özel koşullar vardır. Örneğin, Kusurlu oyunculardan biri "Telefonda yirmi dört

saat konuşmak sizi eninde sonunda çok mutlu eder" hatalı mesajını yollarsa ne olacağını hayal edin. Diğer Kusurlu oyuncuların bu mesaja inanacak ve onu iletecek kadar ahmak olduklarını düşünün. Bu mesaj yanlıştır ve onun için sonunda Kusurlulara bir puana mal olacaktır. Ancak çok sayıda Kusurluyu daha uzun sürelerle telefon başında tutmak ve aktarılan doğru mesajların toplam sayısını artırmak gibi telafi edici bir etkiye sahip olabilir. Doğru koşullar altında bu yanlış inancın yararları zararlarına ağır basar. Şöyle ki bu inanç oyuncuların diğerleriyle doğru inançları paylaşma olasılığını artıracak şekilde davranmalarına yol açar. Oyunumuzdan alınacak ders şudur: Kendi "aktarım araçlarına" bir şekilde yardım ederlerse, inanç-aktarma oyununda yanlış inançlar da galip gelebilirler. Bu örnekte aktarma aracı seks değil, iletişimdir. Bu yüzden iletişimi artıran her inancın -hatta hatalı bir inancın- tekrar tekrar aktarılma konusunda epey şansı vardır. Toplumların istikrarına katkıda bulunan hatalı inançlar yayılma eğilimi gösterirler. Çünkü bu inançlara sahip insanlar da istikrarlı toplumlarda yaşamaya eğilimlidirler. Bu da hatalı inançların yayılma araçlarını sağlar.

Mutlulukla ilgili kültürel inanışlarımızın bazıları, kendini sürekli kopyalayan hatalı inançlar gibi görünüyor. Parayı göz önüne alın. Şimdiye kadar bir şey satmayı denediyseniz muhtemelen onu mümkün olduğunca yüksek bir fiyata satmaya çalışmışsınızdır. Karşı taraf da onu muhtemelen mümkün olduğunca düşük fiyata almaya çalışmıştır. Alım satım işlemine karışan tüm taraflar, alışveriş sonunda ceplerinde az para yerine çok para olduğunda kendilerini daha iyi hissedeceklerini varsayarlar. Bu varsayım ekonomiyle ilgili davranışlarımızın temel taşıdır. Oysa onun doğruluğunu kanıtlayacak bilimsel gerçekler sandığınızdan çok daha azdır. Zenginlik ve mutluluk arasındaki ilişkiyi incelemek için onlarca yıl harcayan iktisatçılar ve psikologlar genellikle şu sonuca varmışlardır: Zenginlik insanları sersefil bir hayatın dışına çıkarıp orta

sınıfa soktuğunda mutluluğu artırır ancak sonrasında mutluluğun artmasına fazla katkısı olmaz.[9] Yılda 50.000 dolar kazanan Amerikalılar, yılda 10.000 dolar kazananlardan daha mutludurlar. Ancak yılda 5 milyon dolar kazanan Amerikalılar, yılda 100.000 dolar kazananlardan daha mutlu değildirler. Yoksul ülkelerde yaşayan insanlar, orta zenginlikte ülkelerde yaşayan insanlardan daha az mutludurlar. Ancak orta zenginlikte ülkelerde yaşayan insanlar, çok zengin ülkelerde yaşayan insanlardan daha az mutlu değildirler. İktisatçılar zenginlikle birlikte "marjinal faydanın giderek azalacağını" ifade ediyorlar. Bu sözler açlığın, soğuğun, hastalığın, yorgunluğun ve korkunun acı verici olduğunu ama bu sıkıntıların olmadığı bir konumu bir kez elde ettiniz mi paranızın geri kalanının gitgide işe yaramaz kağıt yığını halini aldığını söylemenin çok süslü bir yoludur.[10]

O halde keyfini gerçekten çıkarabileceğimiz parayı bir kez kazandık mı, çalışmayı bırakıp onun tadını çıkaralım, doğru mu? Yanlış. Zengin ülkelerdeki insanlar genelde keyfini çıkarabileceklerinden daha fazlasını kazanmak için gece gündüz çalışırlar.[11] Bu gerçek bizi olması gerektiğinden daha az şaşırtıyor. Ne de olsa bir fare sonunda peynirli bir ödül bulunan bir labirentin içinden geçmeye motive edilebilir ama bu küçük adamın karnı tıka basa doydu mu, en güzel rokfor peyniri bile kıçını yerden kaldırmasını sağlamaz. Bir sürü krep yemişken krepin daha fazlası ödüllendirici olmaz. Bu yüzden onu tedarik etmek için uğraşmayı bırakıp önümüzdekileri tüketiriz. Ama aynı şey para için geçerli değil gibidir. Modern iktisadın babası Adam Smith'in 1776'da yazdığı gibi, "Her insanda yiyecek arzusu insan midesinin dar kapasitesiyle sınırlıdır. Fakat binaların, elbiselerin, aksesuarların, ev mobilyalarının konforuna ve süsüne duyulan arzunun limiti veya belli bir sınırı yoktur."[12]

Eğer yiyecek ve paranın ikisi de onlara yeterince sahip olduğumuzda bize mutluluk getirmiyorsa, neden tıkınmaya devam etmezken ceplerimizi doldurmaya devam ediyoruz?

Adam Smith'in buna bir cevabı vardır. Smith çoğumuzun zaten kuşku duyduğu şeyi kabul ederek işe başlamaktadır: Zenginlik üretimi her zaman kişisel mutluluk kaynağı değildir.

> İnsan hayatında gerçek mutluluğu oluşturan şeyler bakımından, yoksullar kendilerinden çok yukarıda görünenlerden daha aşağıda değildir. Bedenin rahatı ve kafanın huzuru açısından hayatın tüm farklı rütbeleri hemen hemen aynı seviyededir. Yolun kıyısında güneşlenen bir dilenci kralların uğruna savaştığı güvenliğe zaten sahiptir. [13]

Söylenenler kulağa hoş geliyor ama eğer bu doğruysa, hepimizin başı büyük dertte. Eğer zengin krallar yoksul dilencilerden daha mutlu değilse, yoksul dilenciler yol kıyılarında güneşlenmeyi bırakıp neden zengin kral olmak için çalışsınlar ki? Hiç kimse zengin olmak istemezse önemli bir ekonomik sorunumuz var demektir. Çünkü gelişen ekonomilerin, insanların devamlı başkalarının mal ve hizmetlerini satın alıp tüketmesine ihtiyacı vardır. Piyasa ekonomileri, hepimizde *nesnelere* karşı doymak bilmez bir açlık bulunmasına ihtiyaç duyar. Eğer herkes sahip olduğu nesnelerden memnun olursa ekonomi durur. Ama bu önemli bir *ekonomik* sorun olmasına rağmen, önemli bir *kişisel* sorun değildir. ABD Merkez Bankası başkanı her sabah ekonominin istediklerini yapma arzusuyla uyanabilir. Oysa çoğumuz yataktan *kendi* istediğimiz şeyleri yapma arzusuyla kalkarız. Demek ki canlı bir ekonominin temel ihtiyaçlarıyla, mutlu bir bireyin temel ihtiyaçları mutlaka aynı değildir. O halde, insanları kendilerinin değil, ekonominin ihtiyaçlarını tatmin edecek şeyleri yapmak için her gün çok çalışmaya ne motive eder? Pek çok düşünür gibi Smith de insanların sadece tek bir şey -mutluluk- istediğine inanır. Bu yüzden ekonomiler ancak herkes zenginlik üretiminin onları mutlu edeceği inancıyla kandırılırsa gelişip büyüyebilirler.[14] İnsanlar ancak ve ancak bu hatalı inanca sahip olurlarsa, ekonomilerini ayakta tutmak için yeterli üretim, tedarik ve tüketim faaliyetinde bulunurlar.

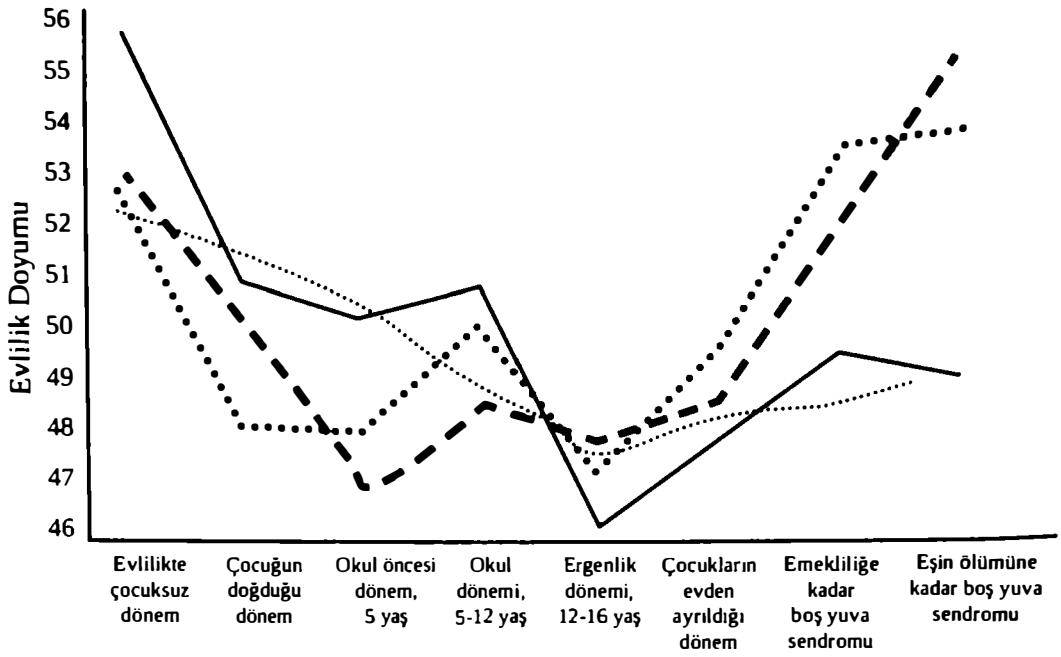
> Zenginliğin ve azametin verdiği haz ... ihtişamlı, güzel ve soylu bir şey görünümünde hayal gücünü fazlasıyla etkiler. O hazza ulaşmak, ona adamaya bu kadar istekli olduğumuz tüm zahmet ve endişelere değer... İnsanın üretim faaliyetlerini harekete geçiren ve devamlı hareket halinde tutan bu hiledir. İnsanı toprağı işlemeye, evler inşa etmeye, şehirler ve devletler kurmaya, insan hayatını yücelten ve güzelleştiren bilim ve sanatların tümünü icat edip geliştirmeye ilk teşvik eden odur. Bu hile, dünyanın tüm çehresini tamamen değiştirmiş, doğanın vahşi ormanlarını güzel ve bereketli ovalara dönüştürmüş, yolsuz ve işe yaramaz okyanusları yeni bir ekmek kapısı ve dünyanın farklı milletlerine uzanan büyük bir haberleşme yolu yapmıştır. [15]

Uzun lafın kısası, zenginliğin artması bireyleri ille de mutlu yapmaz. Ama bu artış ekonominin ihtiyaçlarına, ekonomi de istikrarlı bir toplumun ihtiyaçlarına hizmet eder. İstikrarlı bir toplum ise mutluluk ve zenginlikle ilgili asılsız inançları yayan bir şebeke gibi çalışır. Ekonomiler bireyler çabaladığı takdirde büyür. Ama bireyler sadece kendi mutlulukları ekseninde çaba gösterdikleri için onların kişisel esenliğe giden yolun üretim ve tüketimden geçtiğini sanmaları gerekir. *Yanıltıcı* gibi kelimeler akla koyu takım elbiseli küçük bir grup adam tarafından planlanan bir tür karanlık komployu getirse de inanç-aktarma oyunu bize, hatalı inançların yayılması için birilerinin masum halka olağanüstü bir sahtekarlık yapmaya çalışmasının gerekmediğini öğretir. Parlak beyin yıkama programları ve propagandalarıyla paranın sevgiyi satın alabileceğine inanmamız için hepimizi kandıran komplocular, gizli teşkilatlar ve usta manipülatörler yoktur. Aksine bu hatalı inanç bir süper kopyalayıcıdır çünkü ona inanmak onu devam ettirecek birçok faaliyetle uğraşmamıza neden olur.[16]

İnanç-aktarma oyunu, mutlulukla ilgili doğru olmayan bazı şeylere neden inandığımızı açıklar. Para mutluluk getirir

inancı buna bir örnektir. Bir diğeri ise çoğumuzun hassas noktası olan çocuk mutluluk kaynağıdır inancıdır. Her kültür üyelerine çocuk sahibi olmanın onları mutlu edeceğini söyler. İnsanlar evlatlarını düşündüklerinde -ya gelecekteki evlatlarını hayal ederek ya da şu an sahip olduklarını düşünerek- beşiğinde gülümseyerek cıvıldayan bebekler, çimlerde düşe kalka giden yeni yürümeye başlamış şirin çocuklar, okul bandosunda trompet ve tuba çalan yakışıklı oğlanlar ve göz kamaştırıcı kızlar, güzel düğünlere ve tatminkar kariyerlere doğru ilerleyen başarılı üniversite öğrencileri, bir şekerle sevgileri kazanılabilecek mükemmel torunlar hayal etme eğilimi içinde olurlar. Anne baba adayları, bebek bezlerinin değiştirilmesi, ev ödevlerinin yapılması gerektiğini, ortodontistlerin onların biriktirdiği parayla Aruba adasına tatile gideceğini bilirler. Ama genelde ebeveynliğin çok mutluluk verici olduğunu düşünürler. Çoğu kişinin eninde sonunda büyük bir şevkle ebeveyn olmasının nedeni budur. Anne babalar, kendi anne-babalıklarını hatırladıklarında, ebeveyn olmayı dört gözle bekleyenlerin hissetmeyi umdukları şeyi hissettiklerini hatırlarlar. Bu keyifli beklentilerden çok azımız muaftır. Yirmi dokuz yaşında bir oğlum var. Onun her zaman hayatımdaki en büyük mutluluk kaynaklarından biri olduğuna kesinkes inanmışımdır. Bu mutluluğu sadece aynı derecede tapılası ama benden arkasında yürümemi ve birbirimizi tanımıyormuşuz gibi davranmamı henüz istemeyen iki yaşındaki torunum gölgede bıraktı. İnsanlardan kendi mutluluk kaynaklarını tanımlamaları istendiğinde, onlar da sadece benim yaptığımı yaparlar: Çocuklarını gösterirler.

Oysa çocuk sahibi olan kişilerin *gerçek* memnuniyetlerini ölçtüğümüzde, ortaya çok farklı bir hikaye çıkıyor. Şekil 23'ün gösterdiği gibi genellikle çiftler evliliklerine oldukça mutlu bir şekilde başlarlar. Sonra birlikte yaşam sürecinde memnuniyetleri kademe kademe azalır ve memnuniyet seviyeleri ancak çocuklar evden ayrıldıktan sonra başlangıç düzeyine

Şekil 23: Bu grafikteki dört ayrı araştırmanın gösterdiği gibi, evlilik doyumu ilk çocuğun doğumundan sonra önemli ölçüde azalıyor, sadece son çocuğun evden ayrılmasından sonra artıyor.

yaklaşır.[17] Popüler yayınlarda okuduklarımıza rağmen "boş yuva sendromu"* için tek bilinen semptom artmış gülümsemelerdir.[18] İşin ilginç tarafı, hayat döngüsünü takip eden bu memnuniyet örüntüsü erkeklerden çok kadınları (çoğu zaman çocukların bakımından birinci derecede sorumlu olanlar onlardır) tarif eder.[19] Kadınların günlük işlerle uğraşırken neler hissettiklerini araştıran özenli araştırmalar, onların çocuk bakarken yemek yedikleri, spor yaptıkları, alışverişe gittikleri, kestirdikleri veya televizyon seyrettikleri zamanlardan daha az mutlu olduklarını gösteriyor.[20] Gerçeği söylemek gerekirse çocuklarla ilgilenmenin, sadece ev işi yapmaktan bir parça daha hoş bulunduğu ortaya çıktı.

Bu bulguların hiçbirinin bizi şaşırtmaması gerekir. Çocukların bir sürü iş -bir sürü gerçekten *zor* iş- demek olduğunu her ana baba bilir. Ebeveynliğin çok sayıda tatmin edici anı olmasına

* Boş yuva sendromu: Orta yaş döneminde çocukların evden ayrılmasıyla ebeveynlerin boşluğa düşmesi -ç.n.

rağmen bu işte geçirilen anların büyük kısmı yaptıklarımızın kıymetini gönülsüzce de olsa bilmeleri yıllar alacak insanlara yapılan sıkıcı ve özverili hizmetleri kapsar. Eğer anne babalık bu kadar zor bir işse, neden ona böyle toz pembe bir bakışımız vardır? Bunun bir nedeni, telefonda tüm gün bize doğru olduğuna *inandıkları* bir fikri aktaran toplum hissedarlarıyla -annelerimizle, amcalarımızla, dayılarımızla ve kişisel eğitmenlerimizle- konuşuyor olmamızdır. Ama bu fikrin başarılı bir şekilde aktarılmasının nedeni doğruluğu değildir. "Çocuklar mutluluk getirir" fikri bir süper-kopyalayıcıdır. Bizim de parçası olduğumuz "inanç aktarma şebekesi" aktarım yapacak yeni insan temini olmadan iş göremez. Çocuklar mutluluk kaynağıdır inancının kültürel aklın bir parçası haline gelmesinin nedeni, bunun tersi bir inancın o inancı benimseyen toplumun dokusunu bozacak olmasıdır. Gerçekten de çocukların acı ve keder getirdiğine inanan ve bu yüzden çocuk yapmayı bırakan insanlar kendi inanç aktarma şebekelerini yaklaşık elli yıl içinde tasfiye ederler, böylece kendi sonlarını getiren inanca son vermiş olurlar. Shakerlar 1800'lü yıllarda ortaya çıkan ütopyacı bir tarım topluluğuydu. Vaktiyle sayıları altı bin civarındaydı. Çocukları hoş karşılıyor fakat onları yaratan doğal eylemi onaylamıyorlardı. Yıllar geçtikçe cinsel ilişkide bulunmamanın önemi konusundaki katı inançları şebekelerinin küçülmesine neden oldu. Bugün geriye sadece ahir zaman inançlarını kendilerinden başka hiç kimseye aktaramayan birkaç yaşlı shaker kaldı.

İnanç-aktarma oyunu öyle hilelidir ki çocuklar ve paranın mutluluk getirdiğine bu tür inançların doğru olup olmadığına bakmaksızın inanmak *zorundayızdır*. Bunu anlamak hepimizin şimdi işlerimizden ayrılıp ailelerimizi terk etmemiz gerektiği anlamına gelmez. Mutluluk payımızı artırmak için çocuk yetiştirdiğimize ve para kazandığımıza *inanmamıza* rağmen bu şeyleri aslında bilgimiz haricindeki nedenler yüzünden yaptığımız anlamına gelir. Bizler kendine özgü bir mantıkla

yükselen ve düşen sosyal bir şebekenin düğümleriyiz. Çalışıp didinmeye, evlenmeye, safça beklediğimiz tüm mutlulukları yaşamadığımızda şaşırmaya devam etmemizin nedeni budur.

Parmak İzi Efsanesi

Arkadaşlarım bana sorunlara dikkat çekme ama çözüm önermeme eğiliminde olduğumu söylüyorlar. Fakat bu konuda ne yapmam gerektiğini hiç söylemiyorlar. Birbirini takip eden bölümler boyunca hayal gücünün bize hangi hallerde duygusal geleceğimiz hakkında doğru öngörü sağlayamadığını anlattım. Geleceğimizi hayal ederken eklemeler yapmaya, bir şeyleri atlamaya, oraya gerçekten varınca ne kadar farklı düşüneceğimizi çok az hesaba katmaya eğilimli olduğumuzu iddia ettim. Kişisel deneyimlerin ya da kültürel aklın, hayal gücünün kusurlarını telafi etmediğini öne sürdüm. Sizi insan zihninin zaaflarından, ön yargılarından, yanılgılarından ve hatalarından oluşan terbiyeye öyle bir yatırdım ki birinin elini yüzünü yağa bulamadan nasıl tost yapmayı başardığına şaşırır hale geldiniz belki. Eğer öyleyse, insanların gelecekteki hisleri hakkında dikkat çekecek kadar doğru tahminler yapabilmesini sağlayan basit bir yöntem *olduğunu* öğrenmek size cesaret verecektir. Ama genellikle hiç kimsenin onu kullanmak istemediğini öğrenince cesaretiniz kırılabilir. Öncelikle hayal gücümüze neden bel bağlarız? Hayal fakirin ekmeğidir de ondan. Yapmak *isteyip* de yapamadıklarımız vardır. Mesela zamanda yolculuk etmek, gelecekteki bizleri ziyaret etmek ve onların ne kadar mutlu olduklarını görmek. O yüzden, geleceğe gitmek yerine onun hayalini kurarız. Ama zaman boyutunda gezinemiyorsak mekanın boyutlarında pekala gezinebiliriz. Bizim sadece üzerinde düşündüğümüz gelecek bir olayı gerçekten *yaşayan* birinin bu üç boyut içinde bir yerde bulunma olasılığı oldukça yüksektir. Eminim Cincinnati'ye taşınmayı, otel işletmeciliğinde kariyer yapmayı, raventli tarttan bir porsiyon daha yemeyi veya evlilik dışı ilişki yaşamayı

ilk düşünen biz değiliz. Üstelik bunları daha önce denemiş olanlar genellikle onları bize anlatmaya fazlasıyla heveslidir. İnsanlar bize geçmiş deneyimlerini anlattıklarında (bu buzlu su gerçekten o kadar soğuk değildi veya kızıma bakmaya bayılıyorum) hafızanın küçük kusurlarının onların tanıklıklarını güvenilmez hale getirebileceği doğrudur. Ama onlar şimdiki deneyimlerini anlattıklarında (Kendimi şu an nasıl mı hissediyorum? İçimden kolumu bu buz gibi kovadan çekip oğlumun kafasını içine sokmak geliyor!) bize kişisel durumları hakkında bilgi sağladıkları ve bu bilginin mutluluk ölçümü konusunda altın değerinde sayıldığı da doğrudur. Eğer insanların sorulduğunda ne hissettiklerini genelde söyleyebildiklerine inanırsanız (benim yaptığım gibi) kendi duygusal geleceğimiz hakkında tahmin yapmanın yolu bizim üzerinde düşündüğümüz deneyimi yaşayan birilerini bulmak ve onlara ne hissettiklerini sormak olur. Gelecek deneyimlerimizi öngörmek için geçmiş deneyimlerimizi hatırlamak yerine, belki de sadece başkalarından kendi ruh halleri hakkında iç gözlem yapmalarını istemeliyiz. Belki hatırlamayı ya da hayal etmeyi tamamen bırakıp başkalarını gelecekteki bizler için *vekil* olarak kullanmalıyız.

Bu fikrin çok basit göründüğünden ve ona şuna benzer laflarla itiraz edeceğinizden şüphem yok: *Tamam, benim sadece üzerinde düşündüğüm şeyin aynısını başkaları şimdi yaşıyordur belki. Ama başka insanların deneyimlerini kendime vekil tayin edemem. Çünkü onlar ben değil. Her insan benzersiz, tıpkı parmak izleri gibi. O yüzden, karşı karşıya olduğum durumlar hakkında başkalarının ne hissettiğini öğrenmenin fazla bir yararı olmaz. Bu insanlar benim bir kopyam olmadığı ve benim yaşadığım deneyimlerin aynısını yaşamadıkları sürece onların tepkileriyle benim tepkilerim birbirinden farklı olmak zorunda. Ben yürüyüşüyle, konuşmasıyla kendine özgü bir varlığım. Bu yüzden tahminlerimi; tercihleri, beğenileri, duygusal eğilimleri benimkilerden kökünden farklı kişilerin*

açıklamalarına dayandırmaktansa, kısmen kaypak hayal gücüme dayandırmam daha iyi. Eğer itirazınız buysa, iyi bir itiraz doğrusu. Öyle iyi ki, onu yürürlükten kaldırmak iki hamle alacak. İlkin size rasgele seçilmiş birinin deneyiminin, bazen gelecekteki bir deneyiminizi tahmin etmek için hayal gücünüzden daha iyi bir dayanak sağlayabildiğini kanıtlayayım. Sonra da sizin -ve de benim- buna inanmayı neden bu kadar güç bulduğumuzu anlatayım.

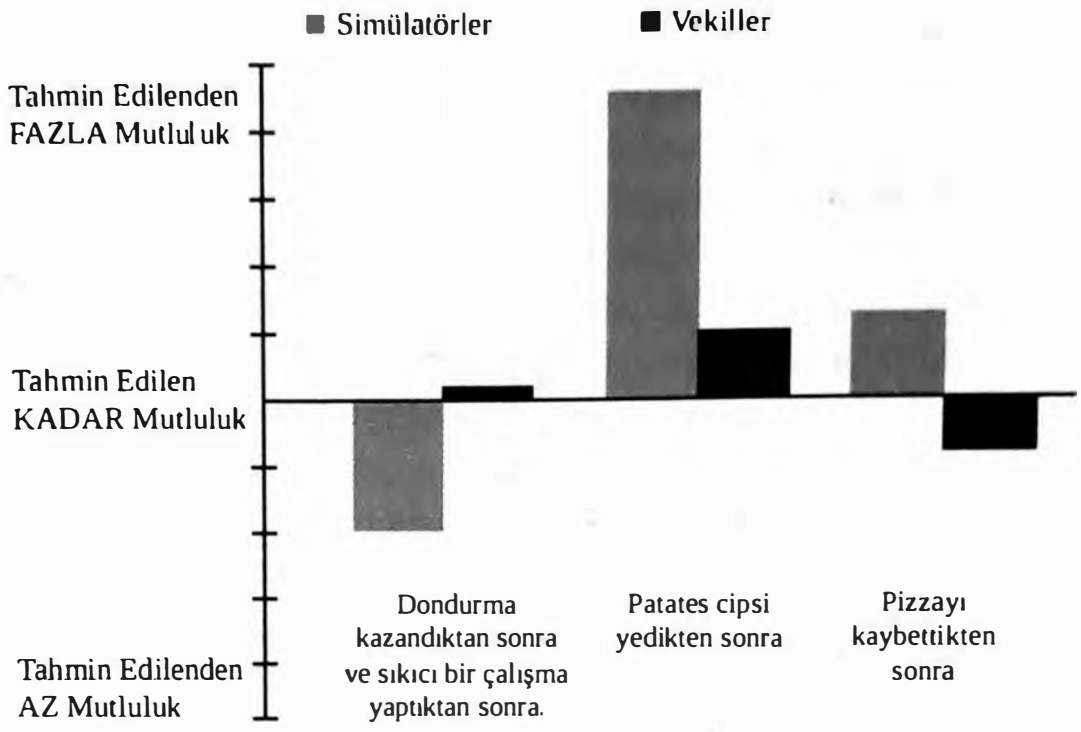
Çözüme Ulaşmak

Hayal gücünün üç kusuru vardır. Eğer bunu anlamadıysanız kitabı yeniden okuyabilirsiniz. Eğer anladıysanız hayal gücünün bize söylemeden eklemeler yapma ve bir şeyleri atlama eğiliminin ilk kusuru olduğunu da anlamışsınızdır (bunu realizm kısmında inceledik). Hiç kimse gelecekteki bir olayı her özelliğiyle ya da bütün sonuçlarıyla hayal edemez. Dolayısıyla bu özelliklerin ve sonuçların bazılarını hesaba katmamız, bazılarını da göz ardı etmemiz gerekir. Sorun göz ardı ettiğimiz özellik ve sonuçların çoğu zaman hayli önemli olmasıdır. Üniversite öğrencilerinden okul futbol takımları ezeli rakipleriyle karşılaşma yaptıktan birkaç gün sonra ne hissedeceklerini hayal etmelerinin istendiği araştırmayı hatırlıyorsunuzdur.[21] Sonuçlar, öğrencilerin maçın duygusal etkisinin süresini gözlerinde büyüttüklerini göstermişti. Çünkü öğrenciler, gelecekteki deneyimlerini hayal etmeye çalıştıklarında, takımlarının kazandığı anı hayal etmiş (Hakem bitiş düdüğünü çalar çalmaz sahaya hücum edeceğiz. Herkes tezahürat yapacak...) ama maç sonrasında ne yapacaklarını (Sonra eve gidip finallere çalışacağım) hayal edememişlerdi. Maça odaklandıkları için maçtan *sonra* olacak olayların mutluluklarını nasıl etkileyeceğini düşünememişlerdi. Peki, öğrencilerin bunun yerine ne yapmaları *gerekiyordu*?

Hayal etmeyi bırakmaları gerekiyordu. İnsanları benzer bir duruma sokan, sonra da hayallerinden vazgeçmeye zorlayan

bir araştırmaya bakalım. Bu çalışmada, bir grup gönüllü önce ağızlara layık bir ödül (yerel bir dondurma salonundan bir hediye çeki) aldılar, sonra bir bilgisayar ekranında beliren geometrik şekilleri sayıp kaydettikleri uzun ve sıkıcı bir görevi yerine getirdiler (açıklama grubu). [22] Ardından ne hissettiklerini açıkladılar. Yeni bir gönüllü grubuna ise, onların da ödül alacakları ve aynı sıkıcı görevi yerine getirecekleri söylendi. Yeni gönüllülerden bazılarına (simülatörler) ödülün ne olduğu açıklandı ve onlardan gelecekteki duygularını tahmin etmek için hayal güçlerini kullanmaları istendi. Diğer gönüllülere ise (vekiller) ödülün ne olduğu söylenmedi. Onun yerine açıklama grubundan rastgele seçilen birinin açıklaması gösterildi. Vekiller, ödülün ne olduğunu bilmedikleri için gelecekteki duygularını tahmin ederken hayal gücünü kullanamadılar. Bunun yerine açıklamaya güvenmek zorunda kaldılar. Tüm gönüllüler tahminlerini yaptıktan sonra ödüllerini aldılar, uzun ve sıkıcı işi yerine getirdiler ve ne hissettiklerini açıkladılar. Şekil 24'te en soldaki sütunda görüldüğü gibi simülatörler sandıkları kadar mutlu olmadılar. Neden? Çünkü hediye çeki almanın verdiği sevincin, o sevinci uzun, sıkıcı bir iş takip ettiğinde ne kadar çabuk azalacağını hayal etmeyi başaramadılar. Bu, üniversiteli futbol fanatiklerinin yaptığı hatanın tam olarak aynıydı. Şimdi de vekillerin sonuçlarına bakın. Gördüğünüz gibi onlar, gelecekteki mutlulukları hakkında son derece doğru tahminler yaptılar. Vekillerin ne tür bir hediye alacaklarına dair bilgileri yoktu. Ama o hediyeyi almış birinin sıkıcı görev yüzünden aşırı mutlu olmadığını biliyorlardı. Bu yüzden omuz silkip, sıkıcı görev nedeniyle kendilerinin de çok mutlu olmayacağı sonucuna varmış ve haklı çıkmışlardı!

Hayal gücünün ikinci kusuru, bugünü geleceğe yansıtma eğiliminde olmasıdır (bunu şimdicilik kısmında inceledik). Hayal gücü geleceği resmettiğinde pek çok ayrıntı mutlaka kaybolur. Hayal gücümüz bu problemi bugünden ödünç aldığı

Şekil 24: Gönüllüler ne hissedeceklerini kendi kendilerine hayal etmeye çalıştıklarında değil (simülatörler), başka birinin aynı durumda ne hissettiğini öğrendiklerinde (vekiller) gelecekteki duygularını daha doğru tahmin ederler.

ayrıntılarla boşlukları doldurarak çözer. Boş mideyle alışveriş yapan, bir sigara söndürdükten sonra sigarayı bırakmaya yemin eden veya deniz kıyısında evlenme teklifinde bulunan biri, şimdiki hislerimizin daha sonraki hislerimizle ilgili *düşüncelerimizi* nasıl yanlış etkileyebileceğini bilir.

Vekilliğin bu kusura da çare olduğu ortaya çıkıyor. Bir araştırmada, gönüllüler biraz patates cipsi yiyip onu yemekten ne kadar keyif aldıklarını açıkladılar (açıklama grubu).[23] Sonra yeni bir gönüllü grubuna çubuk kraker, fıstık ezmeli-peynirli kraker, tortillalı cips, galeta ve peksimet yedirildi. Tahmin edebileceğiniz gibi gönüllüler tıkanıp tuzlu aburcuburlara karşı isteksiz hale geldiler. Ardından karnı tıka basa dolu gönüllülerden ertesi gün belli bir yiyecek yemekten ne kadar keyif alacaklarını tahmin etmeleri istendi. Karnı tıka basa dolu

gönüllülerin bazılarına (simülatörler) ertesi gün patates cipsi yiyecekleri söylendi ve onlardan cips yedikten sonra ne hissedeceklerini tahmin etmek için hayal güçlerini kullanmaları istendi. Diğer gönüllülere ise (vekiller) ertesi günün yiyeceğinin ne olduğu söylenmedi. Bunun yerine açıklama grubundan rastgele seçilen birinin açıklaması gösterildi. Vekiller ertesi günün yiyeceğinin ne olduğunu bilmedikleri için, gelecekte o yiyecekten alacakları keyfi tahmin etmek için hayal güçlerini kullanamadılar. Bu yüzden açıklamaya güvenmek zorunda kaldılar. Tüm gönüllüler tahminlerini yaptılar, oradan ayrıldılar, ertesi gün geri geldiler, biraz patates cipsi yediler ve cipsten ne kadar keyif aldıklarını açıkladılar. Şekil 24'te ortada yer alan sütunların gösterdiği gibi simülatörler patates cipsi yemekten sandıklarından daha çok keyif aldılar. Neden? Çünkü tahminlerini yaptıklarında karınları çubuk kraker ve galetayla doluydu. Fakat vekiller -tahmin esnasında aynı derecede tok olanlar- dolu bir karna sahip olmayan birinin açıklamasına güvendiler ve bu yüzden daha doğru tahminler yaptılar. Şu noktaya dikkat etmek önemlidir: Vekiller gelecekte bir yiyecekten alacakları keyfi o yiyeceği bilmedikleri halde doğru tahmin etmişlerdi!

Hayal gücünün üçüncü kusuru, olayların bir kez oldular mı farklı görüneceklerinin -özellikle kötü olayların çok daha iyi görüneceklerinin (bunu *mantığa bürünme* kısmında inceledik)- farkında olmamasıdır. Söz gelimi işimizi kaybettiğimizi tasavvur ettiğimizde acı veren bir deneyim hayal ederiz (Patron sert adımlarla odama gelecek, kapıyı arkasından kapatacak). Psikolojik bağışıklık sistemimizin bunun anlamını değiştireceğini hayal etmeyiz (İşimi kaybetmemin, perakende satış işinden ayrılmak ve asıl mesleğim olan heykeltıraşlığın peşine düşmek için bir fırsat olduğunu anlayacağım). Peki vekillik bu kusura da çare olabilir mi? Bunu ortaya çıkarmak için araştırmacılar bazı insanlara hoş olmayan bir deneyim yaşattılar. Bir grup gönüllüye (açıklama grubu) deneycinin

yazı tura atacağı, eğer tura gelirse yerel bir pizza salonunda kullanmak üzere bir hediye çeki alacakları söylendi. Yazı tura atıldı -*Aaa!* Çok üzgünüm- yazı geldi dendi ve açıklama grubundakiler hiçbir şey alamadılar. Sonra da bu kişiler ne hissettiklerini açıkladılar. Ardından yeni bir gönüllü grubuna yazı tura oyunundan bahsedildi ve onlardan yazı gelirse ve pizza çekini alamazlarsa ne hissedeceklerini tahmin etmeleri istendi. Bu gönüllülerin bir kısmına (simülatörler), hediye çekinin parasal değeri söylendi; diğer gönüllülere ise (vekiller) açıklama yapanlardan rastgele seçilen birinin açıklaması gösterildi. Gönüllüler, tahminlerini yapar yapmaz yazı tura atıldı -*Aaa!* Çok üzgünüm- ve yazı geldi. Sonra gönüllüler ne hissettiklerini açıkladılar. Şekil 24'ün en sağındaki sütunun gösterdiği gibi simülatörler yazı turayı kaybettiklerinde ne hissedeceklerine yönelik tahminlerine oranla kendilerini daha iyi hissettiler. Neden? Çünkü simülatörler bu kaybı ne kadar hızlı ve ne kadar kolay bir şekilde mantığa büründüreceklerinin farkına varmadılar (Pizza çok kalorili. Üstelik o restoranı hiç sevmem). Fakat vekiller -ellerinde rastgele seçilmiş başka birinin açıklamasından başka bir şey olmayanlar- ödülü kaybettikten sonra kendilerini çok kötü hissetmeyecekleri sonucuna vardılar, dolayısıyla daha doğru tahminler yaptılar.

Çözümü Reddetmek

Bu üç araştırma, hayal gücünün ihtiyaç duyduğu bilgiden yoksun olan ve başkalarını vekil olarak kullanmak *zorunda bırakılan* insanların gelecekteki duyguları hakkında dikkat çekecek derecede doğru tahminler yaptıklarını gösterir. Bu da yarınki duygularımızı tahmin etmenin en iyi yolunun başkalarının bugün ne hissettiğini anlamak olduğunu ortaya koyar. [25] Bu basit tekniğin çarpıcı gücü ortada olduğuna göre, insanların o tekniği kullanmak için kendi bildikleri yoldan sapacaklarını ümit etmemiz gerekir. Ama sapmazlar. Tümüyle yeni bir gönüllü grubuna, az önce anlattığım üç durumdan

-bir ödül kazanmak, bilinmeyen bir yiyecek yemek, hediye çeki alamamak- bahsedildi. Sonra onlara gelecekteki duyguları hakkında yapacakları tahminleri şu iki şıktan hangisine dayandırmayı tercih edecekleri soruldu: *(a)* hediye, yiyecek ve hediye çeki hakkındaki bilgiler ya da *(b)* rastgele seçilen bir kişinin onu kazandıktan, yedikten ya da kaybettikten sonra ne hissettiğine dair bilgiler. Gönüllülerin hemen hepsi ilkini seçti. Bu araştırmaların sonuçlarını görmeseydiniz herhalde siz de aynısını yapardınız. Size bir restoranda akşam yemeği ısmarlamayı teklif etsem, o yemekten ne kadar keyif alacağınızı doğru tahmin etmek isteseniz, restoranın menüsünü mü görmek isterdiniz yoksa rastgele seçilmiş bir müşterinin eleştirisini mi? Eğer çoğunluğu temsil ediyorsanız menüyü görmeyi tercih edersiniz, eğer çoğunluğu temsil ediyorsanız kendi yemeğinizi kendiniz ısmarlarsınız. Neden?

Çünkü çoğunluğu temsil ediyorsanız -pek çok insan gibi- çoğunluğu temsil ettiğinizi bilmiyorsunuz. Bilim bize ortalama insan hakkında birçok bilgi sağlar. Bu bilgilerden en güvenilir olanı da ortalama insanın kendini ortalama olarak görmemesidir. Çoğu öğrenci kendini ortalama bir öğrenciden daha zeki,[26] çoğu yönetici kendini ortalama bir yöneticiden daha becerikli görür.[27] Çoğu futbolcu takım arkadaşlarından daha iyi bir "futbol zekasına" sahip olduğunu,[28] sürücülerin %90'ı ortalama bir sürücüden daha güvenli araba kullandığını,[29] üniversite profesörlerinin %94'ü ortalama bir öğretmenden daha iyi olduğunu düşünür.[30] İşe bakın ki kendimizi ortalamadan daha iyi bulma ön yargısı, kendimizi ortalamadan daha az ön yargılı bulmamıza da yol açar.[31] Bir araştırma ekibinin vurguladığı gibi, "Çoğumuzun, kendini ortalama bir insandan daha atletik, daha zeki, daha düzenli, daha etik, daha mantıklı, daha ilginç, daha adil ve daha sağlıklı -daha çekici olduğunu kimse söylemez- olduğuna inandığı görülmektedir."[32]

Başkalarından daha iyi olduğumuzu düşünme eğilimi dizginlenemeyen bir narsizm belirtisi değildir. Bu, başkalarından

yazı tura atacağı, eğer tura gelirse yerel bir pizza salonunda kullanmak üzere bir hediye çeki alacakları söylendi. Yazı tura atıldı -*Aaa!* Çok üzgünüm- yazı geldi dendi ve açıklama grubundakiler hiçbir şey alamadılar. Sonra da bu kişiler ne hissettiklerini açıkladılar. Ardından yeni bir gönüllü grubuna yazı tura oyunundan bahsedildi ve onlardan yazı gelirse ve pizza çekini alamazlarsa ne hissedeceklerini tahmin etmeleri istendi. Bu gönüllülerin bir kısmına (simülatörler), hediye çekinin parasal değeri söylendi; diğer gönüllülere ise (vekiller) açıklama yapanlardan rastgele seçilen birinin açıklaması gösterildi. Gönüllüler, tahminlerini yapar yapmaz yazı tura atıldı -*Aaa!* Çok üzgünüm- ve yazı geldi. Sonra gönüllüler ne hissettiklerini açıkladılar. Şekil 24'ün en sağındaki sütunun gösterdiği gibi simülatörler yazı turayı kaybettiklerinde ne hissedeceklerine yönelik tahminlerine oranla kendilerini daha iyi hissettiler. Neden? Çünkü simülatörler bu kaybı ne kadar hızlı ve ne kadar kolay bir şekilde mantığa büründürecekleri-nin farkına varmadılar (Pizza çok kalorili. Üstelik o restoranı hiç sevmem). Fakat vekiller -ellerinde rastgele seçilmiş başka birinin açıklamasından başka bir şey olmayanlar- ödülü kaybettikten sonra kendilerini çok kötü hissetmeyecekleri sonucuna vardılar, dolayısıyla daha doğru tahminler yaptılar.

Çözümü Reddetmek

Bu üç araştırma, hayal gücünün ihtiyaç duyduğu bilgiden yoksun olan ve başkalarını vekil olarak kullanmak *zorunda bırakılan* insanların gelecekteki duyguları hakkında dikkat çekecek derecede doğru tahminler yaptıklarını gösterir. Bu da yarınki duygularımızı tahmin etmenin en iyi yolunun başkalarının bugün ne hissettiğini anlamak olduğunu ortaya koyar. [25] Bu basit tekniğin çarpıcı gücü ortada olduğuna göre, insanların o tekniği kullanmak için kendi bildikleri yoldan sapacaklarını ümit etmemiz gerekir. Ama sapmazlar. Tümüyle yeni bir gönüllü grubuna, az önce anlattığım üç durumdan

-bir ödül kazanmak, bilinmeyen bir yiyecek yemek, hediye çeki alamamak- bahsedildi. Sonra onlara gelecekteki duyguları hakkında yapacakları tahminleri şu iki şıktan hangisine dayandırmayı tercih edecekleri soruldu: *(a)* hediye, yiyecek ve hediye çeki hakkındaki bilgiler ya da *(b)* rastgele seçilen bir kişinin onu kazandıktan, yedikten ya da kaybettikten sonra ne hissettiğine dair bilgiler. Gönüllülerin hemen hepsi ilkini seçti. Bu araştırmaların sonuçlarını görmeseydiniz herhalde siz de aynısını yapardınız. Size bir restoranda akşam yemeği ısmarlamayı teklif etsem, o yemekten ne kadar keyif alacağınızı doğru tahmin etmek isteseniz, restoranın menüsünü mü görmek isterdiniz yoksa rastgele seçilmiş bir müşterinin eleştirisini mi? Eğer çoğunluğu temsil ediyorsanız menüyü görmeyi tercih edersiniz, eğer çoğunluğu temsil ediyorsanız kendi yemeğinizi kendiniz ısmarlarsınız. Neden?

Çünkü çoğunluğu temsil ediyorsanız -pek çok insan gibi- çoğunluğu temsil ettiğinizi bilmiyorsunuz. Bilim bize ortalama insan hakkında birçok bilgi sağlar. Bu bilgilerden en güvenilir olanı da ortalama insanın kendini ortalama olarak görmemesidir. Çoğu öğrenci kendini ortalama bir öğrenciden daha zeki,[26] çoğu yönetici kendini ortalama bir yöneticiden daha becerikli görür.[27] Çoğu futbolcu takım arkadaşlarından daha iyi bir "futbol zekasına" sahip olduğunu,[28] sürücülerin %90'ı ortalama bir sürücüden daha güvenli araba kullandığını,[29] üniversite profesörlerinin %94'ü ortalama bir öğretmenden daha iyi olduğunu düşünür.[30] İşe bakın ki kendimizi ortalamadan daha iyi bulma ön yargısı, kendimizi ortalamadan daha az ön yargılı bulmamıza da yol açar.[31] Bir araştırma ekibinin vurguladığı gibi, "Çoğumuzun, kendini ortalama bir insandan daha atletik, daha zeki, daha düzenli, daha etik, daha mantıklı, daha ilginç, daha adil ve daha sağlıklı -daha çekici olduğunu kimse söylemez- olduğuna inandığı görülmektedir."[32]

Başkalarından daha iyi olduğumuzu düşünme eğilimi dizginlenemeyen bir narsizm belirtisi değildir. Bu, başkalarından

farklı olduğumuzu -çoğu zaman daha iyi, ara sıra da daha kötü- düşünmeye yönelik daha genel bir eğilimin parçasıdır. İnsanlara cömertlik hakkında soru sorulduğunda başkalarından daha bonkör davrandıklarını, bencillik hakkında soru sorulduğunda ise başkalarından daha egoist davrandıklarını iddia ederler.[33] Araba ya da motosiklet kullanmak gibi basit işlerdeki beceri düzeyleri sorulduğunda, kendilerini başkalarından daha iyi, sihirbazlık ya da satranç gibi zor işlerdeki beceri düzeyleri sorulduğunda ise başkalarından daha kötü olarak değerlendirirler.[34] Kendimizi her zaman *süper* bulmasak da hemen her zaman *eşsiz* buluruz. Başkalarının yaptığı bir şeyin aynısını yaptığımız anlarda bile bunu eşi benzeri olmayan nedenlerle yaptığımızı düşünme eğilimi gösteririz. Örneğin başkalarının tercihlerini, tercih yapan kişinin özelliklerine yorarken (Phil bu bölümü tercih etti çünkü o şu edebi tiplerden biri), kendi tercihlerimizi tercih ettiğimiz şeyin özelliklerine bağlarız (Bunu tercih ettim çünkü ekonomiden daha kolaydı).[35] Kararlarımızın sosyal normlardan etkilendiğini fark ederiz (Kafam çok karıştığı halde çok utandığım için el kaldırmadım) ama başkalarının kararlarının da aynı şekilde etkilendiğini anlayamayız (Hiç kimse el kaldırmadı çünkü hiçbirinin kafası benimki kadar karışmadı).[36] Kendi tercihlerimizin bazen hoşnutsuzluklarımızı yansıttığını biliriz (Kerry'ye oy verdim, çünkü Bush'a katlanamıyorum) ama başkalarının tercihlerinin kendi isteklerini yansıttığını varsayarız (Rebecca, Kerry'e oy verdiğine göre ondan hoşlanıyor olmalı).[37] Farklılıklar listesi uzundur fakat ondan çıkarılacak sonuç kısadır: Benlik kendinin çok özel bir kişi olduğunu düşünür.[38]

Bize bu kadar özel olduğumuzu düşündüren şey nedir? En az üç şey. İlki, biz özel olmasak bile kendimizi tanıma şeklimiz özeldir. Dünyada bizi içerden tanıyabilecek tek kişi yine bizizdir. Kendi düşünce ve duygularımızı *bizzat yaşarız* ama başkalarının kendininkileri yaşadığına dair çıkarımda *bulunmak* zorunda kalırız. O gözlerin arkasında, o kafaların içinde

arkadaşlarımızın ve komşularımızın bizimkine çok benzeyen kişisel deneyimler yaşadıklarına hepimiz güveniriz. Fakat bu güven, kendi kişisel deneyimimizin oluşturduğu elle tutulur, bariz gerçek gibi değildir, inanmakla ilgili bir konudur. Aşk yapmakla aşkı okumak arasında fark vardır. Kendi ruhsal hayatlarımıza dair bilgilerimizi başkalarının ruhsal hayatına dair bilgilerimizden ayırt eden de aynı farktır. Kendimizi ve başkalarını farklı yollarla tanıdığımız için, çok farklı türde ve miktarda bilgi toplarız. Uyanık olduğumuz her an, kafalarımızın içinden geçen düşünce ve duygu selini izleriz. Oysa diğer insanlarda izlediğimiz şey sadece onların söz ve hareketleridir. O da bizimle birlikteyseler. Kendimizi çok özel bulmamızın bir nedeni kendimiz hakkında böyle özel bir yolla bilgi ediniyor olmamızdır.

İkinci neden, özel olduğumuzu düşünmekten *hoşlanmamızdır.* Çoğumuz akranlarımızla uyumlu olmayı isteriz ama aşırı uyumlu olmayı arzu etmeyiz. [39] Eşi benzeri olmayan kimliklerimize çok değer veririz. Araştırmalar, insanların başkalarına çok benzer hisler yaşamaya zorlandıklarında, ruh hallerinin çabucak bozulduğunu, böyle zamanlarda çeşitli yollarla kendilerini uzak tutmaya ve farklı kılmaya çalıştıklarını gösteriyor.[40] Eğer bir partide boy gösterdiyseniz ve orada elbisenizin aynısını giyen veya kravatınızın aynısını takan birine rastladıysanız, varlığı bireysellik algınızı geçici süreliğine de olsa azaltan istenmeyen bir ikizle salonu paylaşmanın ne kadar huzursuz edici olduğunu bilirsiniz. Eşsizliğimize *değer verdiğimiz* için onu gözümüzde büyütme eğiliminde olmamız şaşırtıcı değildir.

Eşsizliğimizi gözümüzde büyütmemizin üçüncü nedeni, herkesin eşsizliğini abartma eğiliminde olmamızdır yani insanlar arasındaki farkın olduğundan daha fazla olduğunu sanmamızdır. Gelin buna bir bakalım: Bütün insanların hem ortak hem de farklı yönleri vardır. İnsan davranışlarıyla ilgili evrensel yasaları arayan psikolog, biyolog, iktisatçı ve sosyologlar doğal olarak benzerliklerle ilgilenirler. Biz geri kalanlar ise daha çok

farklılıkları önemseriz. Sosyal hayat belli kişileri cinsel partnerimiz, iş arkadaşımız, bowling arkadaşımız ve daha başka şeylerimiz olarak seçmeyi gerektirir. Bu iş tüm insanların paylaştıklarına değil, bir kişiyi diğerinden ayıran noktalara odaklanmamızı gerektirir. Kişisel ilanların, ilan sahibinin oksijen sevdasından çok bale sevdasından bahsetmesinin nedeni budur. Nefes alma tutkusu, insan davranışı hakkında pek çok şey açıklar: örneğin, insanın neden karada yaşadığını, neden yüksek rakımda hastalandığını, neden akciğerleri olduğunu, neden boğulmaya direnç gösterdiğini, neden ağaçları sevdiğini vesaire, vesaire. Nefes alma tutkusunun bir insanın bale tutkusundan daha çok şey açıkladığı kesindir. Ama bir insanı diğerinden ayırt etme konusunda hiçbir etkisi yoktur. Bu yüzden ticaret, sohbet veya cinsellik konularında başka insanlar arasında sıradan bir seçim yapma uğraşısındaki sıradan insanlar için hava tutkusu alakasız bir özelliktir. Kişisel benzerlikler dünya kadar olmakla birlikte biz onları pek umursamayız. Çünkü bu benzerlikler ne olduğumuzu ve ne yapacağımızı anlamamıza, yani Jack'i Jill'den, Jill'i Jennifer'dan ayırt etmemize yardımcı olmazlar. Aslında, kişisel benzerlikler dikkat çeken birkaç küçük kişisel farklılık karşısında önemsiz bir fon sayılır.

Farklılıkları ararken, dikkate alırken, düşünüp hatırlarken çok zaman harcadığımız için onların boyutlarını ve sıklıklarını gözümüzde büyütürüz. Böylece insanların olduğundan daha çeşitli olduklarını düşünürüz. Bütün gününüzü farklı şekil, renk ve türdeki üzümleri ayırarak geçirseniz, tat nüanslarıyla yapısal değişimlerden bahsedip duran sinir bozucu üzüm uzmanlarından biri haline gelirsiniz. Üzümlerin son derece çeşitli olduğunu düşünmeye başlarsınız. Üzüm hakkındaki asıl önemli bilginin basit bir gerçekten, onun üzüm olma gerçeğinden çıkarılabileceğini unutursunuz. Başkalarının çeşitliliğine ve eşsizliğine dair inancımız, duygular söz konusu olduğunda daha da güçlenir.[41] Kendi duygularımızı *hissedebiliriz* ama başkalarının duygularını yüzlerini izleyerek, seslerini dinleyerek

çıkarmak zorunda kalırız. Bu yüzden, çoğu zaman başkalarının duygularını bizimki kadar yoğun yaşamadıkları izlenimine kapılırız. Başkalarından duygularımızı anlamalarını beklememizin nedeni budur. Üstelik bizim onlarınkini anlayamadığımız zamanlarda bile.[42] Duygularımızın eşsizliğine yönelik algı erken yaşlarda başlar. Anaokulu çocuklarına çeşitli ortamlarda kendilerinin ve arkadaşlarının ne hissedeceği sorulduğunda, eşi benzeri olmayan duygular yaşayacaklarını sanırlar (Billy üzülür ama ben üzülmem); yaşayacakları duygulara kendilerine mahsus gerekçeler bulurlar (Kendime hamsterımın cennette olduğunu söylerim ama Billy sadece ağlar).[43] Benzer tahminlerde bulunan yetişkinler de aynısını yaparlar.[44]

Bireylerin çeşitliliğine ve eşsizliğine dair efsanevi inancımız başkalarını vekil olarak kullanmayı reddetmemizin ana gerekçesidir. Ne de olsa, vekillik sadece bir vekilin bir olaya bizimkine benzer bir tepki verdiğine güvendiğimizde yararlıdır. Eğer insanların duygusal tepkilerinin olduğundan daha çeşitli olduğuna inanırsak bu durumda vekillik bize olduğundan daha az yararlı görünecektir. İronik olan, vekilliğin insanın gelecekteki duygularını tahmin etmesinin ucuz ve etkili bir yolu olmasıdır. Ama hepimizin birbirimize ne kadar benzediğimizi anlamadığımız için, bu güvenilir yöntemi reddedip onun yerine ne kadar kusurlu ve hatalı olursa olsun hayal gücümüze bel bağlarız.

Birazdan

İngilizcede *Hogwash** kelimesi suyla ilgili bir şey çağrıştırmasına rağmen, domuzların yıkanmasına değil beslenmesine atıfta bulunur. Hogwash domuzların yediği, sevdiği ve ihtiyaç duyduğu bir şeydir. Çiftçiler domuzlara hogwash verirler,

---

* *Hogwash* kelimesini hog ve wash olarak ayırdığımızda *hog* domuz, *wash* yıkamak anlamına gelir. Ama hogwash domuzlara verilen yemek ve uydurma laf anlamına gelir - ç.n.

çünkü domuzlar o olmadan aksileşirler. *Hogwash* kelimesi insanların birbirine söylediği yalanlara da atıfta bulunur. Çiftçilerin domuzlarına yedirdiği hogwashlar gibi, arkadaşlarımızın, öğretmenlerimizin ve ana babalarımızın bize yedirdiği hogwashlar da bizi mutlu etme amacını taşır. Ama domuz hogwashunun tersine insan hogwashu her zaman amacına ulaşmaz. Daha önce gördüğümüz gibi, fikirler, aktarılmalarına imkân veren sosyal sistemleri korudukları takdirde gelişebilirler. Bireyler, genellikle sosyal sistemleri korumanın kişisel sorumlulukları olduğunu hissetmedikleri için, bu fikirlerin bireysel mutluluk reçetesi adı altında kılık değiştirmeleri gerekir.

Dünyada bir süre geçirdikten sonra, deneyimlerimizin bu fikirlerin foyasını ortaya çıkarabileceğini sanabiliriz. Ama işler her zaman bu şekilde yürümez. Deneyimlerimizden bir şeyler öğrenmek için onları hatırlamamız gerekir. Ama hafıza çeşitli nedenlerden ötürü güvenilmez bir arkadaştır. Pratik yapmak ve başkalarının rehberliğinden yararlanmak bizi çocuk bezlerimizden kurtarıp pantolonun içine sokar ama şimdiden kurtarıp geleceğe sokmak için yeterli olmaz.

Bu çıkmazın ironik tarafı, duygusal geleceklerimizi doğru tahmin etmek için ihtiyacımız olan bilgilerin tam burnumuzun dibinde olmaları ama bizim onların kokusunun farkında olmamamızdır. Mutlulukla ilgili inançlarını bize aktaran insanların her dediğine kulak asmak her zaman anlamlı olmamakla birlikte, farklı koşullar altında ne kadar mutlu olduklarını gözlemlemek anlamlıdır. Ama ne yazık ki biz eşsiz varlıklar -başka hiç kimseye benzemeyen zihinler- olduğumuzu düşünür, bu yüzden de başkalarının duygusal deneyimlerinden çıkarmamız gereken dersleri çoğu zaman reddederiz.

Sonsöz

Aklım, hayırlı kazançlar ve fetihler sezinliyor.

Shakespeare, *Kral 6. Henry, 3. Bölüm*

ÇOĞUMUZ, HAYATIMIZ boyunca en az üç önemli karar veririz: Nerede yaşayacağımız, ne yapacağımız ve bunları kiminle yapacağımız. Yaşayacağımız şehirleri ve komşularımızı seçeriz. İşlerimizi ve hobilerimizi seçeriz. Eşlerimizi ve arkadaşlarımızı seçeriz. Bu kararları almak yetişkinliğin öyle doğal parçasıdır ki, o kararları alan ilk insanoğullarının soyundan geldiğimizi unutmak kolay olur. Tarihi kayıtların çoğuna göre insanlar doğdukları yerde yaşamış, anne babalarının yaptıklarını yapmış ve aynı şeyleri yapanlarla ilişkiye geçmişlerdir. Değirmencioğulları değirmencilik, Demircioğulları demircilik yapmış; küçük Değirmencioğulları ile Demircioğulları kendilerine söylenen kişilerle söylenen zamanlarda evlenmişlerdir. Sosyal yapılar (örneğin dinler, kastlar) ve doğal yapılar (örneğin dağlar, okyanuslar) insanların hayatlarını nasıl, nerede, kimlerle geçireceklerini belirleyen büyük diktatörler olmuş, onlara kendi kendilerine karar verecek pek az şey bırakmıştır. Ancak tarım, endüstri ve teknolojideki

köklü değişiklikler, tüm bunları değiştirmiş, kişisel özgürlüklerde patlamalarla sonuçlanmıştır. Kişisel özgürlüklerdeki artış, atalarımızın hiç karşılaşmadığı şaşırtıcı bir tercih, alternatif, seçenek ve karar yelpazesi yaratmıştır. Mutluluk ilk kez ellerimizin arasındadır.

Peki, bu seçimleri nasıl yapacağız? 1738 yılında Daniel Bernoulli adlı bir Alman bilgini, cevabı bildiğini iddia eder. Bir kararın bilgelik derecesinin, o kararın bize istediğimizi verme *olasılığı* ile istediğimizi ulaşmanın getireceği *faydayı* çarparak hesaplanabileceğini öne sürer. Bernoulli *fayda* ile *iyi hissetme* ya da *keyif duyma* benzeri bir şey kasteder.[1] Bernoulli'nin reçetesinin ilk kısmını anlamak oldukça kolaydır. Çünkü çoğu durumda seçimlerimizin bizi olmak istediğimiz yere ulaştırma olasılığını kabaca hesaplamak mümkündür. IBM'de işe girseniz genel müdürlüğe terfi etmeniz ne kadar olasıdır? St. Petersburg'a taşınsanız hafta sonlarınızı plajda geçirmeniz ne kadar olasıdır? Eloise ile evlenseniz motosikletinizi satmak zorunda kalma olasılığınız ne kadardır? Bu tür olasılıkları hesaplamak nispeten kolay bir iştir. Sigorta şirketlerinin evinizin yanıp kül olma, arabanızın çalınma, hayatınızın erkenden sona erme olasılığını hesaplamaktan biraz daha fazlasını yaparak zengin olmalarının nedeni budur. Bir tercihin bize arzuladığımız şeyi verme olasılığını genellikle küçük bir polisiye çalışma, bir kalem ve iyi bir silgiyle hesaplamak mümkündür; en azından kabaca.

Sorun o tercihi elde ettiğimizde neler hissedeceğimizi kolayca tahmin edememizdir. Bernoulli'nin dehası matematiğinde değil, psikolojisinde saklıdır. Onun dehası nesnel kazanımlarımızın (*zenginlik*), o kazanımın bize yaşattığı öznel *deneyimle* (*fayda*) aynı olmadığını kavramasıdır. Zenginlik dolarları sayarak ölçülebilir ama fayda bu dolarların ne kadar iyi hisler satın aldığını sayarak ölçülmelidir.[2] Ama sorun zenginlikte değil, faydadadır. Bizi ilgilendiren esasen para, terfi veya plaj tatillerinden öte, bu zenginlik türlerinin

sebep olabileceği (veya olmayabileceği) iyi olma ya da keyif halidir. Akıllıca seçimler dolarlarımızı değil, keyfimizi artıranlardır. Eğer akıllıca seçim yapmak gibi bir arzumuz varsa, bu dolarların bize ne kadar keyif satın alacağını doğru şekilde öngörmemiz gerekir. Bernoulli, bir seçimin ne kadar zenginlik sağlayacağını hesaplamanın ne kadar fayda sağlayacağını hesaplamaktan çok daha kolay olduğunu biliyordu. Bu yüzden, herkesin önceki tahminlerini sonraki tahminlere çevirmesine olanak tanıyacağını umduğu basit bir dönüştürme formülü tasarlamıştı. Her yeni doların bir öncekinden biraz daha az keyif sağladığını, buna bağlı olarak bir kişinin bir dolardan alacağı keyfi halihazırda sahip olduğu dolarlara bağlı bir düzeltme yaparak hesaplayabileceğini öne sürmüştü.

> Bir maddenin *değerinin* belirlenmesi, *fiyatından* çok getirdiği *faydaya* dayanmalıdır. Maddenin fiyatı sadece o nesnenin kendine bağlıdır ve herkes için aynıdır. Ancak fayda tahmin yapan kişinin içinde bulunduğu koşullara bağlıdır. Bu yüzden bin dükalık bir kazancın yoksul biri için zengin birine kıyasla daha önemli olduğuna şüphe yoktur. Her ikisi de aynı miktarda para kazandığı halde. [3]

Bernoulli, insanların mutlak büyüklüklerden çok göreli büyüklüklere duyarlı olduklarının farkındaydı. Formülü bu temel psikolojik gerçeği hesaplamayı amaçlıyordu. Ama zenginliği faydaya çevirmenin iddia ettiği kadar kolay olmadığının da farkındaydı. Formülünün yok saydığı başka psikolojik gerçekler de vardı.

> Yoksul bir adam genelde eşit bir kazançtan zengin birine göre daha çok fayda elde eder. Buna rağmen mesela iki bin dükaya sahip olan ama özgürlüğünü elde etmek için iki bin dükaya daha ihtiyaç duyan zengin bir mahkumun iki bin dükalık bir kazanca ondan daha az parası olan birinden daha yüksek değer biçeceği düşünülebilir. Bu türde

> sayısız örnek oluşturmak mümkün olsa da bunlar son derece az rastlanan istisnaları temsil ederler.[4]

İyi deneme. Bernoulli, yüzüncü doların (öpücüğün, şekerli çöreğin veya çayırda hoplayıp zıplamanın) bizi genellikle ilki kadar mutlu etmediğini düşünmekte haklıdır. Ama bunun zenginliği faydadan ayıran, dolayısıyla insanın zenginlikten edineceği faydayı tahmin ederken ayarlaması gereken *tek* şey olduğunu düşünmekte hatalıdır.

Bernoulli'nin halının altına süpürdüğü "sayısız istisnaların" son derece az rastlanır *olmadığı* ortadadır. İnsanların bir sonraki dolardan ne kadar fayda elde edeceğini etkileyen tek şey bir kişinin banka hesabının boyutu değildir. Başka *bir yığın* şey daha vardır. Örneğin, çoğu zaman insanlar sahip oldukları şeylerin kıymetini daha çok bilir, uzun sürede değil, kısa sürede gerçekleşecek şeylere daha çok değer verir, büyük kayıplardan çok küçük kayıplara üzülür, bir şeyi kaybetmenin verdiği acının o şeyi elde etmenin verdiği keyiften daha büyük olduğunu düşünürler; vesaire, vesaire, vesaire, vesaire.

Bu kitabın ilgi alanına giren pek çok olay, Bernoulli'nin ilkesini güzel ama yararsız bir soyutlamaya çeviren çok-nadir-olmayan istisnalardan bazılarıdır. Tamam, tercihlerimizi olasılıklarla faydaları çarparak yapmamız *gerekir*. Fakat faydaları önceden tahmin edemiyorsak bunu nasıl yapacağız? Aynı nesnel koşullar, birbirinden son derece farklı öznel deneyimlere yol açabilir. Bu yüzden, öznel deneyimlerimizi, nesnel koşullarımızla ilgili önbilgilerle tahmin etmek çok zordur.

Üzücü gerçek şu ki, zenginliği faydaya çevirmek -yani, ne elde edeceğimiz bilgisine dayanarak ne hissedeceğimizi tahmin etme - metreyi kilometreye, Almancayı Japoncaya çevirmeye pek benzemez. Sayıları sayılara, kelimeleri kelimelere bağlayan basit ve meşru ilişki nesnel olayları öznel deneyimlere bağlamaz.

Öyleyse, seçim yapan bir kişi ne yapacak? Faydayı tahmin etme formülü olmadan sadece türümüzün yaptığı şeyi yapmaya yöneliriz: hayal etmek. Beyinlerimizin kendimizi gelecekteki koşullara zihinsel olarak götürmemizi ve orada olmanın neler hissettirdiğini kendimize sormamızı sağlayan eşsiz bir yapısı vardır. Faydayı matematiksel bir kesinlikle hesaplamak yerine, ayaklarımızı yarının ayakkabısına sokar ve bu ayakkabının bize ne kadar uyduğuna bakarız.

Kendimizi zamanda ileriye fırlatma ve olayları meydana gelmeden önce yaşama becerimiz hata yapmadan hatalardan ders çıkarmamıza, harekette bulunmadan hareketlerimizi değerlendirmemize imkân sağlar. Yine de gelecekteki bizleri ve gelecekteki koşulları simule etme yeteneğimiz ne kadar etkileyici olursa olsun kesinlikle kusursuz değildir. Gelecekteki koşulları hayal ettiğimizde, bu hayalleri aslında olmayacak ayrıntılarla doldurur, aslında olacak ayrıntıları onlara dahil etmeyi unuturuz.

Gelecekteki duygularımızı hayal ettiğimizde şu anki hislerimizi yok saymayı ve daha sonra meydana gelecek olaylarla ilgili ne düşüneceğimizi anlamayı imkânsız buluruz. Daniel Bernoulli, basit bir formülün geleceklerimizi keskin bir zeka ve öngörüyle belirleyeceği bir dünya düşlemişti. Ama öngörü, herhangi bir şeye sahip olmanın, herhangi bir yere gitmenin ya da herhangi bir şey yapmanın neye benzediğini anlama konusunda bizi çoğu zaman şaşı ve sıkıntılı bir vaziyette bırakan kırılgan bir yetenektir. Mutluluğu bulmanın basit bir formülü yoktur. Ama muhteşem beyinlerimiz geleceğimize hata yapmadan gitmemize imkân vermese bile, hiç değilse bizi tökezleten şeyin ne olduğunu anlamamızı sağlar.

NOTLAR

Önsöz

1. Bu kitaptaki dipnotlar, ileri sürdüğüm iddiaları destekleyen bilimsel araştırmaların bulunduğu kaynakları içermektedir. Bazen savunduğum düşüncelerle alakası olmasa da sizin ilginizi çekebilecek ek açıklamalar sunulmaktadır. Eğer kullanılan kaynakları umursamıyorsanız, gereksiz bilgileri merak etmiyorsanız ve sizi sayfalar arasında mekik dokutan kitaplara sinir oluyorsanız, sizi temin ederim bu kitaptaki tek önemli not budur.

1. Bölüm: Başka Bir Zamana Yolculuk

1. W. A. Roberts. "Are Animals Stuck in Time?" *Pschological Bulletin* 128: 473-89 (2002).

2. D. Dennett, *Kinds of Minds.* (New York: Basic Books, 1996).

3. M. M. Haith, "The Development of Future Thinking as Essential for the Emergence of Skill in Planning" in *The Developmental Psychology of Planning: Why, How, and When Do We Plan?*, ed. S. L. Friedman and E. K. Scholnick (Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum, 1997), 25-42.

4. E. Bates, J. Elman, and P. Li, "Language In, On, and About Time", in *The Development of Future Oriented Processes*, ed. M. M. Haith et al. (Chicago: University of Chicago Press, 1994).

5. B. M. Hood et al., "Gravity Biases in a Nonhuman Primate?" *Developmental Science* 2: 35-41 (1999). See also D. A. Washburn and D. M. Rumbaugh, "Comparative Assessment of Psychomotor Performance: Target Prediction by Humans and Macaques (*Macaca mulatta*)", *Journal of Experimental Psychology*: General 121: 305-12 (1992).

6. L. M. Oakes and L. B. Cohen, "Infant Perception of a Causal Event", *Cognitive Development* 5: 193-207 (1990). See also N. Wentworth and M. M. Haith, "Event-Specific Expectations of 2- and 3-Month-Old Infants", *Developmental Psychology* 28: 842-50 (1992).

7. C. M. Atance and D. K. O'Neill, "Planning in 3-Year-Olds: A Reflection of the Future Self?" in *The Self in Time: Developmental Perspectives*, ed. C. Moore and K. Lemmon (Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum, 2001); and J. B. Benson, "The Development of Planning: It's About Time", in Friedman and Scholnick, *Developmental Psychology of Planning.*

8. Çocuklar gelecek hakkında konuşmaya iki yaşında başlasalar da, dört yaşına gelinceye kadar geleceğin tam olarak ne anlama geldiğini kavrayamazlar. Bakınız: D. J. Povinelli and B. B. Simon, "Young Children's Understanding of Briefly Versus Extremely Delayed Images of the Self: Emergence of the Autobiographical Stance", *Developmental Psychology* 34: 188-94 (1998); and K. Nelson, "Finding One's Self in Time", in *The Self Across Psychology: Self-Recognition, Self-Awareness, and the Self Concept*, ed. J. G. Snodgrass and R. L. Thompson (New York: New York Academy of Sciences, 1997), 103-16.

9. C.A. Banyas, "Evolution and Phylogenetic History of the Frontal Lobes", in *The Human Frontal Lobes*, ed. B. L. Miller and J. L. Cummings (New York: Guilford Pres, 1999), 83-106

10. Görünen o ki Phineas hayatının sonuna kadar demir çubuğunu gittiği her yere götürmüştü ve muhtemelen kendi kafatasıyla birlikte demir çubuğun da Harvard Warren Antropoloji Müzesinde sergilenmesinden mutlu olmuştu.

11. Bugünkü bilim insanları, alın lobunun önemini ispat etmek için Gage vakasından bahsederler. Oysa olayın geçtiği dönemde yaşayan insanlar böyle düşünmüyordu. Bakınız M.B. Macmillan, "A Wonderful Journey Through Skull and Brains: The Travels of Mr. Gage's Tamping Iron." *Brain and Cognition* 5: 67-107 (1986).

12. M. B. Mcmillan, "Phineas Gage's Contribution to Brain Surgery", *Journal of the History of the Neorosciences* 5: 56-77 (1996).

13. S. M. Weingarten, "Pschosurgery", in Miller and Cummings, *Human Frontal Lobes*, 446-60.

14. D. R. Weinberger et al., "Neural Mechanisms of Future-Oriented Processes, in Haith et al., *Development of Future Oriented Processes*, 221-42.

15. J. M. Fuster, *The Prefrontal Cortex: Anatomy, Physiology, and Neuropsychology of the Frontal Lobe* (New York: Lippincott-Raven, 1997), 160-61

16. A. K. MacLeod and M. L. Cropley, "Anxiety, Depression, and the Anticipation of Future Positive and Negative Experiences", *Journal of Abnormal Psychology* 105: 286-89 (1996).

17. M. A. Wheeler, D. T. Stuss, and E. Tulving, "Toward a General Theory of Episodic Memory: The Frontal Lobes and Autonoetic Consciousness", *Psychological Bulletin* 121: 331-54 (1997).

18. F. T. Melges, "Identity and Temporal Perspective", in *Cognitive Models of Psychological Time*, ed. R. A. Block (Hillsdale, N. J. Lawrence Erlbaum, 1990), 255-66.

19. P. Faglioni, "The Frontal Lobes", in *The Handbook of Clinical and Experimental Neuropsychology*, ed. G. Denes and L. Pizzamiglio (East Sussex, U. K. Psychology Press, 1999), 525-69.

20. J. M. Fuster, "Cognitive functions of the Frontal Lobes", in Miller and Cummings, *Human Frontal Lobes*, 187-95.

21. E. Tulving, "Memory and Consciousness", *Canadian Psychology* 26: 1-12 (1985). Aynı vaka, "K.C." takma adı kullanılarak daha detaylı açıklanmaktadır: E. Tulving et al., "Priming of Semantic Autobiographical Knowledge: A Case Study of Retrograde Amnesia", *Brain and Cognition* 8: 3-20 (1988).

22. Tulving, "Memory and Consciousness."

23. R. Dass, *Be Here Now* (New York: Crown,1971).

24. L. A. Jason et al., "Time Orientation: Past, Present, and Future Perceptions." *Psychological Reports* 64: 1199-1205 (1989).

25. E. Klinger and W. M. Cox, "Dimensions of Thought Flow in Everyday Life", *Imagination, Cognition, and Personality* 72: 105-28 (1987-88); and E. Klinger, "On Living Tomorrow Today: The Quality of Inner Life as a Function of Goal Expectations, "in *Psychology of Future Orientation*, ed. Z. Zaleski (Lublin, Poland: Towarzystwo Naukowe KUL, 1994), 97-106.

26. J. L. Singer, Daydreaming and Fantasy (Oxford: Oxford University Press, 1981); E. Klinger, Daydreaming: *Using Waking Fantasy and Imagery for Self-Knowledge and Creativity* (Los Angeles: Tarcher, 1990); G. Oettingen, *Psychologie des Zukunftdenkens* (On the Psychology of Future Thought) (Göttingen, Germany: Hogrefe, 1997).

27. G. F. Loewenstein and D. Prelec, "Preferences for Sequences of Outcomes", *Psychological Review* 100: 91-108 (1993). See also G. Loewenstein, "Anticipation and the Valuation of Delayed Consumption", *Economy Journal* 97: 666-84 (1987); and J. Elster and G. F. Loewenstein, "Utility from Memory and Anticipation", in *Choice Over*

Time, ed. G. F. Loewenstein and J. Elster (New York: Russell Sage Foundation, 1992), 213-34.

28. G. Oettingen and D. Mayer, "The Motivating Function of Thinking About the Future: Expectations Versus Fantasies", *Journal of Personality and Social Psychology* 83: 1198-1212 (2002).

29. A. Tversky and D. Kahneman, "Availability: A Heuristic for Judgement Frequency and Probability", *Cognitive Psychology* 5: 207-32 (1973).

30. N. Weinstein, "Unrealistic Optimism About Future Life Events", *Journal of Personality and Social Psychology* 39: 806-20 (1980).

31. P. Brickman, D. Coates, and R. J. Janoff-Bulman, "Lottery Winners and Accident Victims: Is Happiness Relative?", *Journal of Personality and Social Psychology* 36: 917-27 (1978).

32. E. C. Chang, K. Asakawa, and L. J. Sana, "Cultural Variations in Optimistic and Pessimistic Bias: Do Easterners Really Expect the Worst and Westerners Really Expect the Best When Predicting Future Life Events?" *Journal of Personality and Social Psychology* 81: 476-91 (2001).

33. J. M. Burger and M. L. Palmer, "Changes in and Generalization of Unrealistic Optimism Following Experiences with Stressful Events: Reactions to the 1989 California Earthquake", *Personality and Social Psychology Bulletin* 18: 39-43 (1992).

34. H. E. Stiegelis et al., "Cognitive Adaptation: A Comparison of Cancer Patients and Healthy References", *British Journal of Health Psychology* 8: 303-18 (2003).

35. A. Arnzt, M. Van Eck, and P. J. De Jong, "Unpredictable Sudden Increases in Intensity of Pain and Acquired Fear", Journal of Psychophysiology 6: 54-64 (1992).

36. Elektrik şokundan söz etmişken, buna benzer psikolojik deneylerin daima Amerikan Psikoloji Birliği'nin katı etik kurallarına göre gerçekleştirildiğini ve yapılmadan önce üniversite kurulu tarafından onaylanması gerektiğini vurgulamanın tam zamanıdır. Araştırmaya katılan gönüllülere, sağlıkları ve psikolojik durumları açısından risk teşkil eden konularda bilgi verilir ve cezalandırılma korkusu yaşamadan istedikleri zaman çalışmadan çekilme şansı tanınır. Eğer araştırma sürecinde gönüllülere yanlış bir bilgi verilirse, araştırma tamamlandıktan sonra gerçekler açıklanır. Kısacası, bizler gerçekten de çok sevimli insanlarız.

37. M. Miceli and C. Castelfranchi, "The Mind and The Future: The (Negative) Power of Expectations", *Theory and Psychology* 12: 335-66 (2002).

38. J. N. Norem, "Pessimism: Accentuating the Positive Possibilities", in *Virtue, Vice, and Personality: The Complexity of Behavior*, ed. E. C. Chang and L. J. Sana (Washington, D. C.: American Psychological Association, 2003), 91-104; J. K. Norem and N. Cantor, "Defensive Pessimism: Harnessing Anxiety as Motivation", *Journal of Personality and Social Psychology* 51: 1208-17 (1986).

39. A. Bandura, "Self-Efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change", *Psychological Review* 84: 191-215 (1977); and A. Bandura, "Self-Efficacy: Mechanism in Human Agency", *American Psychologist* 37: 122-47 (1982).

40. M. E. P. Seligman, *Helplessness: On Depression, Development, and Death* (San Fransisco: Freeman, 1975).

41. E. Langer and J. Rodin, "The Effect of Choice and Enhanced Personal Responsibility for the Aged: A Field Experiment in an Institutional Setting, "*Journal of Personality and Social Psychology* 34: 191-98 (1976); and J. Rodin and E. J. Langer, "Long-Term Effects of a Control-Relevant Intervention with the Institutional Aged", *Journal of Personality and Social Psychology* 35: 897-902 (1977).

42. R. Schulz and B. H. Hanusa, "Long-Term Effects of Control and Predictability- Enhancing Interventions: Findings and Ethical Issues", *Journal of Personality and Social Psychology* 36: 1202-12 (1978).

43. E. J. Langer, "The Illusion of Control", *Journal of Personality and Social Psychology* 32: 311-28 (1975).

44. A.g.e. (adı geçen eser)

45. D. S. Dunn and T. D. Wilson, "When the Stakes Are High: A Limit to the Illusion of Control Effect", *Social Cognition* 8: 305-23 (1991).

46. L. H. Strickland, R. J. Lewicki, and A. M. Katz, "Temporal Orientation and Perceived Control as Determinants of Risk Taking", *Journal of Experimental Social Psychology* 2: 143-51 (1966).

47. Dunn and Wilson, "When the Stakes Are High."

48. S. Gollin et al., "The Illusion of Control Among Depressed Patients", *Journal of Abnormal Psychology* 88: 454-57 (1979).

49. L. B. Alloy and L. Y. Abramson, "Judgement of Contingency in Depressed and Nondepressed Students: Sadder but Wiser?" *Journal of Experimental Psychology: General* 108: 441-85 (1979). For a contrary view, see D. Dunning and A. L. Story, "Depression, Realism and the Overconfidence Effect: Are the Sadder Wiser When Predicting Future Actions and Events?" *Journal of Personality and Social Psychology* 61: 521-32 (1191); and R. M. Msetfi et al., "Depressive Realism and

Outcome Density Bias in Contingency Judgements: The Effect of the Context and Intertrial Interval." *Journal of Experimental Psychology: General* 134: 10-22 (2005).

50. S. E. Taylor and J. D. Brown, "Illusion and Well-Being: A Social-Psychological Perspective on Mental Health", *Psychological Bulletin* 103: 193-210 (1988).

2. Bölüm: Buradan Bakış

1. N. L. Segal, *Entwined Lives: Twins and What They Tell Us About Human Behavior* (New York: Dutton, 1999).

2. N. Angier, "Joined for Life, and Living Life to the Full", *New York Times*, 23 December 1997, F1.

3. A. D. Dreger, "The Limits of Individuality: Ritual and Sacrifice in theLives and Medical Treatment of Conjoined Twins, "Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences 29: 1-29(1998).

4. A.g.e. Bu makale yayınlandığından bu yana, yetişkin yapışık ikizlerden en az bir çift, ayrılmak istemiş ve ameliyat esnasında ölmüştür. "A Lost Surgical Gamble", *New York Times*, 9 July2003,20.

5. J. R. Searle, *Mind, Language, and Society: Philosophy in the Real World* (New York: Basic Books, 1998).

6. Öznel durumlar, sadece nesnel öncüllerine veya diğer öznel durumlara dayanarak tanımlanabilir. Aynı durum somut nesneler için de geçerlidir. Somut bir nesneyi (lokum), o nesnenin sebep olduğu öznel hallere (yumuşak, yapışkan ve tatlı) ya da başka bir somut nesneye (mısır şurubundan, şeker şurubundan, vanilya ve yumurta akından yapılır) dayanarak tanımlamamıza izin verilmezse, onu tanımlayamayız. Tüm tanımlar, tanımlamak istediğimiz şeyi aynı ontolojik kategoride yer alan şeylerle kıyaslayarak (örn., fiziksel şeyleri fiziksel şeylerle) veya farklı bir ontolojik kategoride bulunan şeylerle eşleştirerek (örn., fiziksel şeyleri öznel durumlarla) elde edilir. Üçüncü bir yolu henüz hiç kimse keşfetmemiştir.

7. R. D. Lane et al., "Neoroanatomical Correlates of Pleasant and Unpleasant Emotion", *Neoropsychologia* 35: 1437-44(1997).

8. C. Osgood, G.J. Suci, and P.H. Tannenbaum, *The Measurement of Meaning* (Urbana: University of Illinois Pres, 1957). Tipik bulgu şudur: Kelimeler üç boyutta farklılaşır; değerlendirme (iyi veya kötü); etkinlik (aktif veya pasif) ve güçlülük (güçlü veya zayıf). Bu yüzden psikologlar bir kelimenin D, E ve G'sinden bahsederler. Bu terimleri

yüksek sesle tekrarlayın ve bana bilim insanlarında mizah duygusu olmadığını söyleyin bakalım.

9. T. Nagel, "What Is It Like to Be a Bat?" *Philosophical Review* 83: 435-50 (1974).

10. See A. Pope, *Essay on Man*, *Epistle* 4(1744), in *The Complete Poetical Works of Alexander Pope*, ed. H.W. Boynton (New York: Houghton Mifflin, 1903).

11. S. Freud, *Civilization and Its Discontents*, vol. 1 of *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (1930; London: Hogarth Pres and Institute of Psychoanalysis,1953), 75-76.

12. B. Pascal, "Pensees", in *Pensees*, ed.W. F. Trotter (1660; New York: Dutton,1908).

13. R. Nozick, *The Examined Life* (New York: Simon&Schuster,1989), 102.

14. J. S. Mill, "Utilitarianism" (1863), in *On Liberty, the Subjection of Women and Utilitarianism*, in *The Basic Writings of John Stuart Mill*, ed.D. E. Miller (New York: Modern Library, 2002).

15. R. Nozick, *Anarchy, State, and Utopia (*New York: Basic Books, 1974).

16. Nozick, *The Examined Life*, p. 111. Nozick'in "mutluluk makinesi" problemi akademik çevrelerde popülerdir. Bu problem, üç şeyi hesaba katmayı başaramaz. İlki şu: Kim *diyor ki* makineye hiç kimse bağlanmak istemez? Dünya, mutlu olmak isteyen ve onun "tamamen hak edilmiş" olup olmadığına bir parça bile aldırmayan insanlarla dolu. İkincisi: Bağlanmayı kabul etmeyeceklerini iddia edenler zaten bağlı olabilirler. Ne de olsa, önceki kararınızı unuttuğunuz konusunda hemfikiriz. Üçüncüsü: Hiç kimse bu soruyu *gerçekten* cevaplayamaz, çünkü onların şimdi düşündüklerine hiç benzemeyen bir durumu hayal etmelerini gerektirir. Bakınız E. B. Royzman, K. W. Cassidy, and J. Baron, "I Know, You Know: Episdemic Egocentrism in Childern and Adults", *Review of General Psychology* 7: 38-65 (2003).

17. D.M. MacMahon, "From the Happiness of Virtue to the Virtue of Happiness: 400BC-AD 1780", *Daedalus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences* 133: 5-17 (2004).

18. A.g.e.

19. Ahlaki ve duygusal mutluluk arasında yaptığım ayrıma aykırı görüşler için bakınız D.W. Hudson, *Happiness and the Limits of Satisfaction* (London: Rowman& Littlefield, 1996); M. Kingwell, *Better Living: In Pursuit of Happiness from Plato to Prozac* (Toronto: Viking,1998); and E. Telfer, *Happiness* (New York: St. Martin's Pres, 1980).

20. N. Block, "Begging the Question Against Phenomenal Consciousness", *Behavioral and Brain Sciences* 15: 205-6 (1992).

21. J. W. Schooler and T.Y. Engstler-Schooler, "Verbal Overshadowing of Visual Memories: Some Things Are Better Left Unsaid", *Cognitive Psychology* 22: 36-71 (1990).

22. G.W. McConkie and D. Zola, "Is Visual Information Integrated in Successive Fixation in Reading?" *Perception and Psychophysics* 25:221-24 (1979).

23. D.J. Simons and D.T. Levin, "Change Blindness", *Trends in Cognitive Sciences* 1: 261-67(1997).

24. M.R. Beck, B.L. Angelone, and D.T. Levin, "Knowledge About the Probability of Change Affects Change Detection Performance", *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance* 30: 778-91(2004).

25. D.J. Simons and D.T. Levin, "Failure to Detect Changes to People in a Real-World Interaction", Psychonomic Bulletin and Review 5: 644-49 (1998).

26. R. A. Rensink, J.K. O'Regan, and J. J. Clark, "To See or Not to See: The Need for Attention to Percieve Changes in Scenes", *Psychological Science* 8: 368-73 (1997).

27. "Hats Off to the Amazing Hondo", www.hondomagic.com/html/a-little-magic.htm.

28. B. Fischoff, "Perceived Informativeness of Facts", *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance* 3: 349-58(1977).

29. A. Parducci, *Happiness, Pleasure, and Judgment: The Contextual Theory and Its Applications* (Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum, 1995).

30. E. Shackleton, South (1959; New York: Carroll&Graf,1998), 192.

3. Bölüm: Dışarıdan İçeriye Bakmak

1. J. LeDoux, *The Emotional Brain: The Mysterious Underpinnings of Emotional Life* (New York: Simon&Schuster, 1996).

2. R.B. Zajonc, "Feeling and Thinking: Preferences Need No Inferences", *American Psychologist* 35: 151-75 (1980); R. B. Zajonc, "On the Primacy of Affect", *American Psychologist* 39: 117-23(1984); and "Emotions", in *The Handbook of Social Psychology*, ed. D.T. Gilbert, S.T. Fiske, and G. Lindzey, 4th ed., vol. 1 (New York: McGraw-Hill,1998), 591-632.

3. S. Schachter and J. Singer, "Cognitive, Social and Physiological Determinants of Emotional State", Psychological *Review* 69: 379-99 (1962).

4. D. G. Dutton and A.P. Aron, "Some Evidence for Heightened Sexual Attraction Under Conditions of High Anxiety", *Journal of Personality and Social Psychology* 30: 510-17 (1974).

5. Bir duygunun ne olduğunu saptama girişiminin, bazen o duyguyu ortadan kaldırabildiğini görmek de ilginçtir. Bakınız A. R. Hariri, S. Y. Bookheimer, and J. C. Mazziotta, "Modulating Emotional Response: Effects of a Neocortical Network on the Limbic System", *Neuro Report* 11: 43-48 (2000); and M.D. Lieberman et al. "Two Captains, One Ship: A Social Cognitive Neuroscience Approach to Disrupting Automatic Affective Processes" (unpublished manuscript, UCLA, 2003).

6. Greene, *The End of the Affair* (New York: Viking Pres, 1951), 29.

7. R. A. Dienstbier and P. C. Munter, "Cheating as a Function of the Labeling of Natural Arousal", *Journal of Personality and Social Psychology* 17: 208-13(1971).

8. M. P. Zanna and J. Cooper, "Dissonance and the Pill: An Attribution Approach to Studying the Arousal Properties of Dissonance", *Journal of Personality and Social Psychology* 29: 703- 9(1974).

9. D. C. Dennet, *Brainstorms: Philosophical Essays on Mind and Psychology* (Cambridge, Mass.: Bradford/MIT Press, 1981), 218.

10. J. W. Schooler, "Re-representing Consciousness: Dissociations Between Consciousness and Meta- Consciousness", *Trends in Cognitive Science* 6: 33sig9- 44(2002).

11. L. Weiskrantz, *Blindsight* (Oxford: Oxford University Press, 1986).

12. A. Cowey and P. Stoering, "The Neurobiology of Blindsight", Trends in *Neuroscience* 14: 140-45(1991).

13. E. J. Vanman, M. E. Dawson, and P.A. Brennan, "Affective Reactions in the Blink of an Eye: Individual Differences in Subjective Experience and Physiological Responses to Emotional Stimuli", *Personality and Social Psychology Bulletin* 24: 994-1005 (1998).

14. R. D. Lane et al., "Is Alexithymia the Emotional Equivalent of Blindsight?" *Biological Psychiatry* 42: 834-44 (1997).

15. Ondokuzuncu yüzyıl iktisatçılarından Francis Edgeworth, bu aleti *hazölçer* olarak adlandırmıştır. Bakınız F.Y. Edgeworth, *Mathematical Psychics*: An Essay on the *Application of Mathematics to the Moral Sciences* (London: Kegan Paul, 1881).

16. N. Schwarz and F. Strack, "Reports of Subjective Well-Being: Judgmental Processes and Their Methodological Implications", in *Well-Be-*

ing: *The Foundation* of *Hedonic Psychology*, ed. D. Kahneman, E. Diener, and N. Schwarz (New York: Russell Sage Foundation, 1999), 61-84; D. Kahneman, "Objective Happiness", in *Well-Being*, 3-25.

17. R. J. Larsen and B. L. Fredrickson, "Measurement Issues in Emotion Research", in *Well- Being*, 40-60.

18. M. Minsky, *The Society of Mind* (New York: Simon&Schuster,1985); W.G. Lycan, "Homuncular Functionalism Meets PDP", in *Philosophy and Connectionist Theory*, ed.W. Ramsey, S.P. Stich, and D.E. Rumelhart (Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum,1991), 259-86.

19. O. Jowett, Plato: Protagoras, facsimile ed. (New York: Prentice Hall, 1956).

4. Bölüm: Zihnimizin Gözündeki Kör Nokta

1. R. O. Boyer and H. M. Morais, Labor's Untold Story (New York: Cameron, 1955); P. Avrich, *The Haymarket Tragedy* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1984).

2. E. Brayer, *George Eastman: A Biography* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996).

3. R. Karniol and M. Ross, "The Motivational Impact of Temporal Focus: Thinking About the Future and the Past", *Annual Review of Psychology* 47: 593-620 (1996); and B. A. Mellers, "Choice and the Relative Pleasure of Consequences", *Psychological Bulletin* 126: 910-24 (2000).

4. D. L. Schacter, *Searching for Memory: The Brain, the Mind and the Past* (New York: Basic Books, 1996).

5. E. F. Loftus, D. G. Miller, and H. J. Burns, "Semantic Integration of Verbal Information into Visual Memory", *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory* 4: 19-31 (1978).

6. E. F. Loftus, "When a Lie Becomes Memory's Truth: Memory Distortion After Exposure to Misinformation", *Current Directions in Psychological Sciences* 1: 121-23 (1992). For an opposing view, see M. S. Zaragoza, M. McCloskey, and M. Jamis, "Misleading Postevent Information and Recall of the Original Event: Further Evidence Against the Memory Impairment Hypothesis", *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 13: 36-44 (1987).

7. M. K. Johnson and S. J. Sherman, "Constructing and Reconstructing the Past and the Future in the Present", in *Handbook of Motivation and Cognition: Foundations of Social Behavior*, ed. E. T. Higgins and R. M. Sorrentino, vol. 2 (New York: Guilford Press, 1990), 482-526;

and M. K. Johnson and C. L. Raye, "Reality Monitoring", *Psychological Review* 88: 67-85 (1981).

8. J. Deese, "On the Predicted Occurence of Particular Verbal Intrusions in Immediate Recall", *Journal of Experimental Psychology* 58: 17-22 (1959).

9. H. L. Roediger and K. B. McDermott, "Creating False Memories: Remembering Words Not Presented in Lists", *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 21: 803-14 (1995).

10. K. B. McDermott and H. L. Roediger, "Attempting to Avoid Illusory Memories: Robust False Recognition of Associates Persists Under Conditions of Explicit Warnings and Immediate Testing", *Journal of Memory and Language* 39: 508-20 (1998).

11. R. Warren, "Perceptual Restoration of Missing Speech Sounds", *Science* 167: 392-93 (1970).

12. A. G. Samuel, "A Further Examination of Attentional Effects in the Phonemic Restoration Illusion", *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 43A: 679-99 (1991).

13. R. Warren, "Perceptual Restoration of Obliterated Sounds", *Psychological Bulletin* 96: 371-83 (1984).

14. L. F. Baum, *The Wonderful Wizard of Oz* (New York: G. M. Hill, 1990), 113-19.

15. J. Locke, Book IV, *An Essay Concerning Human Understanding*, vol. 2 (1690; New York: Dover, 1959).

16. I. Kant, *Critique of Pure Reason*, trans. N. K. Smith (1781; New York: St. Martin's Press, 1965), 93.

17. W. Durant, *The Story of Philosophy* (New York: Simon & Schuster, 1926).

18. A. Gopnik and J. W. Astington, "Children's Understanding of Representational Change and Its Relation to the Understanding of False Beliefs and the Appearance-Reality Distinction", *Child Development* 59: 26-37 (1988); and H. Wimmer and J. Perner, "Beliefs About Beliefs: Representation and Constraining Function of Wrong Beliefs in Young Children's Understanding of Deception", *Cognition* 13: 103-28 (1983).

19. J. Piaget, *The Child's Conception of the World* (London: Routledge & Kegan Paul, 1929), 166.

20. B. Keysar et al., "Taking Perspective in Conversation: The Role of Mutual Knowledge in Comprehension", *Psychological Science* 11: 32-38 (2000).

21. D. T. Gilbert, "How Mental Systems Believe", *American Psychologist* 46: 107-19 (1991).

22. İşin ilginç yanı, bu yetenek yaşla birlikte artar ama yaşlılıkta gerilemeye başlar. Bakınız C. Ligneau-Herve and E. Mullet, "Perspective-Taking Judgements Among Young Adults, Middle-Aged, and Elderly People", *Journal of Experimental Psychology: Applied* 11: 53-60 (2005).

23. Piaget, *Child's Conception*, 124.

24. G. A. Miller, "Trends and Debates in Cognitive Psychology", *Cognition* 10: 215-25 (1981).

25. D. T. Gilbert and T. D. Wilson, "Miswanting: Some Problems in the Forecasting of Future Affective States", in *Feeling and Thinking: The Role of Affect in Social Cognition*, ed. J. Forgas (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 178-97.

26. D. Dunning et al., "The Overconfidence Effect in Social Prediction", *Journal of Personality and Social Psychology* 58: 568-81 (1990); and R. Vallona et al., "Overconfident Predictions of Future Actions and Outcomes by Self and Others", *Journal of Personality and Social Psychology* 58: 582-92 (1990).

27. D. W. Griffin, D. Dunning, and L. Ross, "The Role of Construal Processes in Overconfident Predictions About the Self and Others", *Journal of Personality and Social Psychology* 59: 1182-39 (1990).

28. Kant, *Critique*, 93.

5. Bölüm: Sessizliğin Takibi

1. A. C. Doyle, "Silver Blaze", in *The Complete Sherlock Holmes* (1982; New York: Gramercy, 2002), 149.

2. A.g.e.

3. R. S. Sansbury and H. M. Jenkins, "Feature-Positive Effect in Discrimination Learning", *Proceedings of the Annual Convention of the American Psychological Association* 2: 17-18 (1967).

4. J. P. Newman, W. T. Wolff, and E. Hearst, "The Feature-Positive Effect in Adult Human Subjects", *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory* 6: 630-50 (1980).

5. H. M. Jenkins and W. C. Ward, "Judgement of Contingency Between Responses and Outcomes", *Psychological Monographs* 79 (1965); P. C. Wason, "Reasoning About a Rule", *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 20: 273-81 (1968); and D. L. Hamilton and R. K.

Gifford, "Illusory Correlation in Interpersonal Perception: A Cognitive Basis of Stereotypic Judgements", *Journal of Experimental Social Psychology* 12: 392-407 (1976). See also J. Crocker, "Judgement of Covariation by Social Perceivers", *Psychological Bulletin* 90: 272-92 (1981); L. B. Alloy and N. Tabachnik, "The Assessment of Covariation by Humans and Animals: The Joint Influence of Prior Expectations and Current Situational Information", *Psychological Review* 91: 112-49 (1984).

6. F. Bacon, *Novum organum*, ed. and trans. P. Urbach and J. Gibson (1620; Chicago: Open Court, 1994), 60.

7. A.g.e., 57.

8. J. Klayman and Y. W. Ha, "Confirmation, Disconfirmation, and Information in Hypothesis-Testing", *Psychological Review* 94: 211-28 (1987).

9. A. Tversky, "Features of Similarity", *Psychological Review* 84: 327-52 (1977).

10. E. Shafir, "Choosing Versus Rejecting: Why Some Options Are Both Better and Worse Than Others", *Memory & Cognition* 21: 546-56 (1993).

11. T. D. Wilson et al., "Focalism: A Source of Durability Bias in Affective Forecasting", *Journal of Personality and Social Psychology* 78: 821-36 (2000).

12. Bu çalışma, başka çalışmaların da anlatıldığı bir makalede ele alındı. Bahsedilen diğer çalışmalarda yer alan insanlardan, *(a) Columbia* adlı uzay mekiği havaya uçsa ve içindeki astronotların hepsi ölse ya da *(b)* Amerika'nın Irak'ta başlattığı savaş sonucunda Saddam Hüseyin rejimi devrilse kendilerini nasıl hissedeceklerini tahmin etmeleri istendi. İlginç olan nokta, bu çalışmaların 1998 yılında yapılmış olmasıdır - her iki olay ortaya çıkmadan beş yıl önce. İster inanın ister inanmayın.

13. D. A. Schkade and D. Kahneman, "Does Living in California Make People Happy? A Focusing Illusion in Judgements of Life Satisfaction", *Psychological Science* 9: 340-46 (1998).

14. Bütünsel düşünmenin hakim olduğu kültürlerde yaşayan insanlar hakkında böyle bir yorum yapmak çok da doğru olmaz. See K. C. H. Lam et al., "Cultural Differences in Affective Forecasting: The Role of Focalism", *Personality and Social Psychology Bulletin* 31: 1296-309 (2005).

15. P. Menzela et al., "The Role of Adaptation to Disability and Disease in Health State Valuation: A Preliminary Normative Analysis", *Social Science & Medicine* 55: 2149-58 (2002).

16. C. Turnbull, *The Forest People* (New York: Simon and Schuster, 1961), 222.

17. Y. Trope and N. Liberman, "Temporal Construal", *Psychological Review* 110: 403-21 (2003).

18. R. R. Vallacher and D. M. Wegner, *A Theory of Action Identification* (Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum, 1985), 61-88.

19. N. Liberman and Y. Trope, "The Role of Feasibility and Desirability Considerations in Near and Distant Future Decisions: A Test of Temporal Construal Theory", *Journal of Personality and Social Psychology* 75: 5-18 (1998).

20. M. D. Robinson and G. L. Clore, "Episodic and Semantic Knowledge in Emotional Self-Report: Evidence for Two Judgement Processes", *Journal of Personality and Social Psychology* 83: 198-215 (2002).

21. T. Eyal et al., "The Pros and Cons of Temporally Near and Distant Action", *Journal of Personality and Social Psychology* 86: 781-95 (2004).

22. I. R. Newby-Clark and M. Ross, "Conceiving the Past and Future", *Personality and Social Psychology Bulletin* 29: 807-18 (2003); and M. Ross and I. R. Newby-Clark, "Construing the Past and Future", *Social Cognition* 16: 133-50 (1998).

23. N. Liberman, M. Sagristano, and Y Trope, "The Effect of Temporal Distance on Level of Mental Construal", *Journal of Experimental Social Psychology* 38: 523-34 (2002).

24. G. Ainslie, "Specious Reward: A Behavioral Theory of Impulsiveness and Impulse Control", *Psychological Bulletin* 82: 463-96 (1975); and G. Ainslie, *Picoeconomics: The Strategic Interaction of Successive Motivational States Within the Person* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).

25. Bunu ilk fark eden kişi, bu gerçeği kullanarak mutluluğun objektif ölçümü hakkındaki meselesini yazan Platon'du: "Aynı boyuttaki şeyler yakındayken daha büyük, uzaktayken daha küçük görünmez mi?... Diyelim ki büyük şeyleri seçerek ya da yaparak ve küçük şeyleri yapmayarak ya da onlardan uzak durarak mutlu olacağımızı düşünüyoruz. Öyleyse insan hayatının koruyucu prensibi ne olabilir? Koruyucu prensip, kullanılan ölçme yöntemi olamaz mı; ya da dış görünüşün gücü olabilir mi? Yaptıklarımız ve seçtiklerimiz ister büyük ister küçük olsun, bilimi oyuna getirerek bir ileri bir geri amaçsızca dolaşmamıza, pişman olacağımızı düşündüğümüz olayların zamanını değiştirmemize neden olan şey dış görünüşün gücü değil mi? O. Jowett, Plato: *Protagoras*, facsimile ed. (New York: Prentice Hall, 1956).

26. G. Loewenstein, "Anticipation and the Valuation of Delayed Consumption", *Economy Journal* 97: 666-84 (1987).

27. S. M. McClure et al., "The Grasshopper and the Ant: Separate Neural Systems Value Immediate and Delayed Monetary Rewards", *Science* 306: 503-7 (2004).

28. Doyle, *Complete Sherlock Holmes*, 147.

6. Bölüm: Gelecek Şimdidir

1. *Herkes* Kelvin'in bunu 1895 yılından söylediğinden emin görünüyor. Ama çok uğraşmama rağmen bunu kanıtlayacak orijinal kaynağı bulamadım.

2. S. A.Newcomb, *Side- Lights on Astronomy* (New York: Harper& Brothers, 1906), 355.

3. W. Wright, "Speech to the Aero Club of France", in *The Papers of Wilbur and Orville Wright*, ed.M. McFarland (New York: McGraw-Hill,1908), 934.

4. A. C. Clarke, *Profiles of The Future* (New York: Bantman, 1963), 14. Aklıma gelmişken, Clarke "yaşlılığı" otuz ile kırk beş yaş arası bir dönem olarak tanımlıyor. Daha neler!

5. G. R. Goethals and R.F Reckman, "The Perception of Consistency in Attitudes", *Journal of Experimental Social Psychology* 9: 491-501 (1973).

6. C. McFarland and M.Ross, "The Relation Between Current Impressions and Memories of Self and Dating Partners", *Personality and Social Psychology Bulletin* 13: 228-38 (1987).

7. M. A. Safer, L.J. Levine, and A. L. Drapalski, "Distortion in Memory for Emotions: The Contributions of Personality and Post-Event Knowledge", *Personality and Social Psychology Bulletin* 28: 1495-1507 (2002).

8. E. Eich et al., "Memory for Pain: Relation Between Past and Present Pain Intensity", *Pain* 23: 375-80 (1985).

9. L. N Collins et al., "Agreement Between Retrospective Accounts of Substance Use and Earlier Reported Substance Use", *Applied Psychological Measurement* 9: 301- 9 (1985); G.B. Markus, "Stability and Change in Political Attitudes: Observe, Recall, and 'Explain", *Political Behavior* 8: 21-44 (1986); D. Offer et al., "The Altering of Reported Experiences", *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 39: 735- 42 (2000).

10. M. A. Safer, G.A. Bonanno, and N. P. Field, "It Was Never That Bad': Biased Recall of Grief and Long-Term Adjustment to the Death of a Spouse", Memory 9: 195-204 (2001).

11. For reviews, see M.Ross, "Relation of Implicit Theories to the Construction of Personal Histories", Psychological Review 96: 341-57 (1989); L. J. Levine and M.A. Safer, "Sources of Bias in Memory for Emotions", *Current Directions in Psychological Science* 11: 169-73 (2002).

12. L. J Levine, "Reconstructing Memory for Emotions", *Journal of Experimental Psychology: General* 126: 165-77 (1997).

13. G.F Loewenstein, "Out of Control: Visceral Influences on Behavior", *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 65: 272-92 (1996); G.F Loewenstein, T.O' Donoghue, and M. Rabin, "Projection Bias in Predicting Future Utility", *Quarterly Journal of Economics* 118: 1209-48 (2003); G.F Loewenstein and E Angner, "Predicting and Indulging Changing Preferences", in *Time and Decision*, ed. G. Loewenstein, D. Read, and R. F Baumeister (New York: Russell Sage Foundation, 2003), 351-91; L.van Boven, D.Dunning, and G. F. Loewenstein, "Egocentric Empathy Gaps Between Owners and Buyers: Misperceptions of the Endowment Effect", *Journal of Personality and Social Psychology* 79:66-76 (2000).

14. R. E Nisbett and D.E Kanouse, "Obesity, Food Deprivation and Supermarket Shopping Behavior", *Journal of Personality and Social Psychology* 12: 289-94 (1969); D.Read and B.van Leeuwen, "Predicting Hunger: The Effects of Appetite and Delay on Choice", *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 76: 189-2005 (1998).

15. G. F Loewenstein, D. Prelec, and C. Shatto, "Hot/Cold Intrapersonal Empathy Gaps and the Under-prediction of Curiosity" (unpublished manuscript, Carnegie-Mellon University1998), cited in G. F Loewenstein, "The Psychology of Curiosity: A. Review and Reinterpretation", *Psychological Bulletin* 116: 75-98 (1994).

16. S. M. Kosslyn et al., "The Role of Area 17 in Visual Imagery: Convergent Evidence from PET and rTMS", *Science* 284: 167-70 (1999).

17. P. K. McGuire, G.M. S. Shah, and R. M. Murray, "Increased Blood Flow in Broca's Area During Auditory Hallucinations in Schizophrenia", *Lancet* 342: 703-6 (1993).

18. D. J. Kavanagh, J. Andrade, and J. May, "Imaginary Relish and Exquisite Torture: The Elaborated Intrusion Theory of Desire, "*Psychological Review* 112: 446-67 (2005).

19. A. K. Anderson and E. A Phelps, "Lesions of the Human Amygdala Impair Enhanced Perception of Emotionally Salient Events", *Nature*

411: 305-9 (2001); E. A. Phelps et al., "Activation of the Left Amygdala to a Cognitive Representation of Fear", *Nature Neuroscience* 4: 437-41 (2001); and H.C. Breiter et al., "Functional Imaging of Neural Responses to Expectancy and Experience of Monetary Gains and Losses", *Neuron* 30 (2001).

20. Bildiğim kadarıyla, *pref eel* kelimesi ilkin Arto Lindsay'in 1999 tarihli Prize albümünde bir şarkının adı olarak kullanıldı. Bakınız C. M Atance and D.K. O'Neill, "Episodic Future Thinking", *Trend in Cognitive Sciences* 5: 533-39 (2001).

21. T. D. Wilson et al., "Introspecting About Reasons Can Reduce Post-Choice Satisfaction", *Personality and Social Psychology Bulletin* 19: 331-39 (1993). See also T. D. Wilson and J. W. Schooler, "Thinking Too Much: Introspection Can Reduce the Quality of Preferences and Decisions",*Journal of Personality and Social Psychology* 60: 181-92 (1991).

22. C. N. DeWall and R. F. Baumeister, "Alone but Feeling No Pain: Effects of Social Exclusion on Physical Pain Tolerance and Pain Threshold, Affective Forecasting, and Interpersonal Empathy", *Journal of Personality and Social Psychology* (in press).

23. D. Reisberg et al., "'Enacted' Auditory Images Are Ambiguous; 'Pure' Auditory Images Are Not", *Quarterly Journal of Experimental Psychology*: *Human Experimental Psychology* 41: 619-41 (1989).

24. Zeki psikologlar, bu kurala istisna oluşturacak bazı olağan dışı koşullar dizayn edebiliyorlar. Bakınız C.W. Perky, "An Experimental Study of Imagination", *American Journal of Psychology* 21: 422-52 (1910). Şimdi gördüklerimizle, şimdi hayal ettiklerimizi hemen her zaman ayırt edebilirken, geçmişte gördüklerimizle geçmişte hayal ettiklerimizi her zaman ayırt edemediğimizin farkına varmak da değerlidir. Bakınız M. K. Johnson and C. L. Raye, "Reality Monitoring", Psychological Review 88: 67-85 (1981).

25. N. Schwarz and G.L. Clore, "Mood, Misattribution, and Judgments of Well-Being: Informative and Directive Functions of Affective States", *Journal of Personality and Social Psychology* 45: 513-23 (1983).

26. L. Van Boven and G. Lowenstein, "Social Projection of Trensient Drive States", *Personality and Social Psychology Bulletin* 29: 1159-68 (2003).

27. A. K. MacLeod and M. L. Cropley, "Anxiety, Depression, and the Anticipation of Future Positive and Negative Experiences", *Journal of Abnormal Psychology* 105: 286-89 (1996).

28. E. J. Johnson and A. Tversky, "Affect, Generalization, and the Perception of Risk", *Journal of Personality and Social Psychology* 45: 20-31

(1983); and D. DeSteno et al., "Beyond Valence in the Perception of Likelihood: The Role of Emotion Specificity", *Journal of Personality and Social Psychology* 78: 397-416 (2000).

7. Bölüm: Zaman Bombaları

1. M. Hegarty, "Mechanical Reasoning by Mental Simulation", *Trends in Cognitive Sciences* 8: 280-85 (2004).
2. G. Lakoff and M.Johnson, *Metaphors We Live By* (Chicago: University of Chicago Pres, 1980).
3. D. Gentner, M. Imai, and L. Boroditsky, "As Time Goes By: Evidence for Two Systems in Processing Space Time Metaphors", *Language and Cognitive Processes* 17: 537-65 (2002); and L. Boroditsky, "Metaphoric Structuring: Understanding Time Through Spatial Metaphors", *Cognition* 75: 1-28 (2000).
4. B.Tversky, S. Kugelmass, and A.Winter, "Cross-Cultural and Developmental Trends in Graphic Productions", *Cognitive Psychology* 23: 515-57 (1991).
5. L.Boroditsky, "Does Language Shape Thought? Mandarin and English Speakers'Conceptions of Time", *Cognitive Psychology* 43: 1-22 (2001).
6. R.K.Ratner, B.E.Kahn, and D.Kahneman, "Choosing Less- Preferred Experiences for the Sake of Variety", *Journal of Consumer Research* 26: 1-15 (1999).
7. D. Read and G. F. Loewenstein, "Diversification Bias: Explaining the Discrepancy in Variety Seeking Between Combined and Separated Choices", *Journal of Experimental Psychology: Applied* 1: 34-49 (1995). See also I. Simonson, "The Effect of Purchase Quantity and Timing on Variety-Seeking Behavior", *Journal of Marketing Research* 27: 150- 62(1990).
8. T. D. Wilson and D.T.Gilbert, "Making Sense: A Model of Affective Adaptation" (unpublished manuscript, University of Virginia, 2005).
9. Çeşitliliğin değerini bilen tek hayvan insan değildir. Görünüşe göre, *Coolidge Etkisi* adını, Başkan Calvin Coolidge ve eşinin yaptığı bir çiftlik ziyaretinden almıştır. Ziyaret esnasında çiftlik kalfası, ödüllü horozunun cinsel hünerinden söz eder: "Bu horoz gün boyunca hiç aralıksız çiftleşebiliyor" der. "Gerçekten mi?" der Bayan Coolidge. "Lütfen bunu kocama da söyleyin." Başkan, kalfaya döner ve "Bu horoz her seferinde aynı tavukla mı çiftleşiyor?" diye sorar. "Hayır" diye cevap verir kalfa, "her zaman farklı bir tavukla". Başkan şöyle karşılık verir: "Gerçekten mi? Lütfen *bunu* karıma da söyleyin". Bu

öykü, belki uydurmadır ama bu fenomen uydurma değildir: Cinsel açıdan doyuma ulaşmış erkek memeliler, genellikle yeni bir dişi karşısında tekrar uyarılabilirler; bakınız J. Wilson, R. Kuehn, and F. Beach, "Modifications in the Sexual Behavior of Male Rats Produced by Changing the Stimulus Female", *Journal of Comparative and Physiological Psychology* 56: 636-44 (1963). Gerçekten de, spermleri bir makineyle alınan damızlık boğalar, makine alıştıkları yerden başka bir yere konulduğunda çok daha kısa sürede boşalırlar. E. B. Hale and J.O.Almquist, "Relation of Sexual Behavior to Germ Cell Output in Farm Animals", *Journal of Dairy Science* 43: Supp., 145-67 (1960).

10. Varsayımlarımızı (özellikle alışkanlık varsayımını) değiştirirsek favori yemeğimizin üstünlüğünü kaybettiği noktada tabakları değiştirmenin hazzı uzun vadede maksimuma çıkarma konusunda kötü bir strateji olabileceğini söylemekte yarar var; R. J. Hernstein, *The Matching Law: Papers in Psychology and Economics*, ed. H. Rachlin and D. I. Laibson (Cambridge, Mass.: Harvard University Pres, 1997).

11. Fırsatını yakalamışken, zina yapan postacılar konusundaki bariz takıntımın çocuksu mizah anlayışımı ele verdiğini, örneğin tamamen hayali olduğunu, pek çok iyi postacı ve eşi kötü gösterme gibi bir niyetim olmadığını belirtmek istiyorum.

12. D.T.Gilbert, "Inferential Correction", in *Heuristics and Biases*: *The Psychology of Intuitive Judgment*, ed.T. Gilovich, D. W. Griffin, and D. Kahneman (Cambridge: Cambridge University Pres, 2002), 167-84.

13. A. Tversky and D. Kahneman, "Judgment Under Uncertainty: Heuristics and Biases", *Science* 185: 1124-31(1974).

14. N. Epley and T. Gilovich, "Putting Adjustment Back in the Anchoring and Adjustment Heuristics: Differential Processing of Self-Generated and Experimenter-Provided Anchors", *Psychological Science* 12: 391-96 (2001).

15. D. T .Gilbert, M. J. Gill, and T. D. Wilson, "The Future Is Now: Temporal Correction in Affective Forecasting", *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 88: 430-44(2002).

16. See also J. E. J. Ebert, "The Role of Cognitive Resources in the Valuation of Near and Far Future Events", *Acta Psychologica* 108: 155-71 (2001).

17. G. F. Loewenstein and D.Prelec, "Preferences for Sequences of Outcomes", *Psychological Review* 100: 91-108 (1993).

18. D. Kahneman and A. Tversky, "Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk", *Econometrica* 47: 263-91 (1979).

19. J. W. Pratt, D.A. Wise, and R.Zeckhauser, "Price Differences in Almost Competitive Markets", *Quarterly Journal of Economics* 93: 189-211 (1979); A.Tversky and D. Kahneman, "The Framing of Decisions and the Psychology of Choice", *Science* 211: 453-58(1981); R. H. Thaler, "Toward a Positive Theory of Consumer Choice", *Journal of Economic Behavior and Organization* ı: 39-60 (1980).

20. R. H. Thaler, "Mental Accounting Matters", *Journal of Behavioral Decision Making* 12: 183-206 (1999).

21. R. B. Gialdini et al., "Reciprocal Concessions Procedure for Inducing Compliance: The Door-in-the-Face Technique", *Journal of Personality and Social Psychology* 31: 206-15 (1975). Bu etkinin, aslında büyük ve küçük talepler arasındaki karşıtlıktan kaynaklanıp kaynaklanmadığına dair bazı tartışmalar vardır. Bakınız J. P. Dillard, "The Current Status of Research on Sequential-Request Compliance Techniques", *Personality and Social Psychology Bulletin* 17: 283-88 (1991).

22. D. Kahneman and D. T. Miller, "Norm Theory: Comparing Reality to Its Alternatives", *Psychological Review* 93: 136-53 (1986).

23. O. E. Tykocinski and T. S. Pittman, "The Consequences of Doing Nothing: Inaction Inertia as Avoidance of Anticipated Counterfactual Regret", *Journal of Personality and Social Psychology* 75: 607-16 (1998); and O. E. Tykocinski, T. S. Pittman, and E. E. Tuttle, "Inaction Inertia: Forgoing Future Benefits as a Result of an Initial Failure to Act", *Journal of Personality and Social Psychology* 68: 793-803 (1995).

24. D.Kahneman and A. Tversky, "Choices, Values, and Frames", *American Psychologist* 39: 341-50 (1984).

25. I. Simonson and A. Tversky, "Choice in Context: Tradeoff Contrast and Extremeness Aversion", *Journal of Marketing Research* 29: 281-95 (1992).

26. R.B. Cialdini, *Influence: Science and Practice* (Glenview, III. : Scott, Foresman, 1985).

27. D. A. Redelmeier and E. Shafir, "Medical Decision Making in Situations That Offer Multiple Alternatives", *JAMA: Journal of the American Medical Association* 273: 302-5 (1995).

28. S. S. Iyengar and M. R. Lepper, "When Choice Is Demotivating: Can One Desire Too Much of a Good Thing?" *Journal of Personality and Social Psychology* 79: 995-1006 (2000); and B. Schwartz, "Self- Determination: The Tyranny of Freedom", *American Psychologist* 55: 79-88 (2000).

29. A. Tversky, S. Sattath, and P. Slovic, "Contingent Weighting in Judgment and Choice", *Psychological Review* 95: 371-84 (1998).

30. C. K. Hsee et al., "Preference Reversals Between Joint and Separate Evaluations of Options: A Review and Theoretical Analysis", *Psychological Bulletin* 125: 576-90 (1999).

31. C. Hsee, "The Evaluability Hypothesis: An Explanation for Preference Reversals Between Joint and Separate Evaluations of Alternatives", *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 67: 247- 57 (1996).

32. J. R. Priester, U. M. Dholakia, and M. A. Fleming, "When Back and Why the Background Contrast Effect Emerges: Thought Engenders Meaning by Influencing the Perception of Applicability", *Journal of Consumer Research* 31: 491-501 (2004).

33. K. Myrseth, C. K. Morewedge, and D. T. Gilbert, unpublished raw data, Harvard University, 2004.

34. D. Kahneman and A. Tversky, "Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk", *Econometrica* 47: 263-91 (1979); A. Tversky and D. Kahneman, "The Framing of Decision and the Psychology of Choice", *Science* 211: 453-58 (1981); and A. Tversky and D. Kahneman, "Loss Aversion in Riskless Choice: A Reference-Dependent Model", *Quarterly Journal of Economics* 106: 1039-61 (1991).

35. D.Kahneman, J. L. Knetsch, and R. H. Thaler, "Experimental Tests of the Endowment Effect and the Coase Theorem", *Journal of Political Economy* 98: 1325-48 (1990); and D.Kahneman, J. Kentsch, and D.Thaler, "The Endowment Effect, Loss Aversion, and Status Quo Bias", *Journal of Economic Perspectives* 5: 193-206 (1991).

36. L.van Boven, D.Dunning, and G.F. Loowenstein, "Egocentric Empathy Gaps Between Owners and Buyers: Misperceptions of the Endowment Effect", *Journal of Personality and Social Psychology* 79: 66-76 (2000); and Z.Carmon and D.Ariely, "Focusing on the Foregone: How Value Can Appear So Different to Buyers and Sellers", *Journal of Consumer Research* 27: 360-70 (2000).

37. L.Hunt, "Against Presentism", *Perspectives* 40 (2002).

8. Bölüm: Sahte Cennet

1. C. B. Wortman and R. C. Silver, "The Myths of Coping with Loss", *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 57: 349-57 (1989); G. A. Bonanno, "Loss, Trauma, and Human Resilience: Have We Underestimated the Human Capacity to Thrive After Extremely

Aversive Events?" *American Psychologist* 59: 20-28 (2004); and C. S. Carver, "Resilience and Thriving: Issues, Models, and Linkages", *Journal of Social Issues* 54: 245-66 (1998).

2. G. A. Bonanno and S. Kaltman, "Toward an Integrative Perspective on Bereavement", *Psychological Bulletin* 125: 760-76 (1999); and G. A. Bonnano et al., "Resilience to Loss and Chronic Grief: A Prospective Study from Preloss to 18-Months Postloss", *Journal of Personality and Social Psychology* 83: 1150-64 (2002).

3. E. J. Ozer et al., "Predictors of Posttraumatic Stress Disorder and Symptoms in Adults: A Meta-analysis", *Psychological Bulletin* 129: 52-73 (2003).

4. G. A. Bonanno, C. Rennicke, and S. Dekel, "Self-Enhancement Among High-Exposure Survivors of the September 11th Terrorist Attack: Resilience or Social Maladjustment?" *Journal of Personality and Social Psychology* 88: 984-98 (2005).

5. R. G. Tedeschi and L. G. Calhoun, "Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence", *Psychological Inquiry* 15: 1-18 (2004); P. A. Linley and S. Joseph, "Positive Change Following Trauma and Adversity: A Review", *Journal of Traumatic Stress* 17: 11-21 (2004); and C. S. Carver, "Resilience and Thriving: Issues, Models, and Linkages", *Journal of Social Issues* 54: 245-66 (1998).

6. K. Sack, "After 37 Years in Prison, Inmate Tastes Freedom", *New York Times*, 11 January 1996, 18.

7. C. Reeve, Ohio State University commencement speech, 13 June 2003.

8. D. Becker, "Cycling Through Adversity: Ex-World Champ Stays on Cancer Comeback Course", *USA Today*, 22 May 1998, 3C.

9. R. G. Tedeschi and L. G. Calhoun, *Trauma and Transformation: Growing in the Aftermath of Suffering* (Sherman Oaks, Calif.: Sage, 1995), 1.

10. R. Schulz and S. Decker, "Long-Term Adjustment to Physical Disability: The Role of Social Support, Perceived Control, and Self-Blame", *Journal of Personality and Social Psychology* 48: 1162-72 (1985); C. B. Wortman and R. C. Silver, "Coping with Irrevocable Loss", in *Catalysms, Crises, and Catastrophes: Psychology in Action*, ed. G. R. VandenBos and B. K. Bryant (Washington, D. C.: American Psychological Association, 1987), 185-235; and P. Brickman, D. Coates, and R. J. Janoff-Bulman, "Lottery Winners and Accident Victims: Is Happiness Relative?" *Journal of Personality and Social Psychology* 36: 917-27 (1978).

11. S. E. Taylor, "Adjustment to Threatening Events: A Theory of Cognitive Adaptation", *American Psychologist* 38: 1161-73 (1983).

12. D. T. Gilbert, E. Driver-Linn, and T. D. Wilson, "The Trouble with Vronsky: Impact Bias in the Forecasting of Future Affective States", in *The Wisdom in Feeling: Psychological Processes in Emotional Intelligence*, ed. L. F. Barrett and P. Salovey (New York: Guilford Press, 2002), 114-43; and T. D. Wilson and D. T. Gilbert, "Affective Forecasting", in *Advances in Experimental Social Psychology*, ed. M. Zanna, vol. 35 (New York: Elsevier, 2003).

13. D. L. Sackett and G. W. Torrance, "The Utility of Different Health States as Perceived by the General Public", *Journal of Chronic Disease* 31: 697-704 (1978); P. Dolan and D. Kahneman, "Interpretations of Utility and Their Implications for the Valuation of Health" (unpublished manuscript, Princeton University, 2005); and J. Riis et al., "Ignorance of Hedonic Adaptation to Hemo-Dialysis: A Study Using Ecological Momentary Assessment, *Journal of Experimental Psychology: General* 134: 3-9 (2005).

14. P. Menzela et al., "The Role of Adaptation to Disability and Disease in Health State Valuation: A Preliminary Normative Analysis", *Social Science & Medicine* 55: 2149-58 (2002).

15. P. Dolan, "Modelling Valuations for EuroQol Health States", *Medical Care* 11: 1095-1108 (1997).

16. J. Jonides and H. Gleitman, "A Conceptual Category Effect in Visual Search: O as Letter or as Digit", *Perception and Psychophysics* 12: 457-60 (1972).

17. C. M. Solley and J. F. Santos, "Perceptual Learning with Partial Verbal Reinforcement", *Perceptual and Motor Skills* 8: 183-93 (1958); and E. D. Turner and W. Bevan, "Patterns of Experience and the Perceived Orientation of the Necker Cube", *Journal of General Psychology* 70: 345-52 (1964).

18. D. Dunning, J. A. Meyerowitz, and A. D. Holzberg, "Ambiguity and Self-Evaluation: The Role of Idiosyncratic Trait Definitions in Self-Serving Assessments of Ability", *Journal of Personality and Social Psychology* 57: 1-9 (1989).

19. C. K. Morewedge and D. T. Gilbert, unpublished raw data, Harvard University, 2004.

20. J. W. Brehm, "Post-decision Changes in Desirability of Alternatives", *Journal of Abnormal and Social Psychology* 52: 384-89 (1956).

21. E. E. Lawler et al., "Job Choice and Post Decision Dissonance", *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 13: 133-45 (1975).

22. S. Lyubomirsky and L. Ross, "Changes in Attractiveness of Elected, Rejected, and Precluded Alternatives: A Comparison of Happy and Unhappy Individuals", *Journal of Personality and Social Psychology* 76: 988-1007 (1999).

23. R. E. Knox and J. A. Inkster, "Postdecision Dissonance at Post Time", *Journal of Personality and Social Psychology* 8: 319-23 (1968).

24. O. J. Frenkel and A. N. Doob, ""Post-decision Dissonance at the Polling Booth", *Canadian Journal of Bahavioral Science* 8: 347-50 (1976).

25. F. M. Voltaire, Candide (1759), chap. 1. Orijinali Fransızca olan bu kitabın iyi bir İngilizce çevirisine şimdiye kadar hiç rastlamadım; bu yüzden kendim çevirmeye çalıştım. Fransızcamdan dolayı özür dilerim.

26. R. F. Baumeister, "The Optimal Margin of Illusion", *Journal of Social and Clinical Psychology* 8: 176-89 (1989); S. E. Taylor, Positive Illusions (New York: Basic Books, 1989); S. E. Taylor and J. D. Brown, "Illusion and Well-Being: A Social-Psychological Perspective on Mental Health", *Psychological Bulletin* 103: 193-210 (1988); Z. Kunda, "The Case for Motivated Reasoning", *Psychological Bulletin* 108: 480-98 (1990); and T. Pyszczynski and J. Greenberg, "Toward an Integration of Cognitive and Motivational Perspectives on Social Inference: A Biased Hypothesis-Testing Model", in *Advances in Experimental Social Psychology*, ed. L. E. Berkowitz, vol. 20 (San Diego: Academic Press, 1987), 297-340.

27. Sigmund ve Anna Freud, bu sistemi "savunma mekanizmaları" olarak adlandırmıştır. Hemen hemen her psikolog, bu sistemden bahsetmiş ve ona farklı bir isim vermiştir. Psikolojik savunma hakkında yapılmış en son literatür özetini bulabileceğiniz kaynaklar: D. L. Paulhus, B. Fridhandler, and S. Hayes, "Psychological Defense: Contemporary Theory and Research", in *Handbook of Personality Psychology*, ed. R. Hogan, J. Johnson, and S. Briggs (San Diego: Academic Press, 1997), 543-79.

28. W. B. Swann, B. W. Pelham, and D. S. Krull, "Agreeable Fancy or Disagreeable Truth? Reconciling Self-Enhancement and Self-Verification", *Journal of Personality and Social Psychology* 57: 782-91 (1989); W. B. Swann, P. J. Rentfrow, and J. Guinn, "Self-Verification: The Search for Coherence", in *Handbook of Self and Identity*, ed. M. Leary and J. Tagney (New York: Guilford Press, 2002), 367-83; and W. B. Swann, *Self-Traps: The Elusive Quest for Higher Self-Esteem* (New York: Freeman, 1996).

29. W. B. Swann and B. W. Pelham, "Who Wants Out When the Going Gets Good? Psychological Investment and Preference for Self-Ve-

rifying College Roommates", *Journal of Self and Identity* 1: 219-33 (2002).

30. J. L. Freedman and D. O. Sears, "Selective Exposure", in *Advances in Experimental Social Psychology*, ed. L. Berkowitz, vol. 2 (New York: Academic Press, 1965), 57-97; and D. Frey, "Recent Research on Selective Exposure to Information", in *Advances in Experimental Social Psychology*, ed. L. Berkowitz, vol. 19 (New York: Academic Press, 1986), 41-80.

31. D. Frey and D. Stahlberg, "Selection of Information After Receiving More or Less Reliable Self-Threatening Information", *Personality and Social Psychology Bulletin* 12: 434-41 (1986).

32. B. Holton and T. Pyszczynski, "Biased Information Search in the Interpersonal Domain", *Personality and Social Psychology Bulletin* 15: 42-51 (1989).

33. D. Ehrlich et al., "Postdecision Exposure to Relevant Information", *Journal of Abnormal and Social Psychology* 54: 98-102 (1957).

34. R. Sanitioso, Z. Kunda, and G. T. Fong, "Motivated Recruitment of Autobiographical Memories", *Journal of Personality and Social Psychology* 59: 229-41 (1990).

35. A. Tesser and S. Rosen, "Similarity of Objective Fate as a Determinant of the Reluctance to Transmit Unpleasant Information: The MUM Effect", *Journal of Personality and Social Psychology* 23: 46-53 (1972).

36. M. Snyder and W. B. Swann, Jr., "Hypothesis Testing Processes in Social Interaction", *Journal of Personality and Social Psychology* 36: 1202-12 (1978); and W. B. J. Swann, T. Giuliano, and D. M. Wegner, "Where Leading Questions Can Lead: The Power of Conjecture in Social Interaction", *Journal of Personality and Social Psychology* 42: 1025-35 (1982).

37. D. T. Gilbert and E. E. Jones, "Perceiver-Induced Constraint: Interpretations of Self-Generated Reality", *Journal of Personality and Social Psychology* 50: 269-80 (1986).

38. L. Festinger, "A Theory of Social Comparison Processes", *Human Relations* 7: 117-40 (1954); A. Tesser, M. Millar, and J. Moore, "Some Affective Consequences of Social Comparison and Reflection Processes: The Pain and Pleasure of Being Close", *Journal of Personality and Social Psychology* 54: 49-61 (1988); S. E. Taylor and M. Lobel, "Social Comparison Activity Under Threat: Downward Evaluation and Upward Contacts", *Psychological Review* 96: 569-75 (1989); and T. A. Wills, "Downward Comparison Principles in Social Psychology", *Psychological Bulletin* 90: 245-71 (1981).

39. T. Pyszczynski, J. Greenberg, and J. LaPrelle, "Social Comparison After Success and Failure: Biased Search for Information Consistent with a Self-Servicing Conclusion", *Journal of Experimental Social Psychology* 21: 195-211 (1985).

40. J. V. Wood, S. E. Taylor, and R. R. Lichtman, "Social Comparison in Adjustment to Breast Cancer", *Journal of Personality and Social Psychology* 49: 1169-83 (1985).

41. S. E. Taylor et al., "Social Support, Support Groups, and the Cancer Patient", *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 54: 608-15 (1986).

42. A. Tesser and J. Smith, "Some Effects of Task Relevance and Friendship on Helping: You Don't Always Help the One You Like", *Journal of Experimental Social Psychology* 16: 582-90 (1980).

43. A. H. Hastorf and H. Cantril, "They Saw a Game: A Case Study", *Journal of Abnormal and Social Psychology* 49: 129-34 (1954).

44. L. Sigelman and C. K. Sigelman, "Judgements of the Carter-Reagan Debate: The Eyes of the Beholders", *Public Opinion Quarterly* 48: 624-28 (1984); R. K. Bothwell and J. C. Brigham, "Selective Evaluation and Recall During the 1980 Reagan-Carter Debate", *Journal of Applied Social Psychology* 13: 427-42 (1983); J. G. Payne et al., "Perceptions of the 1988 Presidential and Vice-Presidential Debates", *American Behavioral Scientist* 32: 425-35 (1989); and G. D. Munro et al., "Biased Assimilation of Sociopolitical Arguments: Evaluating the 1996 U.S. Presidential Debate", *Basic and Applied Social Psychology* 24: 15-26 (2002).

45. R. P. Vallone, L. Ross, and M. R. Lepper, "The Hostile Media Phenomenon: Biased Perception and Perceptions of Media Bias in Coverage of the Beirut Massacre", *Journal of Personality and Social Psychology* 49: 577-85 (1985).

46. C. G. Lord, L. Ross, and M. R. Lepper, "Biased Assimilation and Attitude Polarization: The Effects of Prior Theories on Subsequently Considered Evidence", *Journal of Personality and Social Psychology* 37: 2098-109 (1979).

47. Daha sonraki araştırmalarda, hem deneyimli bilim insanlarının hem de henüz eğitimine devam eden bilimcilerin, ulaşmak istedikleri sonuçları destekleyecek yöntemleri tercih etmeleri üzücü. See J. J. Koehler, "The Influence of Prior Beliefs on Scientific Judgements of Evidence Quality", *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 56: 28-55 (1993).

48. T. Pyszczynski, J. Greenberg, and K. Holt, "Maintaining Consistency Between Self-Serving Beliefs and Available Data: A Bias in Information Evaluation", *Personality and Social Psychology Bulletin* 11:

179-90 (1985).

49. P. H. Ditto and D. F. Lopez, "Motivated Skepticism: Use of Differential Decision Criteria for Preferred and Nonpreferred Conclusions", *Journal of Personality and Social Psychology* 63: 568-84 (1992).

50. A.g.e.

51. T. Gilovich, *How We Know What Isn't So: The Fallibility of Human Reason in Everyday Life* (New York: Free Press, 1991).

52. Bu eğilim, talihsiz sonuçların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Örneğin, 2004 yılında, ABD Senatosu İstihbarat Komisyonu, CIA'nın Irak'ın kitle imha silahları bulundurduğu konusunda Beyaz Saray'ı yanlış bilgilendirdiğine karar verdi. Üstelik bu yanlış bilgilendirme, Irak'ın Amerika tarafından işgal edilmesine yol açmıştı. Komisyonun raporuna göre, gerçekler üzerinde oynama eğilimi "Haber Alma Teşkilatı analistlerinin, istihbaratçılarının ve yöneticilerinin hem muğlak kanıtları Kitle İmha Silahları Programı'nın kesin göstergesi olarak yorumlamalarına hem de Irak'ın aktif ve gelişmiş bir kitle imha silahı programına sahip olmadığını gösteren kanıtları görmezden gelmelerine ya da önemsememelerine neden oldu." K. P. Shrader, "Report: War Rationale Based on CIA Error", Associated Press, 9 Temmuz 2004.

53. Agence-France-Presse, "Italy: City Wants Happier Goldfish", *New York Times*, 24 Temmuz 2004, A5.

9. Bölüm: Gerçeğe Bağışıklık

1. T. D. Wilson, *Strangers to Ourselves: Discovering the Adaptive Unconscious* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2002); and J. A. Bargh and T. L. Chartrand, "The Unbearable Automaticity of Being", *American Psychologist* 54: 462-79 (1999).

2. R. E. Nisbett and T. D. Wilson, "Telling More Than We Can Know: Verbal Reports on Mental Processes", *Psychological Review* 84: 231-59 (1977); D. J. Bem, "Self-Perception Theory", in *Advances in Experimental Social Psychology*, ed. L. Berkowitz, vol. 6 (New York: Academic Press, 1972), 1-62; M. S. Gazzaniga, *The Social Brain* (New York: Basic Books, 1985); and D. M. Wegner, *The Illusion of Conscious Will* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2003).

3. E. T. Higgings, W. S. Rholes, and C. R. Jones, "Category Accessibility and Impression Formation", *Journal of Experimental Social Psychology* 13: 141-54 (1977).

4. J. Bargh, M. Chen, and L. Burrows, "Automaticity of Social Behavior: Direct Effects of Trait Construct and Stereotype Activation on

Action", *Journal of Personality and Social Psychology* 71: 230-44 (1996).

5. A. Dijksterhuis and A. Van Knnippenberg, "The Relation Between Perception and Behavior, or How to Win a Game of Trivial Pursuit". *Journal of Personality and Social Psychology* 74: 865-77 (1998).
6. Nisbett and Wilson, "Telling More Than We Can Know."
7. J. W. Schooler, D. Ariely, and G. Loewenstein, "The Pursuit and Assessment of Happiness Can Be Self-Defeating", in *The Psychology of Economic Decisions: Rationality and Well-being*, ed. I. Brocas and J. Carillo, vol. 1 (Oxford: Oxford University Press, 2003).
8. K. N. Ochsner et al., "Rethinking Feelings: An fMRI Study of the Cognitive Regulation of Emotion", *Journal of Cognitive Neuroscience* 14: 1215-29 (2002).
9. D. M. Wegner, R. Erber, and S. Zanakos, "Ironic Processes in the Mental Control of Mood and Mood-Related Thought", *Journal of Personality and Social Psychology* 65: 1093-104 (1993); and D. M. Wegner, A. Broome, and S. J. Blumberg, "Ironic Effects of Trying to Relax Under Stress", *Behavior Research and Therapy* 35: 11-21 (1997).
10. D. T. Gilbert et al., "Immune Neglect: A Source of Durability Bias in Affective Forecasting", *Journal of Personality and Social Psychology* 75: 617-38 (1998).
11. A.g.e.
12. D. T. Gilbert et al., "Looking Forward to Looking Backward: The Misprediction of Regret", *Psychological Science* 15: 346-50 (2004).
13. M. Curtiz, *Casablanca*, Warner Bros., 1942.
14. T. Gilovich and V. H. Medvec, "The Experience of Regret: What, When, and Why", *Psychological Review* 102: 379-95 (1995); N. Roese, If Only: How to Turn Regret into Opportunity (New York: Random House 2004); G. Loomes and R. Sugden, "Regret Theory: An Alternative Theory of Rational Choice Under Uncertainty", *Economic Journal* 92: 805-24 (1982); and D. Bell, "Regret in Decision Making Under Uncertainty", *Operations Research* 20: 961-81 (1982).
15. I. Ritov and J. Baron, "Outcome Knowledge, Regret, and Omission Bias", *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 64: 119-27 (1995); I. Ritov and J. Baron, "Probability of Regret: Anticipation of Uncertainty Resolution in Choice: Outcome Bias", *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 66: 228-36 (1996); and M. Zeelenberg, "Anticipated Regret, Expected Feedback and Behavioral Decision Making", *Journal of Behavioral Decision Making* 12: 93-106 (1999).

16. M. T. Crawford et al., "Reactance, Compliance, and Anticipated Regret", *Journal of Experimental Social Psychology* 38: 56-63 (2002).

17. I. Simonson, "The Influence of Anticipating Regret and Responsibility on Purchase Decisions", *Journal of Consumer Research* 19: 105-18 (1992).

18. V. H. Medvec, S. F. Madey, and T. Gilovich, "When Less is More: Counterfactual Thinking and Satisfaction Among Olympic Medalists", *Journal of Personality and Social Psychology* 69: 603-10 (1995); and D. Kahneman and A. Tversky, "Variants of Uncertainty", *Cognition* 11: 143-57 (1982).

19. D. Kahneman and A. Tversky, "The Psychology of Preferences", *Scientific American* 246: 160-73 (1982).

20. Gilovich and Medvec, "The Experience of Regret."

21. T. Gilovich, V. H. Medvec, and S. Chen, "Omission, Commission, and Dissonance Reduction: Overcoming Regret in the Monty Hall Problem", *Personality and Social Psychology Bulletin* 21: 182-90 (1995).

22. H. B. Gerard and G. C. Mathewson, "The Effects of Severity of Initiation on Liking for a Group: A Replication", *Journal of Experimental Social Psychology* 2: 278-87 (1966).

23. P. G. Zimbardo, "Control of Pain Motivation by Cognitive Dissonance", *Science* 151: 217-19 (1966).

24. See also E. Aronson and J. Mills, "The Effect of Severity of Initiation on Liking for a Group", *Journal of Abnormal and Social Psychology* 59: 177-81 (1958); J. L. Freedman, "Long-Term Behavioral Effects of Cognitive Dissonance", *Journal of Experimental Social Psychology* 1: 145-55 (1965); D. R. Shaffer and C. Hendrick, "Effects of Actual Effort and Anticipated Effort on Task Enhancement", *Journal of Experimental Social Psychology* 7: 435-47 (1971); H. R. Arkes and C. Blumer, "The Psychology of Sunk Cost", *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 35: 124-40 (1985); and J. T. Jost et al. "Social Inequality and the Reduction of Ideological Dissonance on Behalf of the System: Evidence of Enhanced System Justification Among the Disadvantaged", *European Journal of Social Psychology* 33: 13-36 (2003).

25. D. T. Gilbert et al., "The Peculiar Longevity of Things Not So Bad", *Psychological Science* 15: 14-19 (2004).

26. D. Frey et al., "Re-evaluation of Decision Alternatives Dependent Upon the Reversibility of a Decision and the Passage of Time", *European Journal of Social Psychology* 14: 447-50 (1984); and D. Frey, "Reversible and Irreversible Decisions: Preference for Consonant Information as a Function of Attractiveness of Decision Alternatives", *Personality and Social Psychology Bulletin* 7: 621-26 (1981).

27. S. Wiggins et al., "The Psychological Consequences of Predictive Testing for Huntington's Disease", *New England Journal of Medicine* 327: 1401-5 (1992).

28. D. T. Gilbert, and J. E. Ebert, "Decisions and Revisions: The Affective Forecasting of Changeable Outcomes", *Journal of Personality and Social Psychology* 82: 503-14 (2002).

29. J. W. Brehm, *A Theory of Psychological Reactance* (New York: Academic Press, 1966).

30. R. B. Cialdini, *Influence: Science and Practice* (Glenview, Ill.: Scott, Foresman, 1985).

31. S. S. Iyengar and M. R. Lepper, "When Choice Is Demotivating: Can One Desire Too Much of a Good Thing?" *Journal of Personality and Social Psychology* 79: 995-1006 (2000); and B. Schwartz, "Self-Determination: The Tyranny of Freedom", *American Psychologist* 55: 79-88 (2000).

32. J. W. Pennebaker, "Writing About Emotional Experiences as a Therapeutic Process", *Psychological Science* 8: 162-66 (1997).

33. J. W. Pennebaker, T. J. Mayne, and M. E. Francis, "Linguistic Predictors of Adaptive Bereavement", *Journal of Personality and Social Psychology* 72: 863-71 (1997).

34. T. D. Wilson et al., "The Pleasures of Uncertainty: Prolonging Positive Moods in Ways People Do Not Anticipate", *Journal of Personality and Social Psychology* 88: 5-21 (2005).

35. B. Fischoff, "Hindsight =/= foresight: The Effects of Outcome Knowledge on Judgement Under Uncertainty", *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance* 1: 288-99 (1975); and C. A. Anderson, M. R. Lepper, and L. Ross, "Perseverance of Social Theories: The Role of Explanation in the Persistence of Discredited Information", *Journal of Personality and Social Psychology* 39: 1037-49 (1980).

36. B. Weiner, "Spontaneous' Causal Thinking", *Psychological Bulletin* 97: 74-84 (1985); and R. R. Hassin, J. A. Bargh, and J. S. Uleman, "Spontaneous Causal Inferences", *Journal of Experimental Social Psychology* 38: 515-22 (2002).

37. B. Zeigarnik, "Das Behalten erledigter und unerledigter Handlungen", *Psychologische Forschung* 9: 1-85 (1927); and G. W. Boguslavsky, "Interruption and Learning", *Psychological Review* 58: 248-55 (1951).

38. Wilson et al., "Pleasures of Uncertainty."

39. J. Keats, letter to Richard Woodhouse, 27 October 1881, in *Selected Poems and Letters by John Keats*, ed. D. Bush (Boston: Houghton Mifflin, 1959).

10. Bölüm: Bir Kere Isırılınca

1. D. Wirtz et al., "What to Do on Spring Break? The Role of Predicted, Online, and Remembered Experience in Future Choice", *Psychological Science* 14: 520-24 (2003); and S. Bluck et al., "A Tale of Three Functions: The Self-Reported Use of Autobiographical Memory", *Social Cognition* 23: 91-117 (2005).

2. A. Tversky and D. Kahneman, "Availability: A Heuristic for Judgement Frequency and Probability", *Cognitive Psychology* 5: 207-32 (1973).

3. L. J. Sana and N. Schwarz, "Integrating Temporal Biases: The Interplay of Focal Thoughts and Accessibility Experiences", *Psychological Science* 15: 474-81 (2004).

4. R. Brown and J. Kulik, "Flashbulb Memories", Cognition 5: 73-99 (1977); and P. H. Blaney, "Affect and Memory: A Review", *Psychological Bulletin* 99: 229-46 (1986).

5. D. T. Miller and B. R. Taylor, "Counterfactual Thought, Regret and Superstition: How to Avoid Kicking Yourself", in *What Might Have Been: The Social Psychology of Counterfactual Thinking*, ed. N. J. Roese and J. M. Olson (Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum, 1995), 305-31; and J. Kruger, D. Wirtz, and D. T. Miller, "Counterfactual Thinking and the First Instinct Fallacy", *Journal of Personality and Social Psychology* 88: 725-35 (2005).

6. R. Buehler and C. McFarland, "Intensity Bias in Affective Forecasting: The Role of Temporal Focus", *Personality and Social Psychology Bulletin* 27: 1480-93 (2001).

7. C. K. Morewedge, D. T. Gilbert, and T. D. Wilson, "The Least Likely of Times: How Memory for Past Events Biases the Prediction of Future Events", *Psychological Science* 16: 626-30 (2005).

8. B. L. Fredrickson and D. Kahneman, "Duration Neglect in Retrospective Evaluations of Affective Episodes", *Journal of Personality and Social Psychology* 65: 45-55 (1993); and D. Ariely and Z. Carmon, "Summary Assessment of Experiences: The Whole Is Different from the Sum of Its Parts", in *Time and Decision*, ed. G. Loewenstein, D. Read, and R. F. Baumeister (New York: Russell Sage Foundation, 2003), 323-49.

9. W. M. Lepley, "Retention as a Function of Serial Position", *Psychological Bulletin* 32: 730 (1935); B. B. Murdock, "The Serial Position Effect of Free Recall", *Journal of Experimental Psychology* 64: 482-88 (1962); and T. L. White and M. Treisman, "A Comparison of the Encoding of Content and Order in Olfactory Memory and in Memory for Visually Presented Verbal Materials", *British Journal of Psychology* 88: 459-72 (1997).

10. N. H. Anderson, "Serial Position Curves in Impression Formation", *Journal of Experimental Psychology* 97: 8-12 (1973).

11. D. Kahneman et al., "When More Pain Is Preferred to Less: Adding a Beter Ending", *Psychological Science* 4: 401-5 (1993).

12. J. J. Christensen-Szalanski, "Discount Functions and the Measurement of Patients' Values: Women's Decisions During Childbirth", *Medical Decision Making* 4: 47-58 (1984).

13. D. Holmberg and J. G. Holmes, "Reconstruction of Relationship Memories: A Mental Models Approach", in *Autobiographical Memory and the Validity of Retrospective Reports*, ed. N. Schwarz and N. Sudman (New York: Springer-Verlag, 1994), 267-88; and C. McFarland and M. Ross, "The Relation Between Current Impressions and Memories of Self and Dating Partners", *Personality and Social Psychology Bulletin* 13: 228-38 (1987).

14. William Shakespeare, *King Richard II*, act 2, scene 1 (1594-96; London: Penguin Classics, 1981).

15. D. Kahneman, "Objective Happiness", in *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*, ed. D. Kahneman, E. Diener, and N. Schwarz (New York: Russell Sage Foundation, 1999), 3-25.

16. See "Well-Being and Time", in J. D. Velleman, *The Possibility of Practical Reason* (Oxford: Oxford University Press, 2000).

17. E. Diener, D. Wirtz, and S. Oishi, "End Effects of Rated Quality of Life: The James Dean Effect", *Psychological Science* 12: 124-28 (2001).

18. M. D. Robinson and G. L. Clore, "Belief and Feeling: Evidence for an Accessibility Model of Emotional Self-Report", *Psychological Bulletin* 128: 934-60 (2002); and L. J. Levine and M. A. Safer, "Sources of Bias in Memory for Emotions", *Current Directions in Psychological Science* 11: 169-73 (2002).

19. M. D. Robinson and G. L. Clore, "Episodic and Semantic Knowledge in Emotional Self-Report: Evidence for Two Judgement Processes", *Journal of Personality and Social Psychology* 83: 198-215 (2002).

20. M. D. Robinson, J. T. Johnson, and S. A. Shields, "The Gender Heuristic and the Database: Factors Affecting the Perception of Gender-Related Differences in the Experience and Display of Emotions", *Basic and Applied Social Psychology* 20: 206-19 (1998).

21. C. McFarland, M. Ross, and N. DeCourville, "Women's Theories of Menstruation and Biases in Recall of Menstrual Symptoms", *Journal of Personality and Social Psychology* 57: 522-31 (1981).

22. S. Oishi, "The Experiencing and Remembering of Well-Being: A Cross-Cultural Analysis", *Personality and Social Psychology Bulletin* 28: 1398-1406 (2002).

23. C. N. Scollon et al., "Emotions Across Cultures and Methods", *Journal of Cross-Cultural Psychology* 35: 304-26 (2004).

24. M. A. Safer, L. J. Levine, and A. L. Drapalski, "Distortion in Memory for Emotions: The Contributions of Personality and Post-Event Knowledge", *Personality and Social Psychology Bulletin* 28: 1495-1507 (2002); and S. A. Dewhurst and M. A. Marlborough, "Memory Bias in the Recall of Pre-exam Anxiety: The Influence of Self-Enhancement", *Applied Cognitive Psychology* 17: 695-702 (2003).

25. T. R. Mitchell et al., "Temporal Adjustments in the Evaluation of Events: The 'Rosy View,'" *Journal of Experimental Social Psychology* 33: 421-48 (1997).

26. T. D. Wilson et al., "Preferences as Expectation-Driven Inferences: Effects of Affective Expectations on Affective Experience", *Journal of Personality and Social Psychology* 56: 519-30 (1989).

27. A. A. Stone et al., "Prospective and Cross-Sectional Mood Reports Offer No Evidence of a 'Blue Monday' Phenomenon", *Journal of Personality and Social Psychology* 49: 129-34 (1985).

11. Bölüm: Yarından Canlı Yayın

1. J. Livingston and R. Evans, "Whatever Will Be, Will Be (Que Sera, Sera)" (1955).

2. W. V. Quine and J. S. Ullian, *The Web of Belief*, 2nd ed. (New York: Random House, 1978), 51.

3. 1995-2000 yılları arasındaki beş yıllık süreçte, Amerikalıların yarısı taşınmıştır. Bu durum, ortalama bir Amerikalının her on yılda bir taşındığını gösterir; B.Berkner and C. S. Faber, *Geographical Mobility, 1995 to 2000*: (Washington, D. C.: U.S. Bureau of the Census, 2003).

4. İkinci dünya savaşı ile soğuk savaş arasındaki dönemde doğan ortalama biri, on sekiz-otuz altı yaşları arasında yaklaşık on iş değiştirmiş-

tir. Bu durum, ortalama bir Amerikalının bunu hayatı boyunca birçok kez yaptığını gösterir. Bureau of Labor Statistics, *Number of Jobs Held, Labor Market Activity, and Earnings Growth Among Younger Baby Boomers: Results from More Than Two Decades of a Longitudinal Survey*, Bureau of Labor Statistics news release (Washington, 5. D.C.: U.S. Department of Labor, 2002).

5. Amerikan Nüfus Dairesi, gelecek yıllarda Amerikalıların %10'unun hiç evlenmeyeceğini, %60'ının sadece bir kez, %30'unun ise en az iki kez evleneceğini tahmin etmektedir. R.M. Kreider and J. M. Fields, *Number, Timing, and Duration of Marriages and Divorces*, 1996 (Washington, D.C.: U.S. Bureau of the Census, 2002)

6. B. Russell, *The Analysis of Mind* (New York: Macmillan, 1921), 231.

7. Biyolog Richard Dawkins, bu inançları *memler* olarak adlandırır. Bakınız R. J. Dawkins, *The Selfish Gene* (Oxford: Oxford University Pres, 1976). Ayrıca bakınız S. Blackmore, *The Meme Machine* (Oxford: Oxford University Press, 2000).

8. D. C. Dennett, *Brainstorms: Philosophical Essays on Mind and Psychology* (Cambridge, Mass.: Bradford/MIT Pres,1981), 18.

9. R. Layard, *Happiness: Lessons from a New Science* (New York: Penguin, 2005); E. Diener and M. E. P. Seligman, "Beyond Money: Toward an Economy of Well-Being", *Psychological Science in the Public Interest* 5: 1-31 (2004); B. S. Frey and A. Stutzer, *Happiness and Economics: How the Economy and Institutions Affect Humman Well-Being* (Princeton, N.J.: Princeton University Pres, 2002); R. A. Easterlin, "Income and Happiness: Towards a Unified Theory", *Economic Journal* 111: 465-84 (2001); and D. G. Blanchflower and A. J. Oswald, "Well-Being iver Time in Britain and the USA", *Journal of Public Economics* 88: 1359-86 (2004).

10. Marjinal faydada azalma, paramızı uyum sağlama olasılığımızın düşük olduğu şeylere harcadığımızda yavaşlar. Bakınız T. Scitovsky, *The Joyless Economy: The Psychology of Human Satisfaction* (Oxford: Oxford University Press, 1976); L. Van Boven and T. Gilovich, "To Do or to Have? That Is the Question", *Journal of Personality and Social Psychology 85:* 1193-202 (2003); and R. H. Frank, "How Not to Buy Happiness" *Daedalus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences* 133: 69-79 (2004). Marjinal faydada azalmaya bütün iktisatçılar inanmaz: R. A. Easterlin, "Diminishing Marginal Utility of Income? Caveat Emptor", *Social Indicators Research* 70: 243-326 (2005).

11. J. D. Graaf et al., *Affluenza: The All-Consuming Epidemic* (New York: Berrett-Koehler, 2002); D. Myers, *The American Paradox:*

Spiritual Hunger in an Age of Plenty (New Haven: Yale University Pres, 2000); R. H. Frank, *Luxury Fever* (Princeton, N.J.: Princeton University Pres, 2000); J. B. Schor, *The Overspent American: Why We Want What We Don't Need* (New York: Prennial, 1999); and P. L. Wachtel, *Poverty of Affluence: A Psychological Portrait of the American Way of Life* (New York: Free Pres, 1983).

12. Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776), book 1 (New York: Modern Library, 1994).

13. Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (1759; Cambridge: Cambridge University Pres, 2002).

14. N. Ashraf, c. Camerer, and G.Loewenstein, "Adam Smith, Behavorial Economist", *Journal of Economic Perspectives* 19: 131-45 (2005).

15. Smith, *The Theory of Moral Sentiments.*

16. Bazı teorisyenler, toplumların döngüsel bir seyir izlediklerini ileri sürerler. Bu döngüye göre, bir kuşak paranın mutluluğu satın almayacağını anlarken bir sonraki kuşak bu dersi unutmaktadır. Bakınız A. O. Hirschman, *Shifting Involvements: Private Interest and Public Action* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1982).

17. C. Walker, "Some Variations in Marital Satisfaction", in *Equalities and Inaqualities in Family Life*, ed. R. Chester and J. Peel (London: Academic Pres, 1977), 127-39.

18. D. Myers, *The Pursuit of Happiness: Discovering the Pathway to Fulfillment, Well-Being, and Enduring Personal Joy* (New York: Avon, 1992), 71.

19. J. A. Feeney, "Attachment Styles, Communication Patterns and Satisfaction Across the Life Cycle of Marriage", *Personal Relationships* 1: 333-48 (1994).

20. D. Kahneman et al., "A Survey Method for Charecterizing Daily Life Experience: The Day Reconstruction Method", *Science* 306: 1776-80 (2004).

21. T. D. Wilson et al., "Focalism: A Source of Durability Bias in Affective Forecasting", *Journal of Personality and Social Psychology* 78: 821-36 (2000).

22. R. J. Norwick, D. T. Gilbert, and T. D. Wilson, "Surrogation: An Antidote for Errors in Affective Forecasting" (unpublished manuscript, Harvard University, 2005).

23. A.g.e.

24. A.g.e.

iktisatçı Ferdinando Galiani, 1750 yılında *utilita* kelimesini "bir şeyin bizde mutluluk sağlama gücü" olarak tanımlar (F. Galiani, Della moneta-*On Money*-1750). Filozof Jeremy Bentham 1789 yılında bu kavramı "Bir nesnenin bir özelliği vasıtasıyla, yarar, avantaj, keyif, iyilik ve mutluluk üretmesi" olarak tarif eder (J. Bentham, in An Introduction to the Principles of Morals and Legislation, ed. J. H. Burns and H. L. A. Hart (1789; Oxford: Oxford University Pres,1996). Çağdaş iktisatçıların çoğu, kendilerini bu tür tanımlardan uzak tutmuşlardır- daha iyi tanımları olduğundan değil, öznel deneyimler hakkında konuşmaktan hoşlanmadıkları için. Böylece, fayda kavramı seçimlerin ölçüye vurulduğu hipotetik bir soyutlama haline gelmiştir. Eğer bu size dil illüzyonları gibi geliyorsa kulübümüze hoş geldiniz. Bu kavramın tarihçesi hakkında daha fazla bilgi için bakınız N. Georgescu-Roegen, "Utility and Value in Economic Thought, *New Dictionary of the History of Ideas*, vol. 4 (New York: Charles Scribner's Sons, 2004), 450-58; and D.Kahneman, P. P. Wakker, and R. Sarin, "Back to Bentham? Explorations of Experienced Utility", *Quarterly Journal of Economics* 112:375-405 (1997).

2. Çağdaş iktisatçıların çoğu bu ifadeyle ihtilaf halindedir. Çünkü ekonomi, şimdilerde psikolojinin yarım asır önce terk ettiği bir varsayımı- insan davranışlarını inceleyen bir bilim dalı insanların hislerini ve söylediklerini göz ardı etmeli, sadece insanların yaptıklarını esas almalıdır - benimsemiştir. D.Bernoulli, "Exposition of a New Theory on the Measurement of Risk", *Econometrica* 22:23-36 (1954) (originally published as "*Specimen theoriae novae de mensura sortis" in Commentarii Academia Scientiarum Imperialis Petropolitanae*, vol. 5 (1738), 175-92.

3. D. Bernoulli, "Exposition of a New Theory on the Measurement of Risk", Econometrica 22: 23-36 (1954) (originally published as "Specimen theoriae novae de mensura sortis" in Commentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae, vol. 5 (1738), 175-92.

4. A.g.e., p. 25.